

Kış
Winter
Зима

Yıl / Year / Год

2023

Sayı / Issue / Номер

60

KARADENİZ

ISSN: 1308-6200

<http://dergikaradeniz.com>

ULUSLARARASI
BİLİMSEL DERGİ

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

SAHİBİ / OWNER / УЧРЕДИТЕЛЬ

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar- ANKARA
(+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

BAŞ EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF / ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Ardahan University

REDAKSİYON / REDACTION / РЕДАКЦИЯ

TÜRKÇE / TURKISH / ТУРЕЦКИЙ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Ardahan University)

İNGİLİZCE / ENGLISH / АНГЛИЙСКИЙ

Dr. Eray KARA (Giresun University)

RUSÇA / RUSSIAN / РУССКИЙ

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (Kars Kafkas University)

YAZIŞMA ADRESİ / CORRESPONDANCE ADDRESS / АДРЕС ДЛЯ КОРРЕСПОНДЕНЦИИ

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE
Tel.: (+90) 5308852928 E-mail: dergikaradeniz@gmail.com

TEKNİK DESTEK / TECHNICAL SUPPORT / ТЕХНИЧЕСКАЯ ПОДДЕРЖКА**A. Alper ALTINKAYNAK**Tel: +996 709 364 880 (Whatsapp / Telegram)
dergikaradeniz@gmail.com / karadeniz@kulturajans.com**EDİTÖRLER / EDITORS / РЕДАКТОРЫ**

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ORCID: 0000-0003-1105-0479 erdoganaltinkaynak[@]ardahan.edu.tr	Halk Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ ORCID: 0000-0002-6682-8455 bayramdurbilmez[@]gmail.com	Aşık Edebiyatı Nevşehir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Rezan KARAKAŞ ORCID: 0000-0001-9138-3825 rezankarakas[@]hotmail.com	Halk Edebiyatı Siirt Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ceval KAYA ORCID: 0000-0002-6872-6145 cevalkaya[@]ardahan.edu.tr	Eski Türk Dili Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet BURAN ORCID: 0000-0002-8430-1008 buran.ahmet[@]gmail.com	Dil- Dilbilim Fırat Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Bahattin ÇELİK ORCID: 0000-0001-8386-0062 c.bahattin[@]gmail.com	Arkeoloji İğdir Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Aleksandre MGHEBRİSHVİLİ ORCID: 0000-0002-4275-2417 aleqsandre.m[@]gmail.com	Gürcü Dili ve Edebiyatı Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Giorgi SOSIASHVILI ORCID: 0000-0002-2406-8662 Giorgisosiashvili[@]gmail.com	Gürcistan Tarihi Gori Devlet Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Remzi KILIÇ ORCID: 0000-0002-2815-6360 kilicremzi[@]gmail.com	Tarih Erciyes Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU ORCID: 0000-0002-6211-8114 telliogluibrahim[@]gmail.com	Tarih Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ ORCID: 0000-0001-5829-8557 roinkav[@]gmail.com	Yakıncağ Tarihi Kars Kafkas Üniversitesi Gürcistan
Prof. Dr. Enver SARI ORCID: 0000-0002-7623-6832 enversari[@]hotmail.com	Psikoloji Giresun Üniversitesi Türkiye

Prof. Dr. Enver TÖRE ORCID: 0000-0002-2074-3608 entor[@]artvin.edu.tr	Tiyatro Artvin Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Fatih BAŞBUĞ ORCID: 0000-0001-7600-273X fbasbug[@]gmail.com	Sanat Tarihi Akdeniz Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA ORCID: 0000-0003-0260-7538 harundemirkaya[@]hotmail.com	Yönetim ve Strateji İstanbul Arel Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Yakup ÇELİK ORCID: 0000-0001-9252-8221 ycelik1234[@]gmail.com	Yeni Türk Edebiyatı İstanbul Kültür Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ghadir GOLKARIAN ORCID: 0000-0003-3801-7989 gh.golkarian[@]gmail.com	İran-Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Yakın Doğu Üniversitesi KKTC
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA ORCID: 0000-0002-4688-0651 layli.ukubaeva[@]manas.edu.kg	Kırgız Dili ve Edebiyatı Manas Üniversitesi Kırgızistan
Prof. Dr. Remzi DEVLETOV ORCID: 0000-0002-1521-0305 remzidevletov[@]mail.ru	Rus Dili ve Edebiyatı Kırım Tatar Devlet Milli Tiyatrosu Rusya
Prof. Dr. Elena ARABADJI ORCID: 0000-0002-7549-9673 olena.arabadji[@]gmail.com	Ukrayna Dili ve Edebiyatı Melitopol Devlet Üniversitesi Ukrayna
Prof. Dr. Sibel CENGİZ ORCID: 0000-0002-3582-5454 sibalcengiz[@]ardahan.edu.tr	İktisat Ardahan Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Ahmet İÇLİ ORCID: 0000-0002-7478-7518 ahmet.icli[@]batman.edu.tr	Eski Türk Edebiyatı Batman Üniversitesi Türkiye
Prof. Dr. Batır MATYAKUBOV ORCID: 0000-0003-1561-2969 batir.matyakubov[@]mail.ru	Müzikoloji Özbekistan Devlet Konservatuarı Özbekistan
Doç. Dr. Alptürk AKÇÖLTEKİN ORCID: 0000-0001-6694-1346 alp7501[@]gmail.com	Eğitim Bilimleri Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Halis Adnan ARSLANTAŞ ORCID: 0000-0002-5289-9017 haarslantas[@]gmail.com	Eğitim Bilimleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türkiye
Doç. Dr. Ergali ESBOSUN ORCID: 0000-0002-5477-2116 ergaliesb[@]mail.ru	Kazak Dili ve Edebiyatı Abay Kazak Devlet Pedagoji Üniversitesi Kazakistan
Doç. Dr. Faig ELEKBERLİ ORCID: 0000-0002-8865-568X faikelekber[@]gmail.com	Felsefe Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Azerbaycan

<p>Doç. Dr. Mehmet TEYFUR ORCID: 0000-0001-7573-0241 teyfur1965[@]gmail.com</p>	<p>Felsefe Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Semra ÇEVİK ORCID: 0000-0001-5291-243X semracevik[@]yahoo.com</p>	<p>Resim Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Caner ÇİÇEKDAĞI ORCID: 0000-0001-6138-363X ccicekdagi[@]gmail.com</p>	<p>Felsefe Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Zafer AYKANAT ORCID: 0000-0003-3160-933X zaferaykanat[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>İşletme Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Ömer BİLEN ORCID: 0000-0001-7198-8421 omer.bilen[@]btu.edu.tr</p>	<p>İstatistik, Nicel Karar Yöntemleri Bursa Teknik Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Doç. Dr. Sedat BAHADIR ORCID: 0000-0002-1018-016X Sedat.bahadir[@]artvin.edu.tr</p>	<p>Folklor Artvin Çoruh Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Yrd. Doç. Dr. Azamat MAKSÜDUNOV ORCID: 0000-0002-5010-513X azamat.maksudunov[@]manas.edu.kg</p>	<p>Pazarlama Kırgız Türk Manas Üniversitesi Kırgızistan</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Arif Cem TOPUZ ORCID: 0000-0002-5110-5334 arifcemtopuz[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Şelale RAMAZANOVA ORCID: 0000-0002-3252-6504 shramazan18[@]gmail.com</p>	<p>Rus Dili ve Edebiyatı Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Arif KALA ORCID: 0000-0003-2572-2264 kalaarif[@]hotmail.com</p>	<p>Sosyoloji Munzur Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Kutay ÜSTÜN ORCID: 0000-0003-1840-6562 kutayustun[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Uluslararası İlişkiler Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>
<p>Dr. Öğretim Üyesi Sami PATACI ORCID: 0000-0003-1840-6562 samipataci[@]ardahan.edu.tr</p>	<p>Sanat Tarihi Ardahan Üniversitesi Türkiye</p>

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD / РЕДКОЛЛЕГИЯ

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ Maltepe Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-6627-3042 r_korkmaz[@]hotmail.com
Prof. Dr. Faruk ÇOLAK Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-5438-8432 fcolak[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ Niğde Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-7045-2510 hikmetkoras[@]ohu.edu.tr
Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0001-9116-9706 karadavutz[@]yahoo.com
Prof. Dr. İhsan BULUT Akdeniz Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-4873-3479 ihsanbulut[@]akdeniz.edu.tr
Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ Marmara Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0003-4179-7645 altas68[@]gmail.com
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ Giresun Üniversitesi / Türkiye	ORCID: 0000-0002-9997-8898 betul.karagoz[@]giresun.edu.tr
Prof. Dr. Elfina SİBGATULLINA Rusya Bilimler Akademisi / Rusya	ORCID: 0000-0001-5755-8687 alfina2003[@]yandex.ru
Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV İlimler Akademisi / Kırgızistan	ORCID: 0000-0002-3036-9744 sulaymankayipov[@]hotmail.com
Prof. Dr. Nikoloz AKHALKATSI Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0001-7814-2103 nikoaxal[@]gmail.com
Doç. Dr. Vasil MOSİASHVİLİ Samtskhe-Javakheti State University / Gürcistan	ORCID: 0000-0002-3975-2723 vasilmosiashvili[@]gmail.com
Prof. Dr. Baltabay ABDİGAZİULI Abay Üniversitesi / Kazakistan	ORCID: 0000-0002-4191-0831 b.abdigazilulif[@]mail.ru
Prof. Dr. Seyfeddin RZASOY Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi / Azerbaycan	ORCID: 0000-0002-9708-7055 seyfeddin_rzasoy[@]mail.ru

BASKI / PRESS / ИЗДАТЕЛЬСТВО

Step Digital
1420 Cadde No 58/5
06378 İvedik – OSB Yeni Mahalle/ANKARA
Tel: 0312 3958571 - Sertifika No: 47479

DİZİNLER / INDEXES / ИНДЕКСЫ

Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, Index Copernicus (ICI World of Journals), Russian Science Citation Index, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Modern Language Association, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD), Open Academic Journals Index ve Google Scholar tarafından indexlenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS / СОДЕРЖАНИЕ

Yazar Author Автор	Başlık Title Заглавие	Sayfa Page Страницы
Gülsemin KOTANCI (Research Article)	KÖROĞLU'NUN YÜCE BİREY - ALP BİLGE TİPİ VE DOĞAÜSTÜ YARDIMCILAR BAKIMINDAN İNCELENMESİ AN ANALYSIS OF KÖROĞLU IN TERMS OF SUPREME INDIVIDUAL - ALP WISE TYPE AND SUPERNATURAL SUPPORTERS КЕРОГЛУ, КАК ИНДИВИДУАЛ ВЫСШЕГО ОБРАЗЦА - ВОЯК И МУДРЕЦ	1-15
Manana MICHITASHVILI (Research Article)	UNVEILING POLITICAL DYNAMICS: THE INTRICATE MOTIVE BEHIND THE MURDER OF LEVAN (LEON) BATONISHVILI SİYASİ GELİŞMELERİNİN AÇIKLAMASI: PRENS LEVAN (LEON) BATONİŞVİLİ CİNAYETİNİN KARMAŞIK SEBEPLERİ РАСКРЫТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ: ЗАПУТАННЫЙ МОТИВ УБИЙСТВА ЛЕВАНА (ЛЕОНА) БАТОНИШВИЛИ	16-28
Yağmur ÇETİN (Research Article)	ARTVİN ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN COŞKUN ŞAİRİ, KÂTİBİ ARTVİN ENTHUSIASTIC POET AND KATİBİ OF THE MINSTRUPT TRADİTION АРТВІН, ЭНТУЗИАСТИЧЕСКИЙ ПОЭТ МИНСТРУПНОЙ ТРАДИЦИИ, КАТИБИ	29-40
Mustafa GÜLER (Research Article)	BİRECİK SUR KAPILARINDAN, URFA KAPISI VE MEÇAN KAPISI'NIN MİMARİ OLARAK İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ REVIEW AND ASSESSMENT OF URFA GATE AND MEÇAN GATE, TWO GATES AT BİRECİK CITY WALLS, FROM AN ARCHITECTURAL ASPECT АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА ВОРОТ БИРЕЧИК-СУР, ВОРОТ УРФА И ВОРОТ МЕЧАН	41-74

<p>Mariam KOBERIDZE (Research Article)</p>	<p>ГРУЗИНСКАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА НА X МЕЖДУНАРОДНОМ КОНГРЕССЕ ОРИЕНТАЛИСТОВ</p> <p>GEORGIAN CULTURE IN THE CONTEXT OF THE WORLD SCIENTIFIC COMMUNITY AT TH X INTERNATIONAL CONGRESS OF ORIENTALISTS</p> <p>X. ULUSLARARASI ORYANTALİSTLER KONGRESİNDE DÜNYA BİLİM TOPLULUĞU BAĞLAMINDA GÜRCİSTAN KÜLTÜRÜ</p>	<p>75-84</p>
<p>Giorgi KAZISHVILI (Research Article)</p>	<p>CUSTOMER-ORIENTED SALES PROMOTION AS AN IMPORTANT TOOL OF INTEGRATED MARKETING COMMUNICATIONS</p> <p>ENTEĞRE PAZARLAMA İLETİŞİMİNİN ÖNEMLİ BİR ARACI OLARAK MÜŞTERİ ODAKLI SATIŞ PROMOSYONU</p> <p>ОРИЕНТИРОВАННОЕ НА ПОТРЕБИТЕЛЯ СТИМУЛИРОВАНИЕ ПРОДАЖ КАК ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ИНТЕГРИРОВАННЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИИ</p>	<p>85-93</p>
<p>Bahattin ÇELİK Mustafa GÜLER Gül GÜLER (Research Article)</p>	<p>HARBETSUVAN TEPEŚİ KÜÇÜK BULUNTULARI</p> <p>HARBETSUVAN TEPEŚİ SMALL FINDS</p> <p>НЕБОЛЬШИЕ ОТКРЫТИЯ С ХОЛМА ХАРБЕЦУВАН</p>	<p>94-107</p>
<p>Oktay KESKİN Yusuf ALBAYRAK (Research Article)</p>	<p>PALEOMİKROBİYOLOJİ: ARKEOLOJİDEN MİKROBİYOLOJİYE</p> <p>PALEOMICROBIOLOGY: FROM ARCHEOLOGY TO MICROBIOLOGY</p> <p>ПАЛЕОМИКРОБИОЛОГИЯ: ОТ АРХЕОЛОГИИ К МИКРОБИОЛОГИИ</p>	<p>111-126</p>
<p>Şamil BALCI Bektaş BULUT (Research Article)</p>	<p>AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİNDE KIRGIZİSTAN'IN GENEL DURUMU</p> <p>THE OVERALL STATE OF KYRGYZSTAN IN THE EURASIAN ECONOMIC UNION</p> <p>ОБЩЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ КЫРГЫЗСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ</p>	<p>124-136</p>

<p>Sibel Bülbül PEHLİVAN (Research Article)</p>	<p>SECURITY STRATEGY OF SAUDI ARABIA AS A REGIONAL POWER IN THE UNIPOLAR SYSTEM (2010-2020)</p> <p>TEK KUTUPLU SİSTEMDE BİR BÖLGESEL GÜÇ OLARAK SUUDİ ARABİSTAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI (2010-2020)</p> <p>ПОЛИТИКА БЕЗОПАСНОСТИ САУДОВСКОЙ АРАВИИ КАК РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕРЖАВЫ В ОДНОПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЕ (2010-2020)</p>	<p>137-153</p>
<p>Mehmet TEYFUR Emine TEYFUR (Research Article)</p>	<p>LİSELERDE KIZ ÖĞRENCİLERİNİN OKULU TERK NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ</p> <p>REASONS FOR FEMALE STUDENT DROPOUTS FROM HIGH SCHOOLS AND SOLUTION SUGGESTIONS</p> <p>ПРИЧИНЫ ОСТАВЛЕНИЯ УЧЁБЫ ШКОЛЬНИЦ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ</p>	<p>154-168</p>
<p>Ümmühan AKHİSAR Enver Alper GÜVEL (Research Article)</p>	<p>KADINLARIN EĞİTİM ORANLARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMINA ETKİSİ: 22 OECD ÜLKESİNİN ANALİZİ</p> <p>THE EFFECTS OF WOMEN'S EDUCATION RATES ON FOREIGN DIRECT CAPITAL INVESTMENTS: ANALYSIS OF 22 OECD COUNTRIES</p> <p>ВЛИЯНИЕ УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ ЖЕНЩИН НА ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ КАПИТАЛА: АНАЛИЗ 22 СТРАН ОЭСР</p>	<p>169-180</p>
<p>F. Rezzan ÜNALP (Review)</p>	<p>TÜRKİYE-AZERBAIJAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ: "TEK MİLLET-İKİ DEVLET"</p> <p>HEYDAR ALIYEV PERIOD IN TURKEY-AZERBAIJAN DIPLOMATIC RELATIONSHIPS: "ONE NATION-TWO STATES"</p> <p>ПЕРИОД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ТУРЕЦКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ: "ОДНА НАЦИЯ – ДВА ГОСУДАРСТВА"</p>	<p>181-192</p>
<p>Abdulkadir ÖNKOL (Research Article)</p>	<p>POSTA PULLARINDA TÜRK MİTOLOJİSİNİN İZLERİ</p> <p>TRACES OF TURKISH MYTHOLOGY ON POSTAGE STAMPS</p> <p>СЛЕДЫ ТУРЕЦКОЙ МИФОЛОГИИ НА ПОЧТОВЫХ МАРКАХ</p>	<p>193-212</p>

Davit BIDZINASHVILI (Research Article)	THE MAIN CHALLENGES OF GEORGIA'S ECONOMY AND PROSPECTS FOR EXPANDING GEORGIA-EU RELATIONS GÜRCİSTAN EKONOMİSİNİN TEMEL ZORLUKLARI VE GÜRCİSTAN-AB İLİŞKİLERİNİN GENİŞLEMESİ ÜZERİNE BEKLENTİLER ОСНОВНЫЕ ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИКИ ГРУЗИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАСШИРЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ ГРУЗИЯ-ЕС	213-221
Aslı ÖZTÜRK TERZİ (Erratum)	GÖÇ EDENLERİN TANIMLANMA SORUNSALINI GÖÇ İDARESİ BAŞKANLIĞININ “MİSAFİRİMSİN” ADLI KAMU SPOTU ÜZERİNDEN OKUMAK INTERPRETING THE PROBLEM OF IDENTIFICATION OF MIGRANTS THROUGH THE PUBLIC SPOT “YOU ARE MY GUEST” BY THE DIRECTORATE OF MIGRATION MANAGEMENT ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЭМИГРАНТОВ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СМЫСЛА ПУБЛИЧНОЙ СТАТЬИ ИММИГРАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ “ВЫ НАШ ГОСТЬ”	222-239

KÖROĞLU'NUN YÜCE BİREY - ALP BİLGE TİPİ VE DOĞAÜSTÜ YARDIMCILAR BAKIMINDAN İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF KÖROĞLU IN TERMS OF SUPREME INDIVIDUAL - ALP WISE TYPE AND SUPERNATURAL SUPPORTERS

КЕРОГЛУ, КАК ИНДИВИДУАЛ ВЫСШЕГО ОБРАЗЦА - ВОЯК И МУДРЕЦ

Gülsemin KOTANCI*

ÖZ

Köroğlu Destanı Türk dünyası edebiyatları arasında tanınırlığı ve çeşitliliği ile diğer tüm metinlerden ayrılır. Zira maddi ve manevi anlamda böylesine geniş bir coğrafyaya hitap etmek hem kadim Türk milletinin tüm sosyo-kültürel kodlarını hem de Türk insanının sahip olduğu değer yargılarını ve onun kimlik inşasını sağlayan kendine özgü dünya algısını barındırmayı beraberinde getirir. Kahramanlar, içlerinden çıktıkları toplumlar açısından birer mikro kozmos rolü üstlendiklerinden onların anlamlandırılabilmesi makro kozmosun da anlamlandırılabilmesi demektir. Ancak yalnızca kahraman özelinde değil aynı zamanda yardımcıların eylemleri üzerinden de değerlendirilmesi metnin anlamlandırılmasını kolaylaştıracaktır. Zira dönüşüm süreci yalnızca bireysel olarak kendi fiziksel ve bilişsel yeterlilikleri ile üstesinden gelinmesi zor bir süreç olduğundan kahramanın hazır bilginin sahibi olan çeşitli kaynaklara ihtiyaç duyması muhtemeldir. Bu noktada kolektif bilinçdışı anlatıya dahil ettiği çeşitli insan, hayvan ve/veya eşyalarla kahramanın kurulum sürecini destekler. Böylece kahraman önce 'alp'a ardından elde ettiği bilgi ve yaşam pratikleri ile alp bilge'ye dönüşür. Bu nedenle kahramanın sıradan insandan kahramana dönüşüm sürecinde etkileri olan yüce birey ve doğaüstü yardımcıların tespiti metnin anlamlandırılması bakımından değerlidir. Bunu yaparken aynı metnin farklı sosyal ve kültürel dinamiklerden beslenen varyantlarına yönelmek ortaya çıkarılmak istenen sonucun sağlanması anlamına gelmektedir. Bu nedenle çalışmanın konusu olarak Köroğlu'nun Azerbaycan varyantı seçilmiş ve söz konusu destan metninde yer alan kahramanlar, yüce birey-alp bilge tipi ile doğaüstü yardımcıları bakımından incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan halk edebiyatı, destan, Köroğlu, yüce birey, alp, bilge.

ABSTRACT

Köroğlu Epic differs from all other texts with its recognition and diversity among the literatures of the Turkic world. Because addressing such a wide geography in material and

* **ORCID:** [0000-0002-6661-764X](https://orcid.org/0000-0002-6661-764X), Dr., g_erginyurek@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: KOTANCI, G. (2023). KÖROĞLU'NUN YÜCE BİREY- ALP BİLGE TİPİ VE DOĞAÜSTÜ YARDIMCILAR BAKIMINDAN İNCELENMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 1-15. DOI: [10.17498/kdeniz.1371503](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1371503)

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

spiritual terms brings with it both all the socio-cultural codes of the ancient Turkish nation and the value judgments of the Turkish people and their unique perception of the world that enables their identity construction. Since heroes play the role of a microcosm for the societies from which they emerge, making sense of them means making sense of the macrocosm as well. However, evaluating the text not only in terms of the hero but also through the actions of his supporters will facilitate the interpretation of the text. Because the process of transformation is a difficult one to overcome with only the individual's own physical and cognitive abilities, it is likely that the hero will need various sources of ready knowledge. At this point, the collective unconscious supports the hero's construction process with various people, animals and/or objects that it includes in the narrative. Thus, the hero first becomes an alp, then with the knowledge and life practices he acquires, he turns into an alp wise. For this reason, the identification of the supreme individual and supernatural supporters who have an impact on the process of the hero's transformation from an ordinary person to a hero is valuable in terms of making sense of the text. In doing so, turning to the versions of the same texts fed by different social and cultural dynamics means strengthening the desired result. For this reason, the Azerbaijani version of Köroğlu was chosen as the subject of the study and the heroes in the epic text were analyzed in terms of the supreme individual-alp wise type and supernatural supporters.

Keywords: Azerbaijani folk literature, epic, Köroğlu, supreme individual, alp, wise.

АННОТАЦИЯ

Поскольку процесс трансформации — это сложный процесс, который можно преодолеть индивидуально, используя только собственные физические и когнитивные способности, указывает на вероятность того, что герою потребуются различные источники готовых знаний. В этот момент различные личности, включенные в коллективное бессознательное повествование, поддерживают процесс создания образа героя с помощью животных и/или каких то предметов. Таким образом, герой сначала превращается в вояка, а затем с приобретенными им знаниями и жизненным опытом - в вояка-мудреца. По этой причине личности и сверхъестественные помощники, оказывающие влияние на процесс превращения героя из обычного человека в героя, ценны с точки зрения осмысления текста. При этом обращаясь к вариантам одного и того же текста, питаемого различной социальной и культурной динамикой, приводит к укреплению желаемого результата.

Ключевые слова: Азербайджанская народная литература, эпос, кёроглы, индивид высшего образца, вояк.

1. Tip Nedir?

Anlatım esasına dayalı metinler başta olmak üzere edebiyatın hemen her türünde karşımıza çıkan belli başlı tipler vardır. Bu tiplerin en belirgin yanlarından biri değişmeyen birtakım özelliklere sahip olmalarıdır. Bu özellikleri sayesinde tipler toplumun değer vererek yücelttiği veya değersiz görerek dışladığı birtakım eylemleri bünyelerinde barındıran hatta o eylemlerin kişileştirilmeleri sonucu ortaya çıkan karakterlerdir. Günlük hayatta sıkça kullanılan ve belli özellikleri ile öne çıkan insanları anlatmaya yarayan, “mertliğin/cimriliğin/adaletin vs. vücut bulmuş hali” ifadesi bu tarz tiplerin tanımlanmasında kullanılabilir en doğru ifadelerden biridir.

Tip; destanlarda, masallarda, efsanelerde, fıkralarda vd. türlerde belirli kişilik özellikleriyle bir insan grubunu temsil eden varlıktır (Sever, 2011, s. 195) şeklindeki tanımdan da hareketle tipin tek bir insandan fazlası olduğu ancak bu birden çok insanın aynı yönünü tek başına yansıttığı söylenebilir. Bu nedenle tip, toplumsal hayat içerisinde

karşımıza sıkça çıkan ve benzer özellikler gösteren insanların yoğunlaştırılmış halleridir denilebilir.

A. Alp Tipi

Sözlükte yiğit, kahraman (Akalın, et al., 2005, s. 81) anlamlarına karşılık olarak gösterilen alp kelimesi, anlatım esasına dayalı metinlerden olan destanlarda ve halk hikâyelerinde sıkça karşılaşılan tiplerden biridir. Alp kişiler genellikle ve özellikle kuvvetli bir fiziksel yapıya, iyi bir ata, iyi bir silaha (ki bu genellikle kılıç veya yay olmaktadır) sahip olmalıdırlar. İyi bir at ve kılıcın sağlayacağı saldırı gücü alp kişinin göstereceği kahramanlıkların en temel dinamikleridir. Ancak bunlara sahip olmak tek başına “alp”lık için yeterli olmamaktadır. Zira alp kişinin bunları kullanarak kahramanlık göstermesi gerekmektedir ki, bu da içinde yaşadığı toplumun en büyük beklentisidir. Zaten bu durum alp unvanına sahip olabilmenin de temel koşuludur. Alp da toplumun bu beklentisini geri çevirmez ve bu beklentiler doğrultusunda mücadele dolu bir hayat sürer. Bu mücadeleler ise yoğun şekilde fiziksel eylem içerir çünkü alp, düşünerek, bilerek sorunları çözmek yerine; eyleyerek, işleyerek çözmeye çalışan insandır (Korkmaz, 2015, s. 26).

Bu mücadeleler kimi zaman çok korkunç ve karşı konulması güç düşmanlara karşı veriliyor olsa bile alp kişi kararlılığından ve cesaretinden ödün vermez. Hayatta kalmak ve içinde yaşadığı toplumun ona layık gördüğü bu payeyi hakkıyla taşımak için fiziksel olduğu kadar bilişsel anlamda da güçlü olmak zorundadır. Zira bu mental güç onun düşman karşısında korkusuzca mücadele etmesini sağlayan sağlam bir iradenin en temel gereğidir. Çünkü ölmek ve öldürmek, bu topluluğun en mühim meselesini teşkil eder (Kaplan, 1999, s. 16). Ayrıca alp kişiler de özellikle zayıf ve güçsüzlere karşı yoğun bir merhamet duygusu da hâkimdir.

Alp tipinin belirgin özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Bars, 2014, s. 348):

- 1) Alp kişinin kahramanlığı olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmesi ile başlar. Bu durum sıradan bir erken çocukluk yaşamamasından anlaşılabilir. O her zaman daha güçlü, daha iştahlı ve daha yeteneklidir. Erken konuşma veya erken yürüme özellikleri gösterebilir.
- 2) Alp kişi, bireysel değil toplumsal amaçlar peşinde hareket eder ve içinden çıktığı toplumun değerleri ve beklentileri uğruna kendi hayatını tehlikeye atmaktan çekinmez.
- 3) Alp kişiler genellikle yiğitlik ve cesaret bakımından kendilerine denk rakiplerle mücadele içindedirler. Öteki ne kadar güçlü ve yenilmez olursa onu mağlup eden alp kişinin değeri de o kadar artacaktır.
- 4) Alp tipi belli başlı ekonomik hayat tezahürleri içerisinde yaşayışını sürdürür. Bu hayvancılığa dayalı bir hayat olmakla birlikte kimi zaman avcılık da görülür. Hatta iyi bir avcı olması alp tipinin hayatta kalmasının temel koşullarından birine dönebilmektedir.
- 5) Kendine güvenme ve cesaret alp tipinin en bariz özelliklerinden biridir. O sahip olduğu sarsılmaz cesaret ile gözünü budaktan sakınmadan düşmanın üstüne gider.

B. Yüce Birey – Bilge Tipi

Sözlükte; bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek kimse (Akalın, et al., 2005, s. 267) olarak tarif edilen bilge, tip olarak anlatım esasına dayalı metinlerde içinden çıktıkları toplumların manevi yönden tamamlayıcıları olarak yer alırlar. Öyle ki, toplum bilge tipinin verdiği öğütlerle şekillenirken bu fonksiyonu ile bilge tipi toplumu için bir deniz feneri rolünü üstlenir denilebilir. Bu tipin tespit ve tavsiyeleri yalnızca içinde bulunulan zamanla

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

sınırlı olmayıp çağının ötesinde önerilerde bulunarak bunların dilden dile yayılmasını ve zamanının ötesine hitap edebilmesini sağlayabilir.

Türk yazınının en önemli kilometre taşlarından Dede Korkut metinlerinde Dede Korkut'un bizzat kendisi, üstlendiği fonksiyon ile bilge tipi olarak karşımıza çıkarken Ergenekon Destanı'nda demir dağı eriterek Türklerin yol bulup çıkmasını sağlayan usta demirci, bilge tipinin en önemli örneklerindedir (Yardımcı, 2007, s. 51). Bu bağlamda bilge tipinin toplum için kümülatif bir hafıza görevi gördüğü bu sayede önemli yol ayrımlarında yön bulucu bir fonksiyonu olduğu söylenebilir. Zira yüce birey ya da ulu kişiler, binlerce yıllık bir oluş deneyimine ait bilgi birikiminin insanlaşmış, kişileşmiş biçimidir (Şayhan, 2018, s. 76). Ayrıca bilge kişilerde Tanrı vergisi olduğu düşünülebilecek kuvvetli bir önzezi de bulunur. Bu sayede toplumu olası tehlikeler konusunda önceden uyarırlar. Aslında bu önzezi gücü, bilge tipini ontolojik açıdan besleyen en temel motivasyondur. Ayrıca, toplumu sağduyusu, akli, kuvvetle çözümün olamayacağı yerde zekânın gücünü kullanarak sorunları çözmek ve toplumsal yaşamı düzenlemek, toplumun kesimleri arasındaki sorunları, çatışmaları engelleyerek çözüme ulaştırmak işlevini gören "yüce tipi" çok önemli bir motif olarak karşımıza çıkar (Aşkaroğlu, 2013, s. 123).

Hemen her dönem ihtiyaç hâsıl olduğunda toplumun imdadına yetişen ve toplumların zor zamanlarında onları bilişsel boyutta başka bir aşamaya taşıyan yüce bireyler, mitsel anlamda kurucu işlev üstlenirler (Şayhan, 2018, s. 76). Bu kurucu işlevleri nedeniyle içlerinde buldukları metinlerin kurgusal açıdan en merkezi tipleri oldukları söylenebilir.

C. Alp Bilge Tipi

Bu tip, doğal seleksiyon sebebiyle türün çevresel faktörlere uyum sağlama yeteneği en gelişmiş olanının hayatta kalarak yaşama ve neslin devamlılığını sağlama noktalarında kişilere yüklenen sorumluluğun gerektirdiği şekilde hareket etme ihtiyacı nedeniyle doğmuş kompleks bir tiptir. Gençliğin vermiş olduğu güç ile fiziksel yeterlilik sınırlarının zorlanabilmesine rağmen kimi zaman eksik yaşam pratikleri nedeniyle enerji doğru kanalize edilememekte, varılması hedeflenen noktanın çok uzağında kalılabilmektedir. Bu nedenle salt fiziksel güç odaklı tiplerin yetersiz kaldığı gerçeğiyle yüzleşmiş ve bu yüzleşme bir tip dönüşüm sürecinin de başlangıcı olmuştur. Artık ihtiyaç duyulan gücün varlığı değil bir amaç doğrultusunda fonksiyonel kullanımınıdır. Zira değişen yaşam koşulları karşısında başarıya ulaşabilmenin yolu gelişmek, derinleşmek ve boyut kazanmaktan geçmektedir. Mitik düşünce bu değişimi, kahramanın içsel anlamda kendini tanıması, bütünlüğe kavuşması ve olgunlaşması olarak değerlendirir (Korkmaz, 2015, s. 28). Bu değerlendirme neticesinde ortaya çıkan yeni durum karşısında ihtiyaç duyulan tip ise Basat olmuştur.

Zira Oğuz'un başı derttedir ve bu kez bilindik yöntemler işe yaramamaktadır. Çünkü Kazan Bey ile kardeşi Kara Göne Depegöz'ün önünde dayanamazlar. Düzen oğlu Alp Rüstem'i, Uşun Koca'nın iki oğlunu, Demür Donlu Mamak'ı öldürür. Bıyığı kanlı Bügdüz Emen aceze düşer. Aruz Koca'ya kan kusturur ve büyük oğlu Kıyan Selçuk'un ödü patlar (Özsoy, 2006, s. 19). Bu durum kahramanların yeni ve farklı bir yol aramalarına neden olduğundan aslında hem Basat'ın hem de ortak amaçlar doğrultusunda hareket edecek tüm kahraman tiplerinin talihlerinin dönmesine sebep olacak bilişsel bir dönüşümün başlangıcı olur. Böylece Basat evvela düşmanını tanımaya çalışarak onunla mücadelesinde artık yalnızca fiziksel eylemlerden değil bilişsel süreçlerden de yararlanır. Kocalardan, Depegöz'ün yalnız gözünde et olduğunu öğrenince süngüsünü ocakta kızdırarak uyuyan Depegöz'ün gözüne basar, gözünü kör eder (Özsoy, 2006, s. 19-20). Ancak süreç tamamlanmış ve Basat galip gelmiş değildir. Kahramanın tip dönüşüm sürecinin başarıyla

tamamlaması için bir dizi mücadele vermesi gerekecektir. Bu süreç zahirde Tepegöz'e karşı bir mücadele gibi görünürken batında kahramanın kendisiyle savaşıdır denilebilir.

Basat'ın bu mücadelesi ve başarısı, o zamana kadar ayrı ayrı karakterlerde karşımıza çıkan iki tipin, pratik yaşam zorunluluğu yüzünden birleşmesiyle oluşan alp-bilge tipinin ilk görünümüdür (Korkmaz, 2015, s. 33). Böylece artık karşımızda hem en güçlü rakiplere karşı koyabilecek fiziksel yeterliliğe sahip olduğu gibi hem de en girift sosyal denklemler karşısında aciz kalmayacak, gerek gençliğin çevikliği gerekse kocalığın bilgeliklerinden nasibini almış yeni bir tip vardır.

D. Doğaüstü Yardımcı

Anlatım esasına dayalı metinler içerik bakımından olağanüstülüklerle doludur. Kahramanlar kimi zaman murada hasıl olabilmek adına doğaüstü bir gücün yardımına ihtiyaç duyarlar. Bu güçler kahramana gerek fiziksel gerekse bilişsel açıdan üstün yetenekler verebilirler. Bu doğaüstü yardımcı, sudan veya gökten gelen bir hayvan olabileceği gibi derviş, pir, dede veya İslamiyet sonrası karşılaşılan şekilleri ile evliya, veli, Hz. Ali, Hz. Hızır şeklinde de olabilir.

Kahramanın yaşadığı zamanın ve mekânın ötesinden, bilinmeyen ve tanımlanamayandan gelen doğaüstü yardımcı kahramanın talihini ve anlatım esasına dayalı metnin seyrini değiştiren en önemli etkidir. Bu yardımcı kahramana birtakım yetenekler sunduktan sonra metnin kontrolünü tamamen kahramanın eline bırakmayarak kimi zaman müdahale de edebilir.

2. Köroğlu Destanı

Türk destan geleneğinin coğrafi bakımından en çok tanınan kahramanlarından biri kuşkusuz Köroğlu'dur. Türk dünyasının hemen her noktasında birbirinden farklı boyut ve derinliklerde Köroğlu'lar ile karşılaşmak mümkün olduğu gibi kahramanın mekân ve zaman bağlamında bir takım değişiklik yaşadığı bilinmektedir. Ancak zaman ve mekân bağlamında yaşanan bu değişiklikler Köroğlu'nun ne gücünden ne de maneviyatından bir şey eksiltmemiş aksine hemen her değişiklik anlatımın geçtiği zamanın koşulları içerisinde kahramanın yüceltilmesini sağlayan unsurlara dönüşmüştür. O, Fuzuli Bayat'ın Köroğlu Destanı'nın önsözünde belirttiği üzere:

“Anadolu sahasında gücünü ve adını Celalî reisi olmağa kadar indirgemiş, Osmanlı belgelerinde haydut statüsüne bürünmüş, Azerbaycan'da mitolojik çağın kahramanından sosyal adaleti kuran ve koruyan, beyden alıp fukaraya veren, Türkmenliği ile övünen bir tipe dönüşmüş, Orta Asya'da öteki âlemin gizli bilgileri ile donatılmış, iki kez doğan şaman tipinden Çambil'de oturup İran zulmüne karşı direnen bir hükümdara çevrilmiştir” (Bayat, 2016, s. 9)

Yalnızca yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak bile Köroğlu'nun aslında zamanın ve mekânın ötesinde bir anlatı kahramanı olduğu sonuca varmak mümkündür. Köroğlu'nun farklı coğrafyalarda ve farklı zamanlarda birbirinden farklı bir kahramana (ç)evrilmesinin temel gerekçeleri arasında, anlatıyı sahiplenen halkın; sosyal, siyasal, ekonomik ve/veya psikolojik ihtiyaçları olduğu söylenebilir. Halk, karşısında kendisini aciz hissettiği “öteki” her ne ise, ona karşı koymak için ihtiyacı olan Köroğlu'nu zihin dünyasında yaratmış ve destanın bilinen metinlerine eklemiştir. Bu durum aynı zamanda folklorun da temel işlevlerinden birini de karşılamaktadır. Şöyle ki; folklor tamamen aynı sosyal geleneklerden sapmaya kalkışanlara karşı da kullanılır. Bu olduğunda bir ima şarkısı, bir atasözü, bir bilmece ya da masal hoşnutsuzluğu ifade etmek için kullanılır (Bascom, 2014, s. 81). Böylelikle her halk karşı koymakta güçlük çektiği durumlara kendi Köroğlu'na sığınmıştır.

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

Köroğlu yalnızca mekân ve zaman bağlamında değişikliklere uğramamış aynı zamanda İslamiyet'in kabulü gibi toplumun tüm bileşenleriyle müdahil olduğu ve geniş bir tesir alanına sahip yeni bir sosyal düzen anlayışından da etkilenmiştir. Zira, o İslamiyet'in kabulünden sonra yeni bir oluşum süreci yaşamış, mitolojik kahraman statüsünden orta çağın epik kahramanı statüsüne geçiş yapmıştır (Bayat, 2016, s. 12). Bununla kalmayarak yalnızca bir Türk dünyası ortak metni olmanın dışında farklı milletlerin anlatılarında da kendine yer bulmuştur. Yine Bayat'ın ifadeleri ile;

“Bizim tespitlerimize göre Köroğlu Destanı'nın 25 halkın sözlü kültür geleneğinde var olduğunu söylemek mümkündür. 25 halkın özgün varyantı ve her varyantın da onlarca alt varyantı ile birlikte iki yüzün üzerinde Köroğlu Destanı, devasa bilgi içermesi, uzun tarihsel dilim sergilemesi, derin katmanlaşması ile bir fenomen oluşturur” (Bayat, 2016, s. 16).

Böylesine geniş bir anlatım alanına ve çeşitli varyantlara sahip olan destanın çalışmamıza konu olan varyantı ise; İsrail Abbaslı ve Bəhlul Abdulla tarafından düzenlenen Koroğlu (Abbaslı & Abdulla, 2005) metnidir. Destan metni içerisinde; Alı kişi, Koroğluyun Dəli Həsən, Koroğlunun İstanbul səfəri, Aşıq Cünun, Koroğlunun Türkman səfəri, Dəmirçioglunun Çənlibelə gəlməyi, Koroğlunun Ərzurum səfəri, Durna teli, Koroğlunun Rum səfəri, Koroğluyun Bolu bəy, Həməzənin Qırətı aparması, Koroğluyun Ərəb Reyhan, Koroğluyun Aypara, Koroğlunun Bayazid səfəri, Qulun qaçması, Ağcaquzu, Pərizad xanımın Çənlibelə gəlməyi, Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi, Koroğluyun Bəylər, Koroğlunun Ballıca səfəri, Koroğlunun Dərbənd səfəri, Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməyi, Hasan paşanın Çənlibelə gəlməyi, Mercan xanımın Çənlibelə gəlməyi və Koroğlunun qocalığı başlığı altlarında toplamda yirmi beş anlatı yer almaktadır.

Söz konusu anlatılarda yer alan kahramanlar yukarıda tanımları yapılan tiplere göre değerlendirilecek olup özellikle Köroğlu'nun arketipsel sembolizm açısından hangi tipi karşıladığına bakılacaktır.

A. Köroğlu'nun Azerbaycan Varyantında Yüce Birey - Alp Bilge Tipi

Metin kahramanlık destanı olması dolayısıyla Alp tipi bakımından oldukça zengindir. Bunların en önemlisi Türk Dünyası'nın ve komşu milletlerin birçoğunun sözlü anlatım geleneğinde görülen Köroğlu'dur. Ayrıca her birinin ayrı ayrı isimleri bilinmiyor olmasına rağmen metin içerisinde yedi bin yedi yüz yetmiş yedisi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 280) Köroğlu'nun yüz yetmiş yedisi de Kiziroğlu Mustafa Bey'in olmak üzere binlerce alp tipi örneğinden bahsetmek mümkündür.

Ancak bunlar salt fiziksel güç odaklı hareket eden tipler olmalarından dolayı Alp Bilge tipinden uzaktırlar. Zira onlar her biri farklı bir yeteneklerinin ön planda olmasına bağlı olarak isimler alan delilerden hiçbiri günlük hayat şartlarının getirdiği basit kişisel tecrübeler dışında bir önseziye sahip değillerdir, bu nedenle sık sık yanlış kararlar aldıkları görülmektedir.

Köroğlu'nun Azerbaycan varyantına ait yirmi beş farklı metin arasında göze çarpan bazı ciddi önermeler olmakla beraber bunların da toplumsal veya kitlesel manada önermelerden ziyade dar ve kişi odaklı önermeler oldukları görülmektedir. Bunlardan metin boyunca göze çarpanlardan biri; destanın başkahramanı Köroğlu'nun babası Alı Kişi'nin öğütleridir.

Kör bir adam olan Alı kişinin özellikle Gırat konusunda söyledikleri Köroğlu'nun talihini değiştirecek öğütlerdir.

“- Oğul, Rövşen, Qırat sınaqdan çox yaxşı çıxdı. Düşündüyüm kimi, Dürat da yaxşı çıxdı. Əmək itirmədi. Ancaq Qırata tay ola bilməz. Qıratın tayı-bərabəri çarx altında tapılmaz. Həmişə qorxulu səfərlərə, düşmənlə üstünə, qəflə sındırmağa, qalalar almağa Qıratı

minərsən. Qırat səni çox darlardan, çox ölümlərdən qurtarar. Qıratın qədrini yaxşı bil, onu candan əziz saxla (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 52).”

Metinde Köroğlu'nun iki böyük yardımcılarından biri Qırat biri de kuşkusuz Misri Kılıç'tır. Alı Kişi bu konuda da ciddi ögütler vermişdir.

“Rövşən, al bu qılıncı belinə bağla. Bu qılınc özgə qılıncılara bənzəməz. Adi qılınc deyil. Bu qılınc ildirim qılıncı deyərlər. Bu elə bir qılıncdı ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan kəsər, tökər. Bu qılınc ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılınc ilə müxənnəslər, namərdlər, qarı düşmanlar sənin əlindən dad çəkəcəklər. Bu qılınc ilə sən qalalar sındıracaqsan, qəflətlər, karvanlar dağıdacaqsan. Ancaq ildirim qılınc olduğunu heç kəsə bildirmə. Bundan sonra bunun adına Misri qılınc deyərsən. Nə qədər ki, sən Qıratın belindəsən, qılınc da sənin belindədi, heç bir düşman sənə bata bilməyəcək (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 54).”

Alı Kişi'nin oğlu Rövşən'in talihinə böyük təsir edəcək bir digər önerməsi isə hem Köroğlu'na hem de delilərinə yurt olan Çənlibel'in seçimidir. Öyle ki sarı kavalıqların və dumanlı dağların arasında təsvir edilən bu yurdluk sayəsində Köroğlu və deliləri düşmanların hər türlü saldırısı qarşısında savunmalı bir halde idilər.

“Rövşən dedi:

- Ata bura ağaclıq, otluq bir yerdi. Ortadan da bir çay axır.

Qoca Alı dedi:

- Oğul, burada yurt salmaq olmaz. İlxının, mal-qaranın əlindən dincələ bilmərik. Bir də ki, xanlar, paşalar, xəbər tutar, bizə namərdlik eləyər.

...

- Ata, bura ucu-bucağı görünməyən bir düzəngahdı.

Qoca Alı dedi:

- Burada da qalmaq olmaz. Orada atlanan burada düşər, karvanların ayaqları altında qalarlıq.

...

- Ata, bura hər tərəfi sıldırım qayalıq, çənli, çiskinli bir dağ belidi.

Alı kişi soruşdu:

- Oğul, bax gör, bu bel ki, deyirsən, bunun hər tərəfində bir uca təpə var, ya yoxdu?

Rövşən dedi:

- Ata, var. Biri sağında, biri də solunda. Özü də başları qarlıdı.

Alı dedi:

- Oğul, axtardığım yer elə buradı. Mən buranı çox yaxşı tanıyıram. Cavan yaşlarımda bu yerlərdə çox at oynatmışam. Çox ceyranlara ox atmışam, çox cüyürlər ovlamışam. Köhnə oynayımdı, mən buranın hər daşına bələdəm. Buraya Çənlibel deyərlər. Əsl yurd salmalı bu Çənlibeldi. İndi özümüz olmağa bir olacaq, atları da saxlamağa bir töylə tik (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 56).”

Köroğlu'nun mekânsal anlamda barınma və korunma ihtiyacını böyük ölçüdə qarşılayan Alı Kişi'nin Köroğlu üzərində asıl talih belirleyici hamlesi isə oğlu Rövşən'i gözlerinin açılmasına yardımcı olacaq və yedi yılda bir kez meydana gələn doğaüstü bir köpüğü əldə etməsi amacıyla göndərməsidir.

“Oğul, buradakı dağların birində bir cüt bulaq var, adına Qoşabulaq deyərlər. Yeddi ildən-yeddi ilə cümə axşamı məşriq tərəfdən bir, məğrib tərəfdən də bir ulduz doğar. Bu ulduzlar gəlib göyün ortasında toqquşurlar. Onlar toqquşanda Qoşabulaq köpüklənib daşar. Hər kim Qoşabulağın o köpüyündə çimsə elə qüvvətli bir iyid olar ki, dünyada misli-

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

bərabəri tapılmaz. Hər kim Qoşabulağın suyundan içsə aşıq olar. Özünün də səsi elə güclü olar ki, nərəsindən meşədə aslanlar ürkər, pələnglər tük tökər, quşlar qorxusundan qanat salar., dağlar, daşlar titrəyər, atlar, qatırlar dırnaq tökər. Çox iyidilər, şahzadələr bu su üçün gəlib, heç birinin baxtı yar olmayıb. İndi yeddi il tamam olhaoldu. Vədə çatıb, get axtar, Qoşabulağı tap, o köpükdən bir qab doldurub mənə gətir. (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 57).”

Alı Kişi'nin bu doğaüstü olayların varlığından və etkilerinden haberdar oluşu onun bilge tipi ile açıklanabilecek özellikleridir. Zira kendisinin “ilxıcı” yani seyis veya geçtiği dönem açısından at çobanı olması onda hazır bilginin bulunmasının en temel nedenidir. Şöyle ki; çobanlar meslekleri gereği halk meteorolojisi ve halk hekimliği ile tabiata ait bir hazır bilginin kaynağıdır. Çünkü ilk elden bu bilgileri çoban bilir ve çobanı yücelten tabiata dair her türlü bilgiyi kendisinde barındırıyor oluşudur (Balkaya, 2017, s. 78). Hatta çobanlık gerek bilginin kaynağı gerekse kullanımı şekilleri ile kutsal bir zanaat olarak görülmele birlikte; Hz. Musa ve Hz. Muhammed bilinen en meşhur çoban peygamberlerdir. Çoban ile peygamberin kimi noktalarda örtüştüğü de görülür. Her ikisinde de hazır bilgi vardır ve bilgi direkt kutsalın kaynağından alınmaktadır. Her ikisi de yönlendirir ve yönetir (Balkaya, 2017, s. 79). Alı kişide böylesine derin bilgileri sayesinde oğlu Rövşen'i yönlendirdi ve onun talihini değiştirdi.

Kim bilir belki Alı Kişi, oğlunun dayanamayıp o köpüğü içeceğinin farkında olarak onu oraya göndermişti ve belki de bu yüzden, o köpük benim kör olan gözlerimin açılmasına sebep olacak onu bana getir demek yerine, ona köpüğün, yiğitlik ve aşıklık hallerine sebep olacağını anlatarak motive etmiş olabilir miydi? Sebebi ne ise Rövşen Goşabulağ'ın kaynayan suyundan içmiş ve Köroğlu olma yolunda ilk ve en önemli adımı atmıştı. Devamında yine ecelinin geldiğini kendisi ifade eden Alı Kişi oğlu Rövşen'e;

“Bala, ay keçər, il dolanar, sənin adın məğribdən məşriqətən bütün dünyada məşhur olar. O köpüyü ki, sən içdin, ondan sənin qoluna qüvvət, özünə də şairlik verildi. Bir də səsinə, nədənə elə bir güvvət gələcək ki, İsrafilin suru onun yanında milçəl vızılıtsı olacaq. Bəylər, xanlar, paşalar sənin qorxundan tük tökəcək, quşlar qanad salacaq. Necə ki Misri qılınc sənin belində, sən də Qıratın belindəsən, özü də bu Çenlibeldəsən, sənə heç kəs dov gələ bilməyəcək. Ancaq bu həndəvərdə manşur bir qaçaq var. Adına Dəli Həsən deyrlər. Özünü bir ondan gözlə!.. Get, sənin adını Köroğlu qoydum! (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 58)”

Ayrıca Alı Kişi'nin, yurtlukları hakkında Rövşen'e tavsiyesi kadim Türk milletine binlerce yıl öncesinden buyrulan bir tavsiyeyi de akıllara getirmektedir. Şöyle ki; Bilge Kağan Abidesinin kuzey yüzünde yer alan “Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın” (Ergin, 2010, s. 59) ifadeleri ile “Qıratın belindesen, özün de Çenlibeldesən, sene heç kes dov gele bilmeyecek” ifadelerinin büyük benzerlikler taşıdığı söylenebilir. Zira Fatih Şayhan'ın; Türk anlatı geleneği göz önünde bulundurulduğunda kahraman, bireysel anlamda kendisi olarak değil de toplumsal anlamda geçmişle birlikte ele alınmalıdır (Şayhan, Deli Dumrul Anlatısında Türk Düşün Sisteminin Görüntü Düzeyleri, 2016, s. 159) ifadeleri doğrultusunda yapılacak bir değerlendirme de Alı Kişi'nin ifadelerinin bireysellikten ziyade toplumsal geçmişten beslendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Netice itibarıyla Alı Kişi için, gerek denizden gelen atların yavrularını seçip yetiştirmesi gerek Rövşen'e Çenlibel'i gösterip yurt kurması tavsiyesinde bulunması gerek ona Goşabulağ'ı ve meydana gelecek doğaüstü hadiseyi anlatarak hem güç hem aşıklık kazanmasına vesile olması gerekse Rövşen'in değişen talihinin kitlelerinde talihi üzerindeki etkileri nedeniyle Köroğlu'nun Azerbaycan varyantındaki bilge tipi olduğu söylenebilir.

Alı Kişi'nin önermeleri və ad koyması neticesində Rövşen olmaqdan sıyrılıp Koroğlu olaraq qarşımıza çıxan kahraman isə genelliklə fiziksel güc odaklı hərəkət edərək yollar kəsib, kervanlar kıran, şahlara, beylərə, paşalara və bilumum güc sahiplerinə qarşı gələn korkusuz bir alp tipidir. Kimi zaman etrafındakilərə danışmadan hərəkət etdiyi üçün birçox badire atlatan Koroğlu'nun, günlük hayatın getirdiyi tecrübələr nədəniylə kimi zaman ufak çaplı tədbirlər aldığı görülməkdir.

“Deyirlər Koroğlunun belə bir xasiyyəti var idi. Ona kim belə-belə xəbərlər gətirseydi qabaqcan onu beləcə zəncirləyib üstündə də adam qoyarmış ki, özü gedib gələncən qaçıb eləməsin. Elə ki, gedib gayıtdı, əyər söz düz çıxdı, yaxşı xələt verib özünə dəli eləmiş, yok əyər yalan çıxdı, ortalıqda hiylə-miylə, oldu, onda tay Allah göstərməsin (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 67).”

Özelliklə düşmanları ilə mücadele esnasında kimi zaman alplığından ödənmə vermək adına kiçik çaplı hilelərə başvurduğu görülməkdir.

“Koroğlu; çox gözəl, mən də razıyam. Ancaq deyəsən çox tələsmisən, atın qarınaltısını yaxşı bərkitməmişən. Onu düzəlt sonra dava eləyək. Bürcü Sultan əyildi ki, atın qarınaltısına baxsın. Koroğlu onun boynunun ardından bir yumruq vurub atdan yerə saldı. Alıcı quş kimi sinəsinə çökdü. Xəncərini çıxartdı ki, başını kəssin (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 78)...”

“Deyirlər ki, Koroğlu nə qədər iyid, mərd idisə, bir o qədər də əyyar idi. Yeri gələndə özünü başqa qılığa salıb düşməni aldadırdı. Bir də bir xasiyyəti var idi ki, düşməni əlinə düşəndə ölsə də, Koroğlu olduğunu boynuna almazdı ki, özünün, dəlilərin, Çənlibelin adı batmasın (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 151).”

Fakat bu tür kiçik hilelərə başlaması Koroğlu'nun yığitliyiindən ödənmə verəcəyi anlamına gəlmədiyi üçün mücadele etmədən kolay əldə ediləbiləcək qazanımları rəddetdiyi də görülməkdir.

“Mən səni Çənlibelə bu cür apara bilmərəm. Dəlilər deyərlər Koroğlu getdi xotkarın qızını qaçırib gətirdi. Gərək dava eləyəm, qoşun qıram, qan tökəm, paşa öldürəm, səni elə aparam (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 79).”

Fiziksel bəkimdən üstün yeterlilikləri, olağanüstülüklerden bəslənməsi və ya yenilməzliyi ilə ün yapması Koroğlu'nu insani vasıflarından uzaklaşdırmış değıldir. Çocuk sahibi olamadığı üçün Nigar Hanım'a qarşı kendini mahcup hissetməsi bunun ən açıq nümunələrindən biridir. Evlat edindiği Ayvaz'ı almaq istədiyiində babasına hitabən;

“Mən xotkarlara, paşalara qan udduran, yollar kəsən, alaylar basan qoç Koroğluyam. Mənim övladım yoxdu, gəldim Eyvazı aparım, özümə oğul eyləyim, yeddi min, yeddi yüz yetmiş yeddi dəliyə sərdar tikim. Gəl məni dəlilərin, xanımların yanında xələt eləmə. Eyvazı əlimdən alma (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 99).”

Ayrıca Koroğlu'nun olası təhlükələr qarşısında kimi zaman çeşitli rüyalar gördüyü və bunlardan yola çıxaraq aldığı önəmər sayəsində gərək kendini gərəkse delilərini düşmək üzərə oldukları və ya düşükləri tuzaklardan kurtardığı görülməkdir.

“Dəmirçioğlu burda qalsın, gəlin sizə Çənlibeldə Koroğludan xəbər verim. Koroğlu bir gecə yatmışdı, yuxusunda gördü ki, bir dişi laxlayıb, ağzı qan ilə doldu. Səksənib yuxudan ayıldı. Elə bir dəli nəre çəkdi ki, bütün dəlilər yuxudan qalxdılar. Koroğlu dəliləri yanına çağırtdı, gərək onlara nə dedi:

At bəlinə, dəlilərim,
Sizə qurban can, yersin!..
Tutulubdu Dəmirçioğlu,
İyid, pəhlivan yersin!... (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 122)

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

“Deyirlər ki, Köroğlu heç bir söz deməyib düz durub getdi. Üç gün, üç gecə tamam ac, susuz ağzı aşağı düşüb yatdı. Bir də yuxusunda gördü ki, Toqatdadı. Qırat da altında. Diksinib qalxdı. Baxdı ki, Eyvaz başının üstündə oturub ağlayır (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 176).”

Ayrıca destanın Azərbaycan varyantında yer alan Ağcaquzu anlatısında Köroğlu'nun Hz. Ali'nin elindən el alıb elindən bade içerek yiğit olduğunun anlatıldığı kısımlarda yer almaktadır.

“Deyəllər Qoşabulağın üstündə Həzrət Əli bir nurəni goja sifətində gəlif,sağ əlini Köroğlunun kürəyinə vurdu, ona iyitdik badəsi içirdi. Dedi: Köroğlu, mənim sözümə inan, sən Köroğlusan, heç vaxt, heç kimə məğlub olmuyajaqsan!..” (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 249)”

“Bu vaxt Əlinin gözündə bir damla yaş gəlndi. O da salavat çöyürdü, dedi; Köroğlu, Qoşabulağın üstündə atanı dəfn eliyən vaxtı mənim adımlı çağırmışdın, sənün kürəyinə mən əl çəkmışdim. Demişdim, kürəyin yerə gəlməz, qılıcın da qılıncıma dəymişdi. Bax get, bir kəsi incitmə, haqqın yolunna heç vaxt çıxma (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 275).”

Bu durumların dışında Köroğlu'nun belli nesnelər üzərindən haberləşmə sağladığına dair anlatılar da destan metni içerisinde yer almaktadır. Doğaüstünün kendisine sağladığı bu imkân kahramanın fiziksel yeterliliklerden fazlasına sahib olduğunu göstərməsi bakımından dəğərlidir. Zira o, alp tərəfinin yanı sıra bilgə tərəfi də olan birinə (ç)evrilir.

“Köroğlu; nə işinizə, budu bu xəncəri də asıram divardan, hərgah xəncərin ucundan qan damsa məni ölmüş bilin. Dəli Həsən gecə-gündüz yatmayıb Köroğlunun yolunu gözləyirdi, bir də gördü ki, xəncərin ucundan qan damır, tez dəliləri çağırıb dedi; amandı dəlilər, Köroğlu zindandadı, gərək tez dadına yetişək.” (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 303-304)

Ayrıca Köroğlu'nun salt fiziksel güc odaklı saldırı və savunma planları dışında neredə, nasıl davranılması gerektiği ilə ilgili delilərə verdiği öğütler və bazı yerlere giderken kılık değıştirmesi bilgə yönünü de kullandığını göstəren ifadəlerdir. Bəylecə kahraman fiziksel eylem göstərdiği gibi aynı zamanda bilişsel eylemdə göstərək metin içerisindeki hərəket alanını genişlətir.

“Köroğlu yenə də düşmanı yoxlamaq üçün aşiq paltarını geyinib, dəliləri Ərzurum dağlarında goyub özü tək şəhərə girdi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 122).”

“Köroğlu dəlilərə uzaq səfərə gedəndə özləri ilə içgi götürməyə izn verməzdi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 128).”

“Köroğlu dəliləri dörd bir-beş bir elədi. Dedi; camaata qarışın, şəhərə girin. Amma ta ki, mən əllərimi bığma çəkməmiş, davaya başlamayın. Köroğlu bunu deyib özü tek başına çiyində də saz şəhərə girdi (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 134).”

Köroğlu'nun Azərbaycan varyantında yer alan Köroğlu, metin içerisinde karışılan və yukarıda sıralanan özellikləri nenediylə Alp-Bilgə tipi olarak kabul edilebilir. Bunun yanı sıra o; soylu, bilinen və tanınan bir ailedən gəlməsinə rağmen intikam amacıyla çıktığı yolda zamanla beylerin, paşaların korkulu rüyası halini alırken yoksul halka da ele geçirdiği hazinelerden pay verən birinə dönüştürmüşdür. Bu durum onun dünyaya gelirken sıradan biri olmasına rağmen zamanla ünü, coğrafiyasını aşan bir kahramana dönüşməsinə səbəp olmuşdur. Zira Don Kişot'un önsözündə denildiği gibi: Bir adamın “kalitesi”, kanına değıl, amacına bağılıdır (Garaudy, 2016, s. 23).

“Qoç Köroğlu elə mənəm ki, varam. İndi Aslan paşanın başına göydən od təkəcəyəm. Xəzinəsini dağıdıb paylayacağam. Bir xurcun götürüb xəzinənin qarısında olarsan (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 132).”

“Qara paşanın yurdunda bostan əkin. Var-dövlətinin üçdə birini şəhərin əlsiz-ayaqsızlarına paylayın. Qalanı qənimətimizdi (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 349).”

Ayrıca Koroğlu'nun kendi gibi etrafında kılıç kuşanıp yiğitlik eden delileri de alp tipleri olarak qarşımıza çıkmaktadırlar. Bunlardan belli başlı birkaç tane delinin adı metin içerisinde yer alırken Azərbaycan varyantında Kiziroğlu Musfata Bey'in delileri ilə bərabər təqribək deli sayısı, sekiz bin beş yüzü keçmektedir. Ancak gerek kendileri gerekse atlarının isimleri verilen alp'lar; Giziroğlu ilə Alapaça, Belli Ehmed ilə Sürdat, Adıbelli ilə Garagöz, Halaypozan ilə Sarıner, Demirçioğlu ilə Erebat, Eyvaz ilə Dürat, Şamlı Bey ilə Bozgar, Cinli Mehdi ilə Garasenil, Hesen Bey ilə Aşgardor, Deli Hesen ilə Haçadil, Sırt Yusif ilə Köhlənşirin, İsabalı ilə Qemerday və Deli Çovdar ilə Elterpenmez'dir. Bunların dışında; atlarının adı bilinmeyen fakat muhtelif yerlerde isimleri geçen Tokmakvuran, Tüpdəğidan, Tanrıtanımaz, Gürcüoğlu Memmed, Ok Süleyman, Kartal Kerim və Kiziroğlu'nun adamları olarak bilinen; Bəbir Alı, Şerxata Meded, Deli Çovdar, Şir Veli, Şanlı Samed, Kurd Celil və Aşık Kenger'dir. Adı geçen delilerin doğumları və ölümləri haqqında bilgi verilmiyor olmasına rağmen muhtelif dövüş sahnelerinde və şiir metinlerinde yiğitliklerinden bahsedildiği görülmektedir.

B. Koroğlu'nun Azərbaycan Varyantında Doğaüstü Yardımcılar

Koroğlu'nun Azərbaycan varyantına ait doğaüstü yardımcılarından başlıcaları; Hz. Ali, Gırat, Dürat və Misri Kılıç'tır. Hz. Ali'nin Koroğlu Destanı'nın farklı varyantlarında varlığı bilinmekle bərabər Hz. Ali, Azərbaycan varyantlarında Şiilerin koruyucusuysa, Özbek, Türkmen, Kazak, Tacik varyantlarında da Sünnilerin koruyucusudur (Bayat, 2016, s. 151). Metinde Hz. Ali'nin hem Koroğlu'nun sırtına sağ elini çəkib, bade vererek ona Koroğlu olmanın yolunu açtığı hem de onun adaletten şaştığı noktalarda kontrolünü sağladığına dair ifadələr yer almakta bu nedenle adalet funksiyonunu sağladığı görülmektedir.

“Deyəllər Qoşabulağın üstündə Həzrət Əli bir nurəni goja sifətində gəlif,sağ əlini Koroğlunun kürəyinə vurdu, ona iyitdik bədəsi içirtdi. Dedi: Koroğlu, mənim sözümə inan, sən Koroğlusan, heç vaxt, heç kimə məğlub olmuyajaqsan!..” (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 249)”

“Bu vaxt Əlinin gözündə bir damla yaş giləndi. O da salavat çöyürdü, dedi; Koroğlu, Qoşabulağın üstündə atanı dəfn eliyən vaxtı mənim adımı çağırmışdın, sənin kürəyinə mən əl çəkmişdim. Demişdim, kürəyin yerə gəlməz, qılıcın da qılıncıma dəymişdi. Bax get, bir kəsi incitmə, haqqın yolunna heç vaxt çıxma (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 275).”

“Mənim qılıcım elə-belə qılışdardan döylü, mənim qılıncıma Həzrət Əlinin əli dəyif (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 268).”

Destanın Azərbaycan varyantında Gırat və Dürat diye adlandırılan atların, denizdən çıxarak sürünün içərisinə giren doğaüstü iki atın, iki kısırağı hamile bırakması neticesinde dünyaya geldikleri bilinmektedir. Koroğlu'nun babası Alı Kişi tarafından ilk gündən beri doğaüstü oldukları bilinen atlar yine onun özel bakımından geçmiş və kahramanın ən büyük yardımcılarına dönüşmüşdür. Hatta o atların dünyaya gözlerini açmaları, Koroğlu'nun babasının gözlerinin kapanmasına səbəp olduğundan aslında destan metnina yön verən esas olaydır denilebilir.

“Qoca ilxıçı bir də baxdı ki, budu dəryadan iki at çıxdı. Alı kişi dərya atı olamağımı eşitmişdi, amma heç görməmişdi. Atlar yavaş-yavaş gəlib ilxiya qarışdılar. İki madyana yaxınlaşandan sonra yenə qayıdıb dəryaya girdilər (Abbasi & Abdulla, 2005, s. 49).”

“Alı kişi ayları, günləri sayıb, madyanları gözdən kənara qoymurdu. Bəli, elə ki, vədə tamam oldu, Alı kişi tay madyanların yanından əl çəkmədi. Ta o qədər gözlədi ki,

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

axırda madyanlar doğdu. Alı kişi tamam-kamal iki il dayları bəslədi. Tay az qalırdı ki, gözünün yağını onlara yedirtsin (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 49).”

“- Oğul, Rövşen, Qırat sınaqdan çox yaxşı çıxdı. Düşündüyüm kimi, Dürat da yaxşı çıxdı. Əmək itirmədi. Ancaq Qırata tay ola bilməz. Qıratın tayı-bərabəri çarx altında tapılmaz. Həmişə qorxulu səfərlərə, düşmən üstünə, qəflə sındırmağa, qalalar almağa Qıratı minərsən. Qırat səni çox darlardan, çox ölümlərdən qurtarar. Qıratın qədrini yaxşı bil, onu candan əziz saxla (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 52).”

Qırat, Köroğlu'nun yalnızca dörd günlük yolu bir günde gittiği atı değil aynı zamanda onu türlü təhditlər konusunda uyaran bir dostu gibidir. Ayrıca Köroğlu, en bilinmez yollara giderken bile kendini Qırat'ın varlığı ile güvəndə hissetmiş bunu da dile getirmiştir.

“Nigar xanım, mən bir az yatım. Sənin gözün Qıratda olsun, elə gördün otdan ağzın çəkib, ayaqlarını yerə döyüb narahatlıq eləyir, bil ki düşmən gəlir. Onda məni oyandır (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 78).”

“Nigar xanım, sən Çənlibəldən, dəlillərdən yaxşı muğayat ol, məndən qorxma. Qırat ki altımdadı mənə zaval yoxdu, haradan olsa, vurub, yarıb salamat çıxacam (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 94).”

Hatta Köroğlu'na hasımlıq güdüb, hesab görmək isteyenlər dahi öncelikle Qırat'ın ele geçirilmesini gerektiğini bildiklerinden onu çalmaya çalışmış bu durumda Köroğlu'nun Azərbaycan varyantında Həməzənin Qıratı Aparması başlığı ile yer almıştır.

“Paşa sağ olsun, Köroğlunun nə ki hünəri var, hamısı Qıratdadı. Gərək Qıratı elə keçirək (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 165).”

“Mənim yurduma, yuvama sahib olan, gözümün ağı qarası bir qızım var. Hər kim gedib Çənlibəldən Köroğlunun Qıratını gətirsə, qızım Dona xatunu ona verib, özünü də dünya malından qəni edərəm (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 165).”

Neticede Qırat kaçırlır və bu durum Köroğlu'nu derindən yaralar. Öyle ki destan metninin hacmen büyük bir kısmını oluşturan şiirlerin hemen hepsinde bahsi geçen Qırat için Köroğlu'nun hırsıza dil döktüğü görülmektedir.

“Canım Həmze, gözüm Həmzə!..

Həmzə, incitmə Qıratı!...

Budu sənə sözüm Həmzə,

Həmzə, incitmə Qıratı!...

Qıratdı mənim dirəyim,

Əriyə qalmaz ürəyim,

Sən olasan duz çörəyim,

Həmzə, incitmə Qıratı!...

Eşidər paşalar, bəylər,

Şadlıq xəbərini söylər,

Köroğlu iltimas eylər,

Həmzə, incitmə Qıratı!... (Abbaslı & Abdulla,

2005, s. 171)

Olağanüstü yardımcılarından bir diğeri isə Köroğlu'nun henüz Rövşen olduğu zamanlarda dışarıda oynarken bulduğu və fırlattığı zaman rüzgarıyla bir buzağrıyı öldüren taşın, destanın bilge tipi Alı Kişi tarafından kılıca (ç)evriltmiş formu olan Misri Kılıç'tır.

“Hələ uşaqlıqda bir gün Rövşen çöldə oynadığı vaxt yerdən bir daş tapmışdı. Daş balaca idi, amma çox ağır, sambalı daş idi. Daş işir-işir işıldayır, parıl-parıl parlayırdı. Rövşen daşı yerdən götürüb, örüşdə otlayan bir buzova atdı. Daş buzova dəymədi, amma

buzov onun yelindən yerə yıxılıb öldü. Rövşən qayıtdı, əhvalatı atasına danışdı. Qoca Alı təcürbəli adam idi, dünya görmüşdü, çoxlarını yola salmışdı. Rövşən'in sözlərinə qulaq asın, dedi:

- Oğul, Rövşən, get buzov yiyəsini tap, cəriməsini ver, razı sal, sonra da haman daşı götür, gətir mənım yanıma.

Rövşən getdi, əzəl buzov yiyəsini razı elədi. Sonra haman daşı tapıb gətirib atasına verdi. Alı kişi daşı əli ilə yoxladı, o üzünə, bu üzünə çevirdi, bildi ki, bu, göydən düşmüş ildırım parçasıdı (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 53)."

Gökten gelen ve Alı kişinin hazır bilgisi neticesinde ne olduğunu bildiği böylece farklı bir form vermeye çalışarak oğluna kılıç yaptırmak istediği yıldırım taşı, uzun uğraşlar neticesinde bir kılıca (ç)evrildi ve Köroğlu'nun hemen her kolunda bilinen adıyla, onun en büyük yardımcısı olan Misri Kılıç'a dönüştü.

"Rövşən, al bu qılıncı belinə bağla. Bu qılınc özgə qılımlara bənzəməz. Adı qılınc deyil. Bu qılınc ildırım qılıncı deyərler. Bu elə bir qılıncdı ki, qabağında heç bir şey dayanmaz. Hər nəyə vursan kəsər, tökər. Bu qılınc ilə sən xanlara, bəylərə, paşalara qan udduracaqsan. Bu qılınc ilə müxənnəslər, namərdlər, qarı düşmanlar sənın əlindən dad çəkəcəklər. Bu qılınc ilə sən qalalar sındıracaqsan, qəflətlər, karvanlar dağıdacaqsan. Ancaq ildırım qılınc olduğunu heç kəsə bildirmə. Bundan sonra bunun adına Misri qılınc deyərsən. Nə qədər ki, sən Qıratın belindəsən, qılınc da sənın belindədi, heç bir düşman sənə bata bilməyəcək (Abbaslı & Abdulla, 2005, s. 54)."

Böylelikle destan metninde Köroğlu, olağanüstülüklerle dolu atı, kılıcı ve sağ elini sırtına çeken Hz. Ali'nin varlığı ile bütünsel anlamda bir kahramana dönüşür. Bu durum kahramanı var eden kolektif bilinçdışının onu insani yetersizlikleri karşısında güçlü kılabilme adına attığı önemli bir adımdır. Anlatı içerisinde zamanla sıradanlıklarından sıyrılmasına karşın kimi zaman yetersiz kaldığı noktalarda yüce bireyin yol gösterdiği, doğaüstü yardımcıların desteklediği kahraman bu sayede sıradan insandan 'alp' ardından 'alp bilge'ye dönüşerek kendinden sonra gelecek kahramanlara yol gösterir konuma ulaşır.

SONUÇ

Türk dünyası edebiyatları ve sözlü kültürü arasında kendisine geniş şekilde yer bulmuş olan Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan varyantı kendine has birtakım hususiyetleri nedeniyle destanın bilinen varyantlarından ayrılmaktadır. Şimdiye kadar Köroğlu'nun en bilinen deli sayısı yedi yüz yetmiş yedi iken Azerbaycan varyantında bu sayının yedi bin yedi yüz yetmiş yediye yükseldiği görülür. Ayrıca Köroğlu'nun bade içmesi tasvir edilirken yine aynı metinler arasında iki farklı şekilden bahsedilir. Bunlardan biri Rövşən'in babasının kör olan gözlerine şifa olacak köpüğün peşinden gitmesi ve neticede o köpükten içerek yiğitlik ve güçlü bir avaz kazanması, ikincisi ise Rövşən'in babasının cenazesini Goşabulag'ın yanına defnederken yanına gelen Hz. Ali'nin sağ elini sırtına çekmesi ve ona bade içirmesi neticesinde yiğitlik ve aşıklık kazanmasıdır.

Ancak ne olursa olsun Rövşən'in Köroğlu'na (ç)evrilmesindeki en büyük motivasyon ve itici güç babası Alı Kişi'dir. Öyle ki Azerbaycan varyantı içerisinde bilge tipi olarak karşımıza çıkan 'Alı Kişi', hazır bilginin hem kaynağı hem de uygulayıcısıdır. Köroğlu'nun savaşlarda en büyük desteği olan atlarının yetiştirilmesinden, delileri ile güven içinde yaşadığı Çenlibel'in bulunmasına kadar onu kahramanlığa götüren her adım Alı Kişi sayesinde gerçekleşmiştir. Öyle ki, anlatıda öncelikle sakınılması gereken bir rakip olarak karşımıza çıkan Deli Hesen, daha sonra Köroğlu'nun yardımcılarından birine dönüşür. Deli Hesen ile kahramanın arasındaki bağ dahi 'Alı Kişi'nin nasihatı üzerine kurulur. Metnin başından beri Köroğlu'nun talihini belirleyerek olay örgüsünün asıl mimarı olan Alı

Köroğlu'nun Yüce Birey - Alp Bilge Tipi ve Doğaüstü Yardımcılar Bakımından...

Kişi'dir. Bu ve benzer nedenlerle Köroğlu'nun Azerbaycan varyantında karşımıza çıkan bilge tipinin Alı Kişi tarafından karşılandığı görülür.

'Köroğlu' ise gerek kahramanlığı gerek yiğitliği ve cesareti gerekse at binip kılıç kuşanmaktaki mahareti ile öncelikle tam bir alp tipidir. Ancak anlatının ilerleyen kısımlarında delilerine yol gösterici öğütler vermesi, zor durumda olanlara yardım etmesi, aman dileyene kılıç kaldırmaması, rüyaları aracılığıyla zorda kalan delilerinden veya atından haberdar olması ayrıca elde ettiği ganimetin üçte birini yoksul halka dağıtarak sosyal adaleti sağlayıcı bir görüntü oluşturması 'Koroğlu'nu alp-bilge tipinin temsilcisine dönüştürür.

Hız, Ali, Gırat, Dürat ve Misri kılıç ise anlatıda karşımıza çıkan başlıca doğaüstü yardımcılarıdır. Hız, Ali, anlatıya iki farklı zamanda dâhil olmasına karşın aslında ikisinde de benzer nedenlerle geldiği görülmektedir. Zira ilk gelişinde Rövsen'in yardım çağrısına cevap veren Hız, Ali, ikinci gelişinde ise Köroğlu'nun adaletinden şaştağını düşünen Nigar Hanım'ın yardım talebini karşılıksız bırakmaz. Kahraman diğer doğaüstü yardımcıları olan Gırat ve Dürat ise denizden gelen atların nesli olarak Köroğlu'nun en büyük yardımcıları hatta neredeyse mevcudiyet sebeplerine dönüştürler. Misri kılıç ise gökten gelen ve yıldırım taşı diye adlandırılan bir taşın form değişmiştir şeklidir ki, düşmanlara karşı yıldırım hızıyla kınımdan çıkar ve Köroğlu ile ölümün arasına set çeker.

Sonuç olarak, Köroğlu'nun Azerbaycan varyantında kahramanın doğrudan kendisinin öncelikle alp ardından alp bilge tipinin temsilcisi olduğu görülür. Ayrıca Köroğlu'nun sıradan insandan kahramana dönüşümünü destekleyen yardımcılarından babası 'Alı Kişi'nin sahip olduğu hazır bilgi ile yüce birey – bilge tipi olarak olduğu görülür. Hız, Ali'nin ise zamandan ve mekândan bağımsız olarak yer yer anlatıya dâhil olması onun hem yüce birey hem de doğaüstü yardımcı olarak kabul edilmesini sağlar. Yine kahramanın anlatı boyunca en önemli tamamlayıcıları olan atları ve kılıcı da diğer doğaüstü yardımcıları olarak karşımıza çıkar.

KAYNAKÇA

- Abbaslı, İ., & Abdulla, B. (2005). *Koroğlu*. Bakı: Lider Neşriyyat.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Gözaydın, N., Zülfikar, H., Argunşah, M., Demir, N., et al. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aşkaroğlu, V. (2013). Dede Korkut Hikayelerinden Dirse Han Oğlu Buğaç Han Üzerine Simgesel/Arketipsel Bir Çözümleme. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* , 120-132.
- Balkaya, A. (2017). *Türk Halk Anlatılarında Kahramanın Yardımcıları*. Kayseri : Fenomen Yayınları.
- Bars, M. E. (2014). Alp Tipi Kavramı Çerçevesince Manas. *Tarih Okulu Dergisi*, 345-357.
- Bars, M. E. (2018). Deli Dumrul Anlatısının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 57-75.
- Bascom, W. R. (2014). Folklorun Dört İşlevi. M. Ö. Oğuz, & S. Gürçayır Teke içinde, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2* (F. Çalış, Çev., s. 71-87). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Bayat, F. (2016). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Ekici, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (2010). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Garaudy, R. (2016). *Don Kişot Yaşanmış Şiir*. İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Kaplan, M. (1999). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Korkmaz, R. (2015). *Yazımsal Okumalar*. İstanbul: Kesit Yayınlar.

- Özsoy, B. S. (2006). *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sever, M. (2011). Köroğlu Destanı'nda (Azerbaycan Kolu) Kahraman ve Karşı Kahraman Tipleri. *Akademik Bakış*, 195-202.
- Şayhan, F. (2016). Deli Dumrul Anlatısında Türk Düşün Sisteminin Görüntü Düzeyleri. R. Korkmaz içinde, *Dede Korkut Okumaları* (s. 147-160). Ankara: Kesit Yayınları.
- Şayhan, F. (2018). Kuşatılan Ben'in Biliş Düzeyi Yorumu: Yüce Birey Bağlamında Yunus. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 69-77.
- Yardımcı, M. (2007). *Destanlar*. Ankara: Ürün Yayınları.

UNVEILING POLITICAL DYNAMICS: THE INTRICATE MOTIVE BEHIND
THE MURDER OF LEVAN (LEON) BATONISHVILI

SIYASİ GELİŞMELERİNİN AÇIKLAMASI: PRENS LEVAN (LEON) BATONIŞVİLİ
CİNAYETİNİN KARMAŞIK SEBEPLERİ

РАСКРЫТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ДИНАМИКИ: ЗАПУТАННЫЙ МОТИВ
УБИЙСТВА ЛЕВАНА (ЛЕОНА) БАТОНИШВИЛИ

Manana MICHITASHVILI *

ABSTRACT

The paper provides a comprehensive exploration of the complex political milieu in Kartl-Kakheti during the 1770s and 1780s, particularly elucidating Russia's expansionist objectives. Within this historical context, it meticulously examines the altruistic endeavors of Levan Batonishvili, a figure of significance in his own right and an ancestor to the esteemed King Erekle. Batonishvili, distinguished by his erudition, astute intelligence, courage, and active role in politics at the royal court, emerges as a pivotal character in the narrative. His unwavering commitment and robust support for King Erekle, especially in fortifying state policies that aimed at the unification of the country and bolstering defense capabilities, are integral facets explored in this research. Batonishvili's role as a stalwart ally to the king becomes crucial in understanding the broader political landscape. Through a meticulous analysis of primary sources and a chronological examination of political events, the paper posits that Russia, recognizing the influence and effectiveness of Batonishvili, strategically targeted him. This targeted approach, as unveiled through the research, played a significant role in disrupting Georgia's European aspirations, profoundly altering its developmental trajectory towards alignment with Russia. The research not only offers a nuanced understanding of historical events but also underscores the intricate interplay between key figures like Batonishvili and the broader geopolitical forces shaping the fate of the Caucasus in the 18th century.

Keywords: Levan (Leon) Batonishvili, King Erekle II, murder of Batonishvili, disrupting Georgia's European aspirations, Russia's expansionist objectives.

* **ORCID:** [0000-0003-3718-9073](https://orcid.org/0000-0003-3718-9073), Associate Professor of Gori State University, 53 Ilia Chavchavadze Street, Email: mananamichitashvili@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: MICHITASHVILI, M. (2023). UNVEILING POLITICAL DYNAMICS: THE INTRICATE MOTIVE BEHIND THE MURDER OF LEVAN (LEON) BATONISHVILI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(60), 16-28. DOI: [10.17498/kdeniz.1386996](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1386996)

Unveiling Political Dynamics: The Intricate Motive Behind the Murder...

ÖZ

Makalede Rusya'nın yayılcı hedeflerini vurgulayarak, 1770-1780'li yıllarda Kartl-Kakheti'deki karmaşık siyasi ortamın kapsamlı bir incelemesi sunulmuştur. Bu tarihsel bağlamda, başlı başına önemli bir figür olan ve saygı duyulan Kral Erekle'nin atası Levan Batonişvili'nin fedakâr çabaları özenle incelenmiştir. Bilgisi, derin zekâsı, cesareti ve kraliyet sarayında siyasetteki aktif rolüyle öne çıkan Levan Batonişvili, kilit bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Levan'ın ülkeyi birleştirmeyi ve savunma yeteneklerini geliştirmeyi amaçlayan hükümet politikalarının güçlendirilmesi konusunda Kral Erekle'ye olan sarsılmaz bağlılığı ve aktif desteği, çalışmamızın odak notası olmuştur. Batonişvili'nin kralın sadık bir müttefiki olarak rolü, daha geniş siyasi manzaranın anlaşılmasında hayati önem taşımaktadır. Birincil kaynakların dikkatli bir analizine ve siyasi olayların kronolojik bir incelemesine dayanan bu çalışmada, Batonişvili'nin nüfuzunu ve etkinliğini bilen Rusya'nın onu stratejik bir hedef olarak aldığı görülmektedir. Araştırmanın ortaya koyduğu gibi, Rusya'nın hedefe yönelik bu yaklaşımı, Gürcistan'ın Avrupa hedeflerini baltalamada önemli bir rol oynamış ve Rusya ile yakınlaşma yönündeki gelişim yörüngesini Rusya lehine derinden değiştirmiştir. Çalışmada yalnızca tarihi olayların ayrıntıları incelemekle yetinilmemiş aynı zamanda Batonişvili gibi kilit isimler ile 18. yüzyılda Kafkasya'nın kaderini belirleyen daha geniş jeopolitik güçler arasındaki karmaşık etkileşimler üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Levan (Leon) Batonişvili, Kral II. Irakli, Batonişvili suikastı, Gürcistan'ın Avrupa hedeflerini baltalama, Rusya'nın yayılcı hedefleri.

АННОТАЦИЯ

В статье дается всестороннее исследование сложной политической среды в Картл-Кახетии в 1770-х и 1780-х годах, в частности, освещаются экспансионистские цели России. В этом историческом контексте тщательно исследуются альтруистические усилия Левана Батонишвили, значимой фигуры сам по себе и предка уважаемого царя Ираклия. Батонишвили, отличавшийся своей эрудицией, проницательным умом, смелостью и активной ролью в политике при королевском дворе, выступает в качестве ключевого персонажа. Его непоколебимая приверженность и решительная поддержка царя Ираклия, особенно в укреплении государственной политики, направленной на объединение страны и укрепление оборонного потенциала, являются неотъемлемыми аспектами, изучаемыми в этом исследовании. Роль Батонишвили как верного союзника короля становится решающей в понимании более широкого политического ландшафта. На основе тщательного анализа первоисточников и хронологического изучения политических событий в статье утверждается, что Россия, признавая влияние и эффективность Батонишвили, стратегически нацелилась на него. Этот целенаправленный подход, как выяснилось в ходе исследования, сыграл значительную роль в подрыве европейских устремлений Грузии, глубоко изменив траекторию ее развития в сторону сближения с Россией. Исследование не только предлагает тонкое понимание исторических событий, но также подчеркивает сложное взаимодействие между такими ключевыми фигурами, как Батонишвили, и более широкими геополитическими силами, определявшими судьбу Кавказа в 18 веке.

Ключевые слова: Леван (Леон) Батонишвили, царь Ираклий II, убийство Батонишвили, подрыв европейских устремлений Грузии, экспансионистские цели России.

1. Introduction

The murder of Levan (Leon) Batonishvili, a prominent figure and heir of King Erekle, has not received extensive attention in Georgian historiography. Notable researchers

such as G. Kikodze, V. Macharadze, G. Paichadze, A. Ioseliani, and S. Kakabadze, among others, have variously labeled his death as a tragic or fatal accident, with some attributing it to intrigues within the royal house, especially as Erekle was grooming Levan as the future king of Kartl-Kakheti (L. Tukhasvil). These perspectives were shaped by communist historiography and supported by the available materials, further complicated by the disappearance of Levan Batonishvili's embassy materials and the secrecy surrounding Russian spy network materials in the archives.

M. Kekelia, in a groundbreaking move, acknowledged the targeted nature of Levan Batonishvili's murder at the age of 25, noting that "the death of Leon Batonishvili undoubtedly impacted the foreign orientation of the country" (Kekelia, 1963: 276). However, he refrains from directly addressing the purpose of the murder, confining his analysis to the judgment of the jury. Examining the political landscape of Kartl-Kakheti in the 1770s, Russia's expansive goals in the Caucasus, and the historical dimensions of Levan Batonishvili's life, this research applies the historical-comparative method, era reconstruction, and analysis of historical materials to unravel the mystery surrounding his life and murder.

Leon Batonishvili, son of Erekle Batonishvili (1756-1782), stood out for his education, keen intelligence, courage, and political activism at the royal court. Influenced by the highly educated, pro-European Anton I t, he played a pivotal role in the state policy of unifying the country and enhancing defense capabilities—a focus of King Erekle. The 14-year-old prince received his first combat baptism in the battles of Atskuri and Aspindza. He was undergoing military training with Davit Commander. Leon was always a strong support for the King. Despite his exuberant and famous yet tragically short-lived life, Leon Batonishvili's contributions remain inadequately studied and evaluated.

2. Methods

The primary methodology employed in paper is the historical-comparative research method, forming the foundation of the investigation. In addition, a diverse array of analytical tools is wielded, including cause-and-effect analysis, synthesis, and critical analysis, enriching the depth of the study. A cornerstone of this research lies in the utilization of primary sources, encompassing archival materials and pertinent scientific literature addressing the research issue. The incorporation of new information resources, coupled with contemporary research methodology, enhances our ability to assess King Erekle's strategy within the contextual intricacies of the historical period. Moreover, the research draws on critical and comparative-historic approaches, employing case analysis techniques to glean insights into the multifaceted layers of the studied period. The inclusion of scientific and historic materials, along with rigorous scrutiny of archival records, ensures a robust and nuanced exploration of the historical dynamics under examination. This comprehensive methodological approach contributes to a thorough understanding of the complex historical events and their implications.

3. Discussion

On January 5, 1772, a plenipotentiary embassy led by Levan Batonishvili and Catholicos Anton I was dispatched to the imperial court of Catherine II (Sakartvelos tsentraluri sakhelmtsifo saistorio arqivi F 1449: S 1368). The diplomatic mission faced prolonged delays in Astrakhan. On January 30, 1772, when the ambassadors arrived in Kizlar they were permitted by the Governor Nikita Beketov to enter Astrakhan before an audience with the Emperor in St. Petersburg. The Foreign Affairs Board meticulously examined the materials of the embassy members (Ioseliani, 1985: N51-52)

Unveiling Political Dynamics: The Intricate Motive Behind the Murder...

The Russian government, offended by King Erekle's perceived "jealousy and slander", met the high-ranking ambassadors with indifference. This was preceded by the scandal related to the adventurer Totleben when the war campaign of 1770-1771 failed on the Georgian front, which literally revealed the true interests of Russia. In addition, in this context Sukhotin's unsuccessful military expedition and the decision to recall him from Georgia on December 15, 1771, should be mentioned which in a way cast a shadow not only on the Russian imperial court, but also on the image of its military strength. This background was aggravated by the breakdown of the peace talks with Turkey. Due to the threat of prolongation of the expected war, Russia itself, in uncertainty, could not give a definite answer to the conditions proposed by the Georgian ambassadors, which ultimately ended in complete disappointment. In desperation, King Erekle sends pleading letters for proper support and help to P.V. Bakunin and the Vice-Chancellor Golitsyn. In the letter dated March 16, 1773 and addressed to Nikita Panin, the head of the Foreign Affairs Board, one can clearly see the obvious hopelessness of the King, who was offended by the disrespect to the ambassadors.

Afterwards, King Erekle was forced to appeal to the Emperor himself about receiving ambassadors in January 23, 1773 (Tsagareli, 1898: 98). The ambassadors had to wait for more than a year, from January 1772 till spring 1773, in Astrakhan, when they were allowed to continue their way to St. Petersburg by the order of Catherine II (Tsagareli, 1898: 370). Only 25 members out of the 69-members of the retinue were allowed to go to St. Petersburg. Among them were the heroes of the Russo-Turkish war, who reminded the dedication of Georgians: Ibreim Beg, the owner of the Khertvisi castle; Prince Vachnadze, who defected the Pasha of Akhaltsikhe, helped Suleiman and Erekle greatly in capturing the Khertvisi castle; Pavle Andronikashvili, the hero of the Aspindza battle, asked for help to return his family members kidnapped by the Leks. By participating in the embassy, they reminded Russia of the severe consequences of the war for Georgia and wanted to convince the imperial court that the unification of the historical Javakheti, the Georgian territory that was left in the hands of Turkey, was of state importance for Kartl-Kakheti.

Later in 1774-1775 the King Erekle multiply tried to obtain a loan of 43 thousand tumani (430,000 minaltuns/rubles) in exchange for the war expenditure and great danger of his neighbors who were riding against him due to the involvement in the war on the Russian side. He proposed the subjugation of the Azerbaijani Khanate and a plan for a new campaign against Iran, but these offers went unanswered.

During his extensive journey, Levan Batonishvili familiarized himself with the workings of the Russian state structures, the military forces, delving into aspects such as training, combat and army equipment. His ambassadorial objective was "to comprehend the organization, administration, and cavalry structure in Russia to replicate a similar system in Georgia" (Kakabadze, 1914:11). While in Astrakhan, Batonishvili approached the Governor-Poruchik - Nikita Beketov with the request to join the Russian military service. The letter dated January 22, 1773 and addressed to Governor Panin, conveyed Leon Batonishvili's desire "... we consider his request to be quite bold ... he repeated his desire multiply" and aimed "to give an answer in accordance with the wishes of His Imperial Highness." (Buleishvili, 1991: 64). Batonishvili was ultimately denied entry into military service, a decision likely influenced by political considerations.

In his letter dated October 24, 1772, to Graf Nikita Panin, the head of the Foreign Affairs Board, Levan Batonishvili detailed the disrespectful treatment experienced by the embassy. Tormented by the prolonged waiting and lacking essential comforts, Batonishvili felt akin to a prisoner, expressing the sentiment of being "staying in vain and separated from homeland and unable to meet with the commission... we stay without deeds and unable to

endure the weight of the air... we beg to be freed and worthy to be presented" (Tsagareli, 1902:365). The governor of Astrakhan's preceding letter on October 23, 1772, to Panin reported Batonishvili's firm demand and dissatisfaction with the mission. Batonishvili had conveyed that if he was not allowed to proceed to St. Petersburg, he would insist on an immediate order to return the embassy.

While delayed in Astrakhan during his diplomatic mission, Batonishvili, in addition to his assigned duties, took an interest in the plight of Georgian captives in Crimea. These individuals, who sought refuge in Russia during the Russo-Turkish war, were not granted the right to return home. Instead, they were forcibly resettled to various locations within Russia. Otar Tumanov, the Russian agent reported that captives, seized during systematic attacks by Dagestan feudal, were also transported from Dagestan to Crimea and subsequently sold to the Turkish empire. In February 1774, Batonishvili wrote a letter to Graf Nikita Panin at the imperial court, urging the facilitation of the return of Georgian captives from Crimea to their homeland (Ioseliani, 1985: 51-52).

The astute and fearless Batonishvili delved deeply into the matter, exposing the covert anti-state connections of military agent Bakunin with Alexander Bakari's son and the supporting group of princes. This revelation, coming on the heels of Totleben's adventurous activities and the prior betrayal by a high-ranking military official, likely unsettled the highest-ranking officials of the Imperial Court. Through documentary materials, the embassy unearthed traces of the 1772 Kartl-Kakheti conspiracy in Astrakhan, unveiling the activities of conspirators, led by Zaal Orbeliani, and their ties with Bakunin. Leon Batonishvili's courage and indomitable spirit made him the focus of attention for the Russian intelligence service. Upon his return to Georgia, Leon Batonishvili, with the king's permission, actively engaged in identifying conspirators. The plan devised by King Erekle to restore the United Kingdom of Georgia clashed with the aspirations of Zaal Orbeliani, a supporter of the conspirators advocating for the descendants of King Vakhtang VI, with the legitimate claim to the throne of Kartli. Zaal Orbeliani became the focus of attention for officials of the Russian Imperial Court, receiving precious gifts as detailed in a letter from Catherine II to her favorite, Grigol Orlov (Tsintsadze, 1970, 23-24: 4-6).

Correspondence from Georgia to Russia confirmed Zaal Orbeliani's active collaboration with Russian intelligence (Tsintsadze, 1970, 23-24: 6-14). Simultaneously, he maintained a covert friendship with Erekle's opponent, Pasha Suleiman of Akhaltsikhe. Following information from the secretary of Yese, Zaal Orbeliani sought refuge with Pasha of Akhaltsikhe in 1775. Upon his return, he was arrested and openly admitted during interrogation: "It is true that I told Bakunin to pity our country. He recounted that His excellency is angry at King Erekle. Then I told him that If the king gives up on Erekle, either he should give the country to someone from Russia or to King Solomon." (Kakabadze, 1919:165)

Between 1772 and 1774, the embassy in Russia succeeded in convincing Leon Batonishvili that relying solely on "unanimity" and diplomatic negotiations would not suffice to save the country. They emphasized that the salvation of the country required the strength of the army, the fortification of royal authority, and national unity. As a result, King Erekle's ambition to break through the hostile encirclement with the assistance of Russia ultimately failed. Having endured significant challenges due to the alliance with Russia, Erekle found it necessary to navigate wisely. It was time to revert to the traditional policy of maneuvering and balancing relationships with disaffected Muslim neighbors, a shift strongly supported by Leon Batonishvili in assisting his father.

Returning to Georgia in 1774, the energetic Batonishvili, filled with great attitude and dedication, embarked on the organization of the army in preparation for the "judgment of the next campaign." According to Oman Kherkheulidze: "God blessed King Irakli with a

Unveiling Political Dynamics: The Intricate Motive Behind the Murder...

son named Leon, who, akin to his father in strength, repeatedly defeated the Leks and thwarted their raids on Kartli. Consequently, the king appointed him to oversee Kartli-Kakheti... Resulting in a perpetually trained army of three thousand, comprising royals, nobles, and peasants" (Kherkheulidze, 1989: 68). Additionally, with the support of friends and royal court fighters, Leon established a retinue consisting of 2000 quick-reaction fighters, as highlighted by Batonishvili's niece, Aleksandre Jambakur-Orbeliani (Batonishvili, 1941:15). Between 1774 and 1780, the relentless attacks from Dagestan feudal lords were quelled through Leon Batonishvili's self-sacrificing battles and actions (Batonishvili, 1914:34). The establishment of the duty army played a pivotal role in ensuring the return of the migrated population to a peaceful life.

Stefan Burnashev (1743-1824), a favorite of Catherine II and Extraordinary Commissioner of Russia, thoroughly examined the state of the royal army of Kart-Kakheti and its defense capabilities. Burnashev affirmed that Leon Batonishvili had successfully thwarted the Leks' attacks with the army and submitted a special report to the imperial court: "By 1783, none of the King's sons was able to organize a duty army like Levan Batonishvili" (Burnashev, 1896: 1-5).

The achievements of King Erekle II and Leon Batonishvili in the Caucasus and the Near East left a profound impact on their neighboring regions. King Erekle's popularity in the 18th century witnessed a notable increase, as evidenced by materials published in the Western European Press of the 1960s (Doborjginidze, 2019:166) and the pages of the "St. Petersburg Agency" in Russia (Shvelidze,1983:2-3). The reasons behind the high expectations placed on Georgia by those subdued by Turkey and Iran become apparent.

Towards the end of the 1770s, a significant portion of the North Caucasus population, particularly the Kabardians, expressed their desire to permanently relocate to Georgia. King Erekle welcomed this initiative with great joy, leveraging blood relations with the Kabardians. Recognizing the strategic significance of their settlement along the borders of Imereti and Akhaltsikhe, Russian intelligence agents sought to capitalize on this opportunity. According to Butkov's report, in December 1778: "King Irakli invited Kabardian landowners to move to Imereti and Akhaltsikhe borders. Sent...to the Kabardians, Ivan Bochelov, the Nobleman, Tarkhan, and the Armenian Zurab were detained in Mozdok" (Butkov, 1869:145). Simultaneously, the Georgian side undertook preparations, clearing roads in Dariali Gorge and repairing bridges on Aragvi and Dariali. The regional successes in Transcaucasia posed a challenge to Russia's conquering plans. Consequently, Georgian ambassadors were arrested, and Kabardians were strictly prohibited from migrating to Georgia. Russia also imposed a strict ban on recruiting troops in the North Caucasus, breaking the centuries-old tradition of enlisting mercenary troops from the local population. This intentional move by Russia aimed to undermine the hegemony of the Kingdom of Kartli-Kakheti in the region and the strength of the Georgian army, hindering the possibility of obtaining a military reserve and stable development for the country.

During the same period, Erekle embraced the Armenians' initiative to settle in Georgia with enthusiasm, offering lands and various privileges. Manifestos ("Perceptions") were drafted in the Armenian language, contradicting the plans of Russian colonial policy (Sakartvelos tsentraluri sakhelmtsifo saistorio arqivi F 1448: S 1300). In the 1770s, there was an idea of creating a Georgian-Armenian united state led by the Bagrationi dynasty. The future plans of Ioseb Emin (1726-1809) and King Erekle were initially supported by the prominent group sharing the idea—the Madras millionaires, Yakob, and Shamir Shaamirian. However, due to their inconsistency and later adoption of a pro-Russian stance in the 1780s, the plan for the restoration of the "Armenian state" was immediately replaced by the "Russian" plan and indefinitely postponed. Russia's imperial policy swiftly revealed its

purpose and position, diplomatically blocking independent policy avenues and thwarting the Georgian project of reunification and strengthening in Transcaucasia (Bendiashvili, 2008:17). This was particularly evident during the battle with the Khanate of Yerevan, where Russian diplomats became actively involved.

Besarion Gabashvili, the ambassador of King Solomon I of Imereti, alarmed by the secret treaty concluded by King Erekle with Turkey in 1778 and the impending loss of the throne, was dispatched to the emperor's court in August 1778. With the assistance of the governor of Astrakhan, Besarion safely and unhindered arrived in Iran through Russia, where Aleksandre Batonishvili, the son of Bakar Bagrationi, found refuge with Kerim Khan (Macharadze, 1996:36-213). However, it is worth noting that, according to the order of October 7, 1775, ambassadors sent by the Georgian king were forbidden to move within the territory of Russia (Tsagareli, 1902:10-11). An interesting historical analysis suggests that the information about the appointment of Leon Batonishvili to the throne of Imereti by King Erekle may have been deliberately disseminated (Kakabadze, 1922:215). This information is not confirmed by any sources until now but is mentioned in Graf Panin's letter to Lviv (Tsagareli, 1898:342). This raises the logical question of whether it was a well-planned scheme by the Russian government to unite opposition forces at King Erekle's royal court, including "legitimists" supporters and forces recruited by Russian intelligence, all aimed at eliminating the main target - Leon Batonishvili.

Aleksandre Batonishvili was once again activated in the context of feudal rivalry against Erekle. Alexander, the son of Bakar Bagrationi, who had been promoted in the military service of the Russian emperor, had his military rank and Russian uniform revoked, signaling that Russia would no longer be responsible for his actions. However, he was secretly provided with money and effectively expelled from Russia. This marked the initiation of another well-planned venture by Aleksandre Batonishvili back in 1767. In the same year, King Erekle sent a letter about Alexander to Russia through the hands of Archimandrite Porphyry, though the content of this letter remains unclear. I. Lortkipanidze only saw the cover, stating: "...even after that, there is nothing in the cases until 1782" (Lortkipanidze, 1940:28). The "loss" of the letter was likely not accidental and holds a logical explanation. King Erekle might have revealed that the arrival of Alexander Batonishvili could not occur without the support and assistance of the highest officials of the imperial court. Naturally, before exposing such revelations, Russian intelligence had to eliminate any anti-state materials within the spy network. Although Ekaterina's government seemed to hold an official stance, the phrase from the emperor's decree of February 13, 1764, "willingly deigns to let go... Alexandre... to seek his happiness there" (Markova, 1966:367), veils the hypocrisy of the imperial court. A logical question arises here: why do materials only appear from 1782? The answer to this question can be found in King Erekle's letter dated August 6, 1782, in which Russia once again plays the role of the "savior."

Besik and Alexandre, the prince seeking the throne, appeared at the royal court of Imereti in 1779 when King Erekle invaded to punish the disobedience of the Yerevan Khan and the cessation of tribute. Alexander tried to take advantage of the created situation, called the princes of Kartli to come out, and in order to win their hearts, he sent letters of mercy in abundance. Soon he was joined by a loyal prince, Alexander, the son of Dimitri Amilakhvari (1750-1802).

The constant combat readiness of the Georgian army under the command of Leon Batonishvili, the exposure of the opposition forces of the royal court, the peaceful relations with the Muslim neighbors, the secret agreement concluded with Turkey, the stable situation of Kartal-Kakheti and the economic progress turned out to be completely unacceptable and

Unveiling Political Dynamics: The Intricate Motive Behind the Murder...

unexpected for the conquering plans of the Russian Caucasian policy. Therefore, a new chain of resistance from the Russian side begins.

Assumedly, King Erekle preferred that the opposition forces led from Russia joined built-up public opinion that the legitimate contender for the throne of Kartli, Alexandre, the son of Bakari, was "out of favour of the empress". "In 1765, Alexandre, the son of King Bakari, went to Persia, angered by Empress Ekaterina, and came to Karim Khan... stayed in Persia... intending to conquer Kartli." (Batonishvili, 1941:53)

Thus, the above-mentioned political accents clearly indicate for which forces the strengthening of self-defense capability, the unification of the country and the stability of the political situation in Kartl-Kakheti were unacceptable. The stable situation temporarily regulated in the 70s convinced the Imperial Court that the problem of political orientation towards Russia was no longer present in the Kingdom of Kartl-Kakheti. It would also be known from the agency network that in the vanguard of this success, the famous Leon Batonishvili, the king's right-hand man, was standing next to the king, who was called the "king's sword". As we mentioned above, Batonishvili immediately attracted the attention of the highest Russian officials upon his arrival in Astrakhan. Two years of "surveillance" was enough for them to be sure that instead of the slavish obedience they wanted, they were dealing with Batonishvili, who had a strong will, unbroken, royal dignity, whom they naturally perceived as an undesirable candidate and an enemy of their Caucasian plans, whom they could only neutralize with his death. Even during Batonishvili's embassy, his activities and correspondence were strictly controlled and constantly monitored by intelligence agents. It is vivid also from the document of March 16, 1773, where Erekle worriedly writes to Panin: "From Astrakhan, my brother Catholicos Antony and my son Leon sent their men to me ... who were rapidly met on the road ... and rushed into the hands of the enemy with all his books ... we still don't know where they are" (Tsagareli, 1902:89). It seems that the Russian spies were secretly watching the king and Batonishvili. They were gathering information with a special conspiracy, so that after the failed embassy in Russia Georgians would not give up on Russia's orientation in the future.

During this period, the troop of conspiratorial princes led by Zaal Orbeliani seems to be quite strengthened. Secretary Yesse Baratashvili did not deny correspondence with Zaal Orbeliani and Aleksandre Batonishvili. He himself speaks about the proximity of Kartli to the oppositionist Amilakhvri in the transcribed "Koranicon" in 1738. According to the researcher K. Sharashidze when Givi Amilakhvari had the "Counsel for Kartli", it was then that young Yesse started working at Givi Amilakhvari's court (Sharashidze, 1942:124). The obtained archival documents, "The Oath Books" are an interesting proof of the oath of support for the assessor Yesse "forever as a friend and in the plague" (Sakartvelos tsentraluri sakhelmtsifo saistorio arqivi F 1448: S 4561:S 4557). Davit Eristavi of Ksani, Yesse Machabeli, Sul Khan Mdivani, Abashidze, Milakhorbashi were among the supporters. Yesse Baratashvili names King Erekle's Keshikchibash (the guard of the King) Ivane Abashidze, in whose tower Leon Batonishvili spent his last night, among the participants of the conspiracy (Ioseliani, 1950:70). In addition, if we take into account the strong group of conspirators mobilized at the royal court of Imereti, which has become a refuge for conspirators, and on the other hand, consider the real danger coming from the allied forces of Alexandre, the son of Bakari with Russia, Iran, and Fath-Ali-Khan Ibn Husain, the owner of Quba-Daruband, the king preferred not to resort to repressions as a counterweight. Therefore, the leader of the conspiracy was also forgiven for betrayal and freed from punishment, although he was no longer in the vicinity. Apparently, they failed to identify and properly evaluate the fateful target of the conspiratorial squad recruited by Russian intelligence agents.

The different and unsubstantiated versions of Leon Batonishvili's murder has been found in different sources. According to V. Karbelashvili, "the death of Leon Batonishvili in Vejin" dates the first days of May of 1782 (Iveria, 1892: N121). Levan Batonishvili was invited to Kakheti in Vejin by Keshikchibash (the guard of the King) *, in the family of Ioane Abashidze, where he met Asat Vachnadze's young wife. The woman was abducted from the wedding in Kardanakh, where Batonishvili followed her. The woman considered Batonishvili's behavior to be presumptuous and pushed the knife into his stomach. Batonishvili, wounded by the woman, immediately returned to the village Vejini. He slept without dinner in the Abashidze tower, where he died the same night. It is easy to recognize the traces of wild rumors spread to discredit the fearless Batonishvili, who participated in many battles, and to disguise the motive for political murder. According to the second version, Asat Vachnadze's men were accused of fatally wounding Leon Batonishvili. These apparent murderers were the serfs of Shermazan Abkhaz. The sources prefer to remain silent about their identity.

According to the archival document that has reached us, the king "cautiously investigated" Batonishvili's murder (Sakartvelos tsentraluri sakhelmtsifo saistorio arqivi F 1448: S 5524). He examined himself the poisoned Batonishvili's body, "his whole body was very blue and black." (Kakabadze, 1914:19)

Armenian Catholicos Gukas has a reference to a different intentional version of the murder of Leon Batonishvili: "In one of the villages, Lezgins stole sheep and robbed peasants... a brave prince, whose name was Levan, set off in pursuit of them with a small detachment. In hand-to-hand combat, Levan-Mirza went to the front and one of the opponents killed him with a shot from a rifle" (Grigorian, 1972:176).

According to one of the versions of Batonishvili's murder, Erekle was offended by his son's unworthy behavior, which probably should have been spread on purpose to avoid the expected turbulence. It seems that as usual the Russian intelligence, as it is wanted to erase traces in advance, prepared and quickly disseminated conflicting versions immediately after the assassination.

The king's grandson, Aleksandre Jambakur-Orbeliani, voices the version of the royal court about the purpose of Leon's shrouded murder: "These three grand men: King Irakli, Catholicos Anton and Levan Batonishvili were often together to plan wellbeing of Sakartvelo (Georgia). But the secret enemies of King Irakli were not ashamed of this, what could they do to disrupt their business? They made it up ... they killed him secretly with poison." He also suspiciously points to the time of death and the Russian trace of Leon's murder "Levan Batonishvili was defeated in 1782, that is, when King Irakli signed a treaty with Russia, a year and a half earlier" (Janashvili, 1898:7). Probably, according to new European sources, the "Council of the Three" was discussing the "Greek project" of the European road developed in secret. The main goal of Erekle's two-time embassy to Europe was also related to this project. This would allow the country to escape the constant threat of the Muslim encirclement of Iran and the Ottoman Empire, where, despite the efforts of the royal court, the population had become the main source of the captive market. In fact, the country was deprived of the means of economic and political development and the function of the Silk Road was lost. Now there was a prospect of the union of Western and Eastern Georgia and take over the Georgian territories under Ottoman rule.

The secret plan for the new redistribution of Europe - the "Greek project" although considered division of the European part of the Ottoman Empire and creation of the Dacian buffer state on the territories of Moldavia, Wallachia and Bessarabia and the restoration of the Byzantine Empire, but due to the change in international processes, it disappeared without even starting its realization. Russia, on the other hand, tried to wrap its imperial goals as a

Unveiling Political Dynamics: The Intricate Motive Behind the Murder...

desire to protect Christianity and took on the mantle of "savior and liberator" for the Christians being under the control of the Turks, because it needed the alliance of the peoples of the Balkans and the Caucasus in the upcoming war with the Ottomans. The main part of the project was the eventual capture of Crimea (as well as Taman and Kuban), complete expansion of the strategic location of the South Caucasus after dominating the Black Sea and the Straits.

According to Ivane Javakhishvili, "Russia had no intention of strengthening Georgia, but wanted to weaken it completely so that it would be easy to exterminate" (Javakhishvili, 2006:38).

According to the researcher O. Janelidze's correct remark, the South Caucasus, which was the key to the Eastern issue for Russia and was becoming a state of the Black Sea region, would not allow Erekle's political strengthening to disrupt Russia's expansionist project (Janelidze, 2010:68-69).

This is indicated in the "Supreme instructions for the conclusion of the Russo-Georgian treaty," compiled in 1782 by the emperor for Grigory Potemkin, where it was required: "To reject all their acquaintances with other Emperors (of Rome) and with other Christian powers, saying that he has the condition not to interfere in affairs that concern our Asian neighbors; Yes, and do not send letters to the emperor (Roman)" (Tsayareli, 1902:30).

The murder of Leon Batonishvili should be discussed in the prism of the contradictions of these expansionist goals of Russia.

Georgia was well positioned with its pragmatic national interests and connections with the Austrian Emperor Joseph II, who was also the Holy Roman Emperor, as the Caucasus issue represented Emperor's interest as well. At the same time the "Greek project" should be considered with its possibility of restoring the borders of the Roman Empire were Georgia hold a favorable opportunity to be directly involved in the new European political processes, as well as the cultural and trade relations with the Christian world (Natsvldze, 2021). Economic ties were to be restored and the path of European development was set. Information about this is preserved in the Georgian materials of the historical archive of Propaganda Fide (Doborjginidze, 2009:182-189). The materials reveal that in April of 1779, the term of service of the prefect of the mission in Georgia, Capuchin Domenico da Trieste who was close to King Erekle, expired.

The letter of March 14, 1781 of the Capuchin missionary, Mauri da Verona addressed to the Pope mentions about the embassy of Padre Domenico da Trieste: "Padre Domenico, the bearer of this letter, needs to urgently go to Vienna for very important matters. Definitely, in the phrase "important matters", it is not implied support for creation of "two regiments" only. The pathos of participation in the liberation struggle after the European modernization of the country can be heard in the words of Erekle, delivered by the missionary Mavro Veroneli to the Emperor Joseph II of Austria in 1782. From the letter: "In the past years the news arrived on our side of Asian countries that your highness and majesty has a cover for the Sultan of Turkey. This happy news awakened the loyalty in my mind and excited me with joy. And we sent the Patri so that we could be worthy of your highness's staff service" (Tabagua, 1979:100). Erekle's letter of instruction emphasized the secrecy of the mission, "... to be so secret and not disclosed that it would be to our great detriment to disclose the matter." The secret allied messages are a direct indication of an apparent attempt to escape Russia's constant intrigue. The letter is also important as it talks about sending Patri Domenico residing in Tbilisi as an ambassador. It also gives us an idea about the content of the letter as well as the oral accounts of the 1781 letter.

Erekle's ambassador, who arrived in Constantinople on June 20, 1781 and was supposed to appeal for help to the states of Western Europe: The Emperor of Austria, the

King of France, the King of Sardinia, the Senate of the Republic of Venice and the Pope, died suddenly on July 3. His death, connected with the political purpose of the embassy to Europe, is detailed in the letter of Padre Fortunato da Trento. It also describes the great objection that Erekle's letters are not sent as intended to the Pope and the Emperor of Austria. The missionary is so scared and blackmailed that he does not dare to reveal the identity of this person. Researcher I. Tabagua, in line with archival materials documents claims that there was a contact of the Catholic missionary in Constantinople with the Consulate of Vienna and a representative of the Austrian Kingdom - Dr. Rheinegs and Count Janos Kohar. It also indicates the connection of Count Kohar with the Austrian representative in Constantinople, Baron Herbert (Rheinegs, 2002: 17). It needs to be mentioned that Rheinegs (Christian Rudolph Ellich) is known for secret intrigues with the Russian intelligence that intensifies the suspicion of Russian interference. The suspicion is strengthened by the historical facts that coincide in time while reconstructing the historical events in chronological order of the research period, including the period of preparations for the first embassy in Europe, 1779. Rheinegs' visit to the royal court of Erekle II, with a well-fitting mask, "for the treatment" of Giorgi Batonishvili and "for the purpose of helping in royal affairs (Rheinegs, 2002: 10-35)." Shortly after the murder of Padre Dominic, he leaves for Russia on July 10. On August 4, 1781, Rheinegs is in the border fortress in Mozdok, from where Field Marshal Grigol Potemkin invited him to St. Petersburg. Afterwards he is sent on a special mission to convince King Erekle to ask for "protection" from Russia.

His presence at Erekle's royal court in November 1782 is confirmed by Erekle's letter to Grigol Potemkin dated December 27, where Erekle expresses his satisfaction over the transfer of the Order of Alexander Nevelli by Captain Bagdatlu Solaghov (Sologhashvili) to Giorgi Batonishvili and mentions Rheinegs, who had already arrived at the royal court as an official representative of Russia. On the one hand, the letter is another proof of Rheinegs' relationship with the imperial court, on the other hand, it clearly indicates the radically changed attitude of the Russian government towards the royal court of Kartl-Kakheti.

The secret message of Padre Fortunato da Trento, dated 10 January 1782, received from Constantinople which is preserved in the archive of the Propagation of the Faith (Propaganda of Fide) speaks about intensification of the Russian intelligence and the proliferation of adventurers of various enemies of the Georgian mission, especially the European missionaries at the door of Erekle II.

4. Results

The analysis and interpretation of the primary sources provide a logical explanation for the results of the research. It became clear that, following Totleben's failed adventure at the imperial court, the Russian scenario of Kartl-Kakheti expansion was activated, leading to political events throughout the years 1781-1782, analyzed in this research. After the initial failure of King Erekle's pragmatic political plan with the European orientation in 1781, the next step of Russian imperial policy involved exerting psychological pressure on him. This aimed to disrupt the defense, security, and strong support of the country, notably including the murder of Leon Batonishvili, a key supporter of the King's plans. This perfidious plan ultimately forced King Erekle into a "dead end." The overwhelming sadness of his son's death, coupled with the failure of the Polish Catholic missionary Mavro Veroneli's embassy sent through Russia on November 14, 1782, further pushed Erekle towards seeking Russia's protection, driven by a common faith. Additionally, Alexander Batonishvili, under the guise of legitimacy, sought refuge with Fath-Ali-Khan, intentionally simulating the scenario of "protracted negotiations." This played a role in King Erekle's decision to officially request protection from Russia, as hinted in the letter asking for patronage sent by Erekle II to the

Unveiling Political Dynamics: The Intricate Motive Behind the Murder...

Russian Imperial Court on December 21, 1782. Thus, this research's findings contradict the shared opinion in earlier Georgian historiography that Leon Batonishvili's death was an accident unrelated to political processes. The analysis of primary sources proves that Leon Batonishvili's death significantly altered the country's European path, bringing it under the "protection of a single-minded Russia".

REFERENCES

- Bendianishvili, A., Daushvili, A., Samsonadze, M., Kokrashvili, Kh., Chumberidze, D., Janelidze, O., (2008) "Rusuli kolonializmi sakartveloshi" Tbilisi
- Buleishvili, M., (1991) "Kartveli eklesiis msakhurebi ruset-sakartvelos diplomatiur urtiertobashi", Tbilisi
- Doborjginidze, N., (2019) "Eerekle meorisa da misi samepos evropuli proektisia, tsignshi, kartvelta kulturuli kvali germaniashi, Tbilisi
- Ioseliani, A., (1985) "Tvisebrivad akhali etapi ruset-sakartvelos urtiertobashi, turketan 1768-1774 tslebis omshi ertoblivi monatsileoba da rusetis progresuli misia", saistorio moambe, Tbilisi
- Kakabadze, S., (1919) "Sakartvelo erek'le II-s dros", qoveltviuri zhurnali shvidi mnatobi, Tbilisi
- Kakabadze, S., (1922) "Sakartvelos istoria, akhali saukuneebis epoka (1500-1810 tslebshi, Tbilisi
- Macharadze, V., (1968) "Basiki diplomatiur sarbilze", Tbilisi
- Natsvaladze, M., (2021) "Shvidtsliani omisa da berdznulli proekis kavkasiuri segmentis urtiert- mimartebisatvis", Abreshumis gzis me-16 distantsiuri saertashoriso konperentsia, 14-15 oktombri
- Samsonadze, M., (1988) "Sakartvelos gaertianebis problema da sagareo orientatsia XVIII saukuneshi", Tbilisi
- Sharashidze, K., (1942) "Iese oses dZis qoranikoni", saqarTvelos sssr mecnierbata akademiis moambe, XIII, Tbilisi,
- Tabaghua, I., (1979) "Sakartvelo saertashoriso arenaze XVIII saukunis meore nakhevarshi, Tbilisi
- Javakhishvili, I (2006) "Damokidebuleba rusetsa da sakartvelos shoris XVIII saukuneshi, Tbilisi
- Janelidze, O., (2010) "Dapqroba tu nebaqoplobiti sheerteba", analebi, №6., Tbilisi
- Janashvili, M., (1898) "Mefe Erekle", Tbilisi
- BatoniSvili, D., (1941) "Akhali istoria", Tbilisi.
- BatoniSvili, V., (1914) "Istoriebi agtsera", Tbilisi
- BatoniSvili, B., (1941) "Akhali motkhroba, Tbilisi
- Ioselini, A., (1950) "Iese baraTaSvilis cxovreba-anderZi, teqsti gamosca SesavliT, SeniSvnebiT, leqsikoniTa da saZieblebiT a. ioselianma, masalebi saqarTvelosa da kavkasiis istoriisaTvis (msk) nakv. 28, Tbilisi
- Kakabadze, S., (1919) "Saistorio krebuli tsigni IV, Tbilisi
- Kakabadze, S., (1914) , "tserilebi da masalebi sakartvelos istoriisatvis, tsigni. I, Tbilisi
- Kekelia, M., (1963) "Msajultshekrebulobis ganacheni 1782 tslisa, saistorio moambe, №15-16, Tbilisi
- Lortkipanidze, I., (1940) "Masalebi sakartvelos istoriisatvis (me-18 saukune), masalebi sakartvelosa da kavkasiis istoriisatvis, nak'v. II, Tbilisi
- Macharadze, V., "Masalebi XVIII saukunis meore nakhevrus ruset-sakartvelos urtiertobis istoriisatvis, natsili III, nakv. II

- Orbeliani, A. V., (1914) "Daghestnidan lekobis gamosvla da skhva ambebi aleksandre vaktangis dze jambakur-orbelianisa, gamotsemuli s. kakabadzis mier, Tbilisi
- Rhainegs, I., (2002) "mogzauroba sakartveloshi", germanulidan targmna, shesavali da sadzieblebi daurto gia gelashvilma, Tbilisi
- Shvelidze, D., (1983) "Sanktpeterburgis utsqebani erekle II- is shesakheb, tsiskari, № 2, 3.13 Tbilisi
- Tsintsadze, I., (1970) "Masalebi ruset-sakartvelos urtiertobis istoriisatvis (1782-1791tslebi), saistorio moambe, №23-24, Tbilisi
- Kherkheulidze, O., (1989) "Mepoba irakli meorisa", teksti gamosatsemad moamzada, gamokvleva, leksikoni da sadziebeli daurto L. Mikiashvilma, Tbilisi
- Butkov, G., (1869) "Materialy dlâ novoj istorii Kavkaza," 1722 po 1803 god", čast' Š. SPB
- Burnashev S. N., (1896) "Kartina Gruzii ili opisanie političeskogo sostoâniâ carstv Kartalinskago i Kaĥetinskago. Sdelannoe prebyvaûšim pri ego Vysočestve care Kartalinskom i Kaĥetinskom Iraklii Temurazoviče polkovnikom i kavalerom Burnashevym v Tiflise v 1786g. Izdanie K.N. Begičeva, Tbilisi
- Tsagareli, A.A., (1898) "Gramoty i drugie istoricheskie dokumenty XVIII stoletia odnosashiesia k Gruzii, tom. I, Vyp. I, SPb
- Tsagareli, A. A. (1898) "Gramoty i drugie istoricheskie dokumenty, odnosâshiesâ do Gruzii. T. II. Vyp. I. S 1768 po 1801 god, SPb
- Tsagareli, A. A. (1902) Gramoty i drugie istoričeskie dokumenty XVIII stoletia odnosâshiesâ do gruzii, tom. II, Vyp. II. C 1769 po 1801god. SPb.
- Grigorân. V. R. (1972) "Arĥiv armânskogo katolikosa Gukasa Karneci kak pervoistočnik po istorii Zakavkaz'â poslednih desâtiletij XVIII veka. zhurnal matsne, Tbilisi
- Markova, O., (1966) Feodal'naâ reakciâ na progressivnuû politiku edinoderžaviâ Gruzii (Vystuplenie knâzâ Aleksandra Gruzinskogo 1766-1783 gg.), krebuli kavkasiis khalkhta istoriis sakitkhebi, Tbilisi
- Gazeti, "Iveria", 1892:N121
- Sakartvelos tsentraluri sakhelmtsifo saistorio arqivi, f. 1448, saqme 1300; f. 1448, s.4557; f. 1448, s.4558; f.1448, s. 5524; f. 1448, s. 4560; f. 1448, s. 4561; f. 1448, s. 4562; f. 1449, s. 1368.
- Khelnatserta erovnuli centri HdH- 8520. Hd -8520; Hd-1374.

ARTVİN ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN COŞKUN ŞAİRİ, KÂTİBİ

ARTVİN ENTHUSIASTIC POET AND KATİBİ OF THE MINSTRUPT TRADITION

АРТВИН, ЭНТУЗИАСТИЧЕСКИЙ ПОЭТ МИНСТРУПНОЙ ТРАДИЦИИ,
КАТИБИ

Yağmur ÇETİN*

ÖZ

Ozan-baksı olarak başlayan ve Anadolu sahasında âşıkla devam eden gelenek, kurallar bütünlüğü içerisinde günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Anadolu’da günümüze kadar varlığını sürdüren Âşıklık geleneği, kendine özgü icrası ve çok yönlülüğüyle kültür mirası olma özelliğini yaşatmaktadır. Âşıklık geleneği, döneminin yaşayış ve hayata bakış açısını, etik ve estetik değerlerini halkın en küçük tabakasından en yüksek tabakasına bir ahenk içerisinde aktarılmasıdır. Elinde sazı, dilinde sözü olan, yöre yöre dolaşarak yaşadığı toplumun sözcüsü olan âşıklar, halkın diliyle şiir, destan ve halk hikâyesi anlatarak dinleyicilerin duygularına hitap ederler. Âşıklar tarafından icra edilen bu ürünler, yüzyıllar içerisinde ister yazılı, isterse sözlü olarak kuşaktan kuşağa anlatılır.

Bu makalenin konusu olan Halk şairi Kâtibî, üniversite eğitimini İstanbul’da tamamlayıp Artvin’e tekrar döndükten sonra mühendis olarak göreve başlamıştır. İnsanların topluma faydalı olması için hem iyi bir eğitim görmesi hem de çok yönlü kitapları okuması gerektiğini söyleyen Kâtibî, üç çocuğunun iyi bir eğitim görmesini sağlamıştır. Artvin’de âşıklık geleneğini çocuk yaşlarından itibaren takip eden Kâtibî, öğretmeninin de desteği ile ilk şiirlerini yazmıştır. Yaşamı içerisinde Artvin’in sözcüsü olan Kâtibî, şiirlerini de çeşitli gazete, dergi ve facebook sayfasında paylaşmıştır. Doğaya olan sevgisini güzellmelerle; doğayı çıkarları uğruna katledenleri de taşlamalarla eleştirmiştir. Elli yıldır içinden geldiği gibi sözünü hiç esirgmeden şiir yazdığını söyleyen Kâtibî, bu işin kalpten geldiğini, bu nedenle şiir yazarken zorlamadığını, zorla yazılan bir şiirin de şiir olmayacağını dile getirmektedir. Hece sayısına ve kafiyeye çok önem vermediğini, o anki düşüncelerini halkla paylaşmayı sevdiğini söylemektedir. Ahenkten çok anlama önem veren Kâtibî’nin tarafımıza göndermiş olduğu şiirlerini Artvin’de yaşayan şiir geleneği içerisinde yapı ve anlam yönüyle incelemek temel amacımızı oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Kâtibî, âşıklık geleneği, halk şiiri, şiir sanatı.

* **ORCID:** [0009-0004-1266-0505](https://orcid.org/0009-0004-1266-0505), Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, TDE Bölümü öğrencisi, cetinyagmur682@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: ÇETİN, Y. (2023). ARTVİN ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN COŞKUN ŞAİRİ, KÂTİBİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 29-40. DOI: [10.17498/kdeniz.1390195](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1390195)

Artvin Âşıklık Geleneğinin Coşkun Şairi, Kâtibî

ABSTRACT

The tradition, which started as bard-baksı and continued with minstrels in Anatolia, has continued its existence until today within the integrity of the rules. The tradition of Minstrelsy, which continues to exist in Anatolia until today, continues to be a cultural heritage with its unique performance and versatility. The tradition of minstrelsy is to transfer the lifestyle and perspective on life, ethical and aesthetic values of the period in harmony, from the lowest to the highest strata of the people. Minstrels, who have instruments in their hands and words on their tongues, and who travel from place to place and become the spokesmen of the society in which they live, appeal to the emotions of the listeners by telling poems, epics and folk stories in the language of the people. These products performed by minstrels are told from generation to generation, either in writing or orally, over the centuries.

Folk poet Kâtibi, who is the subject of this article, got married after completing his university education in Istanbul, returning to Artvin and starting to work as an engineer. Kâtibi, who said that people should both receive a good education and read versatile books in order to be useful to society, ensured that his three children received a good education. Kâtibi, who followed the tradition of minstrelsy in Artvin since his childhood, wrote his first poems with the support of his teacher. Kâtibi, who was the spokesperson of Artvin during his life, also shared his poems in various newspapers, magazines and Facebook pages. He expressed his love for nature with beautifications; He also criticized those who murdered nature for their own interests with satire. Kâtibi, who says that he has been writing poetry for fifty years without hesitation, states that this work comes from the heart, that is why he does not force himself while writing poetry, and that a poem written by force will not be a poem. He says that he does not attach much importance to the number of syllables and rhyme, and that he likes to share his current thoughts with the public. Our main aim is to examine the poems sent to us by Kâtibi, who attaches importance to meaning rather than harmony, in terms of structure and meaning within the poetry tradition living in Artvin.

Keywords: Artvin, Kâtibî, minstrelsy tradition, folk poetry, the art of poetry.

АННОТАЦИЯ

Традиция, зародившаяся как бард-баксы и продолженная менестрелями в Анатолии, продолжает свое существование до сегодняшнего дня в рамках целостности правил. Традиция менестрелей, которая продолжает существовать в Анатолии и по сей день, продолжает оставаться культурным наследием благодаря своему уникальному исполнению и универсальности. Традиция менестрелей заключается в передаче образа жизни и взглядов на жизнь, этических и эстетических ценностей периода в гармонии, от низших к высшим слоям народа. Менестрели, у которых в руках инструменты, а на языке слова, которые путешествуют с места на место и становятся выразителями общества, в котором они живут, вызывают к эмоциям слушателей, рассказывая стихи, эпосы и народные истории на языке язык народа. Об этих произведениях в исполнении менестрелей рассказывают из поколения в поколение, письменно или устно, на протяжении веков.

Народный поэт Катиби, о котором рассказывается в этой статье, женился после завершения университетского образования в Стамбуле, вернулся в Артвин и начал работать инженером. Катиби, который говорил, что люди должны не только получать хорошее образование, но и читать разносторонние книги, чтобы быть полезными обществу, позаботился о том, чтобы трое его детей получили хорошее образование. Катиби, который с детства следовал традициям менестрелей в Артвине, написал свои

Artvin Âşıklık Geleneğinin Coşkun Şairi, Kâtibî

Muhibbî, Mâhirî, Saidî, Şamilî, Sıtkî, Cesimî, Şöhretî, Pervanî, Âşık Dervişhan, Engüni ve Gülhânî bunlardan sadece bir kaçıdır (Bahadır, 2016a, 25).

Artvin âşıklık geleneği araştırmalarının öncüsü Mustafa Âdil Özder'dir. Onun çalışmaları geleneğin anlaşılması açısından kayda değerdir (Özdemir, 2023, 624). Bunların birçoğunu Artvin Çoruh Üniversitesinden Doç. Dr. Sedat Bahadır, *hazırlayan* niteliğinde düzenlemiş, Yusufeli Belediyesi, Artvin Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Artvin Valisi Yılmaz Doruk'un katkılarıyla bilim dünyasına sunulmuştur. Yayımlanan kitapların bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Ölümünün 100. Yılında Yusufelili Muhibbî ve Mevlid-i Şerif (Bahadır, 2017a: 1-80); Doğu İllerinde Âşık Karşılaşmaları (Bahadır, 2017b: 1-101); Âşık Muhibbî ve Esmahan Hikâyesi (Bahadır, 2017c: 1-96); Artvin ve Çevresi (1828- 1921) Savaşları (Bahadır, 2017d: 1-197); Artvin Folkloru (Bahadır, 2017e: 1-80); 19. Yüzyıl Şairlerinden Yusufelili Âşık Muhibbî, Hayatı ve Deyişleri (Bahadır, 2017f: 1-88). Konuyla ilgili olarak Mustafa Adil Özder'in hazırlamış olduğu ve Şahver Karasüleymanoğlu ve Sedat Bahadır'ın editörlüğünü yaptığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Kısa Açıklamalarla Artvin Bibliyografyası (1923-1973) kitap (Karasüleymanoğlu Ş. ve Bahadır S., 2021b:1-156) önemli bir kaynak oluşturmıştır. Bunlara ek olarak Prof. Dr. Muammer Demirel de Huzûrî'nin divanını yine Yusufeli Belediyesinin katkılarıyla hazırlamış ve bilim dünyasına sunmuştur (Demirel, 2015: 1-626).

Artvin âşıkları, yakın veya uzak mekânlara gittiklerinde oranın yerel özelliklerine göre hareket etmişlerdir (Bahadır, 2021a: 335). Kars, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt ve çevresinde yetişen âşıklarla atışmalar ve deyişmeler yapan Artvinli âşıklar, bu geleneği atadan oğula kadar yaşatmayı sağlamış ve bölge kültürüne önemli katkılar sağlamıştır (Düzen, 2019: 76-87). Günümüzde Artvin ilçelerinden Şavşat'ta Köroğlu'na ait hikâyeler, yaşlı kaynak kişilerin hafızasında yaşamakta ve gittikleri yerlerde kültürümüzün tekrar yeşermesine vesile olmaktadır (Bahadır, 2017b: 168).

Yakın zamana kadar yaşayan halk şairleri, sanatlarını icra etmeye devam etmişlerdir. Bunlardan Coşarî (Âşık, 2019: 1-393), Ardanuçlu Âşık Engüni (Bahadır, 2016b: 1-192), Kul Mehmet (Binici, 2019: 1-318), Gülhânî (Bahadır, 2016a, 1-480), Gülden (Bahadır, 2015: 1-480), Âşık Yoramoglu, Kâtibî ve adını sayamadığımız yaşayan birçok şair sanatını icra eden halk şairleri ve âşıklarımızdır.

Artvin aynı zamanda festivaller şehridir. Baharın gelmesi ve toprağın canlanması ile birlikte birçok ilçe ve köyde çeşitli festivaller düzenlenir. Artvin merkezde Kafkasör (Boğa Güreşleri) Festivali başı çekse de Şavşat'ta Sahara Pancar Festivali, Borçka-Kafkas Arı ve Bal Festivali, Meydancık ve Borçka'da Gürcü kültürünün etkin olduğu ve "Şuamtoba" adı verilen tarihi geleneği yansıtan festivaller yapılmaktadır. Uluslararası Arhavi Kültür ve Sanat Festivali bunlardan birkaçıdır. Festival açısından bu kadar renkli olunca halk şairleri ve ozanları da özellikle çevre il ve ilçelerden gelen Kevserî (Bahadır, 2016c: 1-264), Âşık Poyrazoğlu ve Coşkunî'yi davet ederek, karşılıklı atışmalarda ve deyişmeler yapmalarını sağlamışlardır. Yapılan atışmalar ve okunan şiirlerle renkli bir atmosfer oluşturan âşıklar geleneğinin devamlılığı konusunda da yol göstericidirler.

Kâtibî'nin hayatını ve şiirlerini anlatmadan önce, Âşık Edebiyatı şiirleri üzerine, Türkiye'de yapılan tahlil ve tenkitlerin henüz oturmadığını bu nedenle sembollerini, benzetme unsurlarını, yaşanan coğrafya ile birleştirmeden yapılacak tahlil ve tenkitlerin eksik olacağını (Altınkaynak, 2019:241) ifade etmek gerekir.

Kâtibî'nin Hayatı: 1949 yılında Artvin'de dünyaya gelen Kâtibî'nin asıl adı Mithat Tahtalı'dır. Babası, Mustafa oğlu Cafer Tahtalı, 8-9 yaşlarında Artvin'e gelmiş bir şehit çocuğudur. Artvin merkezde lokantacılık yapan Cafer Bey, bu görevini 1975 yılına kadar devam ettirmişti Kâtibî'den önce doğan iki kardeşi öldüğü için ailesi, kendisinin de çok zayıf olmasından dolayı ölebileceğini düşündüğü için nüfusa hemen yazdırmamıştır.

Bundan dolayı doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Kimlikte nisan ayı olarak yazsa da annesi, kendisine “*Bir zemheri kışında dünyaya geldiğini*” söylemiştir. Kâtibî, ilk ve orta öğrenimini Artvin’de tamamladıktan sonra 1974 yılında üniversiteyi inşaat mühendisi olarak bitirdikten sonra Artvin Orman Bölge Müdürlüğünde İnşaat mühendisliği ve inşaat kısım müdürü olarak çalışmış, 1998 yılında da emekli olmuştur. Emekliliğinden sonra da hobi olarak “*08haber.com*” ve Artvin Gazetesinde köşe yazarlığı yapmıştır. Gürcü dilini iyi bildiği için “*Chiveneburi*” adlı Gürcü Kültür dergisinde yazıları yayınlandı. Artvin Derneği sitesinde şiirleriyle Dünya Artvinliler gazetesinde güncel makaleleri yayımlanmıştır. Artvin Gazeteciler Derneği ve diğer dernekler üyesidir. Gürcüce ve İngilizceyi iyi düzeyde bilmektedir. Kâtibî, atma türkü söylemek, şiir yazmak dışında akordeon ve saz çalmaya devam etmektedir. Şiirlerinde Artvin kültüründen sıkça bahseder. Aynı zamanda Artvin halk oyunları ile ilgili yapmış olduğu müzik CD’si çok beğenilmiştir. Kâtibî, doğduğu ve yaşadığı yer olan Artvin’de geçmişten günümüze kadar olan şairlik geleneğinin devam ettiğinden dolayı şiire yabancı olmadığını ve türküyü büyüdüğünü anlatmaktadır.

Üç çocuk babası olan Kâtibî, çocuklarının eğitimine önem vermiş ve onları meslek sahibi yaptıktan sonra birçok memleketi gezmiş ve gittiği yerlerle ilgili düşüncelerini şiirlerine yansıtmıştır. Bir gezisinde izlenimlerini şöyle anlatmıştır:

Yirmi beş ülke gezdim dolandım
Çok güzel dostluklar kurdum tanıdım
Türkiye’ mi unutmadım hep andım
Seyahat özgürlük de tadabilene

Mahlası Alması: “*Kâtibî*”nin mahlasını “*aralarında geçen bir sohbetin ardından*” Artvinli şairler içerisinde en çok sevdiği Âşık Gülhânî vermiştir. Onunla gönül dostluğu vardır. Gülhânî, Kâtibî mahlasını kullanan Mithat Tahtalı’ya “*Kâtip Kardeş*” adlı şiirinde şöyle seslenmiştir:

İlk olarak tanışalım
Kâtip kardeş, Kâtip kardeş
Maneviden yarışalım
Kâtip kardeş, Kâtip kardeş

Mahlasını şiirlerinde fazla kullanmaz, genelde son dörtlükte Tahtalı soyadını kullanan şairimizin şiirlerine baktığımızda sosyal konulara, siyasete ve Artvin’e duyarlı olduğunu ve bunları şiirlerine yansıttığını görebiliriz. Şairin “*Kâtibî*” mahlasını kullandığı bir dörtlükten şu örneği verebiliriz;

Kâtibî der sabret gönül gör işi
Yeşil gözlüm sıcakkanlı bir dişi
Peşine gezdirir on, on beş kişi
Meydan küçük sığılmıyor el ne etsin?

“*Artvin’in Hali*” şiirinde de “*Tahtalı*” mahlasını kullandığını şu dörtlükte görebiliriz.

Yağmur yağar sular yollarda akar
Kimi dükkân, kimi evlere dolar
Tahtalı şairin ciğeri yanar.
Solunca yeşili, gülü Artvin’in

Şiir Hakkındaki Düşünceleri: Kâtibî, şiir yazmaya başlamasıyla ilgili anılarını anlatırken Ortaokul öğretmeninin etkisinin çok olduğunu ve onun desteğiyle şiir yazmaya heves ettiğini şöyle anlatmaktadır:

“*Artvin Orta Sanat okulunda öğretmenim sınıfa bir kitapla geldi, bize de ara sıra o kitaptan şiirler okurdu. Ben de teneffüslerde o kitabı masasından alıp okurdum. Teneffüsün bittiğini fark edemediğim için hoca benim*”

Artvin Âşıklık Geleneğinin Coşkun Şairi, Kâtibî

sevdiğimi düşünüp o kitabı bana hediye etti. O zamandan küçük küçük mâniler; dörtlükler yazardım sonra da ara ara yazmaya devam ettim. Kitabı halen saklarım.”

Kâtibî, elli yıldır Artvin’de hiç sözünü esirgmeden içinden geleni söylemiş ve bunları bir deftere not etmiştir. Bilindiği gibi âşık şiirinin, önemli mevzularından biri de yakın çevresinde hatalarını gördüğü yöneticilere ve mahalli siyasilere sitemde bulunmaktır (Altınkaynak, 2018: 324). Kâtibî, hiç sözünü esirgmeden bu kişilerin yapmış olduğu yanlışların çekinmeden şiirle eleştirilmesi gerektiğini söylemektedir.

Yazmış olduğu notlar içerisinde aynı zamanda çocuklarına, torunlarına ve Artvin’e mâniler dizmiştir.

Elli yıldır içinden geldiği gibi sözünü hiç esirgmeden şiir yazdığını söyleyen *Kâtibî*, bu işin kalpten geldiğini, kendini şiir yazmak için zorlamadığını, zaten zorla yazılan bir şiirin de şiir olmayacağını dile getiriyor. Şiirlerinin büyük çoğunluğuna tarih düşen *Kâtibî*, hece sayısına ve kafiyeyle çok önem vermediğini, o anki düşüncelerini dışa vurmaya sevdiğini söylemektedir. Bu nedenle şiirlerinde hece sayısı ve kafiye bütünlüğü geri plana atılmış; duygu ve anlamı ön plana çıkarmıştır.

Şiirlerinde Ahenk: Kulağa hoş gelen, pürüzsüz, hoş söz, anlamını taşıyan “*ahenk*,” şiirde anlamı güçlendirmekle birlikte kolay anlaşılmasını sağlar. Çeşitli kelime gruplarının fazlalığı ve ibarelerin uzunluğu, ifadeleri zevksiz ve sıkıcı hale getirir ve akıcılıktan uzaklaştırır. Aliterasyonlar, asonanslar, ses taklitleri, fikri, hissi ve hayali çağrışımlar ifadeye zenginlik katar (Kaya, 2014: 56). Ahenk, şiirde akıcılığı sağlayan, okuyucuya bir ritim kazandıran uyumlardır. Gerek ses tekrarlarıyla gerek ikilemelerle söyleniş, güçlendirilir. Şiirde ahenk unsurları; vezin/ölçü, kafiye ve redif, durak ve tekrarlamalardan oluşur. Kâtibî’nin şiirlerinde bu unsurları şöyle inceleyebiliriz:

-Vezin/Ölçü: Her ölçü, bağlı bulunduğu dilin yapısından doğar. Bu nedenle Türk dilinin doğal ölçüsü hece ölçüsüdür. Eskiden vezn-i benân veya hesâb-ı benân da denilen vezin ölçü biçimine sonradan “*parmak ölçüsü veya parmak hesabı*” denmiştir (Dilçin, 1992: 39). Klasik şiirde “*aruz*”, halk şiirinde ise “*hece ölçüsü*” esas alınmıştır. Halk şiirinde, ölçü karşılığı olarak “*vezin*” bazen de “*tartı*” sözü kullanılmıştır (Kaya, 2014: 649). Hece ölçüsü, dizelerdeki hece sayısının belli bir düzene bağlı olarak eşitliği temeline dayanır (Dilçin, 1992: 40). Bir şiirde ilk mısra kaç heceden oluşuyorsa sonraki mısralar da aynı hece sayısından olmalıdır. Şiirin akışı için bu gereklidir. Millî hece veznimiz “*5-16’lı*” hece arasında değişmektedir (Aslan, 1992: 39). En fazla kullanılanlar ise “*7, 8, 9, 11 ve 14’lü*” hecelerdir. Kâtibî, bazı şiirlerinde serbest ölçüyü kullanmakla birlikte daha fazla “*8 ve 11’li*” ölçüyü tercih etmiştir. “*Sarı Kıza*” adlı şiirinde de yine “*Ben Neylim*” şiirinde olduğu gibi 11’li hece ölçüsünü kullanılmıştır. “*Bu iş akıl işi değil deli*” yerine araya seslenme edayı ekleyerek “*Bu iş akıl işi değil hey deli*” diyerek şair hem nîdada bulunarak şiirin söylenişine güzellik katmış hem de eklediği bu nîda ile hece sayısını 11’e tamamlama konusunda başarılı olmuştur. Bazen de aşağıdaki dörtlükte bulunan “*ne etsin*” ayağını “*n’etsin*” şeklinde ses düşürerek heceyi tamamlamıştır.

Çakal gözlerinden ilham aldığım

Sarı saçlarına gurban olduğum

Hasta mıyım nedir benzim solduğum

Saman büyük savrulmuyor yel *n’etsin*

-Durak: Hece ölçüsünde dizenin belli bölümlere ayrılmasına durgulanma, bu bölüm yerlerine de durak denir. Hece ölçüsünde “*durak*” aruzdaki “*takti*”nin karşılığı olarak kabul edilir. “*Takti*”de sözcükler ortadan bölünebilirken, hece ölçüsünde sözcükler bölünerek durak yapılmaz (Dilçin, 1992: 40). Duraklar kulağa hoş gelen bir tını oluştururken, söyleyişi de kolaylaştırması ve akıcılığı arttırması açısından önemlidir. Durak,

söyleyişi etkili hale getirmek için önemlidir.

Kâtibî, şiirlerinde anlamı güçlendirmek için 11 heceli bir şiirinde durakları şöyle kullanmıştır:

Tireyler gelir de / şehre giremez (6+5)
 /
 Kamyona bölersin / yolu dönemez (6+5)
 /
 Kaldırımında / iki insan / geçemez (4+4+3)
 / /
 Hem dar hem de diktir / yolu Artvin'in (6+5)
 / /

Kafiye (uyak) : En az iki dize sonunda, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasındaki oluşan ses benzerliğidir (Dilçin, 1992: 59). Şiirde ahengi ve anlam zenginliğini sağlamak için, dizelerin başında, ortasında ve sonundaki seslerle tesis edilen ses benzerliğidir (Kaya, 2014:429).

Kâtibî, yazmış olduğu şiirlerin çoğunda Âşık şiiri geleneğindeki kafiye ve ayak düzenine uymamıştır. Bunun nedeni kafiyeden çok anlama önem vermiş olmasıdır. “Ben Ne’yylim” isimli şiiri düz kafiye düzeninde yazılmıştır:

Benim dert ortağım sazımdır sazım-a
 Çoğu kez kış oldu baharım yazım-a
 Müminik kadere inanmak lazım-a
 Tuzsuz aş, yârsız başı ben ne’yylim-b

Bazı şiirleri ise âşık şiirine uygun olarak “abab” düzeninde çapraz kafiye şemasını görebiliriz. Buna “Çapa’da Yatarken” isimli şiirini örnek olarak verebiliriz.

Acılar içinde insanlar gördüm-a
 Kimi zengin kimi fakir idiler-b
 Yakın gördüğüme hatırın sordum-a
 Ameliyat için fikir idiler-b

Kâtibî’nin bazı şiirlerinde yine geleneğe uygun olarak “abcb” serbest kafiye dizilişini tercih etmiştir. Buna “Çapa Yolunda” adlı şiirini örnek olarak verebiliriz:

Bu yaşta bu derde düşer olunca -a
 Hayatta her şey boş, boşmuş diyorsun -b
 Üç çocuk üçü de mühendis olmuş -c
 Yalnız söylemesi hoş hoşmuş diyorsun -b

Kâtibî, bazen de “aaxa” mâni dizilişine uygun kafiye çeşidiyle de şiir yazmıştır. Bu kafiye düzenine “Karşıda Genya Dağı” ile başlayan şiirinin ilk dördlüğünü örnek olarak verebiliriz:

Karşıda Genya Dağı-a
 Altında üzüm bağı-a
 Dedemgil Megreloğlu-x
 Geçti bizlerin çağı-a

-Kafiye Türleri:

-Çeyrek Kafiye: Çıakları birbirine yakın olan seslerle meydana getirilen kafiyedir. Bu konuda Doğan Kaya (2014: 429) şunları söylemektedir: “Aynı ses olmamakla birlikte çıkakları birbirine yakın olan seslerle yapılmış olan kafiyelelere, maalesef, bugüne kadar isim verilmemiştir.” Bunlar “ç-ş, n-l-r, z-s, ğ-v, p-t” gibi sesler olup, önceleri ya kafiye olarak görülmemiş ya da yarım kafiye olarak düşünülmüştür. Hâlbuki bu sesler, yarım kafiyeden daha zayıf bir kafiyedir ve “çeyrek kafiye” terimi ile karşılanabilir.

Artvin Âşıklık Geleneğinin Coşkun Şairi, Kâtibî

Kâtibî'nin şiirlerinde çeyrek kafiye dizilişi çok fazladır. Çeyrek kafiye ile şu örneği verebiliriz:

Sıradan herkese iğne vur-dular
Üçüncü bodruma yola koy-dular
Uyuyanlar bıçak altı ol-dular
Benim gibi çoğu bakir i-diler

Şiirde görüldüğü gibi “r, y, l” sesleri ile kafiye yapılmaya çalışılmıştır.

-*Yarım Kafiye*: Dizelerdeki ses benzerliklerinin tek ses dayanmasıdır. Halk şiirinde en çok yarım kafiye kullanılır. Tahtalı de en çok yarım kafiye kullanmıştır. Şiirlerinde en çok “-k, -r, l, -ş” seslerini kullanmıştır.

-*Tam Kafiye*: Dizelerdeki ses benzerliklerinin iki sese dayanmasıdır. Tahtalı, şiirlerinde en çok “-ar, -ık, -aş, -ak” sesleriyle tam kafiye kullanmıştır.

-*Zengin Kafiye*: İki sestense fazla olan ses benzerlikleridir. Şair genelde “-ara, -kir, -akir” sesleriyle zengin kafiye kullanmıştır.

-*Tekrarlar ve İkilemeler*: Şiirlerde ahengi sağlayan unsurlardan biri de yapılan kelime tekrarları ve ikilemelerdir. Kelime tekrarları, kelimenin önemini belirtmek için kullanılır ve anlama vurgu katar. İkilemeler ise aynı kelimelerin, zıt anlamlısı veya eş anlamlısının tekrarı ile oluşur.

Prag yolundayım, yazdım
Ülke ülke pek çok gezdim
Böyle çok destanlar dizdim
Şiir yazmak gönül işi

.....
Coklan'da bir akşamüstü
Düşünceler *farklı farklı*
Herkes de kendince haklı
İlk olarak tanışalım

.....
Kâtip kardeş, kâtip kardeş
Maneviden yarışalım
Kâtip kardeş, kâtip kardeş

-*Atasözleri ve Deyimler*: Deyimler, kelimelerin asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getirilmesi ile oluşur. İki veya daha çok kelimedenden kurulu bir çeşit dil ifadesi, basit ve birleşik fiil görünüşlü gramer unsurlarıdır (Elçin, 2019: 642). Şiirlerde dilin zenginliği mecazlı söyleyişlerle, atasözü, deyim ve kalıp ifadelerle, benzetme ve imajlar yoluyla ortaya çıkar (Özbek Giray, 2020: 330). Şiirlerde atasözleri ve deyimlerin az sözle çok şey ifade etme özelliğinden yararlanılır (Giray, 2021: 167). Şair Tahtalı anlamı güçlendirmek için atasözlerine başvurmuştur. Şu örnekleri verebiliriz: “*Birlikten kuvvet doğar, Köksüz ağaç yaşamaz, Söz söyleme sanattır, Kuru sevda ile ne çıkar.*”

-*Yerel Dil Kullanımı*: Şairler; içinde yaşadıkları çevrenin ortak değer yargılarını, yaşanmışlıklarını, toplumu derinden etkileyen olayları, şiirlerinde sık sık konu edinirler. Her âşığın üslubu, bağlı bulunduğu kültürün dil özelliklerine göre şekillenir. Âşıklar bazen kelimelerin halk ağzında bozulmuş şekillerini şiirlerinde kullanırlar (Artun, 2016: 165). Ayrıca yöresel söylemlere ve kelimelere de şiirlerinde yer verirler. Bunlara Kâtibî'nin şiirlerinde kullanıldığı “ çalışır (çalışır), elinen (el ile), içeceyiz (içeceğiz), mahle (mahalle), mec (bir çeşit kutlama, toplantı), nened (nene, büyük anne), riza (rıza), şehir (şehir), vermezsan (vermezsen), ve verdiz (verdiniz)” kelimelerini örnek olarak verebiliriz. Kâtibî, kullanmış olduğu mahallî kelimeleri şiirlerine şöyle yansıtmıştır:

Bir türkü yazacağım

Eğer cevap *vermezsan*
 Bil ki *üzülacağım*
 Çocuklar mühendistir

 Barajda çalışurlar
 Uğramadan *geçme* ki
 Yoli kapar açmazlar
 Kaçkar televizyonu

 Pala çıktı ekrana
 O da *eyidur* ama
 Bizim gönlümüz sana

Nazım Şekli ve Türleri: Türk halk şiirinde tür ve şekil meselesinde türün içyapı, dolayısıyla konu; şeklin de dış yapı olduğu anlaşılmaktadır (Oğuz, 1993: 18-19).

-Nazım Şekilleri: M. Fuat Köprülü “*Türk halk şiirinin temel nazım birimi dördüktür*” demiştir (Köprülü, 2003: 104-105). Hikmet Dizdaroğlu da bu konuda Köprülü’yü desteklemektedir. Halk edebiyatı nazım biçimleri içinde en çok sevilen koşmalar, hece ölçüsünün (6+5) ya da (4+4+3) kalıbıyla yazılmaktadır. Uyak düzeni genelde “*abab – cccb – dddb*” şeklinde devam eder (Dilçin, 1992: 305-306). Bazen de “*aaab, cccb, dddb*” şeklinde devam eder. Kâtibî, şiirlerini genelde koşma nazım şeklini kullanarak yazmıştır. Kâtibî’den derlenen 150 şiirin çoğu koşma tarzıyla kaleme alınmıştır.

-Nazım Türleri: Şairler şiirlerini yazarken bir duygu ya da bir olay çerçevesinde yazarlar. Ağır basan duygu ya da anlatılmak istenen olay, şiirin temasını oluşturur. Kâtibî, şiirlerinde hemen hemen her konuyu işlemiştir, diyebiliriz. Kendisi uzun yıllar gurbette yaşadığı için memleketi Artvin’e duyduğu özlemi şiirlerinde sıkça dile getirmekten geri durmamıştır. Çocukları yuvalarını kurduktan sonra dede sıfatına sahip olan şair, torunlarına ve çevrede bulunan tanıdıklarına nasihat konulu şiirler yazmıştır. Bunların yanı sıra siyasilere karşı övgü ve yergilerini şiirlerine konu edinmiştir. Uzun yıllar yurtdışı seyahatlerinde bulunduktan sonra memleketine dönen Kâtibî’nin yeşilin bin bir tonuna ev sahipliği yapan Artvin’e olan sevgisi hiç azalmamış, şiirlerinde birçok defa Artvin’e olan özlemini dile getirmiştir. Artvin’le ilgili şiirlerinden şu örneği verebiliriz

Bir evim İstanbul’da
 Gezerim diyar diyar
 Artvin’e dönüyorum
 Oluyorum bahtiyar

Herkese kucak açmayı bilen Artvin tasvirlerine de sıkça yer vermektedir:

Yazın güzel olur Artvin’in dağları
 Çam ormanlarıyla soğuk suları
 Geride bıraktık gençlik çağları
 Kafkasör yaylası vardır Artvin’in

Artvin sevgisi kadar, Artvin’de gördüğü sorunları da sıkça dile getirmiş ve şiirlerinde bu sorunlara şöyle değinmiştir:

Virajlar vardır ki keskin mi keskin
 İstenmiş ki önün göremiyesin
 Sahipsiz vatana şair ne desin
 Artvin’den Şavşat’a karayolunda

Tüm bunların yanı sıra bir yaylada tanış olduğu yahut dostu olduğu kimselere de şiirlerinde yer vermiştir. Bunlardan sık sık ismini duyacağımız “*Osman Dayı*” vardır ki birden fazla şiirinde rastlarız:

Artvin Âşıklık Geleneğinin Coşkun Şairi, Kâtibî

Osman Dayı ben sana
Bir türkü yazacağım
Eğer cevap vermezsan
Bil ki üzülacağım
Osman Dayıy beklerken
Pala çıktı ekrana
O da eyidur ama
Bizim gönlümüz sana

-*Dil ve Üslup Özellikleri*: Şair şiirlerini sade bir dille yazmıştır. Genelde toplumsal hayatın süregelen düzenine eleştiri, Artvin doğasının betimlendiği şiirler ve ayrıldığıımız, hasret kaldığımız yerlere insanlara karşı özlem içerikli şiirler, halk tarafından rahatlıkla anlaşılabilir sadeliktedir. Şiirlerinde kalıplaşmış ifadelere yer veren şair yöreye ait köy ve mezra isimlerine sıkça yer vermiştir.

Calikvan'dır yaylası
Her yaz oraya çıkarlar
Ardeşen'den gelenler
Köylerine bakarlar.
Yusufeli dediğin, *Ögdem, Erkinis, Ersis*
Tabiatı hırçın da, insanları pek munis

SONUÇ

Âşıklık geleneği, günümüzde eskisi kadar olmasa bile son yüzyılımıza kadar devam etmesinin en önemli göstergesi geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılması ve usta-çırak ilişkisidir. Âşıklar genellikle bir usta aşığın yanında, saza ve söze olan kabiliyeti doğrultusunda yetişir ve olgunlaşırlar. Bu gelenek, yaşamaya ve yaşatılmaya devam eden kültürümüzün önemli unsurudur. Bu geleneğin bitmesi için söz ustası âşıkların sözünü ve sazını bırakması dünyada sevginin, zulmün, güzelliğin kısaca duygunun bitmesi gerekir ki bu da mümkün değildir.

Çalışmamızda şiirlerine yer verdiğimiz âşıklık geleneğini çok iyi bilen ve "*bir coşkun şair*" olarak niteleyebileceğimiz Kâtibî, usta-çırak ilişkisi çerçevesi içerisinde yetişmemekle birlikte Artvin'in son dönemde yetiştirdiği kalem ve saz şairleri arasında yer almaktadır. Şiirlerinde hece ölçüsünü kullandığı görülürken heceyi bir kriter olarak görmemiştir. Önemli olanın duygu ve düşünceleri halkla paylaşmak olduğunu düşündüğü için bazı şiirlerinde ölçünün ihmal edildiği görülmüştür. Âşıklık geleneği çevrelerinde sanatın önemli olgularından biri de şiirde ölçüyü kullanmak olduğu bilinmektedir. Kâtibî'nin ölçü konusundaki düşüncesi usta-çırak ilişkisiyle yetişmemesinden ya da bade içerek âşık olmamasından kaynaklıdır. Çünkü her iki yetişme biçimi de geleneğin dinamik özelliğidir. Şiirde eda kadar biçim de geleneğin sürdürülmesinde etkili bir unsurdur. Yazmış olduğu şiirlerde hiçbir şekilde sözlerini esirgemeyen, şiirde kaide yerine anlama önem veren bir şair olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Artvin'de usta-çırak ilişkisini devam ettirmek için çaba sarf eden âşıklar, bu kültürün bir parçası olmaktan mutlu olup devam etmesini istemektedirler. Bu geleneğin icrasındaki en büyük amaç yeni halk şairlerinin yetişmesi ve geleneğin sağlıklı bir şekilde devam etmesidir. Bu kültürü gelecek kuşaklara aktarmak için önemli çaba sarf etmekte olan Doç. Dr. Sedat Bahadır, Artvin Valisi Yılmaz Doruk'un da destekleriyle Âşıklar Kırathanesi çalışmalarını başlatmıştır. Bu kültürün Artvin'de yaşatılmaya çalışılması için âşıkların davet edilerek sanatlarını icra etmesi, önemli çalışmalardan biri olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altınkaynak E. (2018). Erzurumlu Yaşar Reyhani'yi Anlamak. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (40), 318-327.
- Altınkaynak E. (2019). Âşık Bahattin Yıldızoğlu'nu Anlamak. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. (44), 241-251.
- Artun, Erman. (2016). *Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Aslan, E. (1992). *Çıldırli Âşık Şenlik*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Âşık, G. (2019). *Âşık Coşarî (Metin-İnceleme- Tasnif)*. Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bahadır, S. (2015). *Artvinli Halk Şairi Gülden*. İstanbul: Pamiray Yayınları.
- Bahadır, S. (2016a). *Âşık Gülhânî'nin Şiir Dünyası*. İstanbul: Pamiray Yayınları.
- Bahadır, S. (2016b). *Ardanuçlu Âşık Engünü (Metin-İnceleme-Tasnif)*. İstanbul: Pamiray Yayınları.
- Bahadır, S. (2016c). *Âşık Kevserî (Metin- İnceleme-Tasnif Çalışması)*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Bahadır, S. (2017a). Kurtuluş Savaşı Mücadelesinden Halk Kahramanı Statüsüne, Deli Halit Paşa. *Route Educational and Social Science Journal*, 4 (8), 504-512.
- Bahadır, S. (2017b). Köroğlu'nun Artvin İline Bağlı Şavşat Rivayeti ve Ardanuç Yansımaları. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 5 (11), 168-181.
- Bahadır, S. (2021d). Artvin'de Âşıklık Geleneğinin İcrası, Yaşatılması ve Usta-Çırak İlişkisi Bağlamında Âşık Aileler. *Doğan Kaya Armağanı 70. Yaş Hatırası*. Sivas: Vilayet Kitabevi.
- Binici, M. (2019). *Kul Mehmet (Metin-İnceleme- Tasnif)*. Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dilçin C. (1992). *Örneklemlerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dizdaroğlu, H. (1969). Halk Şiirinde Türler. *Türk Dili Dergisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Düzen, B., N. (2019). Artvinli Âşık Huzûri'nin Divanında Bulunan Destanların Türk Kültür Unsurları Açısından İncelenmesi. *Hars Akademi Dergisi*, 2 (3), 76-87.
- Elçin, Ş. (2019). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Giray, E. (2021). *Abdulla Kahhar'ın Hikâyeciliği*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Giray, Ö., Ö. (2020). Refi Cevat Ulunay'ın Denemeleri. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, (282 / 283 / 284), 327-333.
- Kaya D. (2014). *Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayacan, İ. (1972). *Artvinli Âşık Gülhânî ve Şiirleri*. İstanbul: Ece Yayınları.
- Köprülü, M., F. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, Ö. (1993). Türk Halk Şiirinde Tür ve Şekil Meselesi. *Milli Folklor Dergisi*, (19), 13-18.
- Oğuz, Ö. vd. (2015). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Özdemir, M. (2023). Artvin Folklor Araştırmalarında Bir Öncü: Mustafa Âdil Özder. *Folklor Akademi Dergisi*. 6 (2), 618-630.
- Özdemir, M. (2021). Türk Halk Şiirinin Genç Kuşak Temsilcisi: Ozanca, *Hars Akademi Dergisi*, 4(8), 399-418
- Özder, M., Â. (2015). *Huzûri Divanı* (M. Demirel, Haz.). Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.

Artvin Âşıklık Geleneğinin Coşkun Şairi, Kâtibî

- Özder, M., Â. (2017a). *Ölümünün 100. Yılında Yusufelili Muhibbî Ve Mevlid-İ Şerif*. (S. Bahadır Haz.). Mustafa Âdil Özder Dizisi VI. Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özder, M., Â. (2017b). *Doğu İllerinde Âşık Karşılaşmaları*. (S. Bahadır, Haz.). Mustafa Âdil Özder Dizisi III. Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özder, M., Â. (2017c). *Âşık Muhibbî Ve Esmahan Hikâyesi*. (S. Bahadır, Haz.). Mustafa Âdil Özder Dizisi VI. Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özder, M., Â. (2017d). *Artvin ve Çevresi (1828- 1921 Savaşları)*. (S. Bahadır, Haz.). Mustafa Âdil Özder Dizisi I. Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özder, M., Â. (2017e). *Artvin Folkloru* (S. Bahadır, Haz.). Mustafa Âdil Özder Dizisi II. Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özder, M., Â. (2017f). *19. Yüzyıl Şairlerinden Yusufelili Âşık Muhibbî, Hayatı ve Değişleri*. (S. Bahadır, Haz.). Mustafa Âdil Özder Dizisi IV. Artvin Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Özder, M., Â. (2021a). *Artvinli Şairler*: C. I. (S. Bahadır Haz.). Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Özder, M., Â. (2021b). *Cumhuriyetin 50. Yıldönümünde Kısa Açıklamalarla (1923-1973) Artvin Bibliyografyası*. (Ş. Karasüleymanoğlu & S. Bahadır, Eds.). Ankara: Sonçağ Yayınları.

BİRECİK SUR KAPILARINDAN, URFA KAPISI VE MEÇAN KAPISI'NIN MİMARİ OLARAK İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ*

REVIEW AND ASSESSMENT OF URFA GATE AND MEÇAN GATE, TWO GATES AT BİRECİK CITY WALLS, FROM AN ARCHITECTURAL ASPECT

АРХИТЕКТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ОЦЕНКА ВОРОТ БИРЕЧИК-СУР, ВОРОТ УРФА И ВОРОТ МЕЧАН

Mustafa GÜLER**

ÖZ

Birecik coğrafi olarak, Urfa ilinin batısında, Fırat nehri kenarında bulunmaktadır. Birecik, Antik dönemden günümüze pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış, oldukça eski bir yerleşim yeridir. Anadolu'da pek çok Orta Çağ şehirlerinde olduğu gibi, Birecik'in de bir İç Kalesinin olduğu ve etrafının da surlarla çevrildiği görülmektedir.

Günümüzdeki savaş teknikleri ve silahları kullanılmadığı eski çağlarda, kale ve surlar, yerleşim alanlarının ve şehirlerin korunması için en önemli savunma yapılarıdır. Savaşlarda ise muhtemelen en çok tahrip edilen yapılar, kale ve sur yapıları olmalıdır.

Surların özellikle de sur kapılarının, savunma yapıları olmalarıyla birlikte şehre gelenlerin karıştığı ve gidenlerin de uğurlandığı mekanlar olması sebebiyle birer prestij ve temsil yapıları olduklarını da görmekteyiz. Özellikle sur kapılarının şehre dışardan gelen insanları, ihtişamı ve güzelliğiyle etkilemesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

Birecik'te de İç Kale, eski şehir merkezinde yer almakta, şehir surları da şehri çevrelemekteydi. Ancak günümüzde Birecik'in eski şehir dokusu çok tahrip olduğundan, İç Kalesi metruk, şehir surlarının ise tamamına yakını yıkılmış durumdadır.

Surlardaki kitabelerde, surların Memluk Sultanı Kayıtbay'ın döneminde yaptırıldığı yazılı olsa da Birecik surlarının (inşa tarihi kesin bilinmemekle birlikte) Büyük İskender veya Bizans İmparatoru I.Anastasius tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir (Paydaş ve Narin, 2022, s. 55). Çünkü stratejik bir konuma sahip olan Birecik'in Kayıtbay'ın döneminde kadar surlarla çevrili olmadığı düşünmek mümkün değildir.

* Bu çalışma 23-25 Mart 2018 yılında Kudüs'de yapılmış olan 2. Uluslararası Sosyal Bilimler kongresinde sözlü olarak sunulan "Urfa'nın Birecik İlçesinde Günümüzde Mevcut, Memluklu Dönemi İki Sur Kapısı; Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı" isimli tebliğin değiştirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** ORCID: [0000-0001-9108-8818](https://orcid.org/0000-0001-9108-8818), Doç.Dr., Harran Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü, mustafaguler@harran.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: GÜLER, M. (2023). BİRECİK SUR KAPILARINDAN, URFA KAPISI VE MEÇAN KAPISI'NIN MİMARİ OLARAK İNCELENMESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 41-74. DOI: [10.17498/kdeniz.1390448](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1390448)

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Şehir surlarında, şehre giriş-çıkışlar sur kapıları ile sağlanmaktadır. Birecik surlarında da Meydan Kapısı, Urfa Kapısı, Meçan Kapısı ve Bağlar Kapısı olmak üzere dört kapı bulunmaktaydı (Kürkçüoğlu, 1996, s.59). Birecik şehrinin tamamını çevrelemiş olan şehir surlarının, günümüzde çok az bir kısmının izleri ve surlar üzerindeki dört kapıdan ise Urfa Kapısı ile Meçan Kapısı'nın bir kısmı sağlamdır.

Anahtar Kelimeler: Birecik, Meçan Kapısı, Memluk, Urfa, Urfa Kapısı, Sur Kapısı.

ABSTRACT

As is the case in many medieval cities in Anatolia, Birecik also featured a citadel surrounded by city walls. Today, however, since the fabric of Birecik old city suffered extreme destruction, the citadel lies deserted and the city walls are in ruins almost entirely. Only a few traces of the city walls that used to surround the entire city, and only two of the four gates that provide access to the city on the city walls exist today. The two gates at the city walls that have survived to the present day are Urfa Gate and Meçan Gate.

Urfa Gate is located on the city walls on the east side of Birecik. The gate provides access from Urfa side. Kule Mescidi (Tower Masjid) stands adjacent to the city wall on the north side of the gate, while two rectangular spaces are present on the south side. Urfa Gate was constructed using ashlar masonry technique. The eastern facade of the gate features compositions made with large stalactites with ornaments in the form of segmented lancet arches, shell-shaped niches, rosettes and palmettes decorating the space in-between the stalactites. There are inscriptions written in extended letters on the round panels on the façade, and also at the kerb extending along the walls of the facade. The inscriptions on the gate reveal that construction of the fortification wall was completed on Ramadan 14, 888/October 16, 1483 during the reign of Kayıtbay, the Sultan of Egyptian Mamluks.

Meçan Gate is located on the southeast side of the city walls. The gate constructed using ashlar masonry technique has been partially demolished. The inscription in the kerb on the upper part of the gate traverses all along the gate. The peripheral inscription describes that the construction of the gate was completed in the last ten days of the H.889 / A.D. 1484 under order by Kayıtbay, the Sultan of Mamluks.

This study aims to evaluate, regarding the history of architecture, and to introduce two gates at the city walls from Mamluk period, Urfa Gate and Meçan Gate, in Birecik district of Urfa Province, from an architectural point of view, by discussing the history, the period, ornamental features as well as the original state of the gates.

Key Words: Birecik, Mamluk, Meçan Gate, Urfa, Urfa Gate, Rampart Gate.

Аннотация

В процессе археологических находок сохранились лишь следы очень небольшой части городских стен, окружавших весь Биречик, и только двое из четырех ворот, обеспечивавших въезд в город на городских стенах, - ворота Урфа и ворота Мечан.

Ворота Урфа расположены на городских стенах с восточной стороны Биречика и обеспечивают доступ в город со стороны Урфы. С северной стороны ворот к городской стене примыкает башенная мечети, а с южной - два прямоугольных помещения. Ворота Урфы были построены из тесаного камня в технике каменной кладки. Из надписей на воротах следует, что строительство городской стены было завершено в 14 день Рамадана в 888 г. / 16 октября 1483 г. во времена правления египетского мамлюка султана Кайытбая.

Ворота Меджан расположены на юго-восточной стороне городских стен. Ворота, выполненные из тесаного камня в технике каменной кладки, в настоящее время были частично разрушены. По надписи на поясе можно понять, что строительство этого

места было завершено в последние десять дней в 889 / 1484 года по приказу мамлюкского султана Кайытбая.

Целью данного исследования является оценка и представление данных ворот как архитектурным достоянием, с точки зрения истории архитектуры путем архитектурного анализа двух ворот, относящихся к мамлюкскому периоду в районе Биречик города Урфы, - ворота Урфа и Меджан, а также обсуждение истории этого периода, особенностей орнамента и первоначального состояния ворот.

Ключевые слова: Биречик, ворота Меджан, мамлюки, Урфа, ворота Урфа, стенные ворота.

1.URFA KAPISI (Bâb-ı Ruha)

Birecik'in etrafını çevreleyen dış surların doğu duvarı üzerinde yer alan Urfa Kapısı, günümüzde Sancak Mahallesiindedir. Birecik'e, Urfa tarafından girişi sağlamaktadır. Şehir surunun bu kısmında, sadece Urfa Kapısı bölümü, günümüze sağlam olarak ulaşabilmiştir. Kapı, kesme taştan yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Sur duvarları ve kapıdaki taşların, ön yüzlerinin dört kenarı muntazam olarak yonulmuş, taşların orta kısımları ise ön tarafa bombe yapacak şekilde kaba yonu(bosajlı) bırakılmıştır (Çiz.7.)(Fot. 7,20,21).

Sur duvarı üzerindeki kapının, doğu tarafında yer alan giriş kısmında, sur duvarlarıyla kapının sivri kuşatma kemeri aynı hizada, kuşatma kemeri içerisinde ise duvar geriye çekilerek kapıyı oluşturmaktadır (Çiz. 1)(Fot. 1,2). Kapının lentosunun oturduğu taşlar, iki yanda kapının iç kısmına doğru çıkıntı yapmaktadır.

Urfa Kapısı genel olarak, giriş kapısının arka (batı) tarafındaki, ortadaki bölümün etrafındaki dört eyvan şeklindeki giriş kısmından, güney tarafındaki burç şeklindeki bir odadan ve kuzey tarafında yer alan mescit kısmından oluşmaktadır (Çiz. 1).

Giriş kapısının arka tarafındaki kısım, ortadaki bölümün etrafındaki, adeta dört eyvan şeklindeki mekânlardan oluşmaktadır. Girişin arka tarafındaki orta kısım ile güney taraftaki eyvana benzeyen kısım çapraz tonozla, diğer eyvan şeklindeki bölümler, ortadaki çapraz tonozun, tonozlarının o yönde devam ettirilmesiyle, beşik tonozlarla örtülmüştür (Çiz. 1,2,3)(Fot. 3,4). Güney taraftaki eyvan şeklindeki bölümün, güneybatı tarafında, ikinci bir eyvan şeklindeki mekân bulunmaktadır. Bu kısmın üzeri de çapraz tonozun batı kenarı, o yönde devam ettirilerek, beşik tonozla örtülmüştür.

Güney taraftaki eyvan şeklindeki mekândan, Urfa Kapısı'nın güney tarafındaki, kareye yakın dikdörtgen şeklindeki bir odaya-burca geçilmektedir. Burcun üzeri çapraz tonozla örtülmüştür (Çiz. 1).

Burcun kuzey duvarında, büyükçe bir niş içerisinde ve kapıya (cepheye) açılan bir mazgal pencere bulunmaktadır (Çiz. 1,3)(Fot. 21).

Urfa Kapısı'nın kuzey tarafında ise mescit ile mescidin batı tarafında avlusu-bahçesi yer almaktadır(Fot.5). Kule Mescidi olarak bilinen yapı, yıkılmış ve metruk durumda iken, 1993 yılında onarılmıştır. Mescit, doğu-batı yönünde enine dikdörtgen şeklindedir. Mescidin üzeri, orta kısmı çapraz tonozla, doğu ve batı taraflar ise çapraz tonozun kenarları o yönde devam ettirilecek şekilde, beşik tonozla örtülmüştür (Çiz. 1)(Fot. 6).

Urfa Kapısı, Birecik şehir surları üzerinde bulunmakta ve surların bir parçasını oluşturmakla birlikte günümüzde, kapının devamındaki sur duvarları mevcut değildir. Urfa Kapısı'nda, kapının güney tarafındaki sur duvarı mevcut olmadığından, güney cephesi günümüzde taş duvar niteliğindedir (Çiz. 6). Batı tarafı, kapının arka bölümünü oluşturduğundan batı cephesinde, giriş kısmının ve güneyindeki eyvan şeklindeki bölümün

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

sivri kemerleri görülmektedir (Çiz. 5)(Fot. 3,4). Kapının kuzey tarafında-cephesinde ise Kule Mescidi yer almaktadır (Çiz. 5)(Fot. 6).

Urfa Kapısı'nın doğu cephesi üzerinde, inşa, bani kitabeleri ve süslemeler mevcuttur (Çiz. 1,4)(Fot. 1,2).

Doğu cephesi üzerinde yer alan giriş kapısı, sivri kemerlidir (Fot. 2,7). Asıl giriş kapısı ise dikdörtgendir. Dikdörtgen giriş kapısının her iki yanında üzerine lentonun oturduğu yuvarlatılmış (dairevi) çıkmalar bulunmaktadır (Çiz. 7).

Kapının lentosunun üzerindeki alınlık kısmında, üç adet kitabe bulunmaktadır (Çiz. 7,8)(Fot. 7,8). Kapının alınlık kısmının en üst kısmında, daire şeklindeki bir madalyon içinde üç satırlık kitabe yer almaktadır. Madalyonun iki yanında birer büyük üçgen pano içerisinde akantus yaprağına benzeyen iri yapraklar ile yapılmış bitkisel kompozisyonlar bulunmaktadır (Çiz. 8)(Fot. 8). Madalyon şeklindeki Arapça mühür kitabede¹;

2- ابي النصر قايتباي
1- عز لمولانا السلطان الملك الأشرف
3- عز نصره

“Allah, Ebu'n-Nasr es-Sultan el-Melik el-Eşref Kayıtbay efendimizin zaferini aziz kılsın” yazılıdır(Çiz. 8,9)(Fot. 15).

Madalyonun alt kısmındaki kitabede²;

بسم الله الرحمن الرحيم

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla” yazılıdır(Çiz. 8).

Besmelenin hemen alt kısmındaki(kapının lentosunun üst kısmındaki) iki sıradan oluşan Arapça kitabede³;

1- أمر بعمارته مولانا السلطان الملك الأشرف ابو النصر قايتباي
2- عز نصره بتولى الفقير الى الله تعالى يونس الشرفى نائب بيده بلطف الله

“Ebu'n-Nasr es-Sultan el-Melik el-Eşref Kayıtbay efendimiz Allah'ın yardımına muhtaç bir zât olan Birecik Nâibi Yunus eş-Şerefi'nin üstlenmesiyle bu binanın inşa edilmesini Allah'ın lütfuyla emretti” yazılıdır(Çiz. 8)(Fot. 8).

Kitabenin bulunduğu panonun sağ ve sol tarafında, birer iri palmet motifi görülmektedir.

Giriş kapısının sivri kemerinin her iki yanında ve cephe duvarlarında boydan boya uzanan bordürde bulunan iri harflerle yazılmış kitabe kuşağı yer almaktadır(Çiz. 4,7)(Fot. 9,16,17,18,19,20,21). Arapça kitabede⁴;

بسم الله الرحمن الرحيم أمر بانثائه مولانا السلطان الاعظم الملك المعظم قانع أعناق الباغين باوتاد عدله و عاقر هموم القاصدين بعقار فضله السلطان المالك الملك الشرف أبو النصر قايتباي عامر عام البلاد بديانته و بذله محيي السنة المحمديه بقوله و فعله رافع لواء الاسلام بخفض المظالم و قانع عماد الطغيان بردع آل ظالم منفق خزانته فى الطاعات و منشى الحصون الحفظ ديار المسلمين و صون اعراض المسلمين افضل ملوك عصره على الاطلاق و

¹ “‘Izzün li-Mevlânâ es-Sultân el-Melik el-Eşref Ebi'n-Nasr Kayıtbay ‘azze nasruhû”

² “Bismillâhirrahmânirrahim”

³ “Emera bi-‘imâratihî Mevlânâ es-Sultân el-Melikü'l-Eşref Ebu'n-Nasr Kayıtbay bi-tevellî el-fakîr ilallâhi Teâlâ Yunus eş-Şerefi nâibi'l-Bi're bi-lutfillâh.”

⁴ Bismillahirrahmanirrahim. Emera bi-inşaihi Mevlana es-Sultanü'l-azam el-Melikü'l-Muazzam kamîu a'naki'l-bağın bi-evtadi adlihi ve akiri hüümü'l-kasidin bi-akari fadlihi es-Sultan el-malik el-melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kayıtbay amiru ammi'l-bilad bi-diyanetihi ve bezlihi muhyi's-sünneti'l-Muhammediyye bi-kavlihi ve fi'lihi rafiu livai'l-İslam bi-hafdi'l-mezalim ve kamîu imadi't-tuğyan bir-red'i külli zalim. Münfiku hazainihi bi't-taati ve münşi'l-husun li-hufzi diyari'l-müslimin ve savn-i a'razi'l-müslimat efdali muluki asrihi alel-ıtlak ve akvemuhum bi zatillahi bila şikak seyfullahi'l-mürhefi nasıru'd-dini'l-Muhammedi el-müşerref es-sultan el-malik el-melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kayıtbay azze nasruhu. Ve kane intihau'l-binai fi hazihî's-suri'l-mübarek ila haza'l-mekan fi rabi aşere Ramazan el-muazzam sene seman ve semanine ve semani-miete mine'l-hicre.”

اقومهم فى ذات الله بلا شقاق سيف الله المرهف ناصر الدين محمد المشرف السلطان المالك الملك لاشرف ابو النصر قايتباى عز نصره و ان انتهاء البناء فى هذه السور المبارك الى هذا المكان فى رابع عشر رمضان المعظم سنة ثمان و ثمانين و ثمانمائة من الهجرة

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah’ın adıyla. Fazilet kaynağı ile kendisine ihtiyaclarının karşılanması için gelenlerin ihtiyaclarını karşılayarak üzüntülerini gideren, adaletinin doğruluğu ve güçlülüğü ile asilerin cezalarını veren ve adaleti sağlayan, büyük melik ve büyük sultan Mevlana el-Eşref Ebu Nasr Kayıtbay bunun inşasını emretti. Zulümleri durduran, isyancıların isyanını kıran, zalimleri alçaltarak mülkünden kovan, bütün beldeleri tamir ettiren, söz ve davranışlarıyla Hz. Muhammed’in sünnetini diriltten, bağış ve diyanetiyle İslam bayrağını yükselten, hazinesini taat için sarfeden, Müslüman memleketlerini ve Müslüman kadınların namusunu korumak için kaleler inşa eden, devrindeki meliklerin en faziletlisi, Allah’ın zatını tanımadı zorluk çekmeyenlerin en kuvvetlisi, Allah’ın keskin kılıcı, Muhammed dininin yardımcı olarak şereflenmiş, mülkün maliki Sultan Ebu Nasr el-Eşref Kayıtbay’dır (Allah onun yardımını yüceltsin). Bu yerde, bu mübarek surun yapımı 14 Ramazan 888/16 Ekim 1483 tarihinde tamamlanmıştır” yazılıdır(Çiz. 10-14).

Kitabe kuşağının bir taş sırası üstünde, belli aralıklar ile yerleştirilmiş yedi adet, daire şeklinde madalyon içerisinde mühür kitabe yer almaktadır(Çiz. 4,7)(Fot. 2, 9,20,21). Üç sıra halindeki Arapça kitabelerde, giriş kapısı üzerindeki madalyon şeklindeki kitabeyle, aynı yazı şablonu(Zaferler babası Kayıtbay. Yüce efendimiz Sultan Melik Eşref. Zaferi aziz kılınsın) kullanılmıştır(Çiz. 9)(Fot. 15).

Kapının orta kısmında, giriş kapısının sivri kemerinin üst kısmında (dairevi madalyonların bir taş sırası üzerinde), belirli aralıklara yan yana sıralanmış on adet, mukarnas benzeri konsol bulunmaktadır. Belirli aralıklarla, yan yana sıralanmış bu konsollar, yaklaşık iki taş sırası yüksekliğindedir(Çiz. 4,7,15)(Fot. 7,9,10,11,12).

Konsolların üst kısmında, konsolların aralarındaki bölümlerde, küçük süsleme kemerleri yer almaktadır(Çiz. 7,15)(Fot. 10,11,12,13). Süsleme kemerleri içerisinde, üç dilimli sivri kemer, istiridye nişi, palmet ve rozet motifi gibi kompozisyonlarla yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Süsleme kemerlerinin üst kısmında, belirli aralıklarla beş adet, dar ve uzun pencere(mazgal) yer almaktadır(Fot. 9,10,11).

Kapının, giriş kapısının da bulunduğu orta kısmı, en üstte dendane şeklinde bir taç kompozisyonuyla sona ermektedir. Alt kısmı geniş, üst kısmı dar olan, üçgenimsi dendane dilimlerinin günümüze çok az bir kısmı sağlam olarak ulaşmıştır(Çiz. 7)(Fot. 9,14).

Urfa Kapısı’nın doğu cephesinde, orta kısımdaki girişin her iki tarafında(cephesinde) yer alan kitabe kuşağının ve mühür kitabelerinin üst kısmında) senkendazlar görülmektedir(Çiz. 2,3,4)(Fot. 2,9,20,21). Senkendaz, eskiden kale dibine sokulan düşmana yukarıdan ağır taşlar atabilmek için kale kapısı ve duvarları üzerine altı açık bir cumba şeklinde yapılan çıkma(Ayverdi, 2006, s.2732) şeklindeki mimari elemanlardır.

Urfa Kapısı’nın duvar köşelerindeki senkendazların alt kısımlarındaki çıkmalar, üçerli ve üst üste üç sıra kademelidir(Çiz. 7)(Fot. 20,22,23). Duvar yüzeyinde, aralardaki senkendazların alt kısımlarındaki çıkmalar ise üst üste iki sıra kademeli, ikişerli veya üçerli guruplar halindedir(Fot. 20,24). Senkendazlarda dar, uzun pencereler(mazgal) bulunmaktadır. Ancak bu senkendazların sadece kuzey taraftaki ikisi sağlamdır. Sağlam olan bu senkendazlardan, senkendazların cephelerde, küçük, cumba şeklinde çıkmalar olduğu ve üst kısımlarının da üçgen şekilde(eğimli) olduğu(sona erdiği) anlaşılmaktadır(Fot. 22,24).

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

2. MEÇAN KAPISI (Vâdi-i Ceng Kapısı - Cenk Vadisi Kapısı)

Birecik şehir surlarının kuzeydoğu tarafında bulunan Meçan Kapısı, günümüzde Cumhuriyet mahallesi, Mazman sokağındadır. Meçan Kapısı, kesme taştan yığma yapım tekniğinde inşa edilmiştir. Sur duvarları ve kapıdaki taşların, ön yüzlerinin dört kenarı muntazam olarak yonulmuş, taşların orta kısımları ise ön tarafa bombe yapacak şekilde kaba yonu(bosaçlı) bırakılmıştır (Fot. 28.29,35).

Kapının büyük bir bölümü yıkılmış ve tahrip olmuştur. Günümüzde “U” şeklinde bir sur duvarı parçası kalmıştır(Çiz. 17)(Fot. 25). “U” şeklindeki sur duvarının kuzey tarafında giriş kapısı yer almaktadır(Fot. 26). Asıl giriş kapısı dikdörtgendir(Fot. 27). Dikdörtgen kapının üst kısmında kapı lentosunun da oturduğu dairevi çıkmalar bulunmaktadır. Günümüzde, zemin çok dolmuş-yükselmiş olduğundan kapı, basık bir giriş kapısı olarak algılanmaktadır(Fot. 27). Giriş kapısının arka tarafında beşik tonozlu bir bölüm bulunmaktadır(Fot. 30,31).

Meçan Kapısı'nın “U” şeklindeki sur duvarı üzerinde(giriş kapısının lentosunun üst hizasında) bir taş sırası, bordür içerisinde yer alan yazı, kapıyı boydan boya dolanmaktadır(Fot. 26-29) Oldukça iri olan yazı, dik hatlarla yazılmıştır(Fot. 33-35). Yazı kuşağının üzerinde üç taş sırası daha bulunmaktadır(Fot. 27).

“U” şeklindeki duvarın batı kısmında bir mazgal pencere bulunmaktadır(Çiz. 17). Bu mazgal pencerenin arka(batı) tarafı büyükçe bir niş şeklindedir(Fot. 32). Ayrıca güney duvarında da bir mazgal pencere görülmektedir(Çiz. 17)(Fot. 29). Mazgal pencerelerin günümüzdeki yüksekliği(kotu), Meçan Kapısı'nın bulunduğu bu kısımda zemin seviyesinin çok yükselmiş olduğuna işaret etmektedir.

“U” şeklindeki sur duvarı üzerinde, kuşak şeklinde duvarı dolanan Arapça kitabede⁵;

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ أَمْرًا بِأَمْرِهِ مَوْلَانَا السُّلْطَانَ الْمَقَامَ الْعَظِيمَ وَالْمَلِكَ الْمَعْظَمَ سُلْطَانَ الْإِسْلَامِ وَالْمُسْلِمِينَ
مَحْيَ الْعَدْلِ فِي الْعَالَمِ خَادِمَ الْحَرَمَيْنِ وَالْقِبْلَتَيْنِ الْحَاجَّ إِلَى بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ سَيْفَ اللَّهِ الْمَرْهَفِ مَوْلَانَا السُّلْطَانَ الْمَلِكَ الْأَشْرَفَ
أَبِي النَّصْرِ قَائِدِي عَزَّ نَصْرُهُ بَتَوْلَى الْفَقِيرِ الشَّرْفَى يُونُسَ نَائِبَ الْبَيْرِ عَفَا اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ الْفَرَاغَ إِلَى هَذَا الْبَدَنِ فِي الْعَشْرِ
الْآخِرِ سَنَةِ تِسْعٍ وَثَمَانِينَ وَثَمَانِ مِائَةٍ

“Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla. Bu binanın yapılmasını; bu makamın sultanı, yüce melik, İslam'ın ve Müslümanların sultanı, adaleti ihyâ eden, Mekke ve Medine'nin ve iki kiblenin hizmetkârı olan, Allah'ın evini ziyaret ederek hacı olan, Allah'ın keskin kılıcı, efendimiz, büyük sultan ve melik Ebu'n-Nasr, Birecik Naibi Yunus'un(Allah onu affetsin) yönetimi altında emretti. Bu surların yapımı, H. 889/M.1484 senesinin son on gününde tamamlandı” yazılıdır.

Günümüzde Meçan Kapısı'nın büyük bir bölümü yıkılmış ve tahrip olmuş olsa da, kapının yıkılmadan önceki halini gösteren, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Küt.; II, Abdülhamit Albümü, 90434/20 numaralı fotoğraf (Parlak, 2010 S.182), kapının özgün durumu hakkında bazı bilgiler vermektedir (Fot.36). Bu fotoğraftan, U şeklindeki giriş kapısında, köşelerde ve aralarda, üst kısmında senkendağların yer aldığı, kapıdaki yazı kuşağının üst kısmında bir madalyonun bulunduğu anlaşılmaktadır (Fot.36). Ayrıca fotoğraftan kapının isminin **Vâdi-i Ceng Kapısı** olduğu da öğrenilmektedir (Fot.36).

⁵ “Bismillâhîrrahmânîrrahîm. Emera bi-inşâihî Mevlânâ es-Sultân el-Makâmü'l-azîm ve'l-melikü'l-muazzam sultanü'l-İslâm ve'l-müslimin muhyî'l-adli fi'l-âlem hâdimü'l-haremeyn ve'l-kibleteyn el-hâcc ilâ beytillâhî'l-harâm seyfullâhî'l-mürhef Mevlânâ es-Sultân el-Melik el-Eşref Ebi'n-Nasr Kayıtbay azze nasruhü bi-tevellî el-fakir eş-Şerefi Yunus nâibi'l-Bi're afallâhu anhu. Ve kâne'l-ferâğü ilâ hâza'l-beden fi'l-aşri'l-âhir sene tis'a ve semânine ve semânimie.”

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Birecik şehir surları üzerinde dört adet giriş kapısının bulunduğu bilinmektedir. Bu kapılar Meydan Kapısı, Urfa Kapısı (Bâb-ı Ruha), Meçan Kapısı (Vâdi-i Ceng Kapısı) ve Bağlar Kapılarıdır. 16. yüzyıl başlarında, Birecik'te Meydan, Vâdi Cenk, Bab-ı Ruha ve Merkez adını taşıyan dört mahalle bulunmaktaydı (Bostan, 1992, s.188). Mahalle isimlerinden, üç mahallenin isminin de sur kapılarıyla aynı isimler olduğu görülmektedir.

Birecik şehir surları üzerindeki giriş kapılarından, Meydan Kapısı ve Bağlar Kapısı, günümüze ulaşamamıştır. Bu kapıların dışında, Kuzey Kapısı isminde bir kapı daha bulunmaktadır (Parlak, 2010, s.187). Ancak Meydan Kapısı özgün halini gösteren, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Albümü 90434/7 numaralı fotoğraf (Parlak, 2010, s.187) kapı hakkında bazı bilgiler vermektedir (Fot. 39). Bu fotoğraftan, kapının sivri kemerli olduğu, asıl giriş kapısının ise dikdörtgen olduğu, dikdörtgen giriş kapısının her iki yanında üzerine lentonun oturduğu yuvarlatılmış (dairevi) çıkmalara bulunduğu, kapının üst kısmında da senkendağların yer aldığı ve kapının sivri kemerinin üst kısmında da bir madalyonun bulunduğu görülmektedir (Fot.39). Meydan Kapısının kitabesi günümüzde mevut değildir. Oppenheim (1913:102-103) tarafından okunmuş olan, Cemâziyel-âhir ayı H.887/18 Temmuz-15 Ağustos M.1482 tarihli kitabede⁶;

“Allah’ın adıyla... Allah; en büyük sultan, Allah’ın keskin kılıcı, en şerefli melik olan Ebu’n-Nasr Kayıtbay’ın izzetini, güç ve makamını aziz eylesin.

Ey Allahum! En şerefli sultan olan Ebu’n-Nasr Kayıtbay’ın izzetini, güç ve makamını daim eyle! Cemâziyel-âhir ayı 887 senesi” yazıdır.

Urfa'nın, Birecik ilçesinde şehir surları üzerinde bulunan Urfa, Meçan ve Meydan Kapıları'nın her üçünün de yaklaşık aynı tarihte inşa edildiği görülmektedir. Urfa Kapısı, 14 Ramazan 888/16 Ekim 1483 tarihinde, Meçan Kapısı H. 889/M. 1484 senesinin son on gününde ve Meydan Kapısı da Cemâziyel-âhir ayı H.887/18 Temmuz-15 Ağustos M.1482 tarihinde tamamlanmıştır. Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı Mısır Memluk Sultanı Kayıtbay devrinde onun Birecik Naibi Yunus tarafından yaptırılmıştır. Surları yaptıran Yunus hakkında ise Memluk kayıtlarında Birecik naibi Yunus el-Eşrefi olarak zikredilmiştir. H.894/1488 tarihinde Birecik naibidir. H. Safer 900/M. Kasım 1494 tarihinde vefat etmiştir (Abdulbasit Malafî, 2002, s.148., İbn Tolun, 1998, s.89., İbn İyas, 1982-1984, s.677). Meydan Kapısı'ndaki kitabede de Mısır Memluk Sultanı Kayıtbay'ın ismi geçmektedir. Sultan Kayıtbay 1482 yılında Fırat boyundaki kaleleri teftişe çıktığında, Birecik'teki kaleyi tamir ettirmiştir (Bostan, 1992,189). Bu nedenle M. 1482, 1483 ve 1484 yılında yaptırılmış üç kapı da Memluk dönemine ait kapılardır.

Kapıları, mimari ve süsleme özelliklerine göre değerlendirmişimizde, Meçan Kapısı, çok fazla tahrip olduğundan, herhangi bir değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. Kapıda sadece bir bordür içerisinde yer alan, kuşak şeklindeki, inşa ve bani kitabesi mevcuttur. Ancak kapıya ait eski bir fotoğraftan (Fot. 36), U şeklindeki giriş kapısında, köşelerde ve aralarda üst kısmında senkendağların yer aldığı ve yazı kuşağının üst kısmında bir madalyonun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Urfa Kapısı yer yer tahrip olsa da yapının mevcut kısımları özgünlüğünü korumaktadır (Çiz.16). Kapının en önemli özelliği süslemeleridir.

⁶ “Bismillâhirrahmânirrahîm. ‘İzzün li-Mevlânâ es-sultânî'l-a'zam seyfillahî'l-mürhef el-melik el-eşref Ebi'n-Nasr Kayıtbay bi-tevellî el-fakîr ilallâhi teâlâ Yunus sene seb'a ve semânîin ve semâni-mie.

Allahümme ve edim el-'izze li-Mevlânâ es-sultân el-Eşref Ebi'n-Nasr Kayıtbay fî şehri cümadi'l-âhir sene seb'a ve semâniine ve semâniemie”

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Süslemeler, kapının doğu cephesinde görülmektedir. Cephede daire şeklindeki madalyonlarda ve cephenin duvarları boyunca uzanan bordürde, iri harflerle yazılmış yazılar yer almaktadır. Kapının üst kısmında iri mukarnas benzeri konsollarla yapılmış düzenlemeler ve bunların aralarında, dilimli sivri kemer, istiridye nişi, rozet ve palmetlerle yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Giriş kapısının, en üst kısmında, dendane şeklinde bir taç kompozisyonu yer almaktadır. Giriş kapısının üzerindeki alınlıkta, kitabenin iki yanında palmet motifleri ve bunun üstündeki daire şeklindeki mühür kitabenin iki yanında, iri yapraklarla yapılmış süslemeler yer almaktadır. Esas giriş kapısının iki yanında, lentoya geçişi sağlayan yarım daire şeklindeki taşlarda, üçlü örgü kompozisyonu görülmektedir. Cephede girişin her iki tarafında, kitabe kuşağının ve mühür kitabelerinin üst kısmında, senkendazlar bulunmaktadır. Cephede hem mimari, hem de süsleme elamanı olarak yer alan senkendazlar, küçük, cumba şeklinde çıkmalardan oluşmaktadır.

Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'ndaki süslemelerin en yakın benzer örnekleri, Birecik surları üzerinde yer alan Alaburç'ta⁷ ve günümüzde mevcut olmayan Meydan Kapısı'nda⁸ görülmektedir (Fot. 37,39). Urfa Kapısı'nda ve Meçan Kapısı'nda(özgün durumunda) bulunan yuvarlak daire şeklindeki madalyonlar ve sur duvarı üzerindeki senkendazlar (Fot. 2, 36) şehir surlarının bir parçası olan Alaburç'da⁹ ve Meydan Kapısı'nda da görülmektedir(Fot. 37,39). Ortaçağ kalelerinin duvarlarının üst bölgelerinde ve özellikle kale kapılarında "senkendaz" ya da "Külühendaz" denilen hem işlevsel hem de dekoratif görünüme sahip öğeler sıklıkla görülmektedir (Parlak, 2010 s.17).

Birecik şehir kapılarından, Meydan Kapısı, Meçan Kapısı ve özellikle de Urfa Kapısı'nda bulunan süslemelerin diğer benzer örnekleri, Kudüs surlarında ve surlar üzerinde yer alan Şam Kapısı'nda, Hayfa Kapısı'nda ve Aslanlı Kapı da görülmektedir. Kudüs'te Eski Şehir'in etrafını çevreleyen surların tarihi, Yebüsiler ve Kenâniler dönemlerine uzanmaktadır. el-Muazzam İsâ Eyyübî tarafından 1219 tarihinde yıkılmalarından itibaren Kudüs, üç yüz yıldan daha fazla bir süre surlardan yoksun kalmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde mukaddes yerleri muhafaza etmek, şehri yabancı istilacılardan ve bedevilerden korumak için Eski Şehir olarak adlandırılan 868 dönümlük alanın etrafındaki bu surlar, Bizans ve Haçlılar döneminden kalan temeller üzerinde yeniden inşa edilmiştir. Yapı, otuz dört kule ve yedi çıkış kapısına sahiptir. Bu kapılar, Bâbu'l-Amûd, Bâbu'l-Halîl, Bâbu'l-Meğâribe, Bâbu'l-Esbât, Bâbu's-Sahire, Bâbu'n-Nebî Dâvûd ve Bâbu Meryem'dir(Köse, 2017,s.30). Özellikle Şam Kapısı'ndaki¹⁰, kapı kemeri, üst kısımlarda yer alan yuvarlak daire şeklindeki madalyonlar ve sur duvarı üzerindeki senkendazlar ve kapının üst kısmındaki dendane şeklindeki taç kompozisyonları, Urfa Kapısı ile benzerlik göstermektedir(Fot.40).

Sonuç olarak Urfa'nın Birecik İlçesinde, sur duvarları üzerinde bulunan(günümüzde mevcut olmayan Meydan Kapısı) Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı, Mısır Memluk Sultanı Kayıtbay devrinde, onun Birecik Naibi Yunus tarafından M.1483 ve 1484 yıllarında yaptırılmış, Memluk dönemi kapılarıdır. Surlar ve surlar üzerinde yer alan kapılar, tahrip olmuş olsa da, özellikle Urfa Kapısı, Birecik surları ve kapıları hakkında,

⁷ Alaburç olarak bilinen bu sur, aslında Fırat Nehri'nin kenarında iken, sahil yolu yapılırken nehir doldurulduğundan, günümüzde nehirden uzakta kalmıştır(Fot. 37,38).

⁸ Alaburç'un devamında şehir surlarının, doğuya doğru devam ettiği görülmekle birlikte, günümüzde surların bu kısmı da tahrip olduğundan, bu kısımda varlığı bilinen Meydan Kapısı mevcut değildir.

⁹ Alaburç'daki yuvarlak madalyon şeklindeki mühür kitabelerinde de Urfa Kapısı'ndaki mühür kitabelerle aynı şablon kullanılarak "*Zaferler babası Kayıtbay. Yüce efendimiz Sultan Melik Eşref. Zaferi aziz kalınsın*" yazılmıştır. Bu nedenle Alaburç'un da, Urfa Kapısı'yla, aynı tarihte inşa edilmiş olduğu kabul edilebilir.

¹⁰ Bu kapı, Bâbu'l-Amûd, Dımaşk ve Nasr Kapısı olarak da adlandırılmaktadır.

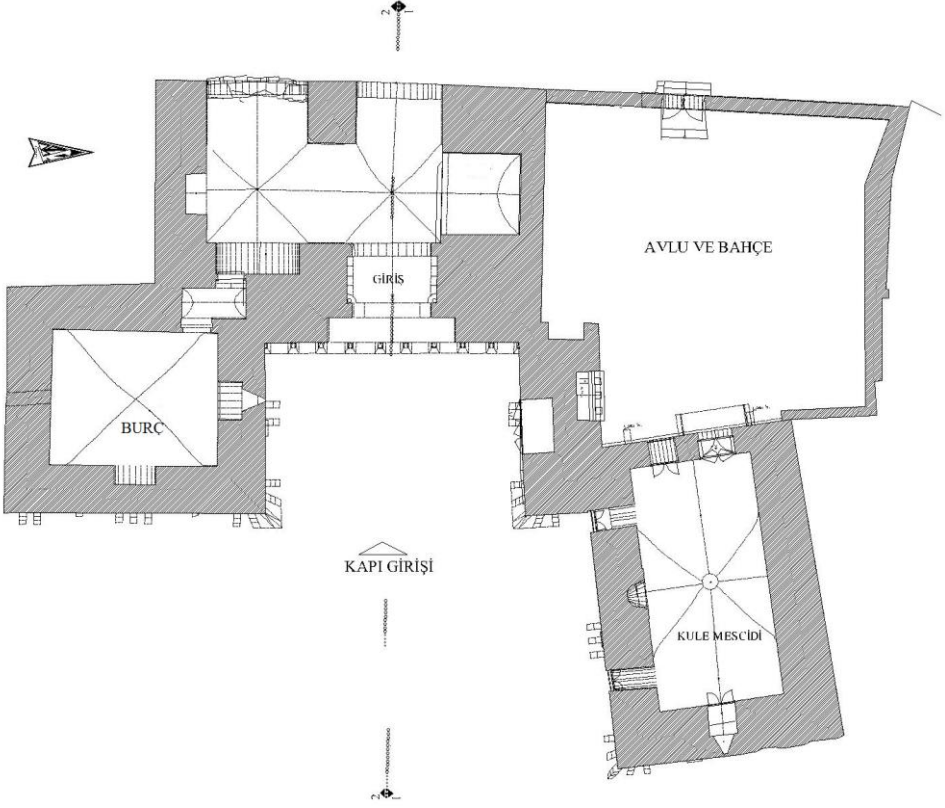
kapıların dönem özellikleri ve süslemelerinin ne kadar zengin olduğu hakkında bir fikir vermektedir.

KAYNAKÇA

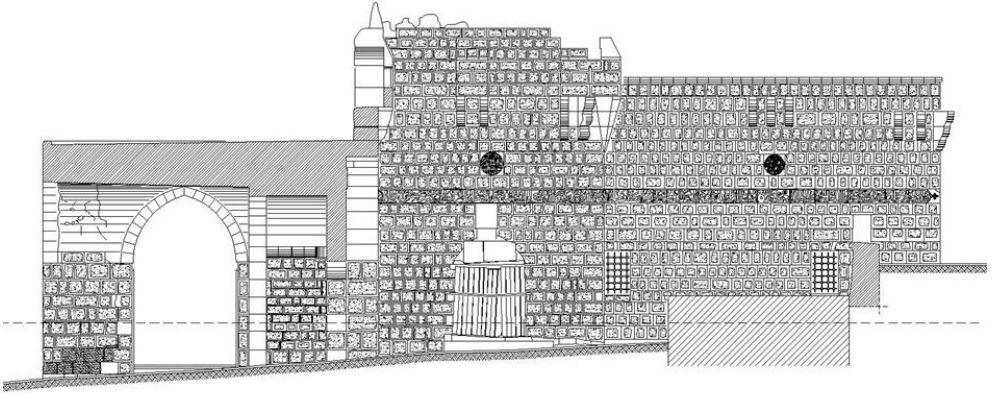
- Abdulbasit Malatî (2002). Neylu'l-Emel fi Zeylu'd-Duvel, thk. Ömer Abdulselam Tedmüri, Beyrut: C.8, s.148.
- Ayverdi, İ. (2006). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Yay C.3, s.2732.
- Bostan, İ. (1992). “Birecik”, DİA İslam Ansiklopedisi Ankara: C.6: s.187-189.
- İbn İyas (1982). Bedayiu'z-Zuhur fi Vekayiu'd-Duhur, nşr. Muhammed Mustafa, Kahire: C.2, s.677.
- İbn Tolun (1998), Mufakehetu'l-Hillan fi Havadisi'z-Zaman, nşr. Halil el-Mansur, Beyrut: s.89.
- KÖSE, F. B. (2017). Osmanlı Dönemi Kudüs'ünde Mimari Çalışmaları. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 27-47. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ksuifd/issue/29956/311046>
- Kurucu, M. (2006). XIII-XX Yüzyıllar Arasındaki Birecik'teki Mimari Eserler (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Kürkçüoğlu, C. (1996). Birecik. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Oppenheim, Max F. (1913). *Inschriften aus Syrien, Mesopotamien und Kleinasien gesammelt im jahre 1899*, Leipzig: J.C. Hinrichs.
- Parlak, S. (2010). Osmanlı Öncesi Anadolu Kalelerinde Kapılar (Yayımlanmamış doktora tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Paydaş, K. ve Narin, Ö. (2022) Ortaçağ'da Türk Hâkimiyetinde Birecik Şehri Ve Tarihi Ehemmiyeti. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 56, 39-62. <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/issue/view/57> doi:10.21563/sutad.1221953
- Yılmaz, Ö.F. (Ed.). (2009). Vesika ve Fotoğraflarla Osmanlı Döneminde Kudüs. İstanbul: Çamlıca Yay.

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

ÇİZİMLER

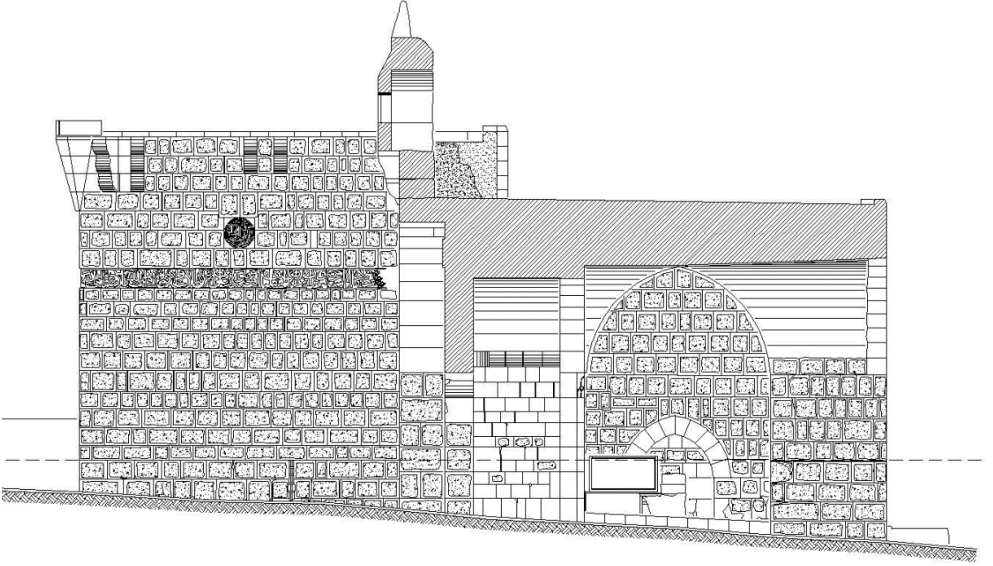

Çizim 1. Urfa Kapısı –Plan (Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinden¹¹)

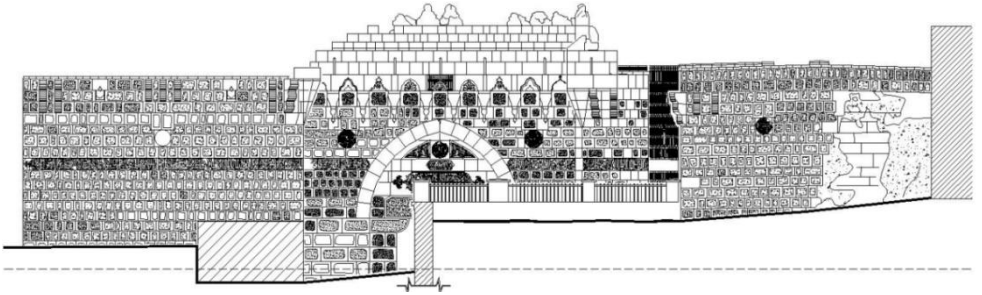

Çizim 2. 1-1 Kesiti

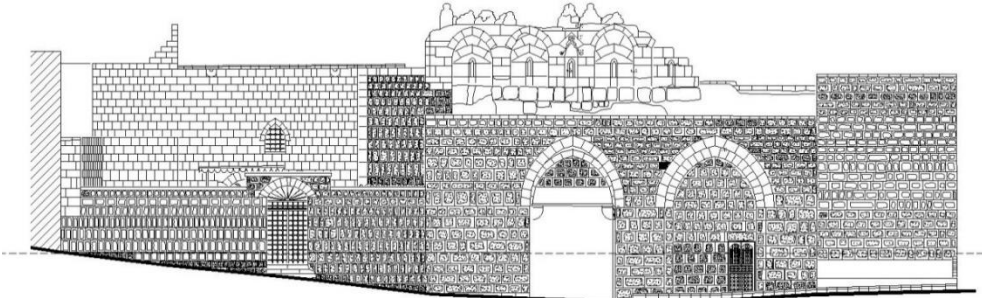
¹¹ Urfa Kapısı'na ait çizimlerin tamamı, Şanlıurfa Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivinden alınmış olup, Mehmet Pekcan Işık'a ait çizimlerdir.

Çizim 3. 2-2 Kesiti

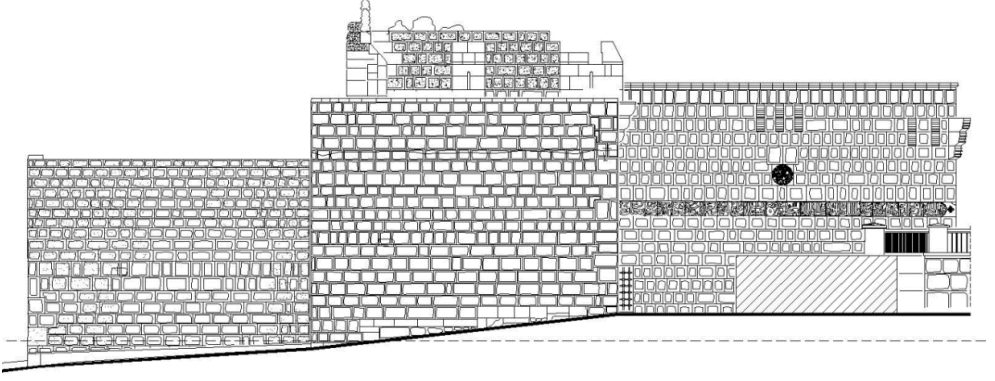

Çizim 4. Doğu Cephesi

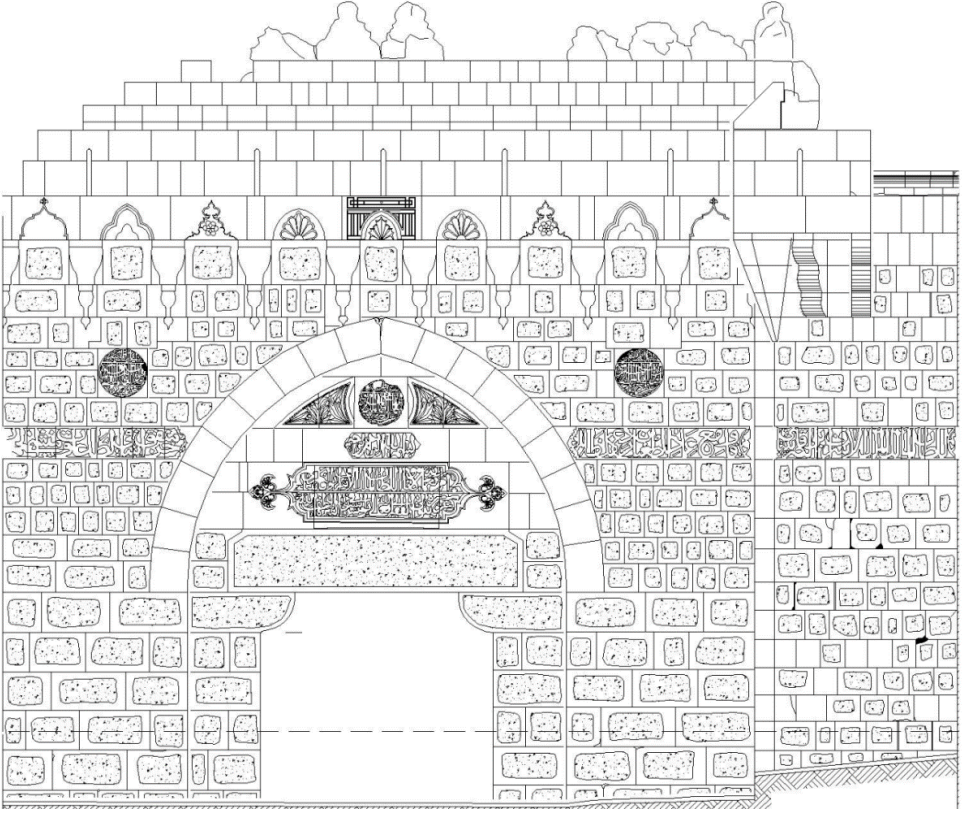

Çizim 5. Batı Cephesi

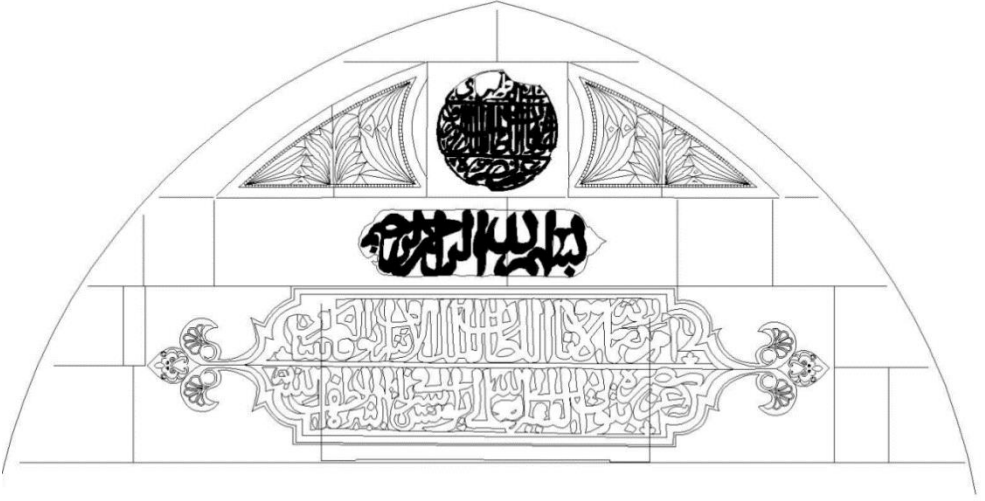
Birecik Sur Kapularından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Çizim 6. Güney Cephesi

Çizim 7. Doğu Cephesi-Giriş Kapısı-Detay

Çizim 8. Giriş Kapısı - Kitabeler

Çizim 9. Mühür Kitabe-Madalyon

Çizim 10. Kuşak Kitabe

Çizim 11. Kuşak Kitabe

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

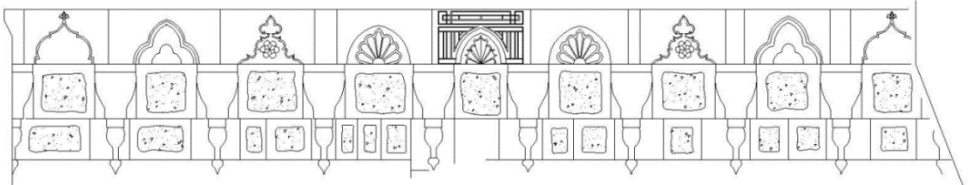
Çizim 12. Kuşak Kitabe

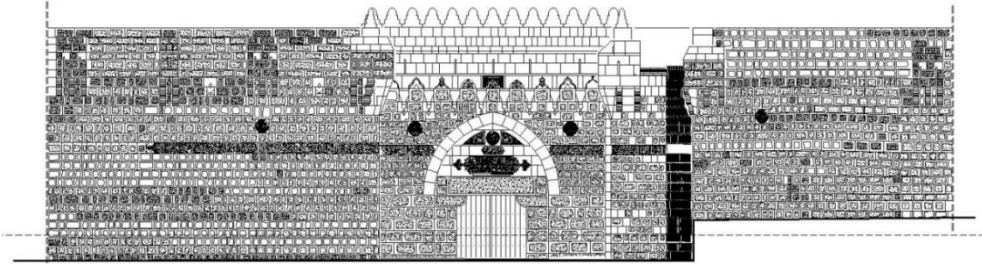
Çizim 13. Kuşak Kitabe

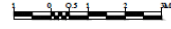
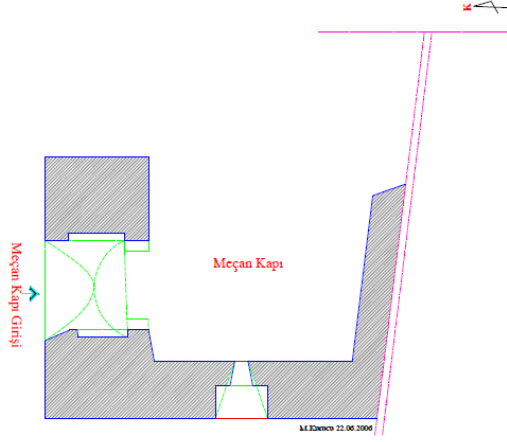
Çizim 14. Kuşak Kitabe

Çizim 15. Mukarnas Düzenlemesi ve Süsleme Kemerleri – Detay

Çizim 16. Doğu Cephesi – Restitüsyon

Çizim 17. Meçan Kapı (M.Kurucu)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1. Urfa Kapısı - Doğu Cephesi

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 2. Doğu Cephesi

Fotoğraf 3. Batı Cephesi

Fotoğraf 4. Batı Cephesi-Giriş Kısmı

Fotoğraf 5. Kule Mescidi

Birecik Sur Kapularından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

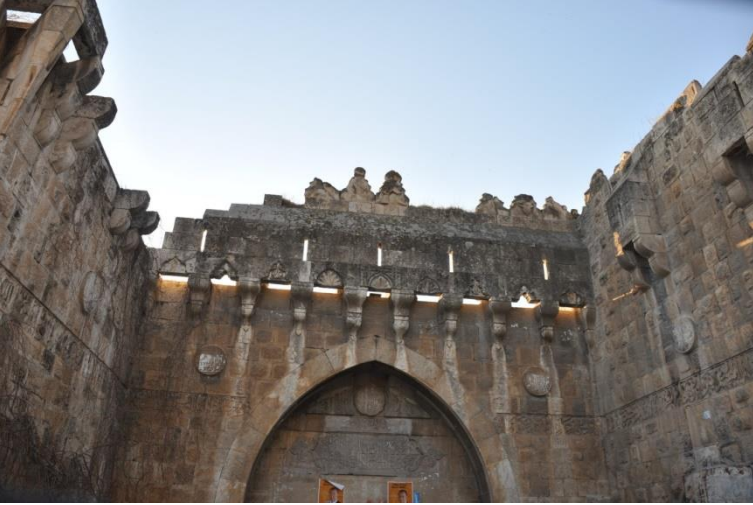
Fotoğraf 6. Kule Mescidi-Harim

Fotoğraf 7. Giriş Kapısı

Fotoğraf 8. Giriş Kapısı – Alınlık, Kitabeler

Fotoğraf 9. Giriş Kapısı – Üst Kısım

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 10. Giriş Kapısı – Üst Kısım, Mukarnas Benzeri Konsollar ve Süslemeler

Fotoğraf 11. Konsollar ve Süslemeler - Detay

Fotoğraf 12. Korsollar ve Süslemeler – Detay

Fotoğraf 13. Süsleme Kemer

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 14.En Üs Kısımdaki Dendana Şeklindeki Süslemeler – Detay

Fotoğraf 15. Mühür Kitabe- Madalyon

Fotoğraf 16. Kuşak Kitabe

Fotoğraf 17. Kuşak Kitabe

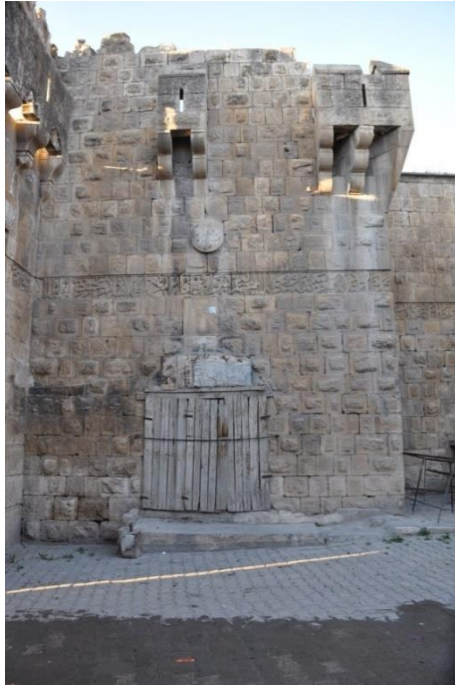

Fotoğraf 18. Kuşak Kitabe – Yazı, Detay

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

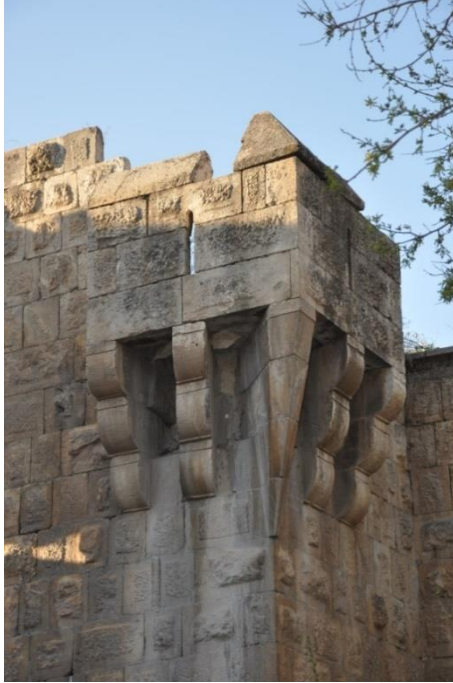
Fotoğraf 19. Kuşak Kitabe – Yazı, Detay

Fotoğraf 20. Asıl Giriş Kapısının Kuzey Tarafı ve Senkendazlar

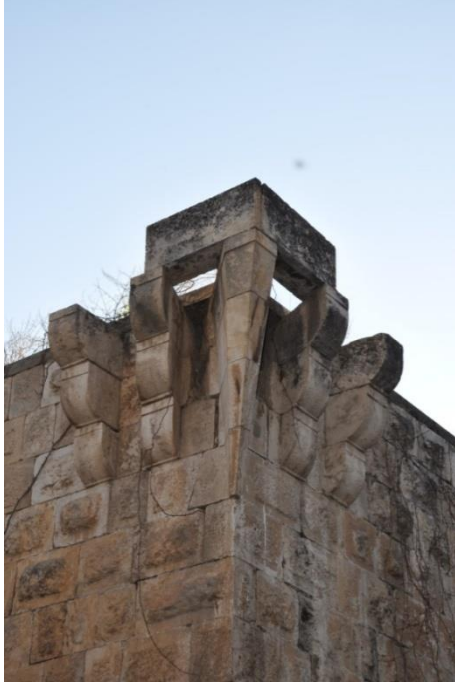

Fotoğraf 21. Asıl Giriş Kapısının Güney Tarafı

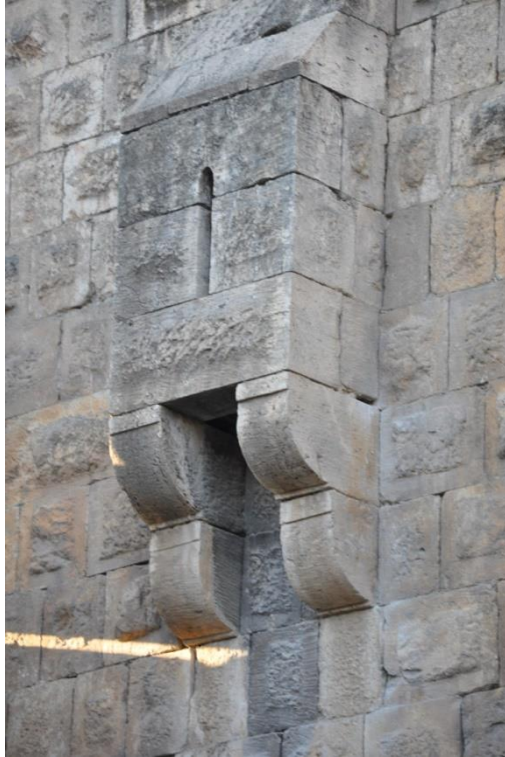

Fotoğraf 22. Senkendazlar

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 23. Senkendazlar

Fotoğraf 24. Senkendazlar

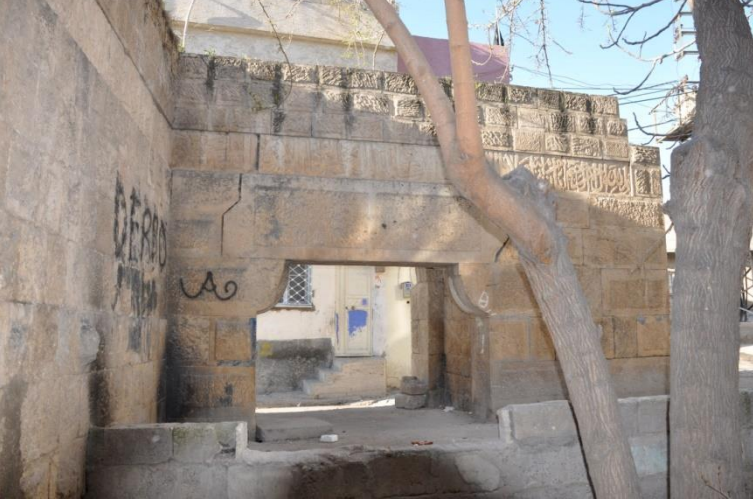

Fotoğraf 25. Meçan Kapısı – Doğu Tarafı

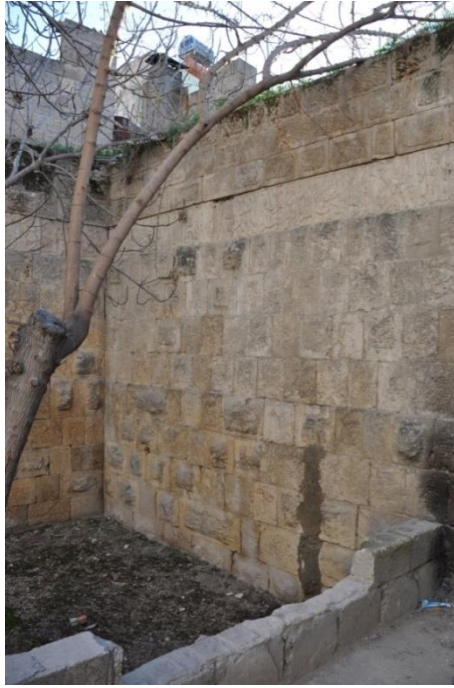

Fotoğraf 26. Giriş Kapısı – Kuşak Kitabe

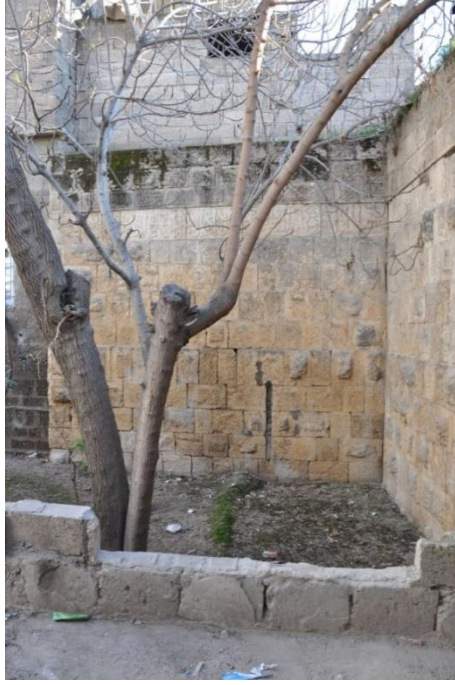
Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 27. Giriş Kapısı – Kuşak Kitabe

Fotoğraf 28. Meçan Kapısı

Fotoğraf 29. Meçan Kapısı

Fotoğraf 30. Meçan Kapısı – Arka Cephe, Kuzeybatı Köşesi

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 31.Giriş Kapısının Arka Tarafı

Fotoğraf 32.Batı Cephesi(Kapının Arka Cephesi) Niş ve İçerisindeki Mazgal Pencere

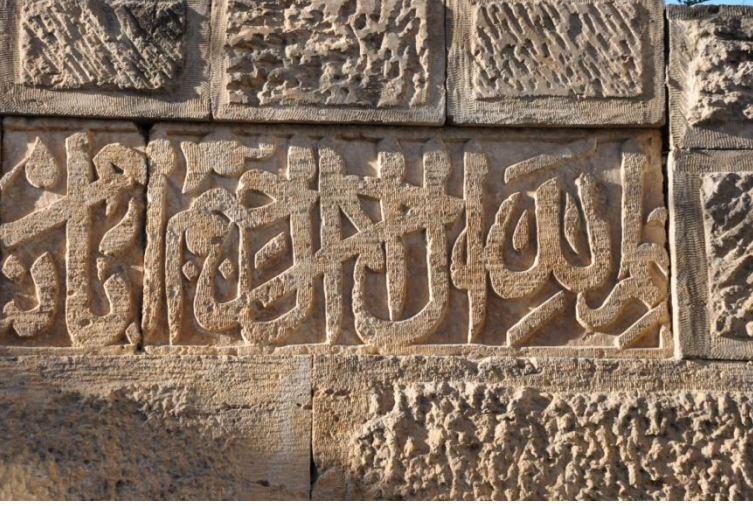

Fotoğraf 33.Kuşak Kitabe

Fotoğraf 34 . Kuşak Kitabe -Detay

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 35. Kuşak Kitabe –Detay

نقشیه بکده دردی جنبه فیسی

Fotoğraf 36. Meçan Kapısı (Vâdi-i Ceng Kapısı–İstanbul Üniversitesi Nadir Esreler Küt.; II, Abdülhamit Albümü, 90434/20 numaralı fotoğraf) (Parlak, 2010 s.182)

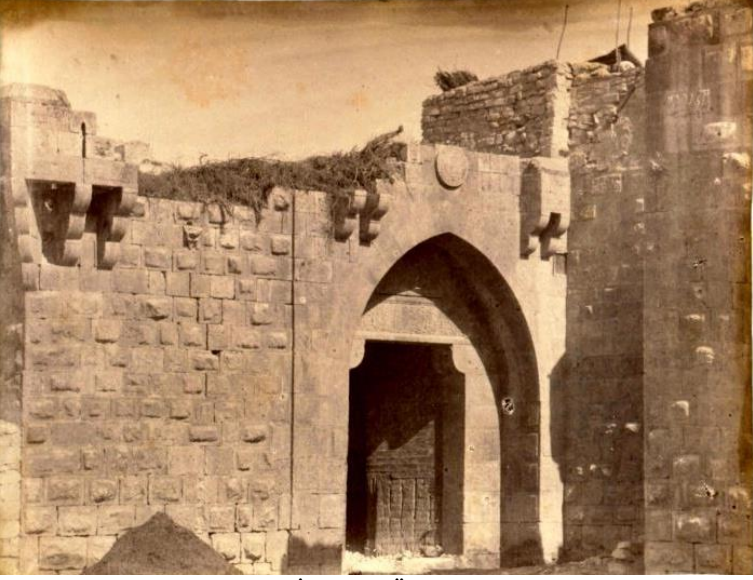

Fotoğraf 37. Alaburç

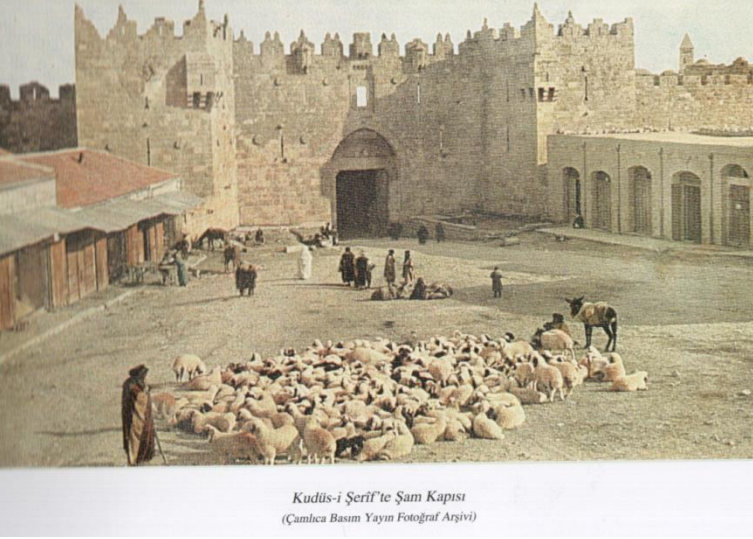

Fotoğraf 38. Alaburç (Oppenheim, 1899)

Birecik Sur Kapılarından, Urfa Kapısı ve Meçan Kapısı'nın Mimari Olarak...

Fotoğraf 39. Meydan Kapısı (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamid Albümü 90434/7 numaralı fotoğraf) (Parlak, 2010 s.187)

*Kudüs-i Şerif'te Şam Kapısı
(Çamlıca Basım Yayın Fotoğraf Arşivi)*

Fotoğraf 40. Kudüs - Şam Kapısı

ГРУЗИНСКАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА НА X МЕЖДУНАРОДНОМ КОНГРЕССЕ ОРИЕНТАЛИСТОВ

GEORGIAN CULTURE IN THE CONTEXT OF THE WORLD SCIENTIFIC COMMUNITY AT THE X INTERNATIONAL CONGRESS OF ORIENTALISTS

X. ULUSLARARASI ORYANTALİSTLER KONGRESİ'NDE DÜNYA BİLİM TOPLULUĞU BAĞLAMINDA GÜRCİSTAN KÜLTÜRÜ

Mariam KOBERIDZE*

АННОТАЦИЯ

В настоящей научной статье представлен актуальный вопрос грузиноведения – грузинская культура в контексте мирового научного сообщества. Вторая половина XIX века — важный период в истории мировой культуры: еще более возрос научный интерес к языку, истории и культуре восточных стран.

Об этом свидетельствует состоявшийся в Женевском университете 23-31 августа 1894 г. X Международный конгресс ориенталистов (востоковедов), в котором приняли участие представители 18 государств и 97 университетов. В работе Конгресса приняли участие Александр Хаханашвили и Ное Жордания.

В этнографической секции Александр Хаханашвили на французском языке прочел интересный доклад «Влияние иностранцев на грузинскую цивилизацию». Это подчеркивает еще один факт – несмотря на то, что А.Хаханашвили на этом Конгрессе был представителем России, он мировому научному сообществу для ознакомления представил доклад о грузинской культуре. В докладе он подчеркнул географическое расположение Грузии, язык, традиции и культурные ценности, древнейшую грузинскую цивилизацию (отношения с Византией, Египтом, Сирией...). Основываясь на историческом факте, он рассмотрел древнейшие экономические, политические, культурные связи с различными странами мира. Подчеркнул, что Грузия, располагаясь между Черным и Каспийским морями, выступает связующим мостом между Востоком и Западом. Оказывается, у Грузии и с Индией было сообщение.

X Международный конгресс ориенталистов (востоковедов) был важным событием в истории мировой культуры. Ученые мира узнали правильную и важную информацию о древнейшей грузинской цивилизации. Мировое научное сообщество

* **ORCID:** [0000-0002-6604-1628](https://orcid.org/0000-0002-6604-1628), KOBERIDZE, M., Prof. Dr. Gori State Teaching University, Gori, Georgia, maikoberidze@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: KOBERIDZE, M. (2023). ГРУЗИНСКАЯ КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ МИРОВОГО НАУЧНОГО СООБЩЕСТВА НА X МЕЖДУНАРОДНОМ КОНГРЕССЕ ОРИЕНТАЛИСТОВ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 78-87. DOI: [10.17498/kdeniz.1391887](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1391887)

Грузинская Культура В Контексте Мирового Научного Сообщества ...

познакомилось не только с грузинскими национальными ценностями – языком, историей и древнейшими письменностями, перед ними раскрылось прошлое, настоящее и национальные традиции, но и был поставлен вопрос изучения природы грузинского языка. Анализ и изучение проблемных вопросов, поставленных на X Международном конгрессе ориенталистов (востоковедов) имеют особое значение применительно к сегодняшнему дню.

Исследование вопроса основывается на материалах прессы, которые хронологически изучены с использованием методов историко-сравнительного, описательного, синхронного и диахронного анализа.

Ключевые слова: Грузинская культура, X Международный конгресс ориенталистов, Мирового научного сообщества, Александр Хаханашвили, Ное Жордания.

ABSTRACT

This scientific article presents a topical issue of Georgian studies - Georgian culture in the context of the world scientific community. The second half of the 19th century is an important period in the history of world culture: scientific interest in the language, history and culture of eastern countries has increased even more.

This is evidenced by the X International Congress of Orientalists (orientalists) held at the University of Geneva on August 23-31, 1894, in which representatives of 18 states and 97 universities took part. Alexander Khakhanashvili and Noe Jordania took part in the work of the Congress.

In the ethnographic section, Alexander Khakhanashvili read an interesting report in French, "The Influence of Foreigners on Georgian Civilization." This is emphasized by another fact - despite the fact that A. Khakhanashvili was a representative of Russia at this Congress, he presented a report on Georgian culture to the world scientific community for review. In his report, he emphasized the geographical location of Georgia, language, traditions and cultural values, the ancient Georgian civilization (relations with Byzantium, Egypt, Syria...). Based on historical fact, he examined the most ancient economic, political, cultural ties with various countries of the world. He emphasized that Georgia, located between the Black and Caspian Seas, acts as a connecting bridge between East and West. It turns out that Georgia had a message with India too...

The X International Congress of Orientalists (Orientalists) was an important event in the history of world culture. Scientists of the world have learned correct and important information about the ancient Georgian civilization. The world scientific community became acquainted not only with Georgian national values - language, history and ancient writings; the past, present and national traditions were revealed to them, but the question of studying the nature of the Georgian language was also raised. Analysis and study of problematic issues raised at the X International Congress of Orientalists (Orientalists) are of particular importance in relation to today.

The study of the issue is based on press materials, which are chronologically studied using methods of historical-comparative, descriptive, synchronous and diachronic analysis.

Key words: Georgian culture, X International Congress of Orientalists, World Scientific Community, Alexander Khakhanashvili, Noe Zhordania.

ÖZ

Makalede dünya bilim camiası bağlamında Gürcü (Kartvel) çalışmalarının güncel bir konusu olan Gürcü Kültürü meseleleri ele alınmıştır. Doğu ülkelerinin diline, tarihine ve

kültürüne bilimsel ilginin arttığı 19. yüzyılın ikinci yarısı dünya kültür tarihinde önemli bir dönem olarak kabul edilmiştir.

Bu durum 23-31 Ağustos 1894'te Cenevre Üniversitesi'nde düzenlenen 18 ülke ve 97 üniversitenin temsilcilerinin katıldığı X. Uluslararası Oryantalist Kongresi tarafından kanıtlanmaktadır. Gürcistan'dan bu kongreye Aleksandre Khakhanashvili ve Noe Jordania katılmıştı.

Etnografya oturumunda Aleksandre Khakhanashvili, Fransızca olarak "Yabancıların Gürcü Medeniyeti Üzerindeki Etkisi" adlı dikkate değer bir bildiri sunmuştur. A. Khakhanashvili bu Kongrede Rusya'nın temsilcisi olmasına rağmen, Gürcü kültürü hakkında dünya bilim camiasını bilgilendirmek için adı geçen bildiriye sunması başka bir gerçeğin vurgulanması anlamına gelmiştir. Bildiride Gürcistan'ın coğrafi konumu, dili, gelenekleri ve kültürel değerleri, kadim Gürcü medeniyeti anlatılmıştı (Gürcü medeniyetinin Bizans, Mısır, Suriye ile ilişkileri v.s.). Khakhanashvili tarafından tarihsel gerçeklere dayanarak Gürcülerin dünyanın çeşitli ülkeleriyle olan en eski ekonomik, siyasi, kültürel bağları açıklanmış ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yer alan Gürcistan'ın Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak görevi yaptığı vurgulanmıştı. Gürcistan'ın Hindistan'a da bir mesajı olduğu da ortaya konulmuştur.

X. Uluslararası Oryantalistler (Oryantalistler) Kongresi, dünya kültür tarihinde önemli bir değer niteliğindeydi. Dünya bilim insanları, eski Gürcü uygarlığı hakkında doğru ve önemli bilgiler edinmiş oldular. Dünya bilim camiasına sadece Gürcü ulusal değerleri olan dil, tarih ve eski yazılar hakkında değil, aynı zamanda geçmişi, dönemin durumu ve ulusal gelenekler üzerine bilgi de verilmiştir. Burada Gürcü dilinin doğasının incelenmesi meselesi da gündeme getirilmiştir. X. Uluslararası Oryantalist (Oryantalist) Kongresi'nde gündeme getirilen konuların analizi ve incelenmesi, günümüz açısından da ayrıca bir önem taşımaktadır.

Makaledeki ana konuların incelenmesi tarihsel-karşılaştırmalı, betimleyici, eşzamanlı ve artzamanlı analiz yöntemleri kullanılarak kronolojik olarak yayınlanan ilgili basın materyallerine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gürcü kültürü, X. Uluslararası Oryantalist Kongresi, Dünya Bilim Topluluğu, Aleksanere Khakhanashvili, Noe Jordania.

Введение

Вторая половина XIX века — важный период в истории мировой культуры: еще более возрос научный интерес к языку, истории и культуре восточных стран. Постепенно формируются отдельные направления, расширяются контакты между учеными, возникают новые подходы к восточной культуре. Мировому научному сообществу было важно знакомство грузинскими культурными ценностями и популяризация, подчеркнуть значение и место Грузии в цивилизации черноморского побережья. Особый вклад в популяризацию грузинской культуры внес профессор Московского Лазаревского института Александр Хаканашвили.

Методы

Исследование вопроса основывается на материалах прессы, которые хронологически изучены с использованием методов историко-сравнительного, описательного, синхронного и диахронного анализа.

Итоги

Основываясь на соответствующей научной литературе, в настоящей статье проанализированы основные направления работы X съезда востоковедов, уточнено

Грузинская Культура В Контексте Мирового Научного Сообщества ...

время участия Александра Хаханашвили и Ное Жордания, рассмотрены прочитанные на в этнографическом разделе этого конгресса доклады относительно родственности грузинского языка с другими языками, подчеркнута связь древнейшей грузинской цивилизации с мировой культурой, выделен особый вклад Хаханашвили в исследовании-поиске и популяризации грузинской культуры.

Дискуссия

В европейском научном сообществе начало картвелологическому исследованию положил французский востоковед Мари Броссе. Мари Броссе внимательно изучил европейскую литературу о Грузии, ознакомился с грамматическими трудами и словарями. Он изучил рукописи, хранящиеся в Национальной библиотеке Парижа. Большую их часть он перевел на французский язык и на их основе написал несколько трудов (khantadze, 1982: 199, 200). Несмотря на то, что в европейском грузиноведении (картвелологии) существовали отдельные исследования по вопросу грузинского языка, литературы и истории, их все же было недостаточно. Необходимы были частые контакты с европейским научным сообществом (k'oberidze, 2022: 276). Среди достойных грузинских патриотов, которые всегда стремились познакомить мировое сообщество с богатой историей, культурой, литературой и археологией Грузии, почетное место занимает известный грузинский ученый Александр Хаханашвили.

Несмотря на то, что Александр Хаханашвили работал в России, он особое значение придавал отношениям с Европой. В этом отношении интересно его письмо «Как познать Европу», напечатанное в газете «Квали». Во время своих путешествий сделал для себя открытие, что за границей грузин совершенно не знают, а если и знали или читали что-то, то только одного-двух ученых. При посещении знаменитого музея в Женеве, он заметил напечатанное на грузинском языке «Давитни», под которым было приписано: «georgien du nord d'Amerique». Напечатанную грузинскими буквами Книгу приписали американской Джорджии. Не отличили «Кавказскую Джорджию», «Джорджи» от американской Джорджии. Об этом Ал. Хаханашвили написал письмо в женевской газете. Через два дня редакция поблагодарила его за примечание и сообщила, что ошибка исправлена (khakhanashvili, 1894: 2; gozalishvili, 1975 : 21-135; gozalishvili, 1976 : 31).

Во избежание подобных ошибок, А. Хаханашвили считал важным сближение с Европой, личное знакомство и сближение с местными учёными и писателями. «Такое знакомство и путешествие будут полезны как для всей нации, так и для отдельного человека, который сможет наблюдать за совершенно иным направлением в общественной и научно-литературной жизни: здесь он впитает новые мысли, расширит свои знания, приобретет богатые сочинения на иностранных языках и, вооружившись этими знаниями, вернется на родину, исправно подготовленный к общественной работе. Должно возрасти число молодых грузин, уехавших учиться за границу» (khakhanashvili, 1994: 2).

Александр Хаханашвили считал молодежь, получившую образование в Европе, связующим мостом между Грузией и Европой. С целью изучения и сбора грузинских древностей он совершил путешествие по Италии, Англии и Франции. Он был первым грузинским исследователем, создавшим своей четырехтомной «Историей грузинской словесности» первый системный курс истории грузинской литературы. Эта работа была первой попыткой собрать древнюю грузинскую письменность, привести ее в систему, чему препятствовало многое: прежде всего то,

что к тому времени большая часть грузинских рукописей не была изучена и опубликована. Благодаря этому труду грузинская культура была выведена на мировую арену (gozalishvili, 1964: 165-169; k'oberidze, 2021 a.: 313).

В 1897 году, после издания второго тома «Истории грузинской словесности» известный писатель Георгий Церетели писал: «Могу смело сказать, что ни у одного грузинского учёного и деятеля нет столько заслуг перед своим народом, как Ал . Хаханашвили. Весь свой талант, старание и силы этот молодой учёный отдал изучению сокровищ своей Родины с намерением впоследствии опубликовать на иностранном языке всё двухтысячелетнее культурное движение грузинского народа и его заслуги перед человечеством» (ts'ereteli, 1898 : 749).

Исследования А. Хаханашвили также были опубликованы за рубежом - на французском и немецком языках. По просьбе грузинского общества он написал на французском языке исторический обзор Грузии, который в 1900 году был издан отдельной книгой к Парижской всемирной выставке. В ней представлены портреты исторических личностей, писателей и общественных деятелей Грузии. Книга нашла широкий отклик среди прогрессивно мыслящих политических и научных деятелей многих европейских государств. Руководитель грузинского отдела Парижской всемирной выставки Рафаель Исарлишвили 26 октября 1900 года, писал А.Хаханашвили: «Эту Вашу историю приняли лучше всех, везде раздал и все ее всесторонне одобрили». А во втором письме сообщал: «Благодаря парижской выставке мы основательно познакомили за границей с нашей страной, и какое большое значение имеет эта наша книга, так богато изданная». По поводу этого издания журнал "Могзаури" сообщал: издатель бесплатно раздал в Европе 800 экземпляров. Он получил 150 благодарственных писем от политических деятелей, учителей и писателей разных стран (mogzauri, 1901: 722-723; gozalishvili, 1864:165-169; k'oberidze, 2021 a.: 314).

Александр Хаханашвили принял участие в работе X Международного конгресса востоковедов (ориенталистов), проходившего в Женевском университете 23-31 августа 1894 года. Вместе с ним на Конгрессе присутствовал грузинский политик, публицист, лидер социал-демократов Ное Жордания. Обширное письмо о ходе этого Конгресса «X Международный Конгресс востоковедов (ориенталистов) в Женеве» было опубликовано в газете «Квали» с инициалами Ное Жордания (Н.Ж) (zhordania, 1894 a: 11-15; zhordania , 1894 b: 11-13; zhordania , 1894 g: 12-14).

В работе Конгресса приняли участие четыреста востоковедов (ориенталистов). Делегатов прислали 97 университета 18 государств. Делегаты были из следующих стран: Швейцария, Германия, Австро-Венгрия, Бельгия, Франция, Великобритания и Ирландия, Италия, Голландия, Россия, Швеция-Норвегия, Турция, Египет, Северная и Южная Америка (Соединенные Штаты и Бразилия), Перу, Индия, Япония, Персия и Китай (zhordania , 1894 a: 11).

Конгресс открыл Президент Швейцарской Республики Фрей. Вместе с ним с речью об ориентализме выступили: президент кантона Женева Ришард и председатель Конгресса Эдуард Навиль. Фрейс поднял вопрос изучения новых языков. Наука о восточных языках — лишь одна сторона учения, согласно которому различные народы и языки тесно связаны друг с другом. Ученые хорошо понимают то, какое влияние такое исследование оказывает на умственное развитие народов. В наших школах мы не преподаем только те предметы, которые непосредственно пригодны для практической жизни: «Мы прекрасно понимаем, что ни одно на научном исследовании обоснованное обучение не проходит даром для развития умственных и производительных сил народа. С удовольствием преклоняюсь перед

Грузинская Культура В Контексте Мирового Научного Сообщества ...

представителями восточной (ориентальной) филологии, желаю им прокладывать новые пути в науке, и этим начинаю X Международный конгресс востоковедов (ориенталистов)» (zhordania , 1894 a: 12).

Президент кантона Женева Ришард сказал: «Разве цель и преимущество маленькой страны не в обеспечении полной свободы выражения мнений и заключений? Не является ли важнейшим условием его существования воспитание братства и связи между народами посредством ученых? Мы тоже способствуем продвижению, прогрессу. Ваше исследование обширно и содержит весьма интересных вопросов. Вы проливаете свет на прошлое, окутанное туманом и которое наше возбужденное воображение делает еще более туманным и мистическим. Не сокрыто ли здесь начало нашего существования? Это эпоха выработки нашего характера и начало течения европейской мысли. Ваше плодотворное исследование открыло звенья бесконечной цепи, связавшей современное развитие мысли с ее колыбелью. Вы открываете двери храма, где с незапамятных времен сокрыта тайна и которую мы всегда стремимся понять. Вы показываете нам ту бессмертную идею, которая родилась на берегах священных рек, оттуда она пошла и распространилась среди всех народов...» Он также обратил внимание и на то, что современные люди отвергли своих кумиров и ищут истину. А истину может дать только наука, участники конгресса помогают в этом направлении (zhordania , 1894 a: 12-13).

Интересное выступление было у председателя Конгресса Эдуарда Навиля: «Говорят, что такой Конгресс должен внести какие-то большие изменения в науку, сделать заметное открытие. Вовсе нет, Конгресс только встречи между учеными, это их диалог по какому-либо научному вопросу. После длительной работы такой обмен мнениями оказывает животворящее влияние на людей. Кто знает этим сколько ложных убеждений рассеялось, сколько новых вопросов родилось и сколько ученых встало на тот или иной путь. Теперь о языке. Как вы знаете, наши люди говорят на трех языках, добавьте к ним еще один и четыре языка стали официальными на Конгрессе. Таким образом, политический нейтралитет и множество языков – вот что позволило созвать Конгресс в Женеве. Добавьте к этому, если хотите, географическое расположение Швейцарии» (zhordania , 1894 a: 12-13).

Он связал восточную цивилизацию с Западной Европой и подчеркнул, что уже не существует полное отделение запада от востока. Общеизвестно, что начало западной цивилизации нужно искать на востоке. Вновь открытые источники ясно подтверждают насколько частые контакты и связи были между древними народами. Что связывает народы между собой и что общего в их цивилизации. Конгресс ориенталистов (востоковедов) – это живой документ нашего единства, без которого невозможно идти по проторенной нами пути и поиск истины...» (zhordania , 1894 a: 13).

На Конгрессе были представлены традиционные секции: Индия (председатель лорд Рей, председатель Королевского азиатского общества Великобритании); Индия (лингвистика и арийские языки – председатель Асколь, сенатор Италии); семитские языки (председатель – профессор Халльского университета Каутч); мусульманские языки (председатель Шеффер, член Парижского института); египетские и африканские языки (председатель Масперо, член института); Дальний восток (председатель – профессор Лейденского университета Шлегель). Затем добавились две новые секции: 1. Этнографическая и географическая (председатель – профессор Будапештского университета Вамбери); 2. Греция и Восток (председатель профессор Нью-Йоркского университета Берриам).

Грузинский язык не попал ни в одну секцию: «Так распределили изучение Востока и грузинский язык не попал ни в одну из секций. Причина заключается в том, что наш язык не относится ни к одному из этих сборников, только не исследовано часть какой группы составляет» - отмечает Ное Жордания (zhordania , 1894 a: 12-13).

Поэтому Александр Хаханашвили и Ное Жордания выбрали этнографическую секцию, которая выделялась множеством докладов. В указанной секции было 112 докладов. Участники секции: А.Хаханашвили – археологическое общество (Россия); Езов – представитель российского общего образования; Константин Вяземский – русский путешественник; Горович – губернатор Боснии-Герцеговины; Генри Мозер – путешественник по Азии; Камиль бей – представитель Султана; Холбан – представитель румынского короля; Луи Бенлев – представитель Франции; Мегаварян – представитель Армении и другие (zhordania , 1894 a: 12-13).

В этнографической секции Александр Хаханашвили на французском языке прочел интересный доклад «Влияние иностранцев на грузинскую цивилизацию». Это подчеркивает еще один факт – несмотря на то, что А.Хаханашвили на этом Конгрессе был представителем России, он мировому научному сообществу для ознакомления представил доклад о грузинской культуре. В докладе он подчеркнул географическое расположение Грузии, язык, традиции и культурные ценности, древнейшую грузинскую цивилизацию (отношения с Византией, Египтом, Сирией...). Основываясь на историческом факте, он рассмотрел древнейшие экономические, политические, культурные связи с различными странами мира. Подчеркнул, что Грузия, располагаясь между Черным и Каспийским морями, выступает связующим мостом между Востоком и Западом. Оказывается, у Грузии и с Индией было сообщение...(zhordania , 1894 b: 11-12).

Грузинский народ поселился на северо-востоке Закавказья до пришествия Христа, семь веков тому назад. Постоянные междоусобные войны и раздоры способствовали распаду Грузии на царства-княжества: Картли-Кахетия, Имеретия, Гурия-Самегрело, Сванетия... Тогда, когда в недоступном ущелье Кавказа свободно жили многие неизвестные группы, к югу Древней Иверии на протяжении 14 веков приходилось защищать свою страну в кровопролитных боях... Прекрасная и богатая природа Грузии всегда притягивала другие страны. Сюда приходили, строили новое, торговали, распространяли свой язык, традиции и культуру. Грузия, расположенная между Черным и Каспийским морями стала связующим мостом между Востоком и Западом. По берегам Риони и Куры были построены города и развилась торговля. С одной стороны Поти, Диоскурия, Еа, Снепи и др., с другой стороны Мцхета, Уплисцихе, Каспи, Сурами, Урбниси и др. превратились в центры сообщений. Археологические остатки, княжеские остатки кладбища (во Мцхета) указывают на то, что у Грузии и с Индией были отношения (zhordania , 1894 b: 12-13).

С какими странами были отношения у Грузии? Александр Хаханашвили приводит соображения греческого историка Геродота о древнейшем княжестве Колхети. По мнению Геродота на Колхиду сильное влияние оказывал Египет и сами колхидцы являются потомками египтян. Оба народа одинаково делают холст, одинаково живут. «Колхидцы являются потомками египтян или грузин – это еще спорный вопрос. Только одно бесспорно, что у народа, проживающего на восточном берегу Черного моря, были торговые отношения с Египтом. Грузинские летописцы распространение поклонения светилам в Грузии приписывают египтянам» (zhordania , 1894 b: 12-13).

У грузин торговые отношения были с ассирийцами и вавилонцами. «Они в VI веке в Грузии покупали рабов, медную посуду.. Но ни одна страна не имела

Грузинская Культура В Контексте Мирового Научного Сообщества ...

такого влияния на Грузию, как Персия и Византия. По мнению летописца из Персии в Грузию пришла зороастрийская вера, зодчество, рассказы, устные пересказание об их героях (Рустем и Зураб). Представление грузин о дьяволе, рае и аде – прямой результат зороастрийской системы. Влияние Персии постепенно усилилось. В 4-м веке Грузия приняла христианство и влияние Персии постепенно пошатнулось. Ее место занимает Византия. Из Византии переходят письма, апокрифы, жития святых и другие литературные произведения. В 10-ом веке в Византии грузины получают образование, затем возвращаются и открывают школы, где преподают богословие, математику, грамматику, греческий и сирийский языки» (zhordania , 1894 b: 13).

А. Хаханашвили обратил внимание на центры грузинской культуры и образования. В двенадцатом веке в Кахетии открылась замечательная школа Арсена Икалтоели. Атонский монастырь стал связующим мостом между Грузией и Византией. Грузинское образование и религиозная письменность стали полностью зависимыми от Византии. С 8-го века приходят арабы. В Тбилиси была основана астрономическая обсерватория. «Под влиянием этих трех народов развивается культура, обогащается письменность, улучшается язык. Такое прогрессивное течение высшей точки достигнет в двенадцатом веке, когда под предводительством Царицы Тамары под властью Грузии собирается весь Кавказ. За политическим могуществом последовало и умственное могущество. Поэты: Руставели, Шавтули, Чахрухадзе, Тmogвели сыновья этой эпохи. После Тамары страна идет на спад и ослабевает. Грузию поразили внутренние беспорядки и война снаружи. Вторглись монголы, Грузия попадает в руки то татар, то персов, то грузин. Завоевание страны Ага-Мохаммед-ханом завершило самостоятельное существование Грузии, она в начале девятнадцатого века присоединяется к России» (zhordania, 1894 b: 14).

В последующий период в письменность приходит европейская цивилизация. Александр Хаханашвили заостряет внимание на приход и обоснование католических миссионеров в Картли. «Антон I объявляет склонность в сторону католиков, из-за чего был изгнан в Россию. Здесь он оправдался перед Синодом и был епископом в Владимире. По возвращении в Грузию привез переводы и оригинальные учебники по богословию, логике, философии и другим предметам. По этим учебникам учились в Тбилисской и Телавской духовных семинариях» (zhordania , 1894 b: 15).

Александр Хаханашвили, рассуждая, привел мнение барона Услара: «Среди грузин есть колхийцы и это смешение оказало влияние на лексический состав мегрело-лазского языка» (zhordania , 1894 a: 12-13).

Именно к этой фразе относится строгое замечание редактора «Квали», писателя Гиоргия Церетели: «Г-н Хаханашвили основывается на ошибочном мнении Услара, а сам, как грузинский исследователь не выразился по этому предмету, поскольку он точно должен был знать, что в мегрельском, лазском и грузинском языках тесное родство заметно не только в лексическом составе, но и грамматическое строение языка одно и то же, и поэтому их одноплеменность, одна и та же ответственность основана на достоверном документе» (zhordania, 1894 b: 14). Несмотря на то, что за этим замечанием Г. Церетели не последовал отклик, в письмах А.Хаханашвили выражено мнение о родстве грузинского, мегрельского и лазского (k'oberidze, 2021 b: 109). Доклад Александра Хаханашвили одобрили писатели этнографической секции и передали его комиссии на издание » (zhordania, 1894 b: 14). Этим докладом Александр Хаханашвили ознакомил мировое научное сообщество с грузинскими культурными ценностями. .

Доклад об албанских фамилиях и племенах прочел Луи Бенлев. Он озвучил два мнения: 1. У албанцев есть связь с колхидцами и оба народа должно быть относиться к одному и тому же племени. Это мнение было основано на этимологическом разборе языка и в особенности на те албанские слова, которые оканчиваются на «анда». 2. Колхида (или Колхети) еще не изучена. В самой середине Кавказа поселились албанцы, имеретинцы и колхидцы. Первые покинули свою родину и до нас не дошли. Имеретинцы – сегодняшние грузины. Их история более определена, только о колхидцах нам многое не известно (zhordania, 1894 g: 13).

Луи Бенлев опирается на предположения греческого историка Геродота (V в. до н.э.): колхидцы являются потомками египтян. Колхида сперва была римской провинцией, потом сложилось свободное царство - Лазика – с городом Кутаиси. В этой стране говорили (и сегодня говорят) на диалекте грузинского языка, но между этими двумя языками (грузинским и албанским) большая разница. Имеретинцы при Помпее (Помпеусе) были хозяйственниками, а не воинами (zhordania, 1894 g: 13).

Конечно, приведенные здесь предположения нуждались в доказательстве и обосновании. Грузинский литературный язык единый, а названная здесь речь уголков Грузии (колхская, имеретинская и др.) являются диалектами грузинского языка. Речь, произнесенная Александром Хаханашвили на X Международном конгрессе ориенталистов (востоковедов) является доказательством связи Грузии с древнейшей цивилизацией и большого духовного богатства грузинского народа (k'oberidze, 2023: 11).

Б. Мегаварян прочел доклад: «Пережитки женитьбы по выкупу и похищению среди древних армян», где он отметил, что для изучения индоевропейских языков необходимо изучить семейное устройство армян, грузин и других азиатских народов. Как мы увидели, в докладах выступивших на Конгрессе ученых видны предположения о родстве грузинского языка с другими языками, о диалектах грузинского языка и грузинской культуре. При рассмотрении соответствующих вопросов А.Хаханашвили высказал мнение: вопрос о происхождении, развитии грузинского языка и родства с другими языками должен быть основан на основательном исследовании и правильной информации. Только правильное понимание природы грузинского языка и доступ к его особенностям позволит выяснить, какое место отводится грузинскому языку среди языков мира (zhordania, 1894 g: 14).

Таким образом, в результате проанализированных материалов выяснилось, что во второй половине девятнадцатого века актуальным вопросом картвелологии (грузиноведения) являлся вопрос популяризации грузинской культуры в мировом научном сообществе. Велик вклад Александра Хаханашвили в этом направлении. После Мари Броссе единичные ученые прочли переведенную на французский язык грузинскую летопись; Неправильная и неуточненная информация распространялась о Грузии. Этот молодой ученый весь свой талант, энергию и силу приложил к тому, чтобы показать мировому сообществу великую роль Грузии в древнейшей цивилизации Черноморского побережья: Грузия была связующим мостом между Черным и Каспийским морями, как начало древнейшей цивилизации.

X Международный конгресс ориенталистов (востоковедов) был важным событием в истории мировой культуры. Ученые мира узнали правильную и важную информацию о древнейшей грузинской цивилизации. Мировое научное сообщество познакомилось не только с грузинскими национальными ценностями – языком, историей и древнейшими письменностями, перед ними раскрылось прошлое, настоящее и национальные традиции, но и был поставлен вопрос изучения природы

Грузинская Культура В Контексте Мирового Научного Сообщества ...

грузинского языка. Анализ и изучение проблемных вопросов, поставленных на X Международном конгрессе ориенталистов (востоковедов) имеют особое значение применительно к сегодняшнему дню. Наряду с Александром Хаханашвили мы не должны забывать вклад Ное Жордания. Если бы не Ное Жордания, в виде публикаций напечатавший о Конгрессе в газете «Иверия», грузинское общество не имело бы возможности ознакомиться с докладом, с которым выступил на Конгрессе Александр Хаханашвили.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Gozalishvili, sh. (1964). *kartuli sit'qvierebis gamochenili mk'vlevari. mnatobi. #1. tbilisi.*
- Gozalishvili sh. (1975). *aleksandre khakhanashvilis tskhovrebisa da moghvats'eobis amsakhveli dok'ument'ebi. saist'orio moambe. #31-32. tbilisi.*
- Gozalishvili sh. (1976). *ilia okromch'edlishvili. tbilisi : sabch'ota sakartvelo.*
- K'oberidze, m. (2021) a. *aleksandre khakhanashvili da brit'anetis muzeumis kartuli khelnats'erebi. ist'oria, arkeologia, etnologia. III. gori.*
- K'oberidze , m. (2021) b. *aleksandre khakhanashvili da kartvelologiis akt'ualuri sak'itkhebi. pilologiuri k'vlevebi. III. gori.*
- K'oberidze, m. (2022). *aleksandre khakhanashvili da p'arizis natsionaluri bibliotek'is kartuli khelnats'erebi. ist'oria, arkeologia, etnologia. VIII. gori.*
- K'oberidze, m. (2023). *orient'alist'ta X saertashoriso k'ongresi da kartvelologiis akt'ualuri sak'itkhebi. VIII saertashoriso sametsniero k'onperentsia ts'qarotmtsodneoba – t'endentsiebi da gamots'vevebi. sekt'emberi 21-23. 2023. tbilisi.*
- Mogzauri , (1901) . gazeti „mogzauri“, # 6-7. tbilisi.
- Zhordania, n. (1894) a. *orient'alist'ta X saertashoriso k'ongresi. k'vali. # 43. tbilisi.*
- Zhordania, n. (1894) b. *orient'alist'ta X saertashoriso k'ongresi. k'vali. # 44. tbilisi.*
- Zhordania, n. (1894) g. *orient'alist'ta X saertashoriso k'ongresi. k'vali. # 45. tbilisi.*
- Ts'ereteli, g. (1898). a. s. *khakhanashvilis akhali ts'igni. k'vali. # 45. tbilisi.*
- Khantadze, sh. (1982). *ori iubile (teimuraz bagrat'ionisa da mari broses shemokmedebiti urtiertobis shesakheb). sakartvelos sss metsnierebata ak'ademiis matsne. ist'oriis, arkeologiis, etnografiisa da khelovnebis ist'oriis seria. #41. tbilisi.*
- Khakhanashvili, a. (1894). *rogor gavetsnot evrop'as. k'vali. # 43. tbilisi.*

**CUSTOMER-ORIENTED SALES PROMOTION AS AN IMPORTANT TOOL OF
INTEGRATED MARKETING COMMUNICATIONS
(On the Example of Chain Grocery Stores Operating in Gori)**

ENTEĞRE PAZARLAMA İLETİŞİMİNİN ÖNEMLİ BİR ARACI OLARAK MÜŞTERİ
ODAKLI SATIŞ PROMOSYONU
(Gori şehrinde faaliyet gösteren zincir marketler örneği)

ОРИЕНТИРОВАННОЕ НА ПОТРЕБИТЕЛЯ СТИМУЛИРОВАНИЕ ПРОДАЖ КАК
ВАЖНЫЙ ИНСТРУМЕНТ ИНТЕГРИРОВАННЫХ МАРКЕТИНГОВЫХ
КОММУНИКАЦИИ
(на примере действующих в г. Гори сетевых продовольственных магазинов)

Giorgi KAZISHVILI*

ABSTRACT

In contemporary conditions, amidst the swift development of information technologies and fierce competition, companies employ various marketing techniques to attract customers. In order to attract and maintain customers, companies try to create additional motivation for them to purchase their products or services. In this regard, a particular significance is attributed to such a marketing tool as sales promotion, which holds a crucial stance in integrated marketing communications.

Certain factors contributed to increased sales incentives. Among them, it is worth noting: the growing power of retailers, fragmentation of the consumer market, competition, declining brand loyalty, increasing sensitivity to incentives, consumer behavior, etc.

One of the categories of sales promotion is customer-oriented sales promotion. Among the customer-oriented sales stimulation methods, it's noteworthy to mention: discounts, samples, coupons, bonus packages, premiums (advertising prizes), brand loyalty programs, competitions and giveaways, event marketing and so on.

Sales promotion has both advantages and disadvantages. Benefits include: instantly increasing sales, providing a discount to a price-sensitive customer, building loyalty,

* **ORCID:** [0009-0009-6322-3299](https://orcid.org/0009-0009-6322-3299), Dr. Giorgi Kazishvili, Invited Lecturer of Gori State University, Gori, Georgia, g.kazishvili@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: KAZISHVİLİ, G. (2023). CUSTOMER-ORIENTED SALES PROMOTION AS AN IMPORTANT TOOL OF INTEGRATED MARKETING COMMUNICATIONS (On the Example of Chain Grocery Stores Operating in Gori). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*(60), 85-93. DOI: [10.17498/kdeniz.1392388](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1392388)

increasing awareness of new products (e.g. product samples), attracting new customers, getting rid of unsold inventory, etc. Disadvantages include: May negatively impact on brand image, short-term strategy, sales promotion may not change consumer attitudes and perceptions, increased price sensitivity, low coupon cashing rates and costs, false coupon cashing and fraud, additional costs for companies.

The paper showcases the primary trends in the development of customer-oriented sales stimulation methods on the example of chain grocery stores operating in Gori. Based on the results of the research conducted by us in Gori, specific conclusions and recommendations are presented.

Key words: sales promotion, marketing, Integrated Marketing Communications, a store, Gori.

ÖZ

Modern koşullarda, bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi ve şiddetli rekabetin arka planına karşı şirketler, müşterileri çekmek için bir dizi pazarlama yöntemi kullanır. Müşterileri çekmek ve elde tutmak için şirketler, ürün veya hizmetlerini satın almaları için onlara ek motivasyon yaratmaya çalışır. Bu bakımdan bütünleşik pazarlama iletişiminde önemli bir yere sahip olan satış tutturma gibi bir pazarlama aracı özel bir rol oynamaktadır.

Satış teşviklerindeki artışa bazı faktörler de katkıda bulunur. Bunlar arasında perakendecilerin artan gücü, tüketici pazarının parçalanması, rekabet, marka bağlılığının azalması, teşviklere karşı duyarlılığın artması, tüketici davranışları vb. dikkate değerdir.

Satış promosyonunun kategorilerinden biri müşteri odaklı satış promosyonudur. Müşteri odaklı satış teşvik yöntemleri arasında şunları belirtmekte fayda vardır. Bunlar indirimler, numuneler, kuponlar, bonus paketleri, primler (reklam ödülleri), marka sadakat programları, yarışmalar ve çekilişler, etkinlik vb.

Satış promosyonunun hem avantajları hem de dezavantajları vardır. Avantajları arasında şunlar yer alır: satışlarda anında artış, fiyata duyarlı bir alıcıya indirim sunmak, sadakati güçlendirmek, yeni ürünlere ilişkin farkındalığı teşvik etmek (örneğin ürün numuneleri), yeni müşteriler çekmek, satılmamış envanterden kurtulmak vb. Dezavantajları şunlardır: marka imajı üzerinde olumsuz etki, kısa vadeli strateji, satış promosyonunun tüketici tutumlarını ve algılarını değiştirebilmesi, artan fiyat duyarlılığı, düşük kupon itfa oranları ve maliyetleri, sahte kupon itfası ve dolandırıcılık, şirketler için ek maliyetler.

Makalede, Gori'de faaliyet gösteren zincir marketler örneğinde müşteri odaklı satış teşvik yöntemlerinin geliştirilmesindeki ana eğilimler sunulmaktadır. Bizim tarafımızdan Gori'de yürütülen araştırmanın sonuçlarına dayanarak spesifik sonuçlar ve bunlara dayalı öneriler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: satış tutundurma, pazarlama, bütünleşik pazarlama iletişimi, mağaza, Gori

АННОТАЦИЯ

В современных условиях, на фоне быстрого развития информационных технологий и жесткой конкуренции, компании прибегают к множеству маркетинговых инструментов для привлечения потребителей. Чтобы привлечь и удержать клиентов, компании стараются создать для них дополнительную мотивацию к покупке их товаров или услуг. В связи с этим особую роль играет такой маркетинговый инструмент, как стимулирование сбыта, занимающий важное место в интегрированных маркетинговых коммуникациях.

Определенные факторы способствовали увеличению стимулов к продажам. Среди них стоит отметить: растущую мощь розничных торговцев, фрагментацию

Customer-Oriented Sales Promotion as an Important Tool of Integrated ...

потребительского рынка, конкуренцию, снижение лояльности к бренду, повышение чувствительности к стимулам, потребительское поведение и т.д.

Одной из категорий стимулирования сбыта является ориентированное на потребителя стимулирование продаж. Среди методов стимулирования продаж ориентированных на потребителя стоит отметить: скидки, образцы, купоны, бонусные пакеты, премии (рекламные призы), программы лояльности к бренду, конкурсы и розыгрыши, маркетинг мероприятий и др.

Стимулирование сбыта имеет как преимущества, так и недостатки. К преимуществам относятся: мгновенное увеличение продаж, предоставление скидки чувствительному к цене покупателю, укрепление лояльности, повышение осведомленности о новых продуктах (например, образцы продуктов), привлечение новых клиентов, избавление от непроданных запасов и т. д. К недостаткам относятся: может негативно повлиять на имидж бренда, краткосрочная стратегия, стимулирование сбыта может не изменить отношение и восприятие потребителей, повышенная чувствительность к ценам, низкий уровень обналчичивания купонов и затраты, ложное обналчичивание купонов и мошенничество, дополнительные расходы для компаний.

В работе представлены основные тенденции развития методов стимулирования продаж ориентированных на потребителя на примере действующих в г. Гори сетевых продовольственных магазинов. На основании результатов исследования, проведенного нами в г. Гори предложены конкретные выводы и рекомендации.

Ключевые слова: Стимулирование сбыта, Маркетинг, Интегрированные маркетинговые коммуникации, Магазин, Гори.

Introduction

In contemporary conditions, amidst the swift development of information technologies and fierce competition, companies employ various marketing techniques to attract customers. Companies try to maintain current customers and attract potential clients. Successful companies understand that establishing long-term relations with them, creating values and offering them is of extreme importance. Value refers to the consumer's perception of all merits of a product or service and comparing it with expenses involved in its purchase and utilization (belchi & belchi, 2013: 7). Values are emotions that consumers experience when they come into contact with a brand (veshaguri, 2019: 71).

In order to attract and maintain customers, companies try to create additional motivation for them to purchase their products or services. In this regard, a particular significance is attributed to such a marketing tool as sales promotion. Sales promotion has been a part of the marketing process for many years. However, against the background of the development of information technologies and the Internet, its significance has grown even more and has taken an important place in integrated marketing communications.

Methods

While working on the paper, methods of analysis, synthesis, comparison, survey were used.

Discussion and Results

As defined by marketing researchers George E. Belch and Michael A. Belch, sales promotion is a marketing effort that provides added value and momentum to sales personnel, intermediaries (distributors) and the end customer and promotes the immediate sale of a product/service.. (belchi & belchi, 2013: 23). Sales promotion complements advertising, so advertising and sales promotion are used in combination in business (todua

& mghebrishvili, 2009: 351-352). However, it should also be noted that in recent years there has been a shift in focus from advertising to sales promotion, which has its reasons.

Certain factors contributed to the increase in sales promotion. Among them, it is worth noting:

- *Growing power of retailers.* ¶ In recent decades, the development of information technology has contributed to the shift of power in the market from manufacturers to retailers. The introduction of cash registers equipped with optical scanners and modern computer systems in stores allowed retailers to access such data as the speed of product turnover, which means of sales promotion are effective and which products bring more revenue, etc. Retailers use this information to analyze the sales of products supplied by the manufacturer and then request discounts and other incentives from the manufacturer of “dormant” goods. Companies that don’t meet the retailers’ demands for more merchandising support find that counter and shelf space for their products is reduced, in some cases, retailers may refuse to sell their products altogether (belchi & belchi, 2013: 524). The growing power of retailers was also facilitated by the creation of large chains of grocery stores (for example “Carrefour”, “Nikora”, “Magniti”, “2 Nabiji”, “Daily”, “Gvirila”, which have more purchasing power;

- *Fragmentation of the consumer market.* ¶ The consumer market is becoming more fragmented. As a result of the development of information technologies (the Internet), advertising in traditional mass media becomes less effective. Therefore, many companies focus their efforts on specific, regional markets;

- *Competition.* ¶ In the conditions of fierce competition, the market is saturated with various products. New brands are also emerging. It is becoming increasingly difficult to break into this market through advertising. Therefore, instead of investing a lot of money in advertising, companies have started to promote sales;

- *Decrease in brand loyalty.* Customers have become less loyal to the brand and make their purchase decisions based on price, value and convenience. A large number of customers buy what is discounted;

- *Increased sensitivity to stimulants.* Customers save money. Many consumers make the decision to buy a product directly in the store, at the time of purchase, because the buyer has little time and too many choices;

- *Customer behavior.* As a result of the development of information technology and above all – the internet, customers today are better informed about products/services, hold more knowledge and are less loyal to brand names that in the past, etc.

One of the categories of sales promotion is customer-oriented sales promotion. A customer-oriented sales promotion is a marketing method that encourages customers to purchase a product/service. Promotions usually last for a period of time and are used to achieve a specific goal, such as increasing market share (Joseph, 2019). Leading marketing specialists Philip Kotler and Gary Armstrong believe that customer incentives are used to increase customer purchases in the short term and dramatically, while also building relationships with them over the long term. (Kotler & Armstrong, 2018: 498). It should also be noted here that despite the essential goal of customer-oriented sales promotion - to increase the brand's sales rate, the company may have other goals, for example, trial and repeat purchase, increasing the consumption of a brand already established in the market, retaining existing customers and attracting potential customers, a specific market segment. Target removal, etc.

Among the many methods of customer-oriented sales promotion, we highlight the following main ones:

Customer-Oriented Sales Promotion as an Important Tool of Integrated ...

- *Discounts.* In contemporary conditions, it is unthinkable to have both grocery and non-grocery retail network that does not use the aforementioned method. Discounts allow the customer to save money, therefore a significant part of consumers purchases products or services during the discount period;

- *Samples.* Samples include distribution of a trial version of a product. Its purpose is to arouse interest in the given brand among customers and push them to purchase it;

- *Coupons.* Coupons are a kind of discount certificates that allow the buyer to save money whilst purchasing from the brand. For example, this method is utilized by media holding “Palitra”, which publishes “Kviris Palitra” (Pallette of the Week) with discount coupons. Pharmaceutical company “PSP” also uses coupons;

- *Bonus packages.* A bonus package contains an excess amount of goods for sale, but the buyer does not pay its value. Such packages are often found in shops. For example, four soaps for the price of three, 2.5 liters of Pepsi for the price of 2 liters, which was also indicated on the packaging – 0.5 liters for free. Bonus packages are also often found on two related products that are in one package (for example toothpaste and a toothbrush, a set of a “Gilette” razor and shaving gel), etc.;

- *Premiums (advertising prizes).* A product that is offered for free or at a low cost to consumers in order to encourage them to purchase their product. Such products are mainly toys. For example, “McDonald’s” used toys to attract children through “Happy Meal”, Kinder uses a similar approach. In Georgia, the company “Kartuli Tema” (The Georgian Theme) used the aforementioned method in its brand “Pyramid”, “Tower” and “Owl Eggs”;

- *Brand loyalty programs.* Many companies in Georgia offer loyalty programs that give customers the opportunity to collect points for continuing to buy their brand, get a part of the cost of the purchased product back to their bank account (cashback), etc. In exchange for points, the user can receive a certain gift;

- *Competitions and giveaways.* Competition and giveaway are different from each other. A contest is a promotional even in which users compete with each other to win prizes or money, and the advantage is given to the participant who most closely matches the predetermined criteria. A giveaway is a type of incentive where the winner is determined completely randomly. Grocery store chains operating in Georgia – “Carrefour” “Nikora”, etc. The competition method is often used on the social network (Facebook), lotteries are also often held by, for example, “PSP”, “Magniti”, “Supta Sakhli”, etc.;

- *Event marketing.* Companies can promote their brand through event marketing, which involves organizing their own events or providing full/partial sponsorship of events organized by others. For example, festivals, marathons, concerts, etc.

Sales promotion has its pros and cons.

Pros:

- *Instant sale increase.* Sales promotion helps increase sales in a short period of time;

- *Offering discounts to price-sensitive customers;*

- *Increasing the loyalty;*

- *Facilitating the formation of awareness regarding the new products (for example, product samples);*

- *Attracting new customers.* Information about low prices or offers can be enough to attract new customers.

- *Getting rid of unsold stock, etc.*

Cons:

- *Can have a negative impact on the brand image: sometimes sales promotion campaigns have a negative impact on the quality of company's image. For example, consumers may think that if a product has a high discount, the company is offering a low-quality products;*

- *Short-term strategy: sales promotion is not a long-term solution. It should be used to ensure instant success, but it should not be the sole starting point of a marketing strategy;*

- *Sales promotion may not change consumer attitudes and perceptions. One of the biggest mistakes the companies make is that presenting an incentive will change the customer's opinion of their product to a positive one. If people distrust a company's product, then it can cause a lot of damage to company and its brand. For example, Samsung's popular Note series of mobile phones was a fire and explosion hazard. This significantly damaged the image of the company for several years (Prasanna, 2022);*

- *Increased price sensitivity. The customer waits for the promotions to be announced and then purchases the product. Thus, sales at the market price are lost and profit margins are reduced (Drypen, 2008).*

- *Low level of coupon redemption and costs;*

- *False redemption of coupons and fraud;*

- *Additional costs for companies.*

Sales Promotion can't fix a poor product: sales promotion can't overcome product problems. For example, lack of distribution channels or poor product quality will affect the effectiveness of sales promotion.

Among the chain grocery stores operating in Georgia, the following are represented in the city of Gori: "Carrefour", "2 Nabiji", "Magniti", "Nikora", "Libre", "Daily", "Madagoni", "Gvirila", "Zghapari" and the local chain "Begheli". The presented chain stores successfully use the methods of customer-oriented sales stimulation discussed above. Based on the information we found and processed about each network, an informative table is presented below (see Table 1)

Table 1.

Chain grocery stores operating in Gori ¹

Name	Number of branches in Gori	Website	Social media page (Facebook)	Mobile application	Basic methods of stimulation
Carrefour	1	√	√	√	Discounts Bonus packages Giveaways Coupons Loyalty program
2 Nabiji	6	√	√	√	Discounts Bonus packages Giveaways Loyalty

¹ Compiled by the author.

Customer-Oriented Sales Promotion as an Important Tool of Integrated ...

					program
Magniti	13	√	√	-	Discounts Bonus packages Giveaways
Nikora	2	√	√	√	Discounts Bonus packages Giveaways Contests Loyalty program
Libre	6	-	√	-	Discounts Bonus packages Giveaways Contests
Daily	13	√	√	-	Discounts Bonus packages Giveaways
Madagoni	2	√	√	-	Discounts Bonus packages
Gvirila	10	-	√	-	Discounts Bonus packages Giveaways Contests Loyalty program
Zghapari	1	√	√	-	Discounts Bonus packages Giveaways
Begheli	7	-	√	-	Discounts Bonus packages

In order to better study the issue, we conducted a research in the form of a survey in Gori in order to study the attitude of consumers towards sales promotion tools used by chain grocery stores. 126 people participated in the survey, among whom 57.1% are women, and 42.9% are men. 4.8% of respondents are under 18 years of age, 47.6% are between 18 and 25 years old, 16.7% are between 26 and 35 years old, 19% are between 36 and 45 years old, and 11.9% are over 45 years old.

As a result of the research, it was found that 38.1% of the respondents always buy products in a chain grocery store, 47.6% - often, 11.9% - sometimes, and 2.4% rarely. None of the respondents did not buy products in chain grocery stores.

Among the respondents, 26.2% of the chain grocery stores in Gori most often buy products in "Begheli", 21.4% - in "2 Nabiji", 23.8% - in "Daily", 9.5% - in "Magniti", 4.8% - in "Nikora", 4.8% - "Libre", 4.8% - "Gvirila", 2.4% - "Carrefour", 2.4% - "Madagoni".

Of the sales incentives offered by chain grocery stores, the vast majority of surveyed consumers 64.3% use discounts the most, 21.4% - bonus packages, 9.5% - loyalty programs, 2.4% - coupons, 2.4% - samples.

28.4% of respondents believe that, from chain grocery stores, "Gvirila" uses the most means of sales promotion, 21.4% - "2 Nabiji", 16.7% - "Daily", 23.9% named different chain markets, for 9.6% - it was difficult to answer.

The vast majority of respondents - 71.5% - get information about discounts, raffles and other promotions in online grocery stores from the social network - Facebook, 19% - from SMS messages received on their mobile phones, 7.1% - from the company's mobile application, and 2.4% - from the company website.

Conclusions

The research results lead to certain conclusions. In particular, the absolute majority of consumers (85.7%) always or often use chain grocery stores. One of the reasons for this is the wide variety of sales promotion methods offered by chain grocery stores: discounts, box packs, loyalty programs, sweepstakes, etc..

As a result of the research, it was found that among the chain grocery stores in Gori, the absolute majority of customers (71.4%) most often buy products from "Begheli", "2 Nabiji" and "Daily", which is not surprising. The local chain grocery store "Begheli" in Gori has low prices compared to other chain stores, which makes it even more attractive for price-sensitive consumers. "2 Nabiji" should also be mentioned, which has both an interactive website and a mobile application for online ordering. In addition to discounts and bonus packages, users can also accumulate points within the loyalty program. Additionally, through the application, customers can view a detailed statement of their purchase transactions, a receipt and see what product was purchased at what price. This is certainly a big advantage of "2 Nabiji", which provides reliability and transparency in the eyes of the user.

As a result of the study, it was determined that the sales promotion tools offered by chain grocery stores allow consumers to save money. In addition to discounts, giveaways and loyalty programs also occupy an important place among sales stimulation methods. As can be seen from the table we presented above, discounts and bonus packages are offered to customers by all chain stores with one frequency or another, which cannot be said about loyalty programs. Among the loyalty programs of "Carrefour", "2 Nabiji", "Nikora" and "Gvirila" (points accumulation system), the most outstanding are "Gvirila" and "2 Nabiji" loyalty programs, where more points are collected.

66.5% of the respondents believe that "Gvirila", "2 Nabiji" and "Daily" use the most means of sales stimulation from chain grocery stores. All three markets have discounts, bonus packages, giveaways, but "Daily" does not have a loyalty program (points accumulation system). It is significant that "Gvirila" chain store, unlike the previous months, is using the most and flexible means of sales stimulation at this stage. In addition to weekly discounts, "Gvirila" offers its customers up to 40% daily discounts on various product categories. In addition, users can get 5% of the cost of the purchased product back in the form of points on the "Friend" card.

It was not surprising the fact that the overwhelming majority of surveyed consumers, 71.5%, get information about discounts, giveaways and other promotions in chain grocery stores from the social network "Facebook". For 19% of users, the source of receiving the mentioned information is the SMS message received on the mobile phone. In the conditions of the development of information technologies and, above all, the Internet, social networks and search engines have become the main source of information. The

Customer-Oriented Sales Promotion as an Important Tool of Integrated ...

results of the research prove this. St. All of the chain grocery stores in Gori have a page on the social network, but only a few have an interactive mobile application that is constantly updated in terms of information.

Thus, based on the analysis of the results of the research carried out by us and the processed literature, we can formulate the following recommendations:

- Companies must keep up the pace with modern challenges and implement innovations. Unfortunately, there still exist companies, including in Gori, that do not pay adequate attention to marketing, integrated marketing communications, advertising, sales promotion methods. Today, in the conditions of increased competition, in order to succeed in the market, companies should have an interactive website, mobile application and online ordering system. Taking into account modern trends, appropriate mobile applications are more comfortable and convenient for the customers;

- Marketing strategies of the companies in the field of sales promotion should include other elements of integrated marketing communications. We believe that sales promotion will be more effective if it is used simultaneously with other elements of integrated marketing communications;

- Concurrently with the utilization of sales promotion methods, companies ought to emphasize the visual aspect of stores, the qualifications of the employees, the extent of training, and the quality of their approach towards customers;

- Both consumers and companies must prioritize ensuring utmost safety whilst placing orders on the Internet. In the recent period, many users have been affected due to frequent frauds, phishing, and the spread of fake news;

- *Companies should implement a smooth and easy-to-comprehend loyalty program.* Within the framework of the loyalty program, a very small number of points are collected in individual chain stores, which makes it less attractive for customers to accumulate points in the said chain stores;

- Chain stores should focus on product storage terms and rules, etc.

BIBLIOGRAPHY

belchi, j. i., & belchi, m. e. (2013). *rek'lama da p'romotsia*. Tbilisi: Diogene.

Drypen. (2008, May 31). *Disadvantages of Sales Promotion*. Retrieved from <http://www.drypen.in/sales-promotion/disadvantages-of-sales-promotion.html>

Joseph, C. (2019, March 08). *Consumer Sales Promotion Techniques*, Retrieved from <https://smallbusiness.chron.com/consumer-sales-promotion-techniques-1035.html>

Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Principles of Marketing*. Global Edition. Pearson.

Prasanna. (2022, March 9). *10 Main Advantages And Disadvantages Of Sales Promotion / What is Sales Promotion? Merits and Demerits of Sales Promotion*. Retrieved from <https://www.aplustopper.com/advantages-and-disadvantages-of-sales-promotion/>

todua, n., & mghebrishvili, b. (2009). *mark'et'ingis sapudzylebi*. Tbilisi: Universali.

veshaguri, m. (2019). *brendingi (rideri)*. Retrieved from <https://tsu.ge/assets/media/files/7/biblioteka/brending.pdf>

HARBETSUVAN TEPESİ KÜÇÜK BULUNTULARI

HARBETSUVAN TEPESİ SMALL FINDS

НЕБОЛЬШИЕ ОТКРЫТИЯ С ХОЛМА ХАРБЕЦУВАН

Bahattin ÇELİK*
Mustafa GÜLER**
Gül GÜLER***

ÖZ

Harbetsuvan Tepesi, Şanlıurfa'nın 53 km doğusunda bulunan Tek Tek Dağları bölgesi içerisinde yer almaktadır. İlk kez 2014 yılında bölgede yapılan yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiş olan Harbetsuvan Tepesi'nde Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü başkanlığında 2017-2019 yılları arasında arkeolojik kurtarma kazıları yapılmıştır. Yapılan kazılarda pek çok mimari ve küçük buluntu ele geçmiştir, bu sayede Harbetsuvan Tepesi'nin Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sayburç, Nevalı Çori, Ayanlar Höyük, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe ve Taşlı Tepe ile benzer özellikler taşıdığı ve Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait bir yerleşim olduğu anlaşılmıştır. Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen küçük buluntulara bakıldığında bunların en yoğun olarak görüleni çakmaktaşıdan yapılmış buluntular olarak karşımıza çıkmaktadır. Çakmaktaşıdan yapılan aletler, ok ve mızrak uçları, kazıyıcılar, deliciler, orak dilgiler ve taş kalemler şeklindedir. Ele geçen çakmaktaşı çekirdekler, çoğunlukla iki kutuplu naviform çekirdekler şeklindedir. Obsidiyenlere bakıldığında ise bunların daha çok dilgilerden oluştuğu görülmektedir. Obsidiyen çekirdek yenileme parçalarının ele geçmesi alet yapımının yerleşimde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca obsidiyenden yapılmış bir adet Byblos tipi ok ucu da bütün bir şekilde ele geçmiştir. Diğer küçük buluntulara bakıldığında ise serpantin ve kireçtaşıdan yapılmış bezemeli taş plakalar ve boncuklar karşımıza çıkmaktadır. Taş plakalar üzerindeki bezemeler de genel olarak geometrik motifler şeklindedir. Bu çalışmada, Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen küçük buluntuların tümü birlikte değerlendirilmiştir.

* **ORCID:** [0000-0003-2630-3379](https://orcid.org/0000-0003-2630-3379), Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, 06145-ANKARA. bcelik@aybu.edu.tr

** **ORCID:** [0000-0001-9108-8818](https://orcid.org/0000-0001-9108-8818), Doç. Dr., Harran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Mimarlık Bölümü 63300 Osmanbey / Şanlıurfa. mustafaguler@harran.edu.tr

*** **ORCID:** [0000-0002-7118-6469](https://orcid.org/0000-0002-7118-6469), Doç. Dr. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Sanatları Bölümü, 63300 Osmanbey / Şanlıurfa. gulguler@harran.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: ÇELİK, B., GÜLER, M., & GÜLER, G. (2023). HARBETSUVAN TEPESİ KÜÇÜK BULUNTULARI. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 94-107. DOI: [10.17498/kdeniz.1397800](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1397800)

Anahtar Sözcükler: Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Harbetsuvan Tepesi, Çakmaktaşı, Obsidiyen, Küçük Buluntular.

ABSTRACT

Harbetsuvan Tepesi is located within the Tek Tek Dağları (Tek Tek Mountains) region, 53 km east of Şanlıurfa. Archaeological rescue excavations were carried out between 2017 and 2019 under the direction of Şanlıurfa Museum Directorate on Harbetsuvan Tepesi, which was first discovered during surface surveys in the region in 2014. Many architectural and small finds were unearthed during the excavations, thus showing that Harbetsuvan Tepesi has similar features to Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Sayburç, Nevali Çori, Ayanlar Höyük, Şanlıurfa-Yeni Mahalle, Sefer Tepe, Kurt Tepesi, Hamzan Tepe and Taşlı Tepe. It was understood that it was a settlement belonging to the Pre-Pottery Neolithic Period. When we look at the small finds unearthed on Harbetsuvan Tepesi, the most common ones appear to be finds made of flint. Tools made from flint are in the form of arrow and spearheads, scrapers, drills, sickle blades and stone pencils. The flint cores recovered are mostly bipolar naviform cores. When we look at the obsidians, we see that they mostly consist of blades. The fact that obsidian core renewal pieces were recovered shows that tool making was carried out in the settlement. Additionally, a Byblos type arrowhead made of obsidian was also found intact. When we look at other small finds, we see decorated stone plates and beads made of serpentine and limestone. The decorations on the stone plates are generally in the form of geometric motifs. In this study, all the small finds unearthed in Harbetsuvan Tepesi were evaluated together.

Key Words: Pre-Pottery Neolithic Period, Harbetsuvan Tepesi, Flint, Obsidian, Small Finds.

АННОТАЦИЯ

Холм Харбецуван расположен в горном районе Тек Тек, в 53 км к востоку от Шанлыурфы. Археологические спасательные раскопки на холме Харбецуван, который был впервые обнаружен в ходе исследований, проведенных в регионе в 2014 году, проводились под руководством Дирекции музея Шанлыурфы в период 2017-2019 годов. В ходе раскопок было найдено множество архитектурных и мелких находок, которые показали, что холм Харбецуван имеет схожие характеристики с Гёбекли-Тепе, Карахан-Тепе, Сайбурч, Невали-Чори, Айанлар-Хёюк, Шанлыурфа-Йени Махалле, Сефер-Тепе, Курт-Тепеси, Хамзан-Тепе и Ташлы-Тепе, а так же предполагалось, что оно имело схожие черты и было поселением, относящимся к периоду докерамического неолита. При исследовании мелких находок, найденных на холме Харбецуван, становится явным, что чаще всего эти материалы сделаны из кремня. Орудия из кремня представлены в виде наконечников стрел и копий, скребков, сверл, серпов и каменных карандашей. Найденные кремневые ядра, чаще всего имеют форму биполярных навигационных ядер. При анализе обсидиановых находок видно, что они состоят в основном из острых наконечников клинков. Обнаружение фрагментов обсидианового ядра при свидетельствует о том, что на поселении осуществлялось изготовление орудий. Также был найден неповрежденный наконечник стрелы из обсидиана типа Библос. Среди других мелких находок - украшенные каменные пластины и бусы из серпентина и известняка. Украшения на каменных плитах, как правило, выполнены в виде геометрических мотивов. В этом исследовании дается анализ найденных мелких находок, раскопанных на холме Харбецуван.

Ключевые слова: докерамический период неолита, холм Харбецуван, кремень, обсидиан, мелкие находки.

Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

Giriş

Şanlıurfa'da yapılan yüzey araştırmaları sırasında keşfedilen Harbetsuvan Tepesi'nde 2017-2019 yılları arasında yapılan üç sezonluk kazılarda birçok küçük buluntu ele geçmiştir (Çelik 2016: 421-428; 2019: 24-38; Çelik ve Tosyagülü Çelik 2020a: 44-58; 2020b: 303-326). Bölgede Neolitik döneme ait "T" şeklinde dikilitaşlarla sembolize edilen kült merkezleri ile benzer özelliklere sahip olan Harbetsuvan Tepesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik dönem B evresine (PPNB) tarihlendirilen bir merkez olduğu anlaşılmaktadır (Harita 1, Resim 1). Harbetsuvan Tepesi yerleşimi 6 dekarlık alana sahip olup bölgede daha önce keşfedilen Sefer Tepe, Kurt Tepesi ve Taşlı Tepe gibi küçük boyutta olan diğer merkezlerle benzer boyutlara sahiptir. Karahan Tepe ile çağdaş olduğunu düşündüğümüz Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'nin yaklaşık 6,5 km güneyinde, yüksek bir tepenin üzerine kurulu tüm bölgeyi görebilecek bir konuma sahiptir (Çelik 2011: 241-253). Çevresinde yapılan araştırmalarda, yamaç yerleşimleri, avlaklar ve kaya altı sığınakları tespit edilmiştir (Çelik 2017: 337-358; 2021: 13-18; Çelik ve Tolon 2018: 28-36; Tosyagülü Çelik ve Çelik 2020: 159-168). Yamaç yerleşimleri ve avlaklar, bölgedeki ceylanları avlama ile ilgili olmalıdır. Tek Tek Dağları geç dönemlerde de avlak alanlarının varlığı nedeniyle yoğun bir ilgi görmüştür (Albayrak ve Mutlu 2014: 337-352; 2015:259-278; 2018:525-544; Albayrak 2021: 32-50; 2022: 435-442; Çelik ve Ayaz 2022: 143-160; Ayaz - Çelik - Çakmak 2022: 122-142; Ayaz 2022: 27-36; 2023a:365-383; 2023b:191-208).

Harbetsuvan Tepesi'nde yapılan kurtarma ve temizlik çalışmasında, ortaya çıkartılan mimarinin ve küçük buluntuların Göbekli Tepe II. tabakası ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir (Çelik ve Tosyagülü Çelik 2020a: 44-58; 2020b: 303-326). Harbetsuvan Tepesi, deniz seviyesinden 714 m yükseklikte, Tek Tek Dağları bölgesinin yüksek tepelerinin birinde ve Harran ovasını görece şekilde konumlanmıştır. Harbetsuvan Tepesi'nden ovaya doğru bakıldığında, Hamzan Tepe, Şanlıurfa/Balıkligöl Höyüğü, Göbekli Tepe rahatlıkla görülebilmektedir. Ayrıca kuzeyinde de Karahan Tepe görülür. Harbetsuvan Tepesi küçük buluntuları, genel olarak bölgedeki diğer merkezlerde karşımıza çıkan ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin B evresine tarihlendirilen buluntularla paralellik göstermektedir. Bu yazıda, Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen tüm küçük buluntuların incelenmesi ve belgelenmesi şeklinde özet bir çalışma yapılacaktır¹.

Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

Harbetsuvan Tepesi küçük buluntuları, yontmataş aletler ve sürtmetaş aletler şeklindedir. Yontmataş aletler, çakmaktaşı ve obsidiyen olarak ayrı ayrı değerlendirilecektir. Sürtmetaş aletler ise bazalttan veya kireçtaşından yapılmış aletler olup ayrıca farklı taşlardan yapılmış olan keserler, keskiler ve boncuklar şeklinde sınıflandırılmıştır.

Yontmataş Buluntu Toplulukları

Harbetsuvan Tepesi 2017-2019 yılı küçük buluntularına bakıldığında daha çok çakmaktaşı olmak üzere, obsidiyenden yapılmış çok az sayıda da aletlerle karşılaşılmaktadır. Hammaddesi çakmaktaşı olan yontmataş aletlerin taşımalarında en yüksek oran dilgilerden oluşmaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nden ele geçmiş yontmataş buluntu grubu

¹ Bu çalışma; Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAPSİS) bünyesinde Prof. Dr. Bahattin Çelik tarafından yürütülen SBA-2022-2392 nolu ve "Harbetsuvan Tepesi Yontmataş Buluntuları Araştırma Çizim ve Belgeleme Çalışması" başlıklı Temel Araştırma Projesi kapsamındaki veriler ışığında gerçekleştirilmiştir.

toplamda 33.815 parçadan meydana gelmektedir. Bunların içerisinde çakmaktaşı hammaddesine sahip olanlar toplam 32.037 (%94,74) adet olup yontmataş buluntu topluluğu içinde en büyük pay çakmaktaşıyla temsil edilmektedir. Hammadde olarak çok kaliteli çakmaktaşıları kullanılmıştır. Harbetsuvan Tepesi'nde yontmataş alet endüstrisine genel olarak bakıldığında obsidiyen ve çakmaktaşı alet endüstrisinde dilgi üretimine dayalı bir teknolojinin egemen olduğu görülür. Dilgilerin çoğunluğu çekirdekten çıkartılırken baskılama tekniği kullanılmıştır (Resim 2a-b). Baskılama tekniğinin dışında az da olsa görülen düz topuk tipleri mevcut olup bu da doğrudan vurma tekniğinin kullanıldığını göstermektedir (İrim ve Çelik 2022: 4).

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçmiş çakmaktaşı, obsidiyen ve sürtmetaş küçük buluntu topluluğu toplamda 34080 adettir. Çakmaktaşı buluntuları % 94,01 (32037 adet) (İrim ve Çelik 2022: 3), obsidiyen buluntuları % 5,22 (1778 adet) (Şen ve Çelik 2022: 14) ve sürtmetaş buluntuları % 0,78 (264 adet) oranında bulunmaktadır (Kaplan ve diğ. 2022: 384).

Çakmaktaşı Buluntu Toplulukları

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen yontmataş buluntu topluluğu daha çok çakmaktaşı ile temsil edilmektedir. Çakmaktaşılarında, koyu kahverengiden ve açık kahverengiye giden renkler hâkim olup bunları açık gri, krem, koyu gri, beyaz ve siyah renkler takip etmektedir. Harbetsuvan Tepesi'nde bulunan çakmaktaşıdan yapılmış çekirdeklerin renkleri ve üretim artıklarının renkleri aynı renkler olması sebebiyle yontma işleminin yerleşimde yapıldığına işaret etmektedir. Çakmaktaşı buluntu topluluğu; üretim aşamasında dilgiler, yongalar, çekirdek ve çekirdek yenileme parçaları şeklinde olup taşımalık olarak daha çok dilgi kullanılmıştır. Yonga taşımaları ise daha çok yuvarlak biçimli kazıyıcılar için kullanılmıştır. Bunun dışında çakmaktaşıdan yapılmış aletler ve yanmış çakmaktaşıları bulunmaktadır.

Ele geçen çekirdekler, çekirdek yenileme parçaları ve tepeli dilgiler göz önüne alındığında, yontma işleminin yerleşimde yapıldığını göstermektedir. Çekirdeklerin renklerine bakıldığında daha çok koyu kahverengi tonlarında olması, tüm çakmaktaşı buluntuları arasında en fazla tespit edilen rengin koyu kahverengi olması bunu desteklemektedir. Çekirdekler, genel olarak kahverengi renktedir. Bu renk benzerliği Gürcütepe ve Yeni Mahalle'de ele geçen çekirdekler genel olarak kahverengi tonlarındadır. Ancak Göbekli Tepe, Nevalı Çori ve Karahan Tepe'de çakmaktaşılarında daha çok koyu gri ve yeşilimsi renk tonları hâkimdir. Çekirdeklere bakıldığında çoğunlukla iki kutuplu naviform çekirdekler (Resim 3) mevcut olup az da olsa tek kutuplu çekirdekler de ele geçmiştir (Resim 4). Çekirdeklerden daha çok dilgi veya dilgicik çıkarımları alınmış olarak karşımıza çıkmaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nde 40 cm'den büyük olan iki adet büyük çekirdek taslağı ele geçmiştir (Resim 5). Bu çekirdekler henüz çıkarım alınmamış sadece hazırlık aşamasına getirilmiş tüm çekirdeklerdir.

Çakmaktaşıdan yontulmuş aletlerin tümüne bakıldığında tipolojik olarak Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait alet tipleri ile karşılaşılmaktadır. Çakmaktaşı aletler; 191 okucu (Resim 6) , 178 adet silikalı orak-dilgi (Resim 7), 132 adet kazıyıcı (Resim 8), 115 adet taş kalem (Resim 9a-b), 53 adet mızrak ucu (Resim 10), 47 adet delici, 48 adet vurgaç, 15 adet düzeltili dilgi ve 1 adet üç yüzlü kazma şeklindedir (İrim ve Çelik 2022: 1-12). Sayıca en fazla ok uçları tespit edilmiştir. Ok uçları arasında 174 adet ile Byblos tipi okucu en yüksek orana sahiptir. Bunun dışında ele geçen aletlere bakıldığında, silikalı orak-dilgiler de vardır. Silikalı orak-dilgilerin silika parlaklığına göre 3 farklı tipi mevcuttur. Ancak sayıca en fazla görülen silikalı orak-dilgi, bir kenarı her iki taraftan düzeltili olan dilgilerdir. Özellikle buluntular içinde okuçları ve silikalı orak-dilgilerin rakamsal olarak diğerlerine oranla fazla olması Harbetsuvan Tepesi'nde avcılık ve tarımla ilgili aktivitelerin yoğun olarak yapılmış

Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

olduğunu göstermektedir. Kazıyıcıların taşmalığı dilgi ve yongalar şeklindedir. Kazıyıcılar; yuvarlak, disk biçimli, kenar, dilgi üzerine ön kazıyıcı olarak farklı şekillere sahiptir. Bu çeşitlilik, yerleşimde kasaplık faaliyetlerinin yoğun olduğunu göstermektedir. Kazıyıcıların benzerlerine bölgede bulunan Yeni Mahalle, Karahan Tepe, Göbekli Tepe, Sefer Tepe gibi merkezlerde ele geçmiştir. Diğer bölgeler arasında Aşıklı Höyük, Cafer Höyük ve Hayaz Höyük gibi birçok merkezde ele geçmiştir. Harbetsuvan Tepesi'nde taş kalemler yüksek bir oranda temsil edilir. Ele geçen mızrak uçlarının fazla olması ve boyutlarının büyük olması ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Krem ve beyaz renkli mızrak uçlarının varlığından, diğer aletlerde olduğu gibi renk tercihinde bulunulmamıştır. Mızrak uçlarına bakıldığında ince ve uzun görünüme sahip olduklarını, sap kısmının küçük olduğu görülmektedir. Mızrak uçlarının benzerlerine bakıldığında, Cafer Höyük ve Aşıklı Höyük ve Çayönü gibi merkezlerde tespit edilmiştir. Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen deliciler boyutlarına göre büyük delici ve küçük delici olarak ayrılmıştır. Büyük deliciler dilgi üzerine iken, küçük deliciler dilgi ya da dilgicik üzerine işlenmişlerdir.

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen çakmaktaşıdan buluntular ve çakmaktaşı aletlere genel olarak bakıldığında, yerleşimde yontmataşta uzmanlaşıldığı ve aletlerin farklı formlarda tasarlanmalarından anlaşılmaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nin küçük ölçekli bir kült yeri olması, Karahan Tepe'ye olan yakınlığı, yakınlarında bulunan tuzak alanları ve Harran Ovasını gözetleyebilecek bir yükseltide yer alması burayı önemli bir lojistik merkez olarak kullandıklarını göstermektedir.

Obsidiyen Buluntu Toplulukları

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen obsidiyenlere bakıldığında alet endüstrisi dilgi teknolojisi üzerine kuruludur. Yapılan karşılaştırmalarda, bölgedeki diğer yerleşimlerin obsidiyen buluntu teknolojileri aynı şekilde dilgi endüstrisi şeklindedir. Harbetsuvan Tepesi'nde alet endüstrisinin içerisinde obsidiyen dilgi dağılımına baktığımızda % 77,17 oranında olduğu görülür (Şen ve Çelik 2022: 13-22). Harbetsuvan Tepesi'ndeki obsidiyen endüstrisi; üretim artıkları, çekirdek tablaları, çekirdek üretim artıkları, dilgiler ve yongalar şeklindedir. Obsidiyen alet endüstrisine bakıldığında ise daha çok ok ve mızrak uçları (Resim 10a-b), kazıyıcılardan oluşmaktadır. Obsidiyen aletlerin genel renk dağılımına baktığımızda siyah, şeffaf yeşil, şeffaf gri, kahverengi şeklinde bir renk dağılımı söz konusudur. Harbetsuvan Tepesi'nde yaşayan Neolitik toplulukların aktif bir yaşam şekli sürdükleri düşünülmektedir. Yakınlarında bulunan yerleşimlerle olduğu kadar Anadolu'da bulunan her iki obsidiyen hammadde kaynağının bulunduğu yerleşimlerle de aktif iletişimde olduklarını ve burada yaşayan Neolitik topluluklarla ticaret yaptıkları ele geçen buluntulardan anlaşılmaktadır. Yapılan çalışmalar sonucunda Harbetsuvan Tepesi'nde yontmataş endüstrisini oluşturan obsidiyen aletlerin daha çok baskılama tekniği kullanılarak elde edildiğini göstermektedir. Yerleşimde obsidiyen aletlerin yoğun bulunmasının bir nedeni de yerleşim alanının bir ticaret ağının üzerinde olması ve dış merkezlerle ticari bir aktarım içerisinde bulunması olmalıdır.

Sürtmetaş Buluntu Topluluğu

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen sürtmetaş buluntu topluluğu tüm küçük buluntular içerisinde 264 adet (% 0,78) ile temsil edilmektedir. Hammaddenin daha çok bazalttan ve bunun dışında ise kireç ve çakıl taşından olduğu görülmektedir. En yakın bazalt kaynağı, yerleşimin 15 km kuzeybatısında yer almaktadır. Sürtme taş buluntularının tümü taşın taşa sürtülmesiyle yapılmışlardır. Harbetsuvan Tepesi'ndeki sürtme taş buluntularının geneline bakıldığında farklı boyut ve tiplerde olduğu görülür. Sürtmetaş buluntuları; 83 adet (% 31,44) düzeltilmiş taş parçası, 36 adet (% 13,64) bazalt taş parçası, 34 adet (% 12,88)

havaneli ve havaneli parçası, 29 adet (% 10,98) balta / baltacık ve balta parçası, 24 adet (% 9,09) öğütme taşı parçası, 14 adet (% 5,30) taş kap ve taş kap parçası (Resim 11), 11 adet (% 4,17) sapan taşı, 6 adet (% 2,27) bazalttan vurgaç, 4 adet (% 1,52) alt ezgi taşı, 4 adet (% 1,52) üst ezgi taşı, 4 adet (% 1,52) kesercik, 3 adet (% 1,14) bezemeli taş plaka, 2 adet (% 0,76) delici, 2 adet (% 0,76) kesicik, 2 adet (% 0,76) kireç taşından misket, 2 adet (% 0,76) taş malzeme, 1 adet (% 0,38) bileyi taşı, 1 adet (% 0,38) yuvarlak forma sahip portal taşı parçası, 1 adet (%0,38) taştan asa başı ve 1 adet (% 0,38) mermerden yapılmış tikaçtan meydana gelmektedir (Kaplan ve diğ. 2022:384-385).

Sonuç ve Değerlendirme

Harbetsuvan Tepesi'nin küçük bir merkez olmasına rağmen hem kamusal yapıların hem de depolama alanlarının bulunmuş olması bize bu yerleşimin bütünüyle bağımsız bir yerleşim olduğunu göstermektedir. İşlik yerlerinin tespit edilemediği Harbetsuvan Tepesi'nin özellikle K-1 açmasından işlenmemiş çakmaktaşı çekirdek, bazalt havaneleri ve taş kapların çıkması buranın bir depolama alanı olduğunu göstermektedir (Resim 12). K-1 açmasındaki ızgara planlı yapı da Göbekli Tepe ve Karahan Tepe gibi Harbetsuvan Tepesi'ne benzer merkezlerde karşımıza çıkmayan bir mimari özelliktir. Bu tarz ızgara planlı mimari daha çok Çayönü, Nevalı Çori ve Akarçay Tepe gibi merkezlerde tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan bilimsel arkeolojik çalışmalar neticesinde kazılan birçok yerleşim yerlerinden biri olan Harbetsuvan Tepesi, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi (PPNB) hakkında bilgi veren Taş Tepeler'den biridir. Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen yontmataş malzemeler üzerine gerçekleştirilen bu çalışma; hem bölgenin yontmataş (çakmaktaşı ve obsidiyen) alet teknotipolojisini hem de yontmataş hammaddelerinin nereden geldiği ve de hangi aletlerin kullanıldığı konusunda yeni bilgiler sunmayı amaçlamaktadır.

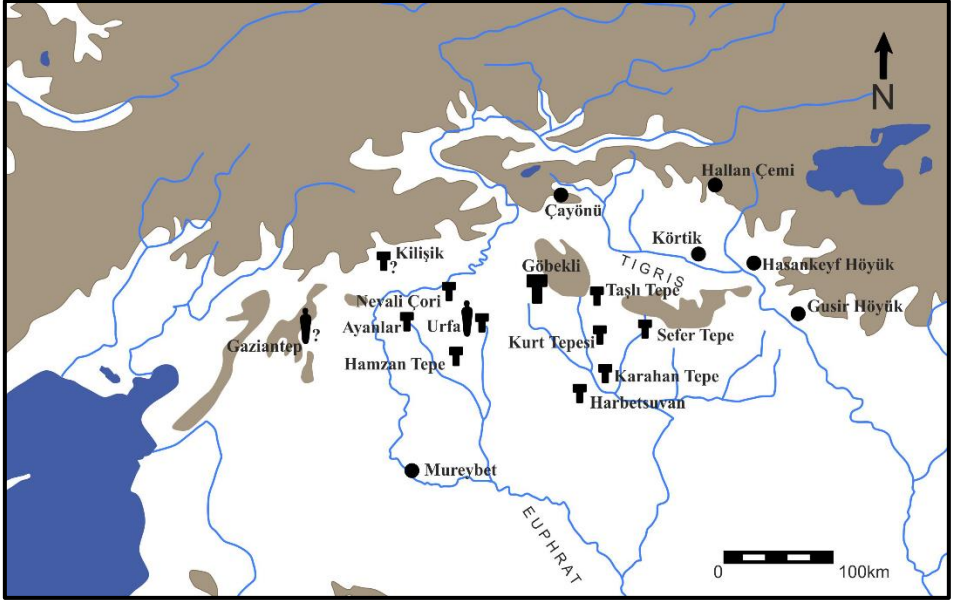
KAYNAKÇA

- Albayrak, Y. 2021. "Soğmatar Nekropolü Kaya Mezar Mimarisi", Karadeniz, Volume: 52: 32-50.
- Albayrak, Y. 2022. "Soğmatar Antik Kenti 2020 Yılı Kazı ve Temizlik Çalışmaları", 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, Cilt 4: 435-442.
- Albayrak, Y. ve S. İ. Mutlu 2014. "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2012", Araştırma Sonuçları Toplantısı 31/2: 337-352.
- Albayrak, Y. ve S. İ. Mutlu 2015. "Soğmatar Kutsal Alanı ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırması, 2013", Araştırma Sonuçları Toplantısı 32/2: 259-278.
- Albayrak, Y. ve S. İ. Mutlu 2018. "Soğmatar Nekropolü 2016 Yılı Temizlik Çalışmaları", Kazı Sonuçları Toplantısı 39/3: 525-544.
- Ayaz, O. 2022. The Role of Taboo in the Construction of Neolithic Communities (Göbekli Tepe Neolithic Cultural Region). *Arkeoloji ve Sanat*, 171, 27-36.
- Ayaz, O. 2023a. An Alternative View on Animal Symbolism in The Göbekli Tepe Neolithic Cultural Region in the Light of New Data (Göbekli Tepe, Sayburç). *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 365-383.
- Ayaz, O. 2023b. Self-Revelation: An Origin Myth Interpretation of the Göbekli Tepe Culture (An Alternative Perspective on Anthropomorphic Themes). *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 60:191-208.
- Ayaz, O., Çelik, B. ve Çakmak, F. 2022. "Status Society": Sociological Thinking of Göbekli Tepe and Karahan Tepe in the Context of Social Stratification. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 56:122-142.

Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

- Çelik, B. 2011. "Karahana Tepe: A New Cultural Centre in the Urfa area in Turkey", *Documenta Praehistorica XXXVIII*: 241-253.
- Çelik, B. 2016. "A small-scale cult centre in Southeast Turkey Harbetsuvan Tepesi", *Documenta Praehistorica XLIII*: 421-428.
- Çelik, B. 2017. "2015 Yılı Şanlıurfa ili Merkez ilçesi Neolitik çağ ve öncesi yüzey araştırması." 34. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2.Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: Edirne, 337-358.
- Çelik, B. 2019. "Neolitik Dönem Kült Merkezi: Harbetsuvan Tepesi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 43: 24-38.
- Çelik, B. 2021. "Yeni Buluntular Işığında Tuzak Alanları / Avlaklar" *Arkeoloji ve Sanat*, 166: 13-18.
- Çelik, B. ve O. Ayaz 2022. Rise of Göbekli Tepe Culture: "Hunting Ground Economy" and the Role of Speculative "Knowledge". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 56:143-160.
- Çelik, B. ve K. Tolon 2018. "Şanlıurfa'dan Neolitik Dönem Tuzak Alanları" *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 37: 28-36.
- Çelik, B. ve H. Tosyagülü Çelik 2020a. "Harbetsuvan Tepesi 2018 Yılı Kazı Çalışmaları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 47: 44-58.
- Çelik, B. ve H. Tosyagülü Çelik 2020b. "Harbetsuvan Tepesi 2019 Yılı Kazı Çalışmaları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi* 48: 303-326.
- İrim, B. ve B. Çelik 2022 "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e Ait Harbetsuvan Tepesi Çakmaktaşı Yontmataş Alet Endüstrisi", *Arkeoloji ve Sanat* 170: 1-12.
- Kaplan, P., O. Şimşek, B. Çelik. 2022. "Harbetsuvan Tepesi Sürtme Taş Aletleri" *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30: 381-395.
- Şen, Z. ve B. Çelik 2022. "Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e Ait Harbetsuvan Tepesi Obsidiyen Buluntuları" *Arkeoloji ve Sanat* 170: 13-22.
- Tosyagülü Çelik ve Çelik 2020. "Şanlıurfa Tek Tek Dağları Neolitik Dönem Fauna ve Florasına Genel Bir Bakış", *Karadeniz Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47: 159-168

RESİMLER

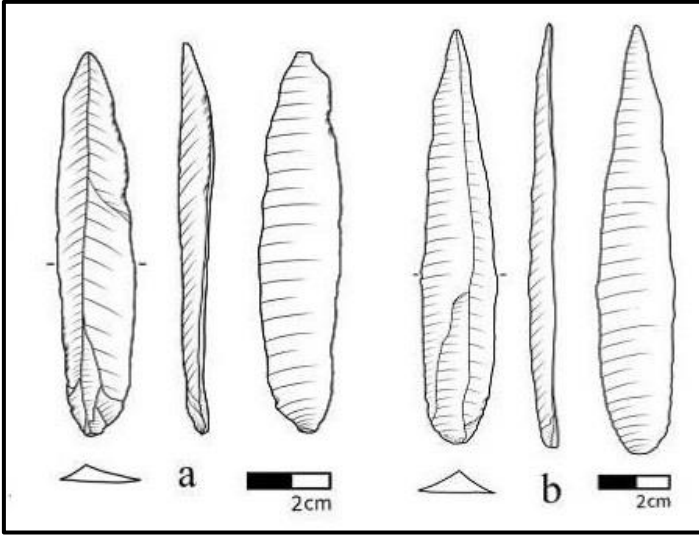

Harita 1. "T" Biçimli Dikilitaşların Bulunduğu Neolitik Merkezler.

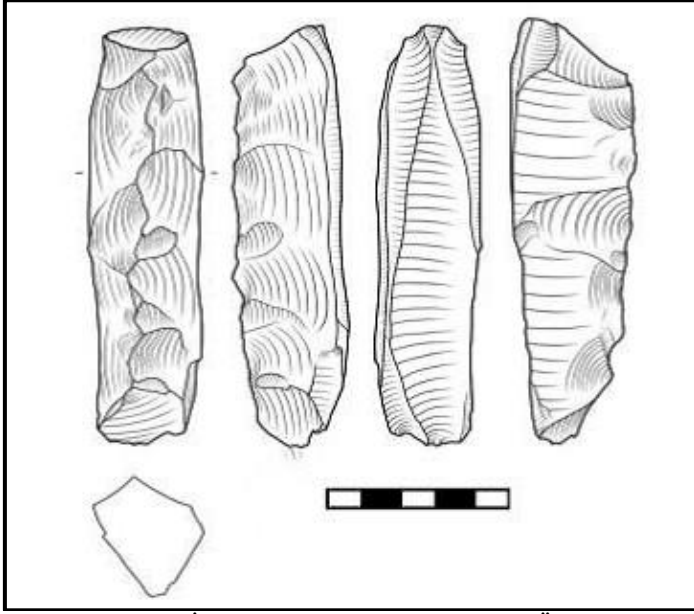
Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

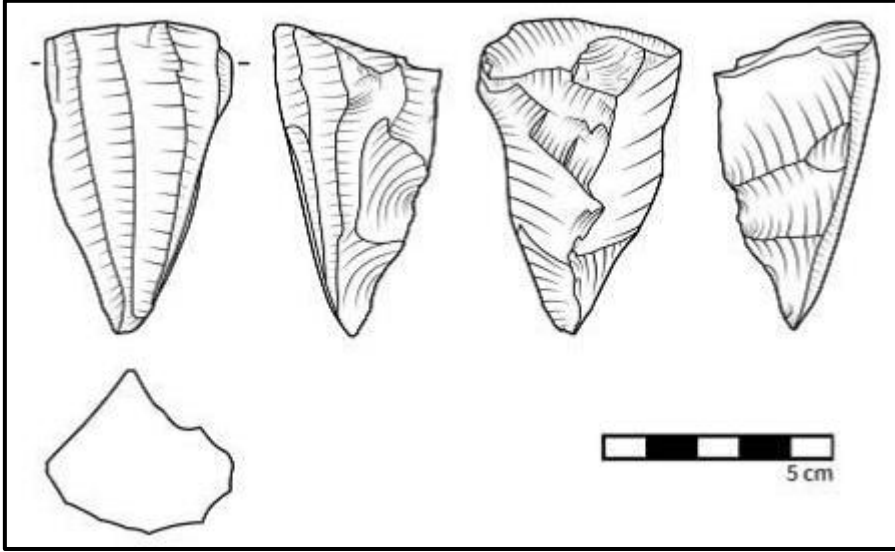
Resim 1. Harbetsuvan Tepesi'nin Havadan Genel Görünümü.

Resim 2. Baskılama Tekniği ile çıkartılmış sağlam Dilgi örnekleri.

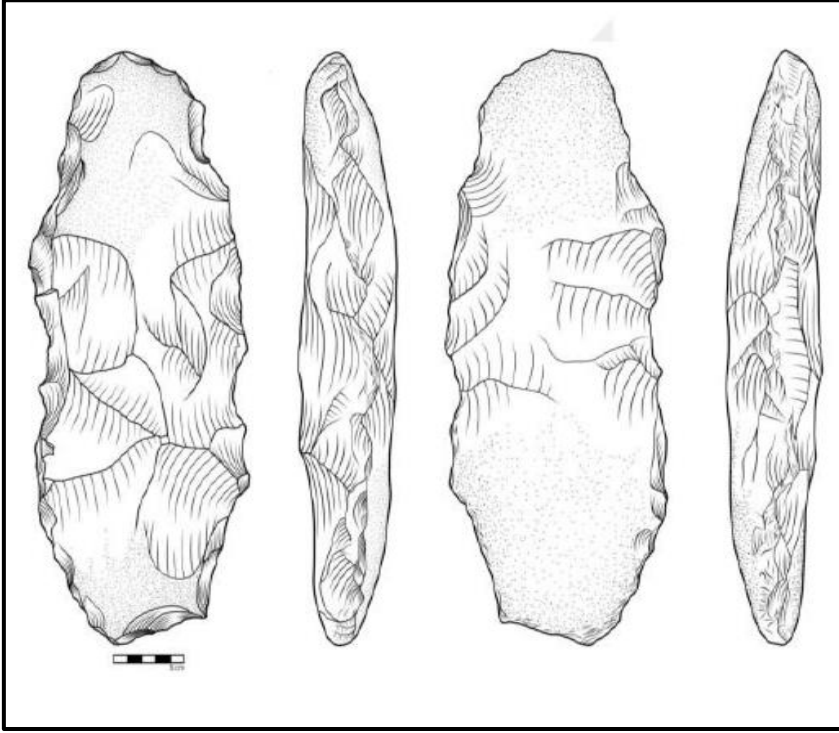

Resim 3. İki Kutuplu Naviform Çekirdek Örneği.

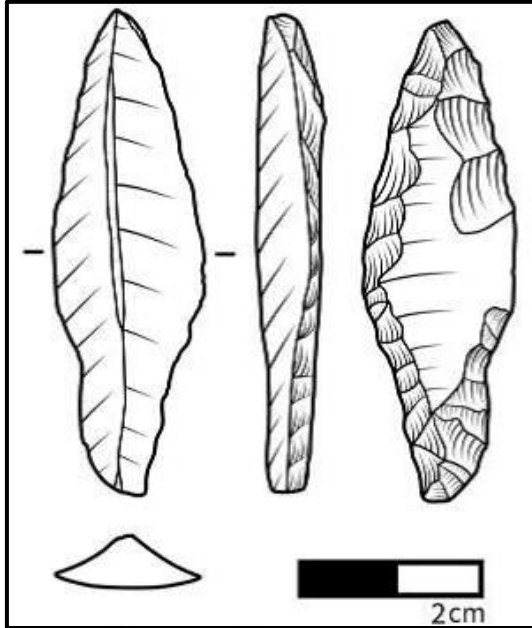

Resim 4. Tek Kutuplu Çekirdek Örneği.

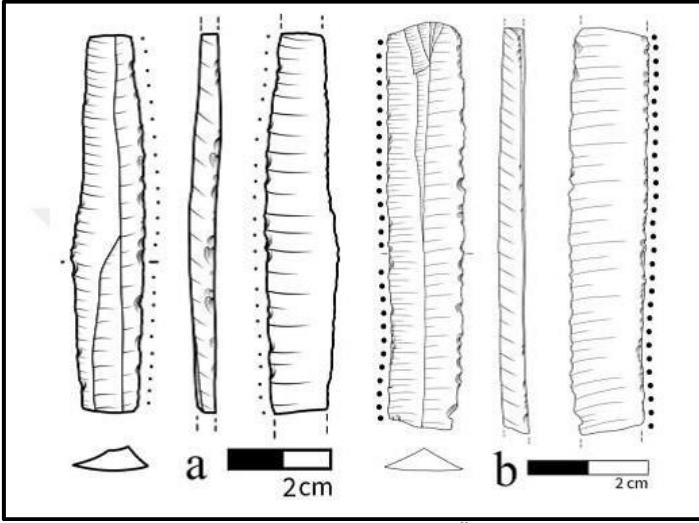
Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

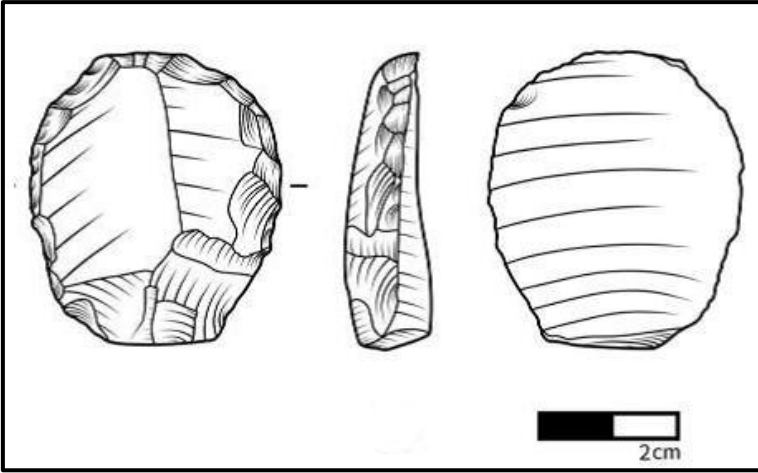
Resim 5. Taslak Halinde Büyük Çakmaktaşı Çekirdek.

Resim 6. Byblos Tipi Uç Örneği.

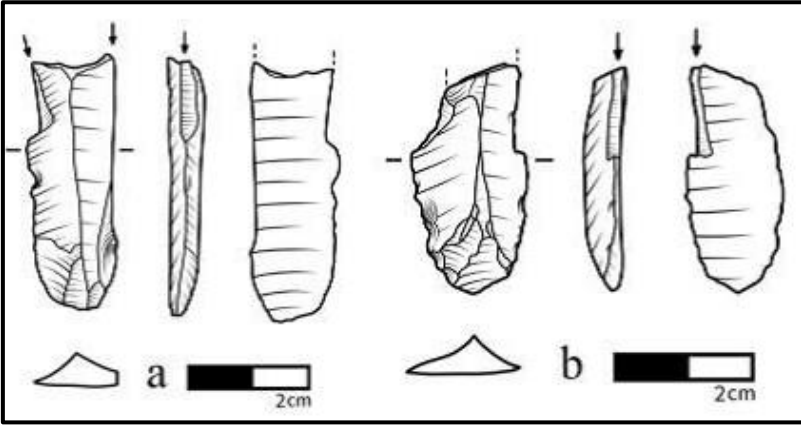

Resim 7. Silikalı Orak-Dilgi Örnekleri.

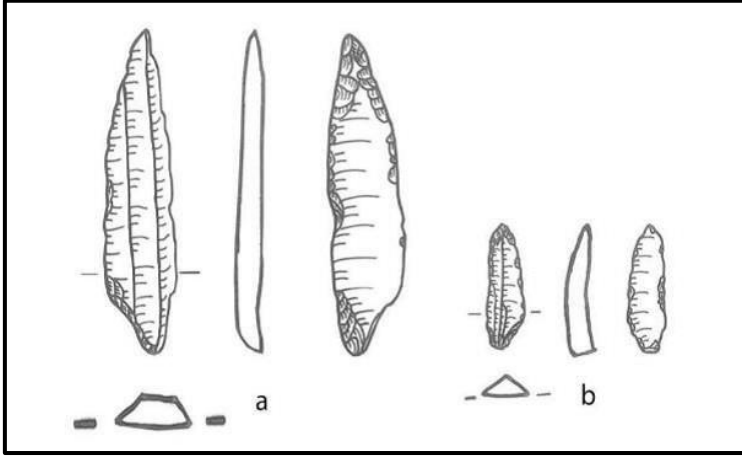

Resim 8. Yuvarlak Kazıyıcı Örneği.

Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları

Resim 9. Dilgi Üzerine Taş Kalem Örnekleri.

Resim 10. Obsidiyen Ok Ucu Örnekleri.

Resim 11. Sürtmetaş tekniğiyle yapılmış Bezemeli Taş Plaka.

Resim 12 . Depolama Amaçlı Kullanılan Izgara Planlı K-1 Açmasının Görünümü.

PALEOMİKROBİYOLOJİ: ARKEOLOJİDEN MİKROBİYOLOJİYE

PALEOMICROBIOLOGY: FROM ARCHEOLOGY TO MICROBIOLOGY

ПАЛЕОМИКРОБИОЛОГИЯ: ОТ АРХЕОЛОГИИ К МИКРОБИОЛОГИИ

Oktay KESKİN*
Yusuf ALBAYRAK**

ÖZ

Paleomikrobiyoloji, antik kalıntılardan elde edilen mikroorganizma kalıntıları üzerinde yapılan mikrobiyolojik çalışmaları içeren bir disiplindir. Arkeoloji Bilimi, az sayıdaki yazılı kaynaklarla ortaya konulanlar dışındaki boşlukları doldurmak ve tarihi sağlam temeller üzerine dayandırmak üzere ortaya çıkmış, eski çağlarda insanlığın elinden çıkan maddesel kültür (kültür varlıkları) kalıntılarını inceleyerek geçmişimi aydınlatmayı amaç edinen bir bilim dalıdır. Arkeolojik buluntulardan mikrobiyolojik bazı incelemelerle geçmişe ait bazı veriler elde edilmesine olanak sağlar hale gelmiştir. Geçmiş insan biyolojisi, yaşam yolları ve ortamları hakkında bilgi ortaya çıkarmak için arkeolojik buluntulardan antik ve antik mikroorganizmaların kullanılması “arkeolojik mikrobiyoloji”, hücrelerin genetik materyali olan DNA, proteinler veya kimyasal belirteçler kullanılarak eski mikroorganizmaların incelenmesi ise “paleomikrobiyoloji” olarak isimlendirilir. Bu alan, arkeoloji ve mikrobiyolojiyi birleştirerek, geçmiş toplulukların mikrobiyal dünyasını anlamak için benzersiz bir bakış açısı sunar. Paleomikrobiyoloji, antik topluluklarda yaygın olan hastalıkları belirleyerek bu toplulukların sağlık durumu hakkında önemli bilgiler sağlar. Örneğin, tüberküloz ve çeşitli mikroorganizmaların antik kalıntılarda tespit edilmesi, bu hastalıkların tarih öncesi topluluklar arasında nasıl yayıldığını anlamamıza yardımcı olur. Mikroorganizma kalıntıları, antik göç hareketlerini ve farklı topluluklar arasındaki mikrobiyal etkileşimleri ortaya koymada kritik bir rol oynar. Göç ve ticaret yollarını belirleyerek, paleomikrobiyoloji, tarih boyunca farklı kültürler arasındaki etkileşimleri aydınlatır. Makale, paleomikrobiyolojinin arkeolojiye sağladığı önemli katkıları ve gelecek dönemlerdeki potansiyel etkilerini incelemektedir. Paleomikrobiyoloji, antik toplulukların sağlık durumu, hastalıkların yayılımı, tarımın evrimi ve göç hareketleri gibi konularda kapsamlı bilgiler sağlar. Antik kalıntılardan elde edilen mikroorganizma DNA'sı analizi, tarihsel süreçlerin ve mikrobiyal etkileşimlerin daha iyi

* ORCID: [0000-0002-5977-7872](https://orcid.org/0000-0002-5977-7872), Prof. Dr., Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Mikrobiyoloji Ana Bilim Dalı, Şanlıurfa okeskin@harran.edu.tr

** ORCID: [0000-0002-2001-6718](https://orcid.org/0000-0002-2001-6718), Doç. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara. albayrakusuf55@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: KESKİN, O., & ALBAYRAK, Y. (2023). PALEOMİKROBİYOLOJİ: ARKEOLOJİDEN MİKROBİYOLOJİYE. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 111-126 DOI: [10.17498/kdeniz.1394502](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1394502)

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

anlaşılmasını sağlar. Ayrıca, gelecekteki teknolojik gelişmeler ve interdisipliner iş birliği ile paleomikrobiyolojinin arkeoloji alanında daha da önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Sonuç olarak, paleomikrobiyoloji, insanlık tarihine dair yeni bakış açıları sunan ve arkeoloji disipliniyle birlikte geçmişin mikrobiyal dünyasını keşfeden heyecan verici bir araştırma alanını temsil eder. Bu disiplinin ilerlemesi, antik toplulukların yaşam koşulları, sağlık durumları ve kültürel etkileşimleri hakkında daha derinlemesine bir anlayışa ulaşmamıza katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bakteriyel Antik DNA, Mikrobiyal Arkeoloji, Mikrobiyoloji, Mikroorganizma, Paleomikrobiyoloji.

ABSTRACT

Paleomicrobiology is a discipline that involves microbiological studies on the remains of microorganisms from ancient ruins. Archaeology is a branch of science that has emerged to fill the gaps other than those revealed by a small number of written sources and to base history on solid foundations, and aims to illuminate the past by examining the remains of material culture (cultural assets) produced by human beings in ancient times. It has become possible to obtain some data from the past through some microbiological examinations from archaeological finds. The use of ancient and historical microorganisms from archaeological finds to reveal information about past human biology, life paths and environments is called "archaeological microbiology", and the study of ancient microorganisms using DNA, proteins or chemical markers, which are the genetic material of cells, is called "paleomicrobiology". By combining archaeology and microbiology, the field offers a unique perspective for understanding the microbial world of past communities. Paleomicrobiology identifies diseases that were common in ancient communities, providing important insights into the health status of these communities. For example, the detection of tuberculosis and various microorganisms in ancient remains helps us understand how these diseases spread among prehistoric communities. Microbial remains play a critical role in revealing ancient migratory movements and microbial interactions between different communities. By identifying migration and trade routes, paleomicrobiology illuminates interactions between different cultures throughout history. This article examines the important contributions of paleomicrobiology to archaeology and its potential impact for the future. Paleomicrobiology provides comprehensive insights into the health status of ancient communities, the spread of disease, the evolution of agriculture and migratory movements. The analysis of microbial DNA from ancient remains provides a better understanding of historical processes and microbial interactions. Furthermore, with future technological advances and interdisciplinary collaboration, paleomicrobiology is expected to play an even more important role in the field of archaeology.

In conclusion, paleomicrobiology represents an exciting field of research that offers new insights into human history and explores the microbial world of the past in conjunction with the discipline of archaeology. The advancement of this discipline will contribute to a deeper understanding of the living conditions, health status and cultural interactions of ancient communities.

Keyword: Bacterial Ancient DNA, Microbial Archaeology, Microbiology, Microorganism, Paleomicrobiology

АННОТАЦИЯ

Палеомикробиология – дисциплина, включающая микробиологические исследования остатков микроорганизмов, полученных из древних руин. Археология – это отрасль науки, которая возникла для того, чтобы заполнить пробелы, отличные от тех, которые обнаружены в небольшом количестве письменных источников, и построить историю на прочном фундаменте, а также стремится осветить прошлое путем изучения остатков материальной культуры (культурных ценностей), созданных человеком в древности. Стало возможным получить некоторые данные из прошлого посредством некоторых микробиологических исследований археологических находок. Использование древних и исторических микроорганизмов из археологических находок для раскрытия информации о прошлой биологии человека, его жизненных путях и окружающей среде называется «археологической микробиологией», а изучение древних микроорганизмов с использованием ДНК, белков или химических маркеров, которые являются генетическим материалом клеток, называется «палеомикробиологией». Объединяя археологию и микробиологию, эта область предлагает уникальную перспективу для понимания микробного мира прошлых сообществ. Палеомикробиология выявляет болезни, которые были распространены в древних сообществах, что дает важную информацию о состоянии здоровья этих сообществ. Например, обнаружение туберкулеза и различных микроорганизмов в древних руинах помогает нам понять, как эти заболевания распространялись среди доисторических сообществ. Остатки микробов играют решающую роль в раскрытии древних миграционных движений и микробных взаимодействий между различными сообществами. Определяя миграционные и торговые пути, палеомикробиология проливает свет на взаимодействие между различными культурами на протяжении всей истории. В данной статье рассматривается важный вклад палеомикробиологии в археологию и ее потенциальное влияние в будущем. Палеомикробиология предоставляет исчерпывающую информацию по таким темам, как состояние здоровья древних сообществ, распространение болезней, эволюция сельского хозяйства и миграционные движения. Анализ ДНК микроорганизмов, полученной из древних руин, позволяет лучше понять исторические процессы и микробные взаимодействия. Кроме того, ожидается, что благодаря будущим технологическим достижениям и междисциплинарному сотрудничеству палеомикробиология будет играть еще более важную роль в области археологии.

В заключение, палеомикробиология представляет собой захватывающую область исследований, которая предлагает новые взгляды на историю человечества и исследует микробный мир прошлого вместе с дисциплиной археологией. Развитие этой дисциплины будет способствовать более глубокому пониманию условий жизни, состояния здоровья и культурных взаимодействий древних сообществ.

Ключевые слова: Бактериальная древняя ДНК, Микробная археология, Микробиология, Микроорганизм, Палеомикробиология

GİRİŞ

Mikrobiyoloji, mikroorganizma adı verilen çok küçük ölçüdeki canlıları inceleyen ve izole edilme yöntemlerini araştıran bilim dalıdır (Diniz vd. 2022: 49). Mikroorganizmalar, çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük olan tek hücreli canlılardır. Bakteriler, mayalar, küfler, algler temel mikroorganizmalardır. Mikroorganizmalar, hücre içi ve/veya hücre dışı olan geniş bir proteaz dizisi geliştirirler. Hücre içi proteazlar sporülasyon ve farklılaşma, protein döngüsü, enzimlerin ve hormonların olgunlaşması ve hücre protein havuzunun bakımı gibi farklı hücresel ve metabolik süreçler için önem teşkil ederler. Hücre dışı

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

proteazlar ise hücre dışı ortamlarda proteinlerin hidrolize edilmesi için önemlidir ve hücrenin hidrolitik ürünleri absorbe ederek kullanmasını sağlar (Kalisz 1988: 36). Çoğu mikroorganizma hem inorganik hem de organik azot biçimlerini, amino asitler, nükleik asitler, proteinler ve hücre duvarı bileşenleri üretmek üzere metabolize eder (Giesecke 1991: 721-724). Çoğu çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük olan mikroorganizmaların ilk keşfi Antonie van Leeuwenhoek'un 1673 yılında basit tek lensli mikroskobu tasarlamasıyla başlamıştır. Leeuwenhoek'in çağdaşı olan Robert Hooke'un biraz daha geliştirdiği mikroskop mikroorganizmaları görülebilir hale getirmiştir. Mikroskobun geliştirilmesinden günümüze mikroorganizmalar hakkında bilgilerimiz hızla artmış, önceleri bir hayal ürünü olan mikroorganizmaların varlığı kanıtlanmış ve bu sayede mikrobiyoloji bilim dalı bugünkü bilgi düzeyine ulaşabilmiştir (Diniz vd. 2020: 50).

Arkeoloji, Antik Yunanca'daki "arkhaios" (eski) ve "logos" (bilim) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Arkeoloji, insanın geçmişe dair hissettiği merak duygusunun ciddi, saygıdeğer ve titizlik isteyen bir bilim haline dönüşmesidir. Diğer bir tanıma göre ise; arkeoloji aslında asla gidemeyeceğimiz zamanlara gidebilmemizi, nereden geldiğimizi öğrenebilmemizi ve bu sayede biz kimiz gibi sorulara cevap verebilmemizi sağlayan bilim dalıdır (Gamble 2014: 1). Arkeoloji, temel olarak insanlığı ve insanlık tarihini anlamak üzerine kurulu bir bilim dalıdır. Bu nedenle eski dönemlerde yaşamış insan topluluklarından günümüze kalan maddi kalıntıları inceler, belgeler ve yorumlar. Dilimize "kazıbilim" şeklinde geçmişte olsa doğrusu kazı, sadece toprak altındaki verilere ulaşabilmek için kullanılan bir yöntemdir. Arkeoloji kimi zaman sıcak çöllerde kazılar yapmak, kimi zaman laboratuvarlarda titiz analizler ve çizimlerle uğraşmak, kimi zamanlarda da tüm bunların ne anlam ifade ettiği konusunda kafa yormaktır (Renfrew - Bahn 2017: 19).

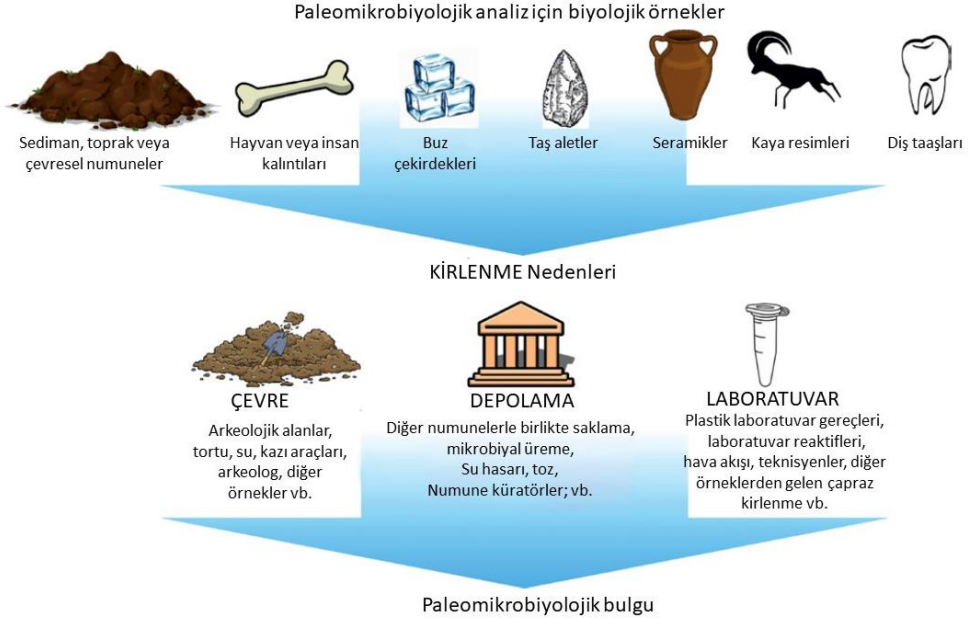
"Arkeoloji Bilimi, az sayıda yazılı kaynaklarla ortaya konulanlar dışındaki boşlukları doldurmak ve tarihi sağlam temeller üzerine dayandırmak üzere ortaya çıkmış, eski çağlarda insanoğlunun elinden çıkan maddesel kültür (kültür varlıkları) kalıntılarını inceleyerek geçmişimi aydınlatmayı amaç edinen bir bilim dalıdır (Özbilen 2020: 41). Örneğin insanlık tarihinin milyonlarca yıl devam etmiş yazısız dönemleri ancak bu bilim sayesinde elde edilen veriler yoluyla öğrenilebilir; Protohistorik ve Historik çağların aydınlanmamış noktaları da onun yardımıyla aydınlatılabilir. Bu nedenle arkeoloji tarihle kopmaz bir bağ ve sürekli bir iş birliği içindedir ve ancak tarih çerçevesi içinde ele alındığı zaman değer kazanır. Aksi takdirde amaçsız bir bilim haline dönüşebilir (Sevin 1999: 15).

Bilim teknolojide yaşanan hızlı ilerleme, arkeolojik buluntulardan mikrobiyolojik bazı incelemelerle geçmişe ait bazı veriler elde edilmesine olanak sağlar hale gelmiştir. Geçmiş insan biyolojisi, yaşam yolları ve ortamları hakkında bilgi ortaya çıkarmak için arkeolojik buluntulardan antik ve tarihi mikroorganizmaların kullanılması "arkeolojik mikrobiyoloji", hücrelerin genetik materyali olan DNA, proteinler veya kimyasal belirteçler kullanılarak eski mikroorganizmaların incelenmesi ise "paleomikrobiyoloji" olarak isimlendirilir (Weyrich ve Pérez 2023: 558). Antik kalıntılardaki mikroorganizmaların tespiti ve teşhisi ile mikroorganizmaların evriminin ve insan popülasyonu ile simbiyotik ilişkisinin anlaşılmasına imkan sağlayan paleomikrobiyoloji, tarihsel ve arkeolojik kaynaklarda ortaya konan hipotezlerin, bilimsel olarak kanıtı verilerle desteklenmesini sağlamaktadır. Metagenomik çalışmaların son yıllarda gelişmesiyle birlikte paleomikrobiyoloji çalışmaları da hız kazanmıştır (Rivera-Perez 2016: 2-5). Metagenomik, mikroorganizma topluluklarını içeren örneklerin kültür edilmesine gerek duymaksızın doğrudan doğal ortamlarından alınıp, içindeki mikroorganizmaların DNA'larının izole edilmesi ve bu DNA'ların yeni nesil dizileme yöntemleri kullanılarak analiz edilmesidir (Petrosino 2009: 860-867).

Arkeoloji biliminin gelişmekte olan disiplinler arası bir alanı olan arkeolojik mikrobiyoloji, mikroorganizma olarak isimlendirilen bakteriler, arkeler, virüsler,

parazitler ve protozoanlardan elde edilen bilgiler sayesinde geçmişe dair yeni bilgiler elde edilmesini sağlamaktadır. Dünyada yaşamın, yaklaşık 3,5 milyar yıl önce tek hücreli mikroorganizmalarla başladığına inanılmaktadır (Schopf 2006: 869). Mikroorganizmalar tipik olarak çok hücreli organizmalardan çok daha hızlı çoğaldığı için çok daha fazla evrim oranına sahiptir ve çevresel, antropojenik ve iklimsel değişime hızla yanıt verebilir ve Dünyanın zaman içinde nasıl değiştiğine dair benzersiz veriler sağlayabilirler. Gözle görülemeyen bu mikroorganizmalara ait bilgi kalıntılarının günümüzde ulaşılan tekniklerle açığa çıkarılması geçmiş yorumlamak açısından çok önemlidir.

Paleomikrobiyoloji, antik kalıntılardan elde edilen mikroorganizma kalıntıları üzerinde çalışarak, tarihsel süreçleri ve insan-mikrobiyotaya etkileşimini anlamaya odaklanan yeni ve heyecan verici bir araştırma alanını olarak karşımıza çıkmaktadır. Paleomikrobiyoloji, antik kemikler, dişler, dışkı kalıntıları ve diğer arkeolojik buluntulardan elde edilen mikroorganizma DNA'sını inceleyerek geçmişteki mikrobiyal yaşamı keşfeder. Arkeologlar ve mikrobiyologlar, bu kalıntıları analiz ederek eski hastalıkların izlerini sürerek antik toplulukların sağlık durumları hakkında bilgi edinebilirler.

Şekil 1. Mikrobiyal arkeolojide hali hazırda kullanılan başlıca numune türleri ve tarihi numunelerde bulunan bulguyu değiştirebilecek kirlenme yolları (Weyrich ve Pérez 2023: 558).

PALEOMİKROBİYOLOJİNİN ARKEOLOJİYE KATKILARI

Antik Hastalıkların Tanımlanması: Paleomikrobiyoloji, antik topluluklarda yaygın olan hastalıkları belirleyerek bu toplulukların sağlık durumu hakkında önemli bilgiler sağlar. Örneğin, tüberküloz ve çeşitli mikroorganizmaların antik kalıntılarda tespit edilmesi, bu hastalıkların tarih öncesi topluluklar arasında nasıl yayıldığını anlamamıza yardımcı olur.

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

Tarımın Evrimi: Mikrobiyolojik kalıntılar, tarımın başlangıcını ve tarımsal uygulamaların evrimini izleyerek, insanların beslenme alışkanlıklarındaki değişikliklerin anlaşılmasına yardımcı olur. Tarıma dayalı toplumların ortaya çıkışı ve bu toplumların mikrobiyal etkileşimleri, paleomikrobiyoloji aracılığıyla arkeologlar tarafından incelenir.

Göç ve Etkileşim: Mikroorganizma kalıntıları, antik göç hareketlerini ve farklı topluluklar arasındaki mikrobiyal etkileşimleri ortaya koymada kritik bir rol oynar. Göç ve ticaret yollarını belirleyerek, paleomikrobiyoloji, tarih boyunca farklı kültürler arasındaki etkileşimleri aydınlatır.

ANTİK DNA (aDNA)

Antik DNA (aDNA), tarihi ve arkeolojik örneklerde bulunabilen ve deri, diş, toprak, müze örnekleri, koproлитler, kalsifiye diş plağı ve kemikler gibi arkeolojik kaynaklardan başarıyla elde edilen kalıntı genetik kayıttır (Tsangaras ve Greenwood 2012: 58-73; Anastasiou ve Mitchell 2013:33-40; Burrell vd. 2015: 35-44). Antik DNA, modern DNA veya paleontolojik çalışmaların tek başına sağlayamayacağı geçmişe dair doğrudan bilgiler sağlar.

Bu alanda çalışmaları ilk başlatan atılım, Higuchi vd. (1984: 282-284) zebranın akrabası olan ve soyu tükenmiş quagga (*Equus quagga*)'nın 150 yıllık bir müze örneğinden oldukça zor bir yol olan bakteriyel klonlama yoluyla küçük bir antik DNA (aDNA) parçası elde edebilmesiyle gerçekleşti. Daha sonra Mullis ve Faloona (1987: 335-350) belirli DNA bölümlerinin laboratuvarında çoğaltılmasını sağlayan Polymerase Chain Reaction (PCR) tekniğini geliştirdiler. Bu tekniğin keşfinden sonra ilk bakteriyel aDNA çalışması Spigelman ve Lemma (1993: 137-143) tarafından yapılmıştır. Araştırmacılar on farklı bölgeden elde edilmiş 1350 yıllarına kadar farklı dönemlere ait kemik örneklerinden aDNA eldesi ile tüberküloz hastalığının etkeni olan *Mycobacterium tuberculosis* bakterisinin varlığını araştırmışlardır. Çalışmada biri Türkiye'den ve Bizans döneminden kalma, diğeri 17-18.yüzyıl İskoçya kaynaklı olarak iki bel omurunda, ayrıca Bornea ve İngiltere orijinli talus ve ulna kemikleri olmak üzere toplam 4 adet kemikte *Mycobacterium tuberculosis* pozitiflik bulunmuştur. Daha sonraki çalışmalarda Salo vd. (1994: 2091-2094) MS 100-1300 yıllarına tarihlenen Güney Eru'da bir mezarlıktan ele edilen 40-45 yaşlarında bir kadına ait mumyanın lezyon bulunan akciğer ve lenf yumrusunu inceleyerek, Donoghue vd. (1998: 265-269) İsrail'de Negev Çölü'ndeki bir Bizans bazilikasının kazısı sırasında, 35-45 yaşlarında bir erkeğe ait cesedin göğüs boşluğunda bulunan kalsifiye akciğer plevrasında *Mycobacterium tuberculosis* tespit edilmiştir. Jackson vd. (1998: 1224-1229) Nisan 1979'da Sverdlovsk, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği'nde insanlarda görülen şarbon salgınında ölen kişilerin parafinde saklanmış dokularında hastalığın etkeni olan *Bacillus anthracis* bakterisini saptamışlardır. Drancourt vd. (1998: 12637-12640) ilk kez diş taşlarından aDNA elde etmeyi başarmış ve 400 yıllık bir iskeletin diş taşında veba etkeni olan *Yersinia pestis* bakterisinin varlığını göstermiştir. Bundan sonraki çalışmalarda çevresel örneklerden aDNA çalışmaları yapılmış ve Priscu vd. (1999: 2141-2144) buz örneklerinden çevresel metagenomu bir numunedan olan farklı canlılara ait genetik materyalin tamamı saptamışlardır.

Ancak PCR tekniğinin uygulamada karşılaşılan bazı dezavantajlarını gidermek için geliştirilen Yüksek verimli dizileme (High Throughput Sequencing - HTS) tekniği de aDNA çalışmalarında kullanılmış ve çalışmaların büyük önemde güvenilirlik kazanmasını sağlamıştır. Tito vd. (2008: 1-6) HTS tekniğini kullanarak ilk kez koproлитten aDNA izole ederek barsak mikrobiomunu (belirli bir yerde veya nişte birlikte

yaşayan bir mikroorganizma topluluğu ve onun çevresel ve genomik bağlamı) belirlemişlerdir. Yine aynı teknikle Bos vd. (2011, 506-510) diş pulpasından veba etkeni olan *Y. pestis* bakterisini saptamışlardır.

16. Yüzyılda 'Yeni İspanya' adı verilen bugünkü adıyla Meksika olan bölgede görülen salgın felaketi 'cocoliztli salgınları' olarak bilinir. Bu salgın süresince 1520 - 1576 yılları arasında toplamda 15 milyona yakın insanın öldüğü ve Maya uygarlığı için sonun başlangıcı olduğu söylenebilir. Ancak bu salgının neden kaynaklandığı yakın zamana kadar aydınlatılamamıştır. Tarihi belgeler aracılığıyla belirlenen bölgede 1545-1550 yılları arasındaki Cocoliztli salgınıyla ilişkilendirilen bir Meksika mezarlığında bulunan dişlerden Vågene vd. (2018) tarafından ilk *Salmonella enterica* aDNA'sı, üretilmiştir. Araştırmacılar, hedeflenmemiş HTS ve kapsamlı bir patojen veri tabanı ile karşılaştırma ve ardından hedeflenmiş yakalama yoluyla, Cocoliztli salgını enterik ateşe neden olan ve fekal-oral yolla bulaşan *S. enterica* serovar Paratyphi C ile ilişkilendirebilmiştir. Araştırmacılar, zorla yer değiştirmeler, değişen ev düzenlemeleri ve yeni tarım uygulamaları gibi İspanyol boyunduruğu altındaki yaşam tarzı değişikliklerinin hijyeni tehlikeye atarak Paratyphi C bulaşmasını kolaylaştırmış olabileceğini öne sürmüşlerdir. (Vågene, vd. 2018: 520-528)

Mikrobiyal arkeolojik araştırmaların çoğu paleopatolojik bağlamlarda başlamış olsa da, günümüzde mikrobiyolojik uygulamalar insanlar hakkında bulaşıcı hastalıklardan daha fazla bilgi sağlamaya başlamıştır. Çok sayıda çalışmada mikroskopi, immünohistokimya, PCR ve metagenomik yaklaşımlar kullanılarak çok sayıda bakteriyel, viral ve parazitik enfeksiyonun eski çağlardaki varlığı doğrulanmıştır.

Bu çalışmaların birçoğu, geçmişteki insan hastalıklarını tanımlamayı ve incelemeyi amaçlamış, hastalığın kökenine, bir salgının etkenini belirlemeye ve bir hastalığın bir manzara boyunca veya farklı insan gruplarına yayılmasına odaklanmıştır.

Patojenin yanı sıra aynı patojenin çeşitli suşları arasındaki küçük varyasyonların ve farklılıkların tanımlanması, ekiplerin belirli suşların nasıl ve neden yayıldığının arkasındaki mekanizmaları anlamasına ve araştırmacıların bir mikroorganizmadan elde edilen genetik bilgileri, hastalığın yaygınlığının uzun vadeli ve yaygın etkileri hakkındaki arkeolojik bağlamla ve insan göçü, kaynak paylaşımı veya ticaret gibi bir hastalığın ortaya çıkışını desteklemiş olabilecek antropolojik veya ekonomik faktörlerle eşleştirmesine olanak tanır.

Paleomikrobiyolojik teknikler kullanılarak incelenen ilk mikroorganizma, insanlardaki tüberkülozun etkeni olan *M. tuberculosis*'tir. Erken modern genomik çalışmalar, insanlardaki tüberkülozun, sığırlarda benzer bir solunum yolu hastalığına neden olan akraba bir tür olan *Mycobacterium bovis*'ten kaynaklandığını düşündürmüştür. Sığırların insanlar tarafından evcilleştirilmesinin insanlarda tüberkülozun yayılmasına ve ortaya çıkmasına yol açmış olması gerektiğini öne süren hipotezler ortaya çıkmıştır. Ancak, eski *M. tuberculosis* genomları üzerinde yapılan çalışmalar, eski insanları enfekte eden suşların sığırlardan kaynaklanmadığını, bunun yerine sığır suşlarının insanlardan kaynaklandığını ortaya koymuştur (Brosch vd. 2002: 3684-3689).

Daha ileri araştırmalar, tüberkülozun milyonlarca yıldır insanlarla birlikte olduğunu ve muhtemelen Afrika'yı terk ederken anatomik olarak modern insanlarla birlikte yayıldığını göstermektedir (Comas vd 2013: 1176-1182). Bu örnek, eski zamanlarda dolaşımda olan suş türleri hakkındaki zamansal bilginin, insanlardaki patojenlerin kökenlerini ve ortaya çıkışını tanımlamak ve anlamak için çok önemli olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda hastalıkların kökenine ilişkin birçok teori ve hipotezin paleomikrobiyolojik incelemelerle desteklenmesi gerektiğini de göstermektedir. Paleomikrobiyolojik çalışmalar ayrıca yeni hipotezler üretmek, yeni

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

kazı yerleri hakkında bilgi vermek ve arkeolojik ve antropolojik teorileri yeni yollarla test etmek için ek kanıt olarak kullanılabilir.

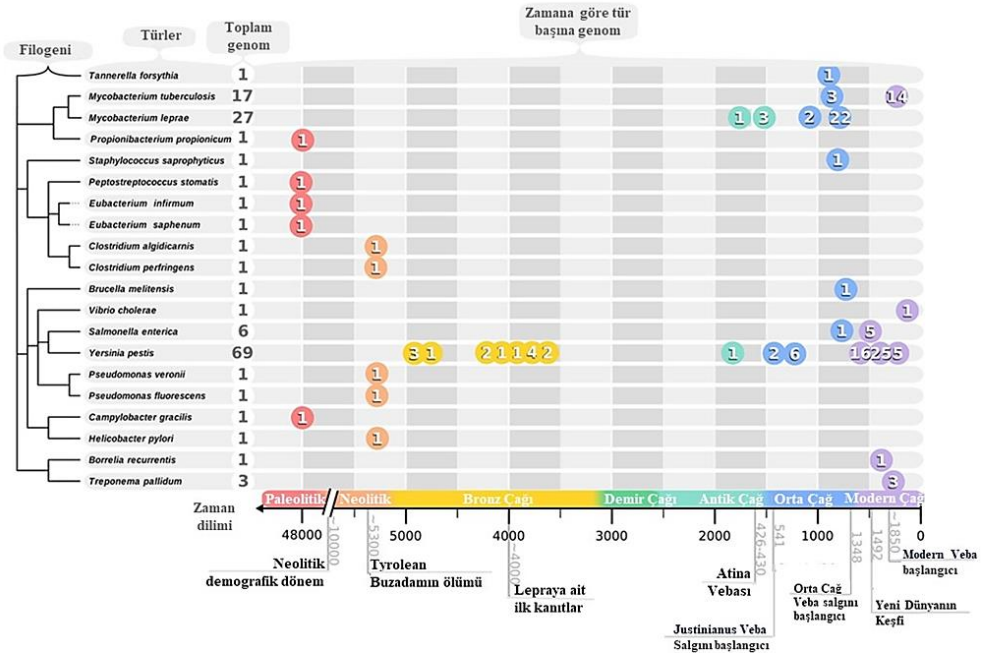
Veba (*Yersinia pestis*) antik bağlamlarda da kapsamlı bir şekilde incelenmiştir ve metagenomik yaklaşımlar artık Birinci (541-544 ce), İkinci (1347-1352 ce) ve Üçüncü (1665-1666 ce) Pandemilerden toplu mezarlarda ölen bireylerin kemiklerinden vebayı tanımlamıştır. Birkaç önemli çalışma, Kara Ölüm ve Justinianus Vebası kurbanlarının bulunduğu belirli mezarlıklardan ilk taslak antik patojenik genomları ortaya çıkarırken (Bos vd. 2011: 506-510; Wagner vd. 2014: 541-543), daha yeni çalışmalar evrimsel tarihini incelemiştir (Spyrou vd. 2019.1-13). Daha ileri paleomikrobiyolojik çalışmalar, hastalığın kökeni ve yayılımı hakkında yeni bilgiler sağlayacak ve potansiyel olarak bugün bu hastalıklara ilişkin anlayışımızı etkileyecektir. Örneğin, Justinianus Vebası'nın kökenleri artık Doğu Asya'daki ortak bir tarihe kadar uzanmaktadır ve bu da hastalığın Orta Doğu'ya günümüz Çin'inden ticaret yolları aracılığıyla girmiş olabileceğini düşündürmektedir (Wagner vd. 2014: 541-543).

Bu gözlem, hayvanlardan insanlara geçen zoonotik hastalıkların kökenine ilişkin anlayışımızı geliştirmekte ve geçmişteki insan göçlerinin, hareketlerinin ve ticaretinin insan sağlığını nasıl etkilemiş olabileceğini aydınlatmaktadır. Şaşırtıcı bir şekilde, yakın zamandaki paleogenomik kanıtlar da eski dönemlerde vebanın, daha az ölümcül formlarının insanlarda mevcut olduğunu göstermektedir (Rasmussen vd. 2015: 571-582); veba etkeni olan *Y. pestis* günümüzde kemirgenler üzerinde yaşayan pireler yoluyla bulaşır, ancak 5000 yıl önce eski insanlardan elde edilen paleogenomlar, insanların pirelerde hayatta kalmak için gerekli genleri olmayan *Y. pestis* etkenleri enfekte olduğunu ortaya koymuştur. Pire sevmeyen bu *Y. pestis* türleri aynı zamanda muhtemelen daha az ölümcüldü ve muhtemelen insan aileleri, grupları ve toplulukları arasında, günümüzde *Y. pestis* enfeksiyonlarında görülen ciddi sonuçlar olmadan dolaşıyordu. Bu tür paleomikrobiyolojik çalışmalar sadece hastalığın yayılması konusunda bilgi vermekle kalmaz, aynı zamanda bu tür çalışmalar bize geçmiş insan kültürleri hakkında daha fazla bilgi verecek şekilde genişletilebilir. Örneğin, eski *Y. pestis* suşlarının yayılımını izlemek, bilinmeyen ticaret yollarını veya kültürler arası etkileşimleri belirlemenin yanı sıra insanlar ile evcil ve vahşi hayvanlar arasındaki etkileşimleri anlamak için kullanılabilir.

Bulaşıcı hastalıklarla ilgili paleomikrobiyoloji çalışmaları bakterilerin ötesine geçmiştir. Antik patojenik virüsler ve parazitler, büyük ölçüde HTS ve spesifik viral genomik bilginin zenginleştirilmesi sayesinde artık birçok çalışmada tanımlanmış ve tarif edilmiştir. Virüslerle ilgili antik paleogenomik çalışmalar arasında Variola virüsü (çiçek hastalığı) (Duggan vd. 2016: 3407-3412), Hepatit B Virüsü (HBV) (Krause-Kyora vd. 2018: 1-15) ve Parvovirüs (Beşinci hastalık) (Mühlemann vd. 2018: 7557-7562) yer almaktadır. Bu çalışmalar, insanların ve virüslerinin uzun vadeli birlikte evrimi hakkında bilgi sağlamakta, bazı hastalıkların kökenlerinin zamanlamasını milyonlarca yıl sıfırlayabilmekte ve araştırmacıların geçmişte yanlış tanımlanmış enfeksiyonları yeniden sınıflandırmasına olanak tanımaktadır. Benzer şekilde, Plasmodium falciparum (sıtma) gibi parazitlere yönelik araştırmalar, hastalığın ortaya çıkışına ilişkin dogmaları altüst etmiştir; örneğin, Eski ve Yeni Dünya'daki *P. falciparum* suşlarına yönelik paleogenomik çalışmalar, Amerika kıtasına sıtmayı Avrupalıların getirmiş olabileceğini göstermektedir (Marciniak vd. 2016: R1220-R1222; Gelabert vd. 2017: 1-10).

Bugüne kadar yapılan paleomikrobiyolojik çalışmalarda *Mycobacterium leprae* (cüz zam) (Schuenemann vd. 2013: 179-183), *Vibrio cholerae* (kolera) (Devault vd. 2014: 334-340) ve *S. enterica* (tifo) (Vâgene vd. 2018: 520-528) gibi diğer birçok patojen daha az ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bununla birlikte, daha az sayıda çalışma faydalı

veya insanlarla uyum içinde yaşayan ve ölüm ve yıkımla ilişkili büyük ölçekli salgınlara neden olduğu bilinmeyen simbiyotik türleri (günümüzde mikroorganizmaların %2'sinden daha azının doğrudan hastalığa neden olduğu bilinmektedir) incelemiştir. Örneğin, *Helicobacter pylori* mide ile ilişkili bir mikroorganizmadır ve günümüzde sanayileşmiş ülkelerde mide ülseri ile ilişkilendirilmektedir (Kusters vd. 2006: 449-490). Bununla birlikte, bu asit seven bakteri dünyanın dört bir yanındaki sağlıklı insanlarda da yaygındır ve alerjik hastalıklara karşı korumayla bağlantılıdır (Chen ve Blaser 2008: 553-560), bu da insan vücudundaki rolünün hastalıkla ilişkili olmaktan çok simbiyotik olabileceğini düşündürmektedir. *H. pylori* ile ilgili eski ve modern filogenomik çalışmalar, bu mikroben insanlarda milyonlarca yıldır mevcut olduğunu ve belki de sadece insan davranışları ve beslenmesindeki son değişikliklerin bu suşların hastalığa neden olmasını desteklediğini göstermektedir (Blaser vd. 2008: 561-567). Aslında, bu mikroorganizmanın evrimsel geçmişi, insanların evrimsel geçişinin neredeyse bir ayna görüntüsüdür ve bu da bu mikrop ile insanların milyonlarca yıldır birlikte yaşadığını göstermektedir (Breurec vd. 2011: 1-10; Moodley vd. 2012: 1-16). Bu aynı zamanda bu mikroben insan genlerinin geçişine benzer şekilde ebeveynlerden yavrulara geçtiğini ve simbiyotik mikropların insan göçünü izlemek için bir işaretleyici olarak hizmet edebileceğini göstermektedir (Dominguez-Bello ve Blaser 2011: 471-474; Eisenhofer ve ark. 2019: 149-162). Diğer ölümcül olmayan mikroplar da *H. pylori*'ye benzer örüntüler sergiler ve insan göç örüntüleri ve insan grupları arasındaki karışım için anahtarlar barındırabilir. Ortak, patojenik olmayan mikroplar üzerine yapılan çalışmalar arkeolojik araştırmalar için büyük önem taşıyacaktır, çünkü bunlar sadece bulaşıcı bir hastalıktan ölenlerle değil, herhangi bir insanla karşılaştırılabilir ve ayrıca kronik hastalıklar hakkında bilgi ve nihayetinde bir bireyin yaşam deneyimi hakkında ayrıntılı bilgi sağlayabilir.

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

Şekil 2. Mevcut bakteriyel paleogenomların katalogu: NCBI Taksonomi Ortak Ağacı kullanılarak çıkarılan paleogenomların yeniden yapılandırıldığı türler arasındaki filogenik ilişki şeklinin solunda gösterilmektedir. Mevcut genomların toplam miktarı tür adından sonra listelenmiştir. Sağ tarafta ise tür başına genom sayısı ve tarihsel zaman dilimi gösterilmekte, önemli olaylar alttaki zaman çizelgesinde vurgulanmaktadır (Arning ve Wilson 2020: 9).

HAYVANLARDAKİ ANTİK MİKROORGANİZMALAR

İnsan mikrobiyotası ile karşılaştırıldığında, hayvanlarla ilişkili mikrobiyota araştırmaları nispeten yenidir ve hem koprofit hem de kalkülüs benzeri materyal kullanan sadece bir avuç çalışma içermektedir.

Hayvanlarla ilişkili mikrobiyota araştırmaları sadece geçmişteki hayvanların biyolojilerini, diyetlerini ve menzillerini daha iyi anlamak için yararlı olmakla kalmaz, aynı zamanda insan ve hayvan etkileşimleri ve diğer ekolojik çıkarımlar hakkında da bilgi sağlayabilir. Örneğin, insanlar ve hayvanlar arasında paylaşılan mikroplar, insan-hayvan temasının türleri ve doğası hakkında bilgi sağlayabilir (örneğin bulaşıcı hastalık yayılımı için). Hayvan mikrobiyotasındaki değişiklikler, evcilleştirmenin ve insanların hayvanların yaşam tarzlarına müdahalesinin bir işareti olabilir (Metcalf vd. 2017: 1-9). Hayvanlardaki mikrobiyota da muhtemelen çevresel ve iklim değişikliğinin getirdiği beslenme düzenindeki değişikliklere yanıt vermektedir; bu değişiklikler aynı zamanda coğrafi çeşitliliği veya insanlar tarafından uzun süreli maruz kalma veya yetiştirmeye geçişi de yansıtıyor olabilir (Liu vd. 2020: 307-319).

Günümüzde, primat olmayan eski hayvanlardaki mikropları inceleyen çalışmalar, soyu tükenmiş, uçamayan kuşların çeşitliliğini ve etkileşimlerini ortaya çıkarmış (Boast vd. 2018: 1546-1551), ayrıca eski, adaya izole şekilde yaşayan keçilerde bulunan bağırsak mikroorganizmalarının günümüz modern keçilerine kadar devamlılığını ortaya koymuştur (Welker vd. 2014: 106-116). Öte yandan, eski primatlar üzerine yapılan çalışmalar, Mısır babunları ve Tanzanya şempanzelerinde hem esaretin hem de yakın zamandaki yaşam tarzı değişikliklerinin ağız mikrobiyotasını, insan ağız mikrobiyotasındaki endüstriyel değişikliklere benzer şekillerde değiştirmiştir (Otoni vd. 2019: 1-10; Ozga vd. 2019: 1-15). Mikrobiyal arkeolojiyi zooarkeolojik çalışmalara uygulayan daha ileri çalışmalar, hayvanların bu gezegenin farklı yerlerinde nasıl yaşadıklarına ve ayrıca insanların geçmişte hayvanlarla nasıl etkileşime girdiklerine dair anlayışımızı genişletecektir. Mikrobiyal arkeolojiyi zooarkeolojik çalışmalara uygulayan daha ileri çalışmalar, hayvanların bu gezegenin farklı yerlerinde nasıl yaşadıklarına ve ayrıca insanların geçmişte hayvanlarla nasıl etkileşime girdiklerine dair anlayışı genişletecektir.

ARKEOLOJİK VE TARİHİ YAPI MALZEMELERİNİN MİKROBIYOMLARI

Şu anda en yaygın olarak çalışılan mikrobiyomlar insanlarda olmasına rağmen, çevresel mikrobiyota artık arkeolojik bağlamlar da dahil olmak üzere geçmiş hakkında bilgi sağlamak için giderek daha fazla incelenmektedir. Örneğin, araştırmacılar antik yapı malzemeleri ve yapı kalıntılarıyla ilişkili antik mikrobiyotayı incelemişlerdir. Bir grup araştırmacı, tarihi tuğlalar ve boyalar üzerinde halotolerant (tuza toleranslı) türleri tespit ederek, alanın bozulmasıyla potansiyel olarak ilişkili mikroorganizmaları ortaya çıkarmış ancak kullandıkları tekniklerden daha güvenilir tekniklerle çalışılması gerektiğini vurgulamışlardır (Adamiak vd. 2018: 11-18). Ayrıca, başka bir grup, İkinci Dünya Savaşı toplama kamplarındaki tarihi bina kalıntılarıyla ilişkili mikrobiyal

toplulukları, geçmişi anlamak için değil, tarihi malzemelerin mikrobiyal ilişkili bozulmasını sınırlama ve malzemeleri gelecek için daha iyi koruma umuduyla tarihi malzemelerin nasıl bozulduğunu daha iyi anlamak için incelemiştir (Gutarowska vd. 2015: 1-13). Biyolojik ve biyolojik olmayan arkeolojik malzemelerin, özellikle de farklı toprak türlerinde veya diğer çevresel bağlantılarda bozulma süreçlerini daha iyi anlamak için benzer uygulamalar yapılmalıdır. Bu tür çalışmalar, müzelerin ve kütüphanelerin, muhafaza ettikleri malzemeleri nasıl daha iyi koruyabilecekleri konusunda bilgilendirilmelerinde de kilit rol oynayabilir.

Tablo 1. Mikrobiyal arkeolojide uygulanan mevcut metodolojiler, avantajları ve dezavantajları (Weyrich ve Pérez 2023: 560).

	Yöntem	Avantajlar	Dezavantajlar
Eski Yöntemler	Tarihi kayıtlar	<ul style="list-style-type: none"> • Antik hastalıkların etimolojilerinin belirlenmesi • Tarihsel bağlam sağlama 	<ul style="list-style-type: none"> • eviri ve yorumlamada eşitlilik • Etkenlerin doğru tespitinin sınırlı olması
	Etkenin Kültür yolu ile üretilmesi	<ul style="list-style-type: none"> • Antik mikroorganizmaların metabolik özelliklerinin belirlenmesi 	<ul style="list-style-type: none"> • Antik mikropların yeniden canlandırılması zor ve olası değil • Yüksek kirlenme oranları
	Mikroskopi	<ul style="list-style-type: none"> • Önceden izolasyona ve kültür yolu ile üretmeye gerek yoktur 	<ul style="list-style-type: none"> • Spesifik etkenleri tanımlama yeteneğinin olmaması
	İmmünohistokimya	<ul style="list-style-type: none"> • Önceden izolasyona ve kültür yolu ile üretmeye gerek yoktur 	<ul style="list-style-type: none"> • Etkenlerin tanımlanmasını sağlar, ancak alt tür düzeyinde tanımlama yapılamaz
	PCR kullanan genetik yaklaşımlar	<ul style="list-style-type: none"> • Önceden kültür yolu ile üretmeye gerek yok • Antik etkenlerin tespiti • Antik etkenlerin spesifik tespiti 	<ul style="list-style-type: none"> • aDNA'nın hasar görmesi ve parçalanması ile PCR inhibisyonu • Yüksek kirlenme oranları
Yeni Teknolojiler	Metagenomik (yeni nesil dizileme)	<ul style="list-style-type: none"> • Büyük miktarda veri • Daha bilgilendirici genetik yaklaşım • Antik mikroorganizmaların spesifik tespiti 	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek kirlenme oranları • Yetersiz referans veri tabanları
	Metaproteomiks	<ul style="list-style-type: none"> • Büyük miktarda veri • İşlevsel bilgi sağlanması • Antik mikroorganizmaların spesifik tespiti 	<ul style="list-style-type: none"> • Daha fazla standardizasyon • Tekrarlanabilirlik eksikliği • Yetersiz referans veri tabanları
	Metabolomik	<ul style="list-style-type: none"> • İşlevsel bilgi sağlaması • Antik mikroorganizmanın fenotipine daha yakın bağlantı 	<ul style="list-style-type: none"> • Daha fazla standardizasyon • Tekrarlanabilirlik eksikliği • Yetersiz referans veri tabanları

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu alan arkeolojik çalışmaların en yeni alanlarından biri olduğundan, mevcut yöntemleri klasik arkeolojik araştırma alanlarına uygulamak için geniş fırsatlar bulunmaktadır. Paleomikrobiyoloji, arkeoloji alanında bakteriyel hastalıkların geçmişini aydınlatan önemli bir araştırma dalıdır. Antik kalıntılardan elde edilen mikroorganizma kalıntıları sayesinde, geçmişteki toplulukların maruz kaldığı hastalıkları belirlemek ve bu hastalıkların tarih boyunca nasıl evrimleştiğini anlamak mümkün hale gelmiştir. Bu çalışmalar, günümüzdeki sağlık sorunlarına dair içgörüler sunmanın yanı sıra, antik toplulukların yaşam koşulları ve etkileşimleri hakkında daha derin bir anlayış sağlar. Diğer taraftan eski kültürlerin beslenmeleri, bakterilerin evrimleşme süreci, antibiyotik direncinin geçmişte araştırılması pek çok alanda arkeoloji ve mikrobiyoloji disiplinlerini birleştiren paleomikrobiyoloji, geçmişin bakteriyel dünyasını gün yüzüne çıkararak bilim dünyasına yeni bir perspektif sunmaktadır. Ancak, mevcut uygulamaların genişletilmesi ve üzerine yeni tekniklerin geliştirilmesi şüphesiz bu alanı pozitif yönde dönüştürmeye devam edecek ve mikroorganizmaların değişimleri saptanarak, geçmişle görünmez ancak çok önemli yollarla insanı ilişkilendirmeye devam edecektir. Mikrobiyolojik analiz tekniklerindeki sürekli gelişmeler, gelecekte daha hassas ve ayrıntılı sonuçlar elde edilmesine olanak tanıyacaktır. Bu, antik kalıntılardan elde edilen mikroorganizma kalıntılarının daha etkili bir şekilde analiz edilmesine ve çeşitli bakteriyel türlerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

Bir kazı esnasında aDNA çalışması yapılabilecek muhtemel örnekler ile karşılaşıldığında, aDNA çalışmalarında sonucu olumsuz olarak etkileyen kirlenme risklerini azaltacak şekilde uygun koşullarda örneğin alınması büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle kazı esnasında antropologların ve arkeologların karşılaştıkları örneklerle aDNA araştırmaları yapılacağı düşünülerek gerekli hassasiyeti göstermeleri de önem arz etmektedir. Ayrıca mikrobiyolog, genetik uzmanı ve çevre bilimci gibi ilgili disiplinlerden bir çalışma grubu kurularak çalışma ve örnek toplama ile ilgili eğitimler ve çalışmalar yapılması da paleomikrobiyoloji çalışmalarına büyük katkı sağlayacaktır. Ayrıca disiplinler arası ortak projeler ve bilgi paylaşımı, paleomikrobiyolojinin arkeoloji alanında daha geniş bir uygulama bulmasına yol açacaktır.

Gelecekteki çalışmalar, farklı coğrafyalardaki antik toplulukların mikrobiyal profilini karşılaştırmaya odaklanabilir. Bu, göç hareketlerini, ticaret yollarını ve kültürel etkileşimleri anlamamıza yardımcı olacak, global ölçekte geniş bir perspektif sunacaktır. Gelecekte paleomikrobiyoloji, moleküler antropoloji ve sağlık tarihi gibi alt alanlara daha fazla entegre olacak. Bu, antik toplulukların genetik ve mikrobiyal geçmişini birleştirerek daha kapsamlı bir insan tarihi resmi oluşturulmasına olanak sağlayacaktır. Paleomikrobiyoloji, arkeoloji alanına önemli katkılar sağlayabilir, ancak bu katkılar, doğru metodoloji, örnek seçimi ve veri doğrulama gibi faktörlere dikkat edilmesiyle daha sağlam hale getirilebilir. Bu, arkeologların ve mikrobiyologların iş birliği içinde çalışmalarını gerektirir. Paleomikrobiyolojik araştırma sonuçlarının güvenilir olabilmesi için şu koşullara dikkat edilmesi gerekir.

1. Kontaminasyon Kontrolü

Antik kalıntılardan alınan örneklerin kontaminasyon riskine karşı dikkatli bir şekilde işlenmesi önemlidir. Modern mikropların veya diğer kontaminantların örneklerle karışmaması için laboratuvar koşullarının titizlikle kontrol edilmesi gerekir.

2. Örnek Seçimi

Doğru ve temsilci örneklerin seçimi önemlidir. Arkeologlar, mikrobiyolojik analiz için en uygun olan örnekleri seçerek, istenilen bilgilerin elde edilmesine katkıda

bulunabilirler. Örneklerin korunma durumu ve çevresel etmenler göz önünde bulundurulmalıdır.

3. Veri Doğrulama

Elde edilen mikrobiyolojik verilerin, diğer arkeolojik ve antropolojik verilerle uyumlu olması önemlidir. Çeşitli disiplinler arası yaklaşımlar, daha sağlam ve güvenilir sonuçlar elde etmede yardımcı olabilir.

4. Çoklu Bağlam İncelemesi

Mikrobiyolojik bulguların değerlendirilmesi sırasında, antik materyalin genel bağlamı dikkate alınmalıdır. Bu, arkeologların mikrobiyolojik verileri antik toplumların genel tarihçesi içinde değerlendirmelerine yardımcı olur.

5. Çalışmaların Yeniden Çoğaltılabilirliği

Elde edilen sonuçların başkaları tarafından tekrar üretilebilirliği önemlidir. Bu nedenle, kullanılan metodoloji ve elde edilen verilerin açıklanması, bilimsel topluluk tarafından doğrulanabilirliği artırabilir.

Sonuç olarak gelecek dönemde, paleomikrobiyoloji araştırmalarının arkeoloji disiplini için daha fazla keşif ve anlam sağlaması beklenmektedir. Bu, antik toplulukların yaşam koşulları, sağlık durumları ve mikrobiyal etkileşimleri hakkında daha derinlemesine bir anlayışa yol açacak ve tarih öncesi dönemlerin gizemlerini çözmeye daha da yaklaşma olanağı tanıyacaktır. Gelecekteki araştırmaların, paleomikrobiyoloji ile arkeolojinin iş birliğinin doruk noktasına ulaşmasını ve insanlık tarihini daha kapsamlı bir şekilde aydınlatmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- Adamiak, J.- Otlewska, A.- Tafer, H.- Lopandic, K.- Gutarowska, B.- Sterflinger, K.- Piñar, G. (2018). “First evaluation of the microbiome of built Cultural Heritage by using the Ion Torrent next generation sequencing platform”, *Int. Biodeterio., Biodegrad*, 131: 11–18.
- Anastasiou, E. and Mitchell, P. D. (2013). “Palaeopathology and genes: investigating the genetics of infectious diseases in excavated human skeletal remains and mummies from past populations”, *Gene*, 528: 33–40.
- Blaser, M. J.- Chen, Y. and Reibman, J. (2008). “Does *Helicobacter pylori* protect against asthma and allergy?” *Gut* 57: 561–567.
- Boast, A.P.- Weyrich, L. S.- Wood, J. R.- Metcalf, J. L.- Knight, R.- Cooper, A. (2018). “Coprolites reveal ecological interactions lost with the extinction of New Zealand birds”, *Proc Natl Acad Sci USA*. Feb 13;115 (7): 1546-155.
- Bos, K. I.- Schuenemann, V. J.- Golding, G. B.- Burbano, H. A.- Waglechner, N.- Coombes, B. K.- McPhee, J. B.- DeWitte, S. N.- Meyer, M.- Schmedes, S.- Wood, J.- Earn, D. J.- Herring, D.A.- Bauer, P.- Poinar, H. N.- Krause, J. (2011). “A draft genome of *Yersinia pestis* from victims of the Black Death”, *Nature*, 478 (7370), 506-510.
- Breurec, S.- Guillard, B.- Hem, S.- Brisse, S.- Dieye, F. B.- Huerre, M.- Oung, C.- Raymond, J.- Tan, T.S.- Thiberge, J. M.- Vong, S.- Monchy, D.- Linz, B. (2011). Evolutionary history of *Helicobacter pylori* sequences reflect past human migrations in Southeast Asia, *PLoS One*. 6 (7): e22058.
- Brosch, R.- Gordon, S. V.- Marmiesse, M.- Brodin, P.- Buchrieser, C.- Eiglmeier, K.- Garnier, T.- Gutierrez, C.- Hewinson, G.- Kremer, K.- Parsons, L. M.- Pym, A. S.- Samper, S.- van Soolingen, D.- Cole, S. T. (2002). “A new evolutionary scenario for the *Mycobacterium tuberculosis* complex”, *Proc Natl Acad Sci U S A*. Mar 19; 99 (6): 3684-9.
- Burrell, A. S.- Disotell, T. R. and Bergey, C. M. (2015). “The use of museum specimens with high-throughput DNA sequencers”, *J Hum Evol*, 79, 35–44.

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

- Chen, Y. and Blaser, M. J. (2008). *Helicobacter pylori* colonization is inversely associated with childhood asthma. *Journal of Infectious Diseases* 198: 553–560.
- Comas I.- Coscolla, M.- Luo, T.- Borrell, S.- Holt, K.E.- Kato-Maeda, M.- Parkhill, J.- Malla, B.- Berg, S.- Thwaites, G.- Yeboah-Manu, D.- Bothamley, G.- Mei, J.- Wei, L.- Bentley, S.- Harris, S. R.- Niemann, S.- Diel, R.- Aseffa, A.- Gao, Q.- Young, D.- Gagneux, S. (2013). “Out-of-Africa migration and Neolithic coexpansion of *Mycobacterium tuberculosis* with modern humans”, *Nat Genet*, Oct; 45 (10): 1176-82.
- Devault, A. M.- Golding, G. B.- Waglechner, N.- Enk, J. M.- Kuch, M.- Tien, J. H.- Shi, M.- Phil, M.- Fisman, D. N.- Dhody, A. N.- Forrest, S.- Bos, K. I.- Earn, D. J. D.- Holmes, E.C. and Poinar, H. N. (2014). “Second-pandemic strain of *Vibrio cholerae* from the philadelphia cholera outbreak of 1849”, *N Engl J Med*, 370: 334–340.
- Diniz, G.- Karakayalı, M.- Aycan, İ.- Ertürk, G.- Uysal, G. (2022). “Mikroorganizmaların Keşfi ve Mikrobiyolojinin Tarihçesi”, *İzmir Tıp Fak Derg*, 1 (2) :49-55.
- Dominguez-Bello, M.G. and Blaser, M. J. (2011). “The human microbiota as a marker for migrations of individuals and populations”, *Annual Review of Anthropology* 40: 451–474.
- Donoghue, H. D.- Spigelman, M.- Zias, J.- Gernaey-Child, A.M. and Minnikin, D. E. (1998). “*Mycobacterium tuberculosis* complex DNA in calcified pleura from remains 1400 years old”, *Lett Appl Microbiol*, 27 (5), 265–269.
- Drancourt, Mm, Aboudharam, G., Signoli, M., Dutour, O. and Raoult, D. (1998). “Detection of 400-year-old *Yersinia pestis* DNA in human dental pulp: an approach to the diagnosis of ancient septicemia”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 95(21),12637–12640.
- Duggan, A.T.- Perdomo, M. F.- Piombino-Mascali, D.- Marciniak, S.- Poinar, D.- Emery, M. V.- Buchmann, J. P.- Duchêne, S.- Jankauskas, R.- Humphreys, M.- Golding, G. B.- Southon, J.- Devault, A.- Rouillard, J. M.- Sahl, J. W.- Dutour, O.- Hedman, K.- Sajantila, A.- Smith, G. L.- Holmes, E. C. (2016). “Poinar HN. 17th Century Variola Virus Reveals the Recent History of Smallpox”, *Curr Biol*, Dec 19; 26 (24): 3407-3412.
- Eisenhofer, R.- Anderson, A.- Dobney, K.- Cooper, A. -Weyrich, L. (2019). “Ancient Microbial DNA in Dental Calculus: A New method for Studying Rapid Human Migration Events”, *Journal of Island & Coastal Archaeology*, 14: 149-162.
- Gamble, C. (2014). *Arkeolojinin Temelleri*, Aktüel Arkeoloji Yayınları, İstanbul.
- Gelabert, P.- Olalde, I.- de-Dios, T.- Civit, S.- Lalueza-Fox, C. (2017). “Malaria was a weak selective force in ancient Europeans”, *Sci Rep*. May 3;7 (1): 1377.
- Gutarowska B.- Celikkol-Aydin S.- Bonifay, V. -Otlewska, A.- Aydin, E.- Oldham, A.L.- Brauer, J. I.- Duncan, K.E.- Adamiak, J.- Sunner, J. A.- Beech, I. B. (2015). *Metabolomic and high-throughput sequencing analysis-modern approach for the assessment of biodeterioration of materials from historic buildings*, Front Microbiol.
- Higuchi, R.- Bowman, B.- Freiberger, M.- Ryder, O. A. and Wilson, A. C. (1984). DNA sequences from the quagga, an extinct member of the horse family. *Nature*, 312 (5991), 282-284.
- Jackson, P. J.- Hugh-Jones, M. E.- Adair, D. M.- Green, G.- Hill, K. K.- Kuske, C.R.- Grinberg, L. M.- Abramova, F. A. and Keim, P. (1998). “PCR analysis of tissue samples from the 1979 Sverdlovsk anthrax victims: the presence of multiple *Bacillus anthracis* strains in different victims”, *Proc Natl Acad Sci U S A*, 95(3), 1224-1229.
- Kalisz, H. M. (1988). “Microbial proteinases”, *Adv Biochem Eng Biotechnol*, 36: 1-65.
- Krause-Kyora B.- Susat, J.- Key, F. M.- Kühnert, D.- Bosse, E.- Immel, A.- Rinne, C.- Kornell, S. C.- Yepes, D.- Franzenburg, S.- Heyne, H.O.- Meier, T.- Lösch, S.- Meller, H.- Friederich, S.- Nicklisch, N.- Alt, K. W.- Schreiber, S.- Tholey, A.- Herbig, A.- Nebel, A.- Krause, J. (2018). *Neolithic and medieval virus genomes reveal complex evolution of hepatitis B*. *Elife*, May 10;7:e36666.

- Kusters, J. G.- van Vliet, A. H. and Kuipers, E. J. (2006). “Pathogenesis of *Helicobacter pylori* infection”, *Clinical Microbiology Reviews* 19: 449–490.
- Liu, Y.- Weyrich, L.S. and Llamas, B. (2020). “More arrows in the ancient DNA quiver: use of paleoepigenomes and paleomicrobiomes to investigate animal adaptation to environment”, *Molecular Biology and Evolution* 37: 307–319.
- Marciniak, S.- Prowse, T. L.- Herring, D. A.- Klunk, J.- Kuch, M.- Duggan, A.T.- Bondioli, L.- Holmes, E. C.- Poinar, H. N. (2016). “*Plasmodium falciparum* malaria in 1st-2nd century CE southern Italy”, *Curr Biol*, Dec 5; 26 (23): R1220-R1222.
- Metcalf, J.L.- Song, S. J.- Morton, J. T.- Weiss, S.- Seguin-Orlando, A.- Joly, F.- Feh, C.- Taberlet, P.- Coissac Amir, A. E.- Willerslev, E.- Knight, R.- McKenzie, V.- Orlando L. (2017). Evaluating the impact of domestication and captivity on the horse gut microbiome, *Scientific Reports* Nov 14; 7 (1): 15497.
- Moodley, Y.- Linz, B.- Bond, R. P.- Nieuwoudt, M.- Soodyall, H.- Schlebusch, C. M.- Bernhöft, S.- Hale J.- Suerbaum, S.- Mugisha, L.- van der Merwe, S. W.- Achtman, M. (2012). “Age of the association between *Helicobacter pylori* and man”, *PLoS Pathog.* 8 (5): e1002693.
- Mullis, K. B. and Faloona, F.A. (1987). “Specific synthesis of DNA in vitro via a polymerase-catalyzed chain reaction”, *Meth Enzymol*, 155: 335–350.
- Mühlemann B.- Margaryan, A.- Damgaard, P.- Allentoft, M. E.- Vinner, L.- Hansen, A. J.- Weber, A.- Bazaliiskii, V. I.- Molak, M.- Arneborg, J.- Bogdanowicz, W.- Falys, C.- Sablin M.- Smrčka, V. Sten, S.- Tashbaeva, K.- Lynnerup, N.- Sikora, M.- Smith, D. J.- Fouchier, R. A. M. (2018). “Ancient human parvovirus b19 in Eurasia reveals its long-term association with humans”, *PNAS* 115: 7557–7562.
- Otoni, C.- Guellil, M.- Ozga, A. T.- Stone, A. C.- Kersten, O.- Bramanti, B.- Porcier, S.- van Neer, W. (2019). Metagenomic analysis of dental calculus in ancient Egyptian baboons, *Sci Rep*. Dec 23; 9 (1): 19637.
- Ozga, A.T.- Gilby, I.- Nockerts, R. S.- Wilson, M. L.- Puseyi, A. and Stone, A. C. (2019). Oral microbiome diversity in chimpanzees from Gombe National Park. *Scientific Reports* 9: 17354.
- Özbilen, S. (2020). “Arkeoloji; Geçmiş, Zaman ve Kuram”, *Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2/1: 41 - 65.
- Priscu, J. C.- Adams, E. E.- Lyons, W. B.- Voytek, M. A.- Mogk, D. W.- Brown, R. L.- McKay, C. P.- Takacs, C. D.- Welch, K. A.- Wolf, C. F.- Kirshtein, J. D. and Avci, R. (1999). “Geomicrobiology of subglacial ice above Lake Vostok, Antarctica”, *Science*, 286 (5447), 2141-2144.
- Rasmussen, S.- Allentoft, M. E.- Nielsen, K.- Orlando, L.- Sikora, M.- Sjögren, K.G.- Pedersen, A. G.- Schubert, M.- van Dam, A.- Kapel, C. M.- Nielsen, H. B.- Brunak, S.- Avetisyan, P.- Epimakhov, A.- Khalyapin, M. V.- Gnumi, A.- Kriiska, A.- Lasak, I.- Metspalu, M.- Moiseyev, V. (2015). “Early divergent strains of *Yersinia pestis* in Eurasia 5,000 years ago”, *Cell*, 163 (3): 571-582.
- Renfrew, C.- Bahn, P. (2017). Arkeoloji: Kuramlar, Yöntemler ve Uygulama, Homer Kitapevi, İstanbul.
- Rivera-Perez, J. I.- Santiago-Rodriguez, T. M.- Toranzos, G. A. (2016). “Paleomicrobiology: a snapshot of ancient microbes and approaches to forensic microbiology”, *Microbiology Spectrum*, 4(4): 1-14.
- Salo, W. L.- Aufderheide, A. C.- Buikstra, J. and Holcomb, T. A. (1994). “Identification of *Mycobacterium tuberculosis* DNA in a pre-Columbian Peruvian mummy”, *Proc Natl Acad Sci USA*, 91 (6): 2091-2094.
- Schopf, J. W. (2006). “Fossil evidence of Archaean life”, *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*, 361: 869–885.

Paleomikrobiyoloji: Arkeolojiden Mikrobiyolojiye

- Schuenemann, V. J.- Singh, P.- Mendum, T. A.- Krause-Kyora, B.- Jäger, G.- Bos, K. I., Herbig, A.- Economou, C.- Benjak, A.- Busso, P.- Nebel, A.- Boldsen, J. L.- Kjellström, A.- Wu, H.- Stewart, G. R.- Taylor, G. M.- Bauer, P.- Lee, O. Y.- Wu, H. H.- Minnikin, D.E.- Besra, G.S.- Tucker, K.- Roffey, S.- Sow, S. O.- Cole, S. T.- Nieselt, K.- Krause, J. (2013). “Genome-wide comparison of medieval and modern *Mycobacterium leprae*”, *Science*, Jul 12;341 (6142): 179-83.
- Spigelman, M. and Lemma, E. (1993). “The use of the polymerase chain reaction (PCR) to detect *Mycobacterium tuberculosis* in ancient skeletons”, *International Journal of Osteoarchaeology*, 3 (2): 137–143.
- Spyrou, M. A.- Keller, M.- Tukhbatova, R. I.- Scheib, C. L.- Nelson, E. and Andrades Valtueña, A. (2019). “Phylogeography of the second plague pandemic revealed through analysis of historical *Yersinia pestis* genomes”, *Nat Commun*, 10: 4470.
- Tito, R. Y.- Macmil, S.- Wiley, G.- Najjar, F.- Cleeland, L.- Qu, C.- Wang, P.- Romagne, F.- Leonard, S.- Ruiz, A. J.- Reinhard, K.- Roe, B. A. and Lewis, C. M. Jr. (2008). “Phylotyping and functional analysis of two ancient human microbiomes”, *PLoS One*, 3(11) :e3703.
- Tsangaras, K. and Greenwood, A. D. (2012). “Museums and disease: using tissue archive and museum samples to study pathogens”, *Ann Anat*, 194 (1): 58–73.
- Sevin, V. (1999). *Arkeolojik Kazı Sistemleri El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Vågene, Å. J.- Herbig, A.- Campana, M. G.- Robles García, N. M.- Warinner, C.- Sabin, S.- Spyrou, M. A.- Andrades V. A.- Huson, D.- Tuross, N.- Bos, K. I. and Krause, J. (2018). “*Salmonella enterica* genomes from victims of a major sixteenth-century epidemic in Mexico”, *Nat Ecol Evol*, 2 (3): 520-528.
- Wagner, D. M.- Klunk, J.- Harbeck, M.- Devault, A.- Waglechner, N.- Sahl, J. W.- Enk, J.- Birdsell, D. N.- Kuch, M.- Lumibao, C.- Poinar, D.- Pearson, T.- Fourment, M.- Golding, B.- Riehm, J. M.- Earn, D. J.- Dewitte, S.- Rouillard, J. M.- Grupe, G.- Wiechmann, I. (2014). “*Yersinia pestis* and the plague of Justinian 541-543 AD: a genomic analysis”, *Lancet Infect Dis*, 14 (4): 319-326.
- Welker, F.- Duijm, E.- Gaag, K. J.- van der Geel, B.- van Knijff, P. De.- Leeuwen, J.- van Mol, D.- Plicht, J.- van der Raes, N.- Reumer, J.- Gravendeel, B. (2014). “Analysis of coprolites from the extinct mountain goat *Myotragus balearicus*”, *Quaternary Research* 81(1): 106–116.
- Weyrich, L. S. and Pérez, V. (2023). *Archaeological Microbiology. In: Handbook of Archaeological Sciences, Second Edition*, Edited by A. Mark Pollard, Ruth Ann Armitage, and Cheryl A. Makarewicz. John Wiley & Sons Ltd. Published 2023 by John Wiley & Sons Ltd.

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİNDE KIRGIZİSTAN'IN GENEL DURUMU

THE OVERALL STATE OF KYRGYZSTAN IN THE EURASIAN ECONOMIC UNION

ОБЩЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ КЫРГЫЗСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОМ
ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ

Şamil BALCI*
Bektaş BULUT**

ÖZ

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımını teşvik eden ve düzenleyen bir kuruluştur. Bu ekonomik birlik, üyeler arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve tarifelerin kaldırıldığı ve ayrıca birlik dışındaki üçüncü ülkelere yönelik olarak da ortak bir gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon biçimidir. Avrasya Ekonomik Birliği, özellikle eski Sovyet ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğini ve entegrasyonu teşvik etmek, üye ülkeler arasındaki serbest ticareti artırmak amacıyla kuruldu. Bu büyük ekonomik organizasyonun, üye ülkeler için çeşitli fırsatlar ve zorluklar sunduğunu söyleyebiliriz. Ülkelerin ekonomik yapısı, gelişmişlik düzeyi gibi farklı dinamikler, birliğin üye ülkeler üzerindeki etkilerini farklılaştırabilir. Bu nedenle, birliğin üye ülkeler üzerindeki etkilerini değerlendirmek, ülkelerin ekonomi politikaları için büyük bir öneme sahiptir.

Bu doğrultuda araştırmanın amacı 2013-2022 yılları arasında Avrasya Ekonomik Birliğinin Kırgızistan'a hangi yönde (olumlu ya da olumsuz) yansımaları olduğunu incelemek, GSYH, kişi başına düşen milli gelir, enflasyon oranı, büyüme oranı, dış ticaret dengesi göstergeleri açısından değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak Kırgızistan'ın ekonomik göstergelerinin pandemi dönemi dışında genel olarak istikrarlı olduğunu göstermektedir. Ancak, diğer üye ülkelerle karşılaştırıldığında, Kırgızistan'ın ekonomik büyüme hızının düşük olduğu ve kişi başına düşen milli gelir seviyesinin diğer ülkelere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Kırgızistan'ın dış ticaret dengesinin sürekli bir açık verdiği ve özellikle son yıllarda bu açığın arttığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan Ekonomisi, Avrasya Ekonomik Birliği, Kırgızistan Ticaret İlişkileri, Gümrük Birliği, Avrasya Ekonomik Birliğinin Kırgızistan'a Etkileri

* **ORCID:** [0009-0004-4646-0552](https://orcid.org/0009-0004-4646-0552), Doktora Öğrencisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, samil.balci@manas.edu.kg

** **ORCID:** [0009-0000-1773-7672](https://orcid.org/0009-0000-1773-7672), Doktora Öğrencisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, bektas.bulut@manas.edu.kg

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: BALCI, Ş., & BULUT, B. (2023). AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİNDE KIRGIZİSTAN'IN GENEL DURUMU. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 124-136. DOI: [10.17498/kdeniz.1376505](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1376505)

ABSTRACT

The Eurasian Economic Union ("EAEU") is an organisation that ensures and regulates the free movement of goods, services, capital and labour between its member states. This economic union is a form of economic integration under which existing customs duties, taxes and tariffs with equivalent effects on trade between member countries are abolished and a common customs tariff is also applied to third countries outside the union. The Eurasian Economic Union has been established to promote economic cooperation and integration, particularly between the former Soviet states, and to increase free trade between its member states. It can be said that this large economic organization presents a variety of opportunities and challenges for its member countries. Various dynamics, such as the economic structure and the level of development of countries, may differentiate the impact of the union on member states. For this reason, assessing the impact of the union on member states is of great importance for their economic policies.

In this context, the objective of the study is to examine in which direction (positively or negatively) the Eurasian Economic Union has effects on Kyrgyzstan between 2013 and 2022, and to evaluate it in terms of GDP, national income per capita, inflation rate, growth rate, foreign trade balance indicators.

Consequently, the results of the study show that Kyrgyzstan's economic indicators are generally stable apart from the pandemic period. However, in comparison to other member states, the economic growth rate of Kyrgyzstan is low and the per capita income level is lower than in other countries. In addition, the foreign trade balance of Kyrgyzstan is constantly experiencing a deficit and this deficit has been increasing especially in recent years.

Key words: Economy of Kyrgyzstan, the Eurasian Economic Union, trade relations of Kyrgyzstan, Customs Union, the impact of the Eurasian Economic Union on Kyrgyzstan

АННОТАЦИЯ

Евразийский экономический союз (ЕАЭС) – это организация, которая способствует свободному перемещению товаров, услуг, капитала и рабочей силы между странами-участницами. Данный экономический союз представляет собой форму экономической интеграции, при которой существующие таможенные пошлины, налоги и тарифы с эквивалентным эффектом отменяются в торговле между членами, а также применяется единый таможенный тариф к третьим странам за пределами союза. Евразийский экономический союз был создан с целью развития экономического сотрудничества и интеграции, особенно между бывшими советскими республиками, а также для увеличения объемов свободной торговли между странами-участницами. Нельзя отрицать, что эта крупная экономическая организация предлагает странам-участницам различные возможности и вызовы. Разные факторы, такие как экономическая структура и уровень развития стран, могут по-разному влиять на страны-участницы. Следовательно, оценка влияния союза на страны-участницы имеет большое значение для их экономической политики.

Исходя из этого, целью настоящего исследования является изучение положительного или отрицательного влияния Евразийского экономического союза на Кыргызстан в период с 2013 по 2022 год, а также его оценка по показателям ВВП, национального дохода на душу населения, уровня инфляции, темпов роста, внешнеторгового баланса. По результатам исследования видно, что экономические показатели Кыргызстана в целом стабильны, за исключением периода пандемии. Однако, по сравнению с другими странами-участницами наблюдается низкий темп экономического роста Кыргызстана и более низкий уровень дохода на душу населения, чем в других странах. Кроме того,

внешнеторговый баланс Кыргызстана постоянно испытывает дефицит, и этот дефицит увеличивается, особенно в последние годы.

Ключевые слова: Экономика Кыргызстана, Евразийский экономический союз, торговые отношения Кыргызстана, таможенный союз, влияние Евразийского экономического союза на Кыргызстан.

GİRİŞ

Avrasya Ekonomik Birliği (AEB); üye ülkeler arasında malların, hizmetlerin, sermayenin ve emeğin özgür dolaşımı hedeflenip organize edilen bir kurumdur. Üyeler arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve tarifelerin kaldırıldığı ve ayrıca birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon çeşididir (Avrasya Ekonomik Birliği Anlaşması 2014: 2-3). Avrasya Gümrük Birliği; Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında imzalanan bir anlaşmadır. Bu birliğe Kırgızistan ve Ermenistan'ın üye olmalarıyla birlikte Avrasya Gümrük Birliği adını Avrasya Ekonomik Birliğine bırakmıştır. Avrasya Ekonomik Birliği kapsamlı modernizasyon, iş birliği ve ulusal ekonomilerin rekabet gücünü artırmak ve üye devlet nüfusunun yaşam standartlarını iyileştirmek amacıyla istikrarlı kalkınma için koşullar yaratmak amacıyla oluşturuldu. Özellikle eski Sovyet ülkeleri arasında ekonomik iş birliği ve entegrasyonu teşvik etmek ve üye ülkeler arasındaki serbest ticareti artırmaktır (Zigu, 2016).

Ekonomik birliğin kapsadığı coğrafya ve ekonomik büyüklük açısından küresel bir organizasyondur. Birliğin 2022 yılında gayri safi yurt içi hasılası 2.601,4 milyar dolar iken üçüncü ülkelerle mallarının dış ticaret hacmi 2021'de 988,2 milyar dolardır (www.eacunion.org, 28.09.2023). Bu büyük bir ekonomik organizasyonun üye ülkeler için fırsatları ve zorlukları bulunmaktadır (Yeliseyev, 2019). Ülkelerin ekonomik yapısı, gelişmişlik düzeyi gibi farklı dinamikler önem arz etmektedir (Laitinen, 2018). Bu kapsamda birliğin üye ülkelere ekonomik açıdan yansımaları farklı olabilmektedir. Birliğin üye ülkelere yansımalarını değerlendirmek ülkenin ekonomi politikaları için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda araştırmada tek bir ülke özelinde birliğin ekonomik yansımalarının değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne giriş sürecinden günümüze kadar ekonomik göstergelerindeki değişimlerin hangi yönde (olumlu ya da olumsuz) olduğunu araştırmak araştırmamızın amacını teşkil etmektedir.

Çalışmada ilk olarak Entegrasyon Teorisi ve Avrasya Ekonomik Birliği hakkında bilgiye yer verilmiştir. Analiz bölümünde birliğe üye ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılları (GSYH), kişi başına düşen milli gelirleri, enflasyon oranları, büyüme oranları ve dış ticaret dengesi göstergeleri son on yıllık süre zarfında değerlendirilmiştir. Son bölümde ise analizlerin sonuçlarına yer verilmiştir.

EKONOMİK ENTEGRASYON TEORİSİ

Entegrasyon teorisi, farklı unsurların veya sistemlerin bir araya getirilmesi sürecini ve sonucunu inceleyen bir teorik yaklaşımdır. Bu teori, genellikle çeşitli bileşenlerin birleşmesiyle oluşan bütünü anlamaya yönelik bir çaba içerir. Entegrasyon teorisi, disiplinlerarası bir bakış açısını benimseyerek farklı alanlardan gelen bilgilerin birleştirilmesini ve etkileşimini incelemeyi amaçlar. Bu süreç, siyasi bağımsızlığını sürdüren ülkelerin ekonomik olarak birbirlerine bağımlı hale gelmelerini sağlar. Ülkeler, ekonomik entegrasyon çabalarına katılarak üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah seviyelerini artırmayı amaçlarlar. Gelişmiş ülkelerin ulusal piyasalarının yetersiz kalması, hızlı üretim artışlarına karşılık gelirken; gelişmekte olan ülkeler, ulusal piyasalarını birleştirerek sanayileşme süreçlerini hızlandırmayı hedefler (Uyar, 2000). Gelişmiş ve

Avrasya Ekonomik Birliğinde Kırgızistan'ın Genel Durumu

gelişmekte olan ülkeler arasında birçok ekonomik entegrasyon girişimi ortaya çıkmıştır. Bu çabalar, dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yoluyla küreselleşme açısından olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Seyidoğlu, 2017). Ülkelerin kurdukları entegrasyonla farklı aşamalarda olabilmektedir. Bu süreç ülkelerin iş birliğine göre Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgeleri, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Ekonomik Birlik gibi türlerde olmaktadır.

Ekonomik entegrasyonlar, tarife indirimlerinden başlayarak para ve maliye politikalarının uyumlaştırılmasına kadar bir dizi birleşme şeklini içerir (Dura, 2007). Diğer bir ifade ile ekonomik entegrasyonu ilk olarak iş birliğine dayanmaktadır. Sonraki aşamalarda malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımı öngörülmektedir. Sonraki süreçlerde de mal ve hizmetlerin gideceği bölgeye göre ayrıcalıklı olmayan bir uygulama görmesini içermektedir (Korkut, 1988). Bu bilgiler ışığında kapsamlı bir tanım yapmak gerekirse; ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması, ülkeler arası faktör hareketlerine serbestlik tanınması, ulusal ekonomi politikalarının uluslararası ilişkilere uyumlu hale getirilmesi ve bu unsurların tamamını içeren tam entegrasyonu ifade eder (Ertürk, 1993).

AVRASYA EKONOMİK BİRLİĞİ

Avrasya Ekonomik Birliği Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında 1995 yılında imzalanan gümrük birliği anlaşmasına kadar uzanır. Kırgızistan 1996 yılında ve Tacikistan 1997 yılında bu birliğe dahil olmuşlardır. İlgili birlik anlaşmasının kapsamının 2001 yılında genişletildiği ve Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ülkelerini bünyesinde barındıran Avrasya Ekonomik Topluluğu (Eurasia Economic Community) adı altında yeni bir örgütlenme modelinin geliştirildiği görülmektedir (Primbayev ve Ganiyev, 2010: 82). Bu yapı temelde BDT'nin kurumsal yapısını geliştirmiş ve BDT'nin yapmadığı şekilde, üye ülkelerin anlaşmaya çekince koymasını engelleyerek anlaşmanın meşruluk zeminini genişletmiştir. Ayrıca anlaşmanın sürekli bir yürütme konseyi olacak şekilde bir Entegrasyon Konsülü ve üye ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları çözmesi için özel bir mahkeme kurulması kararlaştırılmıştır. Diğer yandan anlaşma organlarının kararları bağlayıcı değil tavsiye niteliğinde olduğundan beklenen etkiyi gösterdiği de söylenemez. Buna mukabil, 1 Haziran 2011 yılına gelindiğinde, Gümrük Birliği'nin esas katılımcıları olan Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasındaki esas anlaşma ve bu netice ile kurulan gümrük denetimi tamamen iptal edilmiş ve bu ülkeler arasındaki emtia dolaşımını serbest kılan yeni bir düzenleme sağlanmış; 2012 yılında bu ülkeler arasında Avrasya Ekonomik Komisyonu (Eurasia Economic Commission) sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece bu ülkeler arasındaki emtia, hizmet, sermaye ve işçi dolaşımını serbestleştirmeye dönük adımlar atılmış, devlet müdahalesini engelleyici politikalar geliştirilmiş, diğer yandan bu ülkelerin petrol ve doğalgaz üreticisi olmalarından kaynaklı bir husus olarak petrol ve doğal gaz geçişleri hakkında birtakım esaslar hükmüne bağlanmıştır.

Avrasya Ekonomik Birliği'nin kuruluş amacı temel olarak; üye ülkeler arasında ortak gümrük tarifeleri belirlenerek tek ekonomik sahanın hayata geçirilmesi, sermaye ve emek dolaşımında etkinliğin sağlanması, sanayi, ulaşım, enerji, üretilen mal ve hizmetlerin koordineli bir şekilde yürütülmesi, birliğe üye ülkelerin kendi iç kanunlarının uyumu sürecinde ekonomik politikalarının koordinasyon içerisinde yürütülmesi, ekonomik güvenlik, sınır, bölgelerarası göç ve işbirliğinin sağlanmasıdır (Halidov 2015: 340; <https://www.eacunion.org/en/>). AEB'nin ana hedeflerinden biri, üye ülkeler arasındaki ekonomik entegrasyonu artırmaktır. Bu, ortak bir pazarın oluşturulmasını, serbest dolaşımı ve yatırımları teşvik etmeyi içerir. Ortak ekonomik alanın geliştirilmesi, üye ülkelerin ulusal ekonomilerini daha iyi bir şekilde koordine etmelerine ve böylece ekonomik refahlarını

artırmalarına yardımcı olur (De Haas ve Vinokurov, 2012). Üye ülkeler arasındaki karar alma süreci ise ortaklaşa yürütmektedir. Her üye ülke, AEB'nin en üst organı olan Yüksek Ekonomik Konsey'e bir temsilci atanmıştır. Kararlar, üye ülkeler arasında müzakere edilir ve onaylanır. Bu işleyiş, üye ülkeler arasında iş birliği ve uyum sağlama amacını yansıtmaktadır (<https://www.eaeunion.org/en/>, 01.10.2023). AEB'nin gelecekteki hedefleri arasında üye ülkeler arasındaki ekonomik iş birliğini daha da derinleştirmek, ticaret ve yatırımı artırmak, yeni üyeleri çekmek ve bölgesel istikrarı teşvik etmek yer almaktadır. Özellikle enerji, teknoloji ve diğer stratejik sektörlerde iş birliğini genişletme çabaları öne çıkmaktadır (Libman ve Vinokurov, 2012).

Diğer taraftan ise birliğin üye ülkelere etkilerini değerlendirmek ve yansımalarını analiz etmek gerekmektedir. Bu doğrultuda birliğin kuruluş amacı, gelecek vizyonu gibi temel faktörlere göre üye ülkelere yansımalarını değerlendirmek önem arz etmektedir (Vinokurov, 2018). Değerlendirmesi gereken temel faktörler içerisinde ise;

Ticaret Kolaylığı ve Serbest Ticaret Alanı: AEB, üye ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştırmak için gümrük tarifelerini azaltma veya kaldırma ve sınır kontrollerini azaltma gibi önlemler içerir. Bu, üye ülkelerin birbirleriyle daha fazla ticaret yapmalarına olanak tanır ve bu, ülkelerin ekonomik büyümelerini destekleyebilir.

Ortak Pazar Oluşturma: AEB'nin ortak pazar oluşturma amacı, üye ülkelerin ekonomilerini birleştirme ve daha büyük bir pazarda rekabet etmelerine yardımcı olabilir. Bu, özellikle daha küçük ülkeler için dış ticarete avantaj sağlayabilir.

Yatırım Fırsatları: AEB, üye ülkeler arasındaki yatırımı teşvik etmek amacıyla çeşitli anlaşmalar ve düzenlemeler içerir. Bu, ülkeler arasında doğrudan yabancı yatırım akışını artırabilir ve ekonomik büyümeyi destekleyebilir.

Politik İşbirliği: AEB, üye ülkeler arasında politik istişare ve işbirliği fırsatları sağlar. Bu, bölgesel meselelerde koordinasyonu kolaylaştırabilir ve istikrarı teşvik edebilir.

Teknik ve İdari İşbirliği: AEB, üye ülkeler arasında teknik ve idari işbirliği programları yürütür. Bu, ülkelerin ekonomik altyapılarını ve kapasitelerini geliştirmelerine yardımcı olabilir.

AEB'nin üye ülkeler üzerindeki etkisi de bazı sınırlamalarla karşılaşabilir. Ülkenin yapısal özellikleri bu sınırlamaları farklı düzeylerde olmasına ve doğal olarak birliğin faydalarını da etkilemektedir. Örneğin ekonomik farklılıklar, AEB üye ülkelerinde ekonomik büyüklük, endüstriyel gelişme düzeyi ve ekonomik çeşitlilik açısından farklılık gösterir. Bu nedenle, bazı ülkeler diğerlerine kıyasla daha fazla fayda sağlayabilir. Politik faktörlerde üye ülkeler arasında politik ve jeopolitik gerilimler, işbirliğini sınırlayabilir veya engelleyebilir. Ek olarak, AEB'nin dış ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, uluslararası pazar koşulları ve küresel ekonomik faktörler tarafından etkilenebilir.

Avcu 2014 yılında 'Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları' adlı çalışmasında Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olmasının muhtemel olumlu ve olumsuz etkilerini analiz etmiştir. AEB'nin olumlu yönleri olarak üye ülkelerle ticaretin daha da gelişeceği, gümrük gelirlerinin artacağı, sınır güvenliğinin sağlanacağı, yatırımların artacağı ve işçi dövizlerinde artış olacağı yönünde tahminlerde bulunmuştur. Olumsuz yönleri ise Kırgızistan yeniden ihracat özelliğini kaybedeceğinden dolayı işsizliğin artacağı ve tüketim mallarında artış görüleceğini öngörmüştür. Üye ülkeler dışındaki ülkeler açısından ise Kırgızistan'a ihracat daha pahalı hale geleceğinden ülkede doğrudan yatırım yapanların sayısı artacağını ifade etmiştir.

Cherevyk 2017 yılında 'First Results of Kyrgyzstan's Membership in EAEU: Economic Dimension' adlı çalışmasında Kırgızistan, Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılımı sonucunda ekonomisini yeniden yapılandırma, kendi endüstrisini ve tarımını canlandırma fırsatını elde ettiğini vurgulamıştır. Kırgızistan'ın EAEB entegrasyon süreçlerindeki yeni

Avrasya Ekonomik Birliğinde Kırgızistan'ın Genel Durumu

gelişme koşullarına uyum sağlamak için daha fazla zamana ihtiyacı olduğunu ve ekonomisinin daha iyi sonuçlar gösterebileceği sonucuna ulaşmıştır.

Yıldırım ve Stamaliev 2019 yılında 'Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği' adlı çalışmalarında Kırgızistan için birliğe üyeliği ekonomik anlamda olumsuz olmuştur. Bunun nedenlerinin başında üye devletler arasındaki ekonomik eşitsizlik, Kırgızistan'ın alt yapısının bu birliğe hazır olmayışını vurgulamaktadırlar. Ancak Kırgızistan ekonomisinin modernleşmesi, Kırgızistan vatandaşlarının çalışma şartlarının kolaylaştırılması gibi sebeplerden dolayı bu birliğin önemi Kırgızistan ekonomisi için büyük avantaj olduğuna değinmişlerdir.

Demirtepe ve Omonkulov 2022 yılında 'Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği Üyeliği: Asimetrik İlişkinin Gölgesinde Refah Arayışı' adlı çalışmalarında Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olma kararının arkasında yatan nedenleri irdelemekte ve üyeliğin üzerinden geçen yedi yıl içindeki yansımalarını değerlendirmeyi amaçlamamışlardır. 2017 yılı itibari ile ülkeden çekilen yabancı sermayenin ülkeye giren yabancı sermayeden daha çok olduğunu belirtmişlerdir. Kırgızistan'ın dış borcunun sürekli olarak arttığı, Kırgızistan'ın Rusya ve Çin'e olan bağımlılığını beraberinde getirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

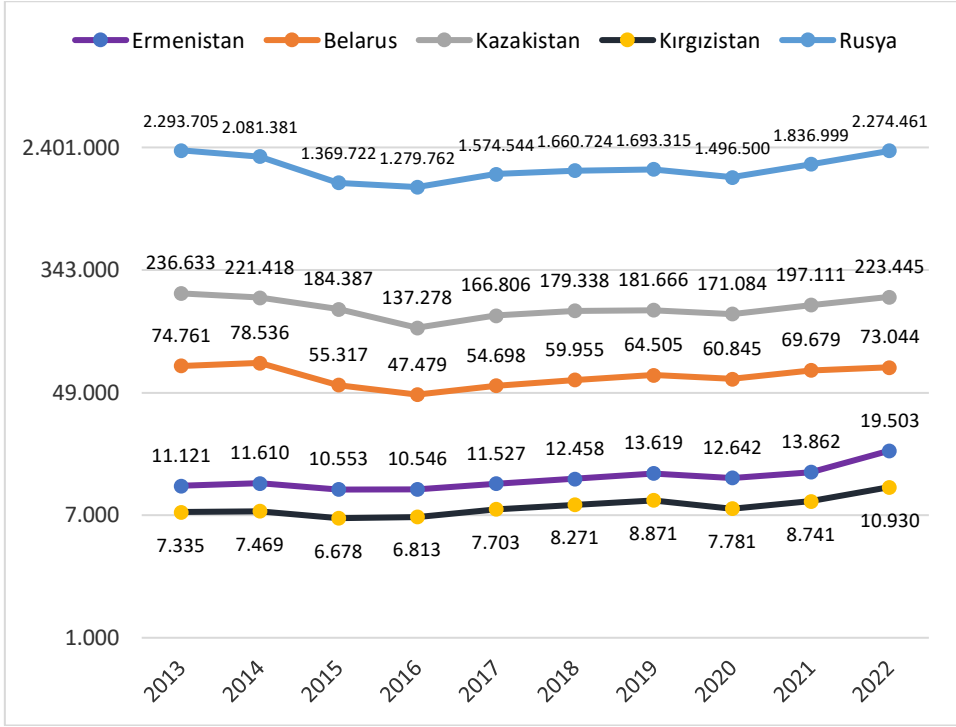
Sonuç olarak, AEB'nin üye ülkeler üzerindeki etkisi karmaşıktır ve faydaları ülkeden ülkeye değişebilir. AEB'nin etkilerini tam olarak değerlendirmek için daha fazla zaman ve veri gerekebilir. Bu nedenle her üye ülke için AEB'nin etkisini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek önemlidir. Bu kapsamda Birliğin Kırgızistan'a yansımalarının genel bir değerlendirmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne giriş sürecinden günümüze kadar ekonomik göstergelerindeki değişimlerin hangi yönde olduğunu araştırmak amacıyla GSYH, Kişi başı milli gelir, büyüme oranı, enflasyon oranı, ithalat-ihracat ve dış ticaret dengesi göstergelerini 2013-2022 yılları arasındaki on yıllık bir periyotta incelenmiştir. Dünya Bankası veri tabanı ile AEB'nin veri tabanındaki bilgiler incelenerek veri elde edilmiştir. Veriler üye ülkeleri de kapsayacak şekilde ele alınmış ve Kırgızistan özelinde daha ayrıntılı değerlendirilmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

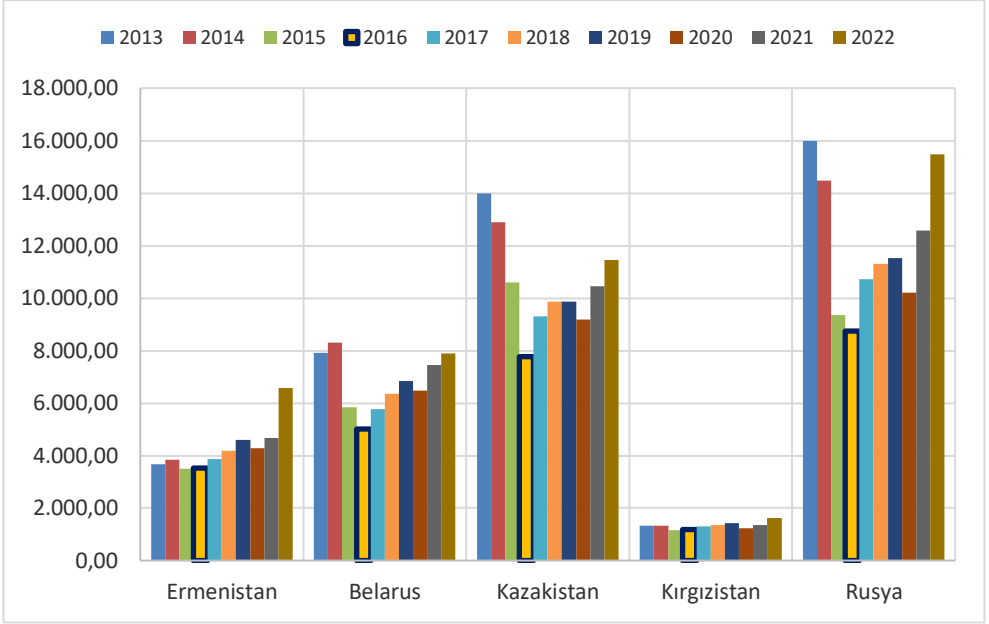
Çalışmada değerlendirilecek göstergeler kapsamında analizlere grafikler ile yer verilmiştir. Birliğe üye ülkelerin ekonomik durum göstergelerinden biri olan GSYH verileri aşağıdaki grafik 1'de sunulmuştur.

Grafik 1 Yıllara Göre Avrasya Ekonomik Birliğine Üye Ülkelerin GSYH (Milyon \$)
Kaynak: www.eurasiancommission.org, 01.10.2023

Grafik 1'de verilen değerler ülkelerin GSYH yansıtmaktadır. Grafik 1 incelendiğinde GSYH'de büyük bir artış yaşanmamıştır. Son dönemde 2020 yılından itibaren süreklilik arz eden bir artış yaşandığı görülmektedir. Fakat genel itibari ile GSYH oranlarında on yıllık süreç içerisinde üye ülkelerin benzer düşüş ve artışlar yaşadığı gözlemlenebilir. Kırgızistan özelinde ise GSYH oranı 2015 yılında ve 2020 yılında düşüş yaşansa da genel anlamda artış yaşandığı ifade edilebilir.

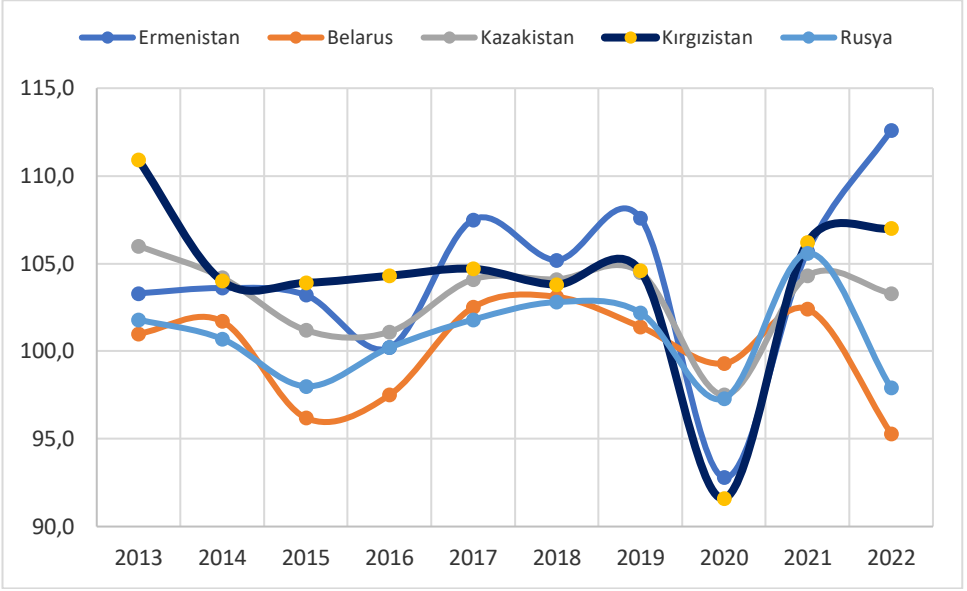
Avrasya Ekonomik Birliğinde Kırgızistan'ın Genel Durumu

Grafik 2 Yıllara Göre Üye Ülkelerin Kişi Başına Düşen Milli Gelir Durumu (\$)

Kaynak: www.eurasiancommission.org, 01.10.2023

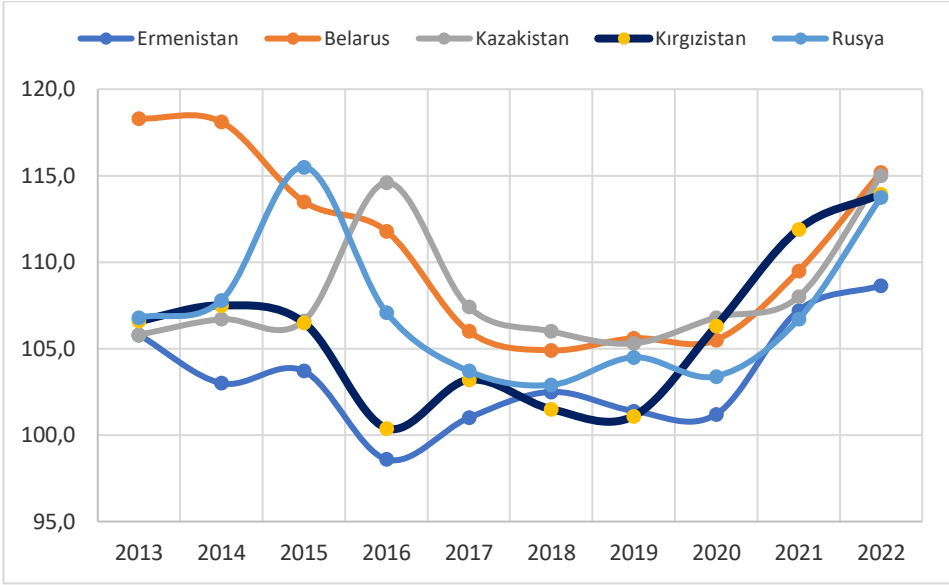
Diğer bir gösterge olan Kişi Başına Düşen Milli Gelirde ülkelerin farklı düzeylerde oldukları Grafik 2’de gözlemlenmektedir. İlk sırada bulunan Rusya 2013 ve 2014 yılında önemli düşüş yaşarken son dönemde yükselişe geçmiştir. İkinci sırada bulunan Kazakistan ise 2013-2016 yılları arasında düşüş yaşasa da sonraki dönemde kişi başına düşen milli gelirinde yükselme sağlamıştır. Üçüncü sıradaki Belarus ile dördüncü sıradaki Ermenistan son dönemlerde sürekli bir artış serisi gerçekleştirmiştir. Diğer taraftan kişi başına düşen milli gelire göre üye ülkeler içerisinde en son sırada yer alan Kırgızistan düşük bir oranda ve artış oranı da yüksek bir düzeyde değildir.

Grafik 3 Üye Ülkelerin Yıllara Göre Ekonomik Büyüme Oranları (%)
Kaynak: www.eurasiancommission.org, 01.10.2023

Grafik 3 incelendiğinde 2020 yılına kadar dalgalı bir GSYH'da dalgalı bir büyüme gözlemlenirken, 2020 yılındaki COVID nedeniyle büyüme oranlarında düşüş yaşanmıştır. 2020 yılından sonra yükselişe geçen oranlar 2022 yılında tekrar düşüş gözlemlenmiştir. Fakat Ermenistan'ın büyüme oranı yükselişini sürdürdüğü gözlemlenmiştir. Kırgızistan özelinde ise 2022 yılında bir önceki yıla göre büyüme oranı yüzde 107 olarak hesaplanmıştır. Bu şekilde hesaplanmasının nedeni Avrasya Ekonomik Birliğinin veri tabanında (www.eurasiancommission.org, 01.10.2023) büyüme oranları bir önceki büyüme oranı ile karşılaştırılarak hesaplanmaktadır. Genel durumu değerlendirilecek olursa on yıllık süre zarfında ortalama yüzde 4,5 oranında büyümeye sahiptir.

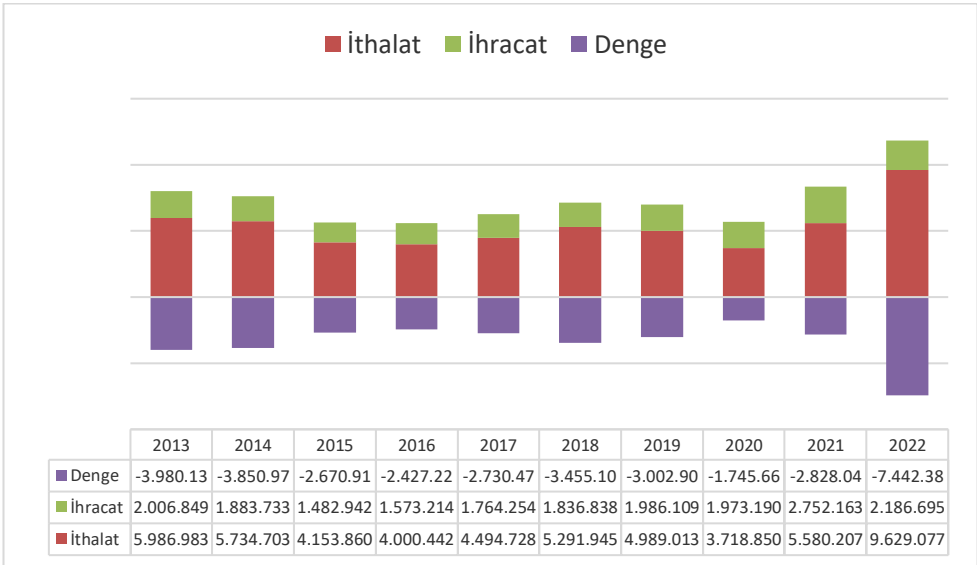
Avrasya Ekonomik Birliğinde Kırgızistan'ın Genel Durumu

Grafik 4 Üye Ülkelerin Yıllara Göre Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: www.eurasiancommission.org, 01.10.2023

Grafik 4 incelendiğinde ise üye enflasyon oranları 2020 yılına kadar Belarus ve Kazakistan 0,5'e kadar düştüğü, Kırgızistan, Rusya ve Ermenistan ise 0,1'e kadar düştüğü gözlemlenmiştir. 2020 yılından sonra pandemi ile birlikte enflasyon oranlarında yükseliş olduğu gözlemlenmiştir. Kırgızistan bir önceki yıla oranla 2021 yılında 111,9, 2022 yılında 113,9 düzeyinde enflasyon oranı ile karşı karşıyadır.

Grafik 5 Kırgızistan'ın Yıllara Göre İthalat/ İhracat ve Ticaret Dengesi (Bin \$)

Kaynak: www.eurasiancommission.org, 01.10.2023

Grafik 5'te Kırgızistan'ın toplam ihracatı, ithalatı ve dış ticaret dengesi yıllara göre sunulmuştur. Grafik incelendiğinde Ülkenin dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir. An az açık verdiği 2020 yılında pandeminin etkisinin olduğu söylenebilir. Bunun yanında 2022 yılında son on yıldaki en yüksek açık verdiği gözlemlenmiştir. Açık incelendiğinde ise ihracat seviyesinin aynı düzeylerde kalırken, ithalat oranında artış olduğu ve bu nedenle açığın arttığı görülmektedir. Diğer taraftan Kırgızistan'ın ihracatında önemli bir artış olmaması, bunun yanında ithalatında sürekli artışların olması Avrasya Ekonomik Birliği kapsamında dikkate alınması önemlidir.

SONUÇ

Avrasya Ekonomik Birliği beş üye ülke ile ekonomik hacmi açısından küresel boyutta güçlü bir yapılanmadır. Birliğin genel yapısı ve ülkelere yansımalarından ziyade çalışmanın amacı kapsamında Kırgızistan'a yansımaları dikkate alınmıştır. Birliğin Kırgızistan'a olumlu veya olumsuz durumların değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında Kırgızistan'ın GSYH, kişi başına düşen milli gelir, büyüme oranı, enflasyon oranları ihracat/ithalat, dış ticaret dengesi gibi göstergelere değerlendirilmiştir.

Kırgızistan'ın GSYH ve Kişi başı düşen milli gelir seviyesi üye ülkeler arasında en düşük seviyeye sahiptir. On yıllık süreç içerisinde incelendiğinde GSYH 2013 yılında 7.335 dolar iken 2022 yılında 10.930 \$ seviyesine gelmiştir. Kişi başına düşen milli gelirden ise 2013 yılında 1339\$ iken 2022 yılında 1619\$'dır. Bu bilgiler ışığında Kırgızistan'ın on yıllık süreç içerisinde büyük artışların olmadığı gözlemlenirken diğer üye ülkelerde artış oranı daha fazladır.

Diğer taraftan Üye ülkelerin büyüme oranları farklı düzeylerde iken 2022 yılında diğer üye ülkelerin aksine Ermenistan'ın büyüme oranı sürmektedir. 2020 yılında pandemi nedeniyle tüm üye ülkelerin büyüme oranları düşüş yaşarken, pandemi sonrası üye ülkelerin büyüme oranları artmıştır. 2022 yılında ise Ermenistan hariç diğer üye ülkelerin büyüme oranı düşüş eğilimindedir. Kırgızistan'ın büyüme oranlarında bir önceki yıla göre ortalama %4,5 oranında büyüme sergilemiştir (2020 yılında pandemi dönemi hariç). Özellikle son 2 yılda önceki yıla göre 2021 yılında 106,2; 2022 yılında 107,0 oranla büyüme sergilemiştir.

Ekonomik göstergelerden bir diğeri enflasyon oranlarında ise üye ülkelerin dalgalı bir eğilimi gözlemlenirken, 2020 yılından sonra enflasyon oranlarında artış gözlemlenmiştir. Bunun nedeni küresel ekonomik durumdan kaynaklandığı söylenebilir. Enflasyon oranı, bir önceki yıl ile karşılaştırılarak yapılan hesaplamada Kırgızistan pandemi öncesi 101,1 seviyelerine kadar düşmüşken, pandemi sonrası 2021 yılında 111,9 ve 2022 yılında 113,9'a kadar yükselmiştir.

Kırgızistan'ın toplam dış ticaret dengesi değerlendirildiğinde 2013 ile 2022 yılları arasında sürekli açık verdiği gözlemlenmiştir. 2013-2022 yılları arasında ülkenin ihracatında büyük bir artış olmamasına rağmen, ithalat seviyesinde artış yaşanmıştır. Örneğin 2022 yılında 5.580.207,28\$ ithalat yapılmışken dış ticaret açığı -2.828.043,54\$ olmuştur. 2023 yılında ise ithalat 9.629.077,53\$ iken -7.442.382,51\$ dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında Kırgızistan'ın ihracat seviyesinde artış olmaması ekonomik birliğin bu gösterge için olumlu bir yönü olmadığı söylenebilir.

Özetle değerlendirilen göstergeler de Kırgızistan'ın ekonomik durumu büyük oranda stabil gözükmektedir. Ülkenin refah düzeyinde yükseliş eğilimi göstermediği ama pozitif yönlü olduğu söylenebilir. Ülkenin pandemi sonrası ve küresel ekonomik kriz durumu da dikkate alındığında birliğin pozitif etkilerinin azaltmış olabilir. Ayrıca ülkenin ekonomik yapısı da birliğin sunduğu gelişme dinamiklerini kullanamadığı söz konusu olabilir. Bu

Avrasya Ekonomik Birliğinde Kırgızistan'ın Genel Durumu

nedenle birliğin olumlu veya olumsuz yanlarını değerlendirmek için diğer ülkelere yansımaları ile birlikte ele alınarak kapsamlı bir değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Avrasya Gümrük Birliği Kırgızistan için çok iyi değerlendirilmesi gereken bir fırsattır. Birliğe üyeliğinin sonuçlarını görmek için henüz çok erkendir. Kırgızistan da dahil olmak üzere AEB içindeki bulunan ülkelerin birbirleri ile koordinasyon içerisinde çalışmaları gerekmektedir. Kırgızistan ekonomisinin büyük bir bölümünü tarım sektörü oluşturmaktadır. Avrasya Ekonomik Birliği üye ülkeleri ile büyük tarım işletmeleriyle entegrasyon olarak tarımdan beklenen geliri sağlamak mümkündür.

Avrasya Ekonomik Birliği çok büyük pazar ve gümrük tarifelerinin de üçüncü ülkelere yüksek oranlı olması fırsatıyla ülkeye ithal edilen ürünleri, yabancı sermayeyi teşvik ederek bu ürünlerin ülke içerisinde üretimi sağlanabilir. Fakat yabancı sermaye yatırımlarını çekmek için gerekli altyapının oluşturulması gerekmektedir.

Ayrı bir sorun ise üretilen malların diğer üye ülkelerde alıcı bulması için yine devlet destekli araç kurumlar veya üreten kişiye özellikle de tarım sektöründe ürettiği mahsulü satma garantisi verilerek teşvik edilebilir. Böylelikle üretimi yapan kişinin satabilirmiyim kaygısını ortadan kaldırmak mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Avcu, S. A. (2014). Avrasya Gümrük Birliği ve Kırgızistan: Avantajları ve Dezavantajları. Avrasya Etüdüleri.
- Avrasya Ekonomik Birliğinde Yer alan Ülkelerin İstatistik Bilgileri http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/union_stat/Pages/default.aspx 01.10.2023
- Cherevyk K.A. (2017). First Results of Kyrgyzstan's Membership in EAEU: Economic Dimension, *Bulletin of the volga region Institute of Administration*, Vol. 17. № 4
- De Haas, M., & Vinokurov, E. (2012). Regional integration and economic convergence: Lessons from the Commonwealth of Independent States. Routledge.
- Demirtepe M. T., Omonkulov, O. (2022). Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği Üyeliği: Asimetrik İlişkinin Gölgesinde Refah Arayışı, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* Aralık 6 (2), 532-574
- Dura, C., Atik, H., & Dumrul, C. (2007). Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye. Nobel Yayınları İstanbul.
- Ertürk, E. (1997). Ekonomik Entegrasyon Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, 1.Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa.
- Halidov İ. (2015) Çok Kutuplu Dünya Sistemi İçin Rusya'nın Desteklediği Bölgesel ve Uluslararası Örgütler Akademik Bakış Dergisi Sayı: 51 Eylül – Ekim 2015 Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Celalabat – Kırgızistan
- Laitinen, A. (2018). Kyrgyzstan in the Eurasian Economic Union: challenges and opportunities (Master's thesis).
- Pirimbayev, C., & Ganiyev, C. (2010). Avrasya Ekonomik Topluluğu: Bir İktisadi İşbirliği Alternatifi. in International Conference on Eurasian Economies (pp. 82-85).
- Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama, 21.Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Uyar, S. (2000). Ekonomik bütünleşmeler ve Gümrük Birliği teorisi. *Dış Ticaret Dergisi*, 19(4).
- Vinokurov, E. (2018). Introduction to the Eurasian economic union (pp. 1037-1058). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Vinokurov, Evgeny & Libman, Alexander, 2012. "Eurasian Integration: Challenges of Transcontinental Regionalism," MPRA Paper 61639, University Library of Munich, Germany
- Yeliseyeu, A. (2019). The Eurasian Economic Union: expectations, challenges, and achievements. German Marshall Fund of the United States.
- Yıldırım O., Stamalieva M. (2019). Kırgızistan'ın Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üyeliği, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 681-700.
- Yüceol, H. M. (1999). Bölgeselleşme Süreci ve Türkiye-AB Gümrük Birliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2).
- Ziguo, L. (2016). Eurasian Economic Union: Achievements, Problems and Prospects. *China Int'l Stud.*, 58, 129.

SECURITY STRATEGY OF SAUDI ARABIA AS A REGIONAL POWER IN THE UNIPOLAR SYSTEM (2010-2020)

TEK KUTUPLU SİSTEMDE BİR BÖLGESEL GÜÇ OLARAK SUUDİ ARABİSTAN'IN GÜVENLİK POLİTİKASI (2010-2020)

ПОЛИТИКА БЕЗОПАСНОСТИ САУДОВСКОЙ АРАВИИ КАК РЕГИОНАЛЬНОЙ ДЕРЖАВЫ В ОДНОПОЛЯРНОЙ СИСТЕМЕ (2010-2020)

Sibel Bülbül PEHLİVAN*

ABSTRACT

When the security policies of Saudi Arabia between 2000-2010 and 2010-2020 are examined, it can be seen that although there is no change in the internal threats to the Saudi Arabian Regime, there has been a change and transformation in its external threats. Therefore, although the internal threats are the same, in the alliance relations it has formed to balance the internal threats with the interrelated external threats, the interrelated external threats and the main threat have changed. In this case, it shows us that state behavior and alliance relations are constantly re-established as instant security measures. Threats, which are also seen as the dynamic structure of the international system, and the change in alliance relations necessitate a multifaceted approach for regional powers. This is also due to the features of Saudi Arabia such as the monarchical state structure, the competing allegiances of the people, and the fact that it is a rentier state. For societies where the security of the regime is more important and prioritized than the security of the state due to internal threats, it should have multi-layered factors to ensure their security, because of their local characteristics. For Saudi Arabia, these factors consist of internal threats, an external threat interrelated with an internal threat, and regional and global threats. This situation gives rise to the omni-balancing strategy, which means that Saudi Arabia forms alliances with foreign powers interrelated to its internal threats and balances internal and external threats with each other. In cases where omni-balancing is not possible, various reforms, social assistance and cooperation initiatives come into play.

Keywords: Saudi Arabia, regional power, security strategy, omni-balancing strategy, internal and external threats.

* **ORCID:** [0000-0003-4729-685X](https://orcid.org/0000-0003-4729-685X), Doctoral Program Graduate of İstanbul University, Department of Political Science and International Relations, sibelbulbul85@hotmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: BÜLBÜL PEHLİVAN, S. (2023). SECURITY STRATEGY OF SAUDI ARABIA AS A REGIONAL POWER IN THE UNIPOLAR SYSTEM (2010-2020). *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 137-153. DOI: [10.17498/kdeniz.1375733](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1375733)

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

ÖZ

Suudi Arabistan'ın 2000-2010 yılları ve 2010-2020 yılları arasındaki güvenlik politikaları incelendiğinde Suudi Arabistan'ın Rejim'inin güvenliği noktasında iç tehditlerinde herhangi bir değişiklik olmamasına rağmen dış tehditlerinde değişim ve dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla iç tehditleri ilişkili dış tehditle dengelemek için sergilediği ittifak ilişkilerinde iç tehditleri aynı olmasına rağmen ilişkili dış tehditler ve ana tehdit değişikliğe uğramıştır. Bu durumda bize devlet davranışlarının ve ittifak ilişkilerinin anlık güvenlik tedbirleri olarak sürekli yeniden kurulduğunu göstermektedir. Uluslararası sistemin dinamik yapısı olarak da görülen tehditler ve ittifak ilişkilerindeki değişim bölgesel güçler için çok yönlü bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Bu durum Suudi Arabistan'ın devlet yapısının monarşik olması, halkın devlet dışında rakip bağılıklara sahip oluşu ve ekonomik özelliklerinin rantiyer devlet oluşu gibi özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. İç tehditlerle rejimin güvenliğinin devletin güvenliğinden daha önemli ve öncelikli görüldüğü toplumlar için yerel özelliklerinin de buna müsait oluşundan dolayı güvenliklerini sağlamak için çok katmanlı etkenlere sahip olması gerekmektedir. Suudi Arabistan için bu etkenler iç tehditlerden, iç tehditle ilişkili bir dış tehditten, bölgesel ve küresel tehditlerden oluşmaktadır. Bu durumda Suudi Arabistan'ın iç tehditleri ile ilişkili dış güçlerle ittifak yapmasına, iç ve dış tehdidi birbiriyle dengelemesini ifade eden çift dengeleme stratejisini doğurmaktadır. Çift dengelemenin mümkün olmadığı durumlarda da çeşitli reformlar, sosyal yardımlar ve iş birliği girişimleri devreye girmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suudi Arabistan, bölgesel güç, güvenlik stratejisi, çift dengeleme stratejisi, iç ve dış tehditler.

АННОТАЦИЯ

Если проанализировать политику безопасности Саудовской Аравии в период с 2000 по 2010 годы и с 2010 по 2020 годы, можно увидеть, что, хотя нет никаких изменений во внутренних угрозах, касающихся безопасности саудовского режима, произошли изменения и трансформация его внешних угроз. Таким образом, при союзнических отношениях для уравнивания внешней угрозы Саудовская Аравия устанавливая альянсы, пытается сбалансировать внутренние угрозы с соответствующей внешней угрозой, Это показывает, что поведение государства и союзнические отношения постоянно устанавливаются как мгновенные меры безопасности. Угрозы и изменения в союзнических отношениях, которые также рассматриваются как динамическая структура международной системы, требуют многогранного подхода со стороны региональных держав. Поскольку как Саудовской Аравия является государством-рантье, такая ситуация также обусловлена исходя из разных характеристик, таких как её монархическая государственная структура и общество, имеющие конкурирующую лояльность за пределами государства, а также её экономическое положение. Общество, где внутренние угрозы и безопасность режима считаются более важными и приоритетными, чем безопасность государства, должны иметь многоуровневые факторы обеспечения своей безопасности, поскольку местные особенности являются подходящими для этого. Для Саудовской Аравии эти факторы исходят из внутренних угроз, связанные с внешней и региональными и глобальными угрозами. В тех случаях, когда двойное балансирование невозможно, в игру вступают различные инициативы по реформированию, социальной помощи и сотрудничества.

Ключевые слова: Саудовская Аравия, региональная держава, стратегия безопасности, стратегия двойного балансирования, внутренние и внешние угрозы.

Introduction

In our study, the security strategies of Saudi Arabia as a regional power in the unipolar system between 2010 and 2020 is discussed. These strategies are examined in terms of global, regional and internal threats, and the state behavior of Saudi Arabia is analyzed. In the said period, the change in the regional policies of the superpower caused different actors to stand out in the region. While the structure of the system was unipolar, the structure of the region has become multipolar. For Saudi Arabia, the existing global threat in its region has left its place to many regional threats, and with the effect of the Arab Spring, internal threats have become even more important for the security of the regime. For this reason, Saudi Arabia's security strategy between 2010 and 2020 is examined on the basis of global, regional and internal threats. While the regional policies of the superpower are important in determining the main threat of Saudi Arabia, it is necessary to examine what kind of threats exist to the security of the regime due to its local characteristics to determine its primary threat.

When Saudi Arabia's 2010-2020 foreign policies are analyzed, it can be seen that the Riyadh Government adopted a bilateral regional policy. Sometimes it takes a position as a mediator, such as stabilizing the monarchies of Jordan and Morocco and supporting the army in Egypt, it can adopt aggressive policies with military interventions and support the Yemeni administration and the opposition forces in Syria against Iran, which aims to be the dominant power in the Middle East Region. With the onset of the Arab Spring, Saudi Arabia has tended to ally with interrelated external threats in order to combat internal threats like Shiites, liberals, reformists, and the Muslim Brotherhood. It has tried to omni-balance by establishing various alliances with Egypt against the internal threat of the Shiites, the external threats, Yemen, Bahrain and even Syria and the Muslim Brotherhood, and also allied with the USA against the threats posed by the reformists. Forming various alliance relations with the United Arab Emirates, Kuwait, Bahrain and Qatar in order to prevent and balance Iran in the Middle East was also the method of ensuring its security in the foreign policy adopted in this period (Ataman, Demir, 2011: 196-202).

Table 1. Perceived Threats and Implemented Policies by Saudi Arabia

Threats and Combating Methods of Saudi Arabia (2010-2020)			
Internal Threats	External Threats	Interrelated Threats	Alliance Strategy
Muslim Brotherhood Shiites Reformists	Iran	Egyptian-Muslim Brotherhood Yemen Bahrain Syria	Alliance with Egypt Support to Bahrain Intervention in the Yemeni Civil War Military support to the Syrian opposition

Table 2. Factors affecting the Security Strategy of the Regional Power in the Unipolar System (2010-2020)

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

Structure of the System	Unipolar
Regional Policies of Superpower	Passive Engagement Strategy
Regional Power's Foreign Policy Options	Mediator-Aggressor-Threat Balance
The Most Important Threat to Regional Power (Internal)	Shiites, Muslim Brotherhood, Sahwa, Terrorist-related groups, Liberal Reformists
The Main Threat to Regional Power (External)	Iran
The Alliance Option of Regional Power	Omni-Balancing - Various alliances established with states interrelated with their internal threats in the region

1. GLOBAL THREATS TO SAUDI ARABIA

During the Obama Administration, which is called the passive engagement period, America tried to maintain its leadership role, tried to adapt to the strategic competition in Asia and to develop partnership when necessary. Therefore, it has been selective in its defense strategy. Because established partnerships and regional policies require large amounts of resources and defense expenditures. In line with the defense strategy determined during the Obama administration, certain regional priorities were detailed and partnerships were heavily emphasized (Hoffman, 2016: 42-43). During the Obama administration, the US grand strategy did not adopt any deep engagement policy for the Middle East Region, and Iran quickly strengthened its hand in the absence of this dominant power in the region. After the sanctions on Iran were lifted with the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) during the Obama administration, international isolation and economic sanctions were terminated. In this way, Iran did not encounter any military or internal difficulties, which allowed it to expand its sphere of influence in Iraq (a Shiite government) and Yemen (through the Houthis). In addition, Iran had the opportunity to gain control in Lebanon (through Hezbollah), take an active role in Syria, undermine Sunni regimes in the region such as those in Bahrain and Saudi Arabia, and support Hamas and Islamic Jihad in their wars against Israel (Ya'alon, 2017).

The first year of the US Trump Administration was characterized by the absence of clear policy guidelines for the Middle East. As a matter of fact, in the election campaign, although Trump has frequently stated that the US intervention should be limited in various regions, political scientists have frequently expressed in this process that the US Administration has no choice but to act as the "world police" in order to protect American interests (The Straits Times, 2018). (Because every dominant power deficiency in the Middle East is filled by elements against American interests. The United States has repeatedly intervened in the region with objectives such as confronting the spread of Iranian hegemony in the region, continuing to fight the Islamic State, and trying to stabilize Syria, Iraq, Lebanon, Yemen and Libya. The passive interventions of the USA in the region have forced the development of new strategies to deal with the radical elements in the region and to protect the national interests of the USA. By establishing alliances with regional powers to

Sibel Bülbül PEHLİVAN

develop effective strategies against these elements, it both strengthened its regional allies and created a new field of struggle (Ya'alon, 2017).

Later in Trump's presidency, the JCPOA pointed to a deeper understanding and a change in policy regarding the threat posed by the Iranian Regime to the Middle East and global stability. The US administration classified the Sunni Arab regimes and the Iranian Regime as the primary threat in the Middle East and did not see Iran as a contributor to regional stability. Therefore, it defines it as the main problem, not as a part of the solution as the Obama Administration does (The Guardian, 2018). However, in order to deal with Iran and achieve the goal defined by President Trump in his speeches, the Administration has refrained from reintroducing the nuclear deal. In addition, the USA put pressure on the Iranian Regime, forcing it to choose between continuing its nuclear weapons policies or surviving. Instead of putting pressure on Iran by uniting the parties, the agreement caused friction between the US and its five partners (England, France, Russia, China and Germany). These countries have found it appropriate to reopen the JCPOA. Because it has been already possible to apply heavy pressure against the Iranian Regime due to its violation of the Security Council's human rights resolutions such as the proliferation of weapons, terrorism, missile projects and the execution and arrest of opponents of the Regime. At the same time, the Trump Administration has carried out studies to more closely monitor the Iran Nuclear Project. These efforts consist of various investments in intelligence and alliances to prevent Iran from reaching military nuclear capability (Ya'alon, 2017).

The shift of the US grand strategy to the Indo-Pacific affects Saudi Arabia the most among the regional powers. There are large numbers of US troops in Saudi Arabia who provide vital support for Riyadh to maintain the balance of power with Tehran in the region. The absence of the United States in the Middle East region within the scope of its strategic plan weakens Saudi Arabia's position against its rival Iran. At the same time, the Kingdom has been heavily affected by the withdrawal of US troops supporting Saudi Arabia, as it was also in direct military conflict with the Iranian-backed Houthi militias in Yemen. The most obvious reason for this situation can be considered as the lack of qualification of the Saudi Arabian army and Iran's attempt to fill every power gap caused by the absence of the USA. Every change of administration in the USA and the change of the USA's grand strategies in the region always concerns Saudi Arabia. The Gulf Cooperation Council (GCC) disputes have also weakened Riyadh's position in the region and this caused some changes in its foreign policies. Thus, Saudi Arabia had to reconsider and reshape its relations with Qatar and Turkey, and even with the Tehran government. Therefore, the US's decision to change its regional policies and withdraw from the region, as in the scope of its grand strategy, affected Riyadh's foreign policy strategy and resulted in the Kingdom's maintaining the balance of power with Iran by cooperating with regional actors to maintain its influence in the region (Doost, 2021).

2. REGIONAL THREATS TO SAUDI ARABIA

Three different targets stand out in the foreign policy of Saudi Arabia in the Middle East. First; It has adopted an anti-Iranian policy in Yemen, Syria, and Bahrain in order to limit Iran's goals in the region, and has adopted a policy that is the opposite of the groups supported by Iran. While this policy has been sometimes in the form of military intervention like in Bahrain, sometimes in the form of supporting the government against the Houthis supported by Iran, like in Yemen, and sometimes by supporting anti-regime groups like in Syria. The main threat to the Saudi Regime has been Iran, and the main purpose was to develop alliance relations and omni-balance with Yemen, Bahrain and Syria, which were the internal threats that posed a serious threat to the security of the regime between 2010-2020,

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

and the interrelated external threats against the Shiites. During this period, Saudi Arabia took an aggressive stance in its domestic and foreign policy. Another internal threat, the Muslim Brotherhood, was suppressed by the internal threat and the interrelated external power by forming various alliance relations with Egypt as an external threat related to the military takeover in Egypt. In this process, it was seen that the alliance relations formed alone were not enough to suppress internal threats. In this case, social assistance and reforms were utilized. Thus, internal threats were mitigated and a omni-balancing strategy was implemented.

During the Arab Spring, Iran's support to the Houthis in Yemen, the administration supported by Hezbollah in Lebanon and the leadership of the Shiite Administration in Iraq put Saudi Arabia in a very difficult situation in terms of its security in the Middle East Region (Oktav, 2019). This caused it to take an increasingly aggressive stance in regional politics. American-based reports reveal that Saudi Arabia spent a total of 60 billion dollars and 200 million dollars per day between 2015 and 2018 in the Yemeni Civil War (Street, 2019 and Iran Press, 2019). Saudi Arabia's Yemen policy is to balance the Shiites, which it sees as an internal threat, and to prevent Iran's attempt to fill the power gap in the region. In general terms, when the relationship between Saudi Arabia and Iran is examined, there is an ongoing secret conflict. In this conflict, Iranian intelligence usually uses the traditional way of fighting Saudi Arabia, while Saudi Arabia generally fights against Iran by taking powerful states such as the USA and Israel on its side or by forming alliances with other states in the Middle East. As a result, the Saudi leadership, still fearful of direct confrontation with Iran, has taken action since 2005 to thwart Iran's real or perceived gains in the region. The mutual showdowns between these two countries in the fields of de facto, economic and cyber security can also be defined as "uninterrupted engagement" and "forward defense" strategy (Siber Bülten, 2019).

Among the policies, adopted during the Arab Spring, Saudi Arabia took a determined stance regarding its neighbor Bahrain. Military intervention was inevitable for Saudi Arabia and many Gulf states after the protests spiraled out of control and the rule of the House of the Caliph, which had a close alliance with Saudi Arabia, was jeopardized. Because the Arab Spring demonstrations in Bahrain were just one wave of a protest movement that originated largely from the country's Shiite majority. Even before 2011, the Bahraini administration had backed the Saudi administration in order not to make too many reforms, and above all it was trying to prevent the emergence of a constitutional monarchy there (Colombo, 2012). Located twenty miles off the east coast of Saudi Arabia, Bahrain was strategically important to Riyadh for economic, sectarian and geopolitical reasons. Because Bahrain is adjacent to the eastern province of Saudi Arabia, which has a quarter of the world's proven oil resources. Any unrest there had the potential to spread throughout the Kingdom and create chaos in global oil markets. The eastern province is also home to the majority of Saudi Arabia's Shia population, which equates to about 15% of the total population of Saudi Arabia and 30% of the eastern province's population. A radicalized and uneasy Bahrain with a Shiite population of around 70 percent could mobilize opposition groups in the eastern province of Saudi Arabia, in which case it would pose a serious external threat to the security of the Regime. An unstable Bahrain could hasten Iranian initiatives. A more visible Iranian presence in Bahrain would have confronted Tehran directly on the Saudi Arabian border (Karaağaçlı, 2011).

The popular uprisings against the regime, which started in Syria on March 15, 2011, still continue after Saudi Arabia supported anti-Regime movements such as Turkey and Qatar in 2012, and also with Russia and Iran supporting the regime. Saudi Arabia has been closely interested in who will rule Syria, because a Shiite administration in Syria that is pro-Iranian

Sibel Bülbül PEHLİVAN

would strengthen Iran's dominance in the region and thus pose a threat to the security of the Saudi Regime (Aras, Falk, 2015:325). However, the Riyadh administration could not provide significant support to the opposition in Syria due to the thought that the US would intervene in Syria and fears about Iran's reaction in financing and arming the rebels. Until November 2012, Saudi Arabia has gradually expanded its support for the rebels in southern Syria via Jordan (Amos, 2012).

While Saudi Arabia tried to prevent the revolution from spreading to the monarchies with its support to Bahrain, Oman, Jordan and Morocco, it also tried to bring the army and parts of the old regime to power in Egypt. Considering the generals as the only possible guarantors of stability, the Saudis supported the Egyptian military coup of July 2013. But it took more than two years for Riyadh to take a firm stand on the side of the counter-revolution. The most important reason for the support given to the military coup for Saudi Arabia was the stability of the state, seeing that the policies of President Mohammed Morsi and the Muslim Brotherhood created an increasing polarization in Egyptian society, and endangered the stability of the region. In terms of the security of the Regime, the ideological idea of Islam that the Muslim Brotherhood had and spread rapidly was also seen as dangerous for Saudi Arabia. Finally, Riyadh also worried that Tehran could use the turmoil in Egypt to expand its influence there (Torabi, 2012:109 and Steinberg, 2014:17).

The second goal of Saudi Arabia in ensuring its security was to support the allied monarchies in the region and to limit the growing influence of the Muslim Brotherhood in the transforming states in the region. The Saudi leadership openly endorsed the July 2013 military coup against Egyptian President Mohammed Morsi and pursued this policy increasingly aggressively, declaring the Muslim Brotherhood a terrorist organization in March 2014 (Telci, Rakipoğlu, 2018:157-160). Saudi Arabia's reaction to the Muslim Brotherhood stems from the advance of the Brotherhood Movement. The Muslim Brotherhood is seen as a serious internal threat because it is a cadre that voices radical rhetoric against the Saudi Regime and is supported by those who are against the regime. The support it has given to monarchies such as Bahrain and Oman, especially Egypt, is due to the fact that it has a serious internal threat against its monarchy. Thus, it balanced its internal threat with an interrelated external threat and appeased both internal and external threat.

The third goal of Saudi Arabia is to strengthen its ties with its allies in the region and to adopt policies that ensures energy security in the region. In this context, Saudi Arabia tried to increase its influence in the Gulf Cooperation Council (GCC) and decided to provide various social and economic aids for the monarchy states to easily suppress democratization movements within the country. Although this decision had a significant impact on Bahrain, it did not have a significant impact on Oman (Reuters, 2011). Being aware of the fact that the alliance relations have made many contributions to it to protect its Regime, Saudi Arabia aimed to become a regional power against the power gaps that Iran was trying to fill, to strengthen itself and the alliance relations. As a result, all the policies adopted were to form external alliances that would balance and mitigate the internal threat while there were so many internal threats to the regime.

3. INTERNAL THREATS TO SAUDI ARABIA

3.1. Liberal Reformists and Shiites

With the spring of 2011, the demands of the people of Saudi Arabia increased with the reform movements. There were different demands among the reformers in the country. The groups whose living conditions were below the standards demanded improvement of their economic conditions, Shiites demanded the elimination of their economic, cultural and political grievances, and women demanded new reforms regarding the rights granted to

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

women. In the face of these demands, Saudi Arabia took action very quickly against the democratization movements of its own Regime and announced that it would provide social aids to please its people. It has also increased security measures against protests at potential meeting locations and in areas that have traditionally caused constant unrest and it opposed any cooperation between liberal reformers and Shiites. These measures taken by the Saudi Arabian rulers were enough to stop the riots that broke out in March 2011 (Ataman, Demir, 2011:188-190). The Saudi administration responded to the first riots with arrests, increased security force presence, and various warnings to the public. King Abdullah made direct and indirect payments to the people and relieved his citizens economically. He promised to spend \$130 billion to address problems such as widespread unemployment and housing shortages. While stabilizing the west and center of the country after this process, the Shiites living in the eastern provinces were not satisfied due to the excessive pressure of the Saudi Administration. This made Saudi rulers nervous (Gavin, 2011:30).

In February 2011, movements similar to the uprising model in Tunisia and Egypt started in Saudi Arabia. Activists voiced demands in the streets of Riyadh for a democratically elected parliament, an independent judiciary and the release of all political prisoners. In addition, various campaigns titled "People want to overthrow the Regime" were organized on social media (Dünya Bülteni, 2011). Seeing this as a serious threat to the regime, the Saudi rulers announced on the second day through the representatives of the Ministry of Interior that all protests were banned and that the security forces would prevent any demonstration. The announcement was broadcast on all Saudi channels (Aljazeera, 2011a). Then, the country's most respected religious institution, the Supreme Council of Religious Scholars, declared that "any revolt against the state leader is against Islam." (Aljazeera, 2011b). In order to increase the security measures, the Ministry of Interior has appointed many new soldiers (Fisk, 2011). With these measures, possible riots were prevented. In this process, those who made any attempt or made a statement to threaten the security of the regime were arrested in a short time. Afterwards, while there were not many uprisings across the country, there were attempts to pose a threat to the regime in the Shiite settlements in the east of the country from time to time (Moghadam, 2017).

In general, the Saudi government's attitude towards the administration, members of the Dynasty and new ideas has become more harsh compared to previous periods. This process and the attitude of the administration affected the groups and individuals most affected by the Muslim Brotherhood. At the beginning of 2014, the Ministry of Interior of Saudi Arabia included the Muslim Brotherhood on the list of terrorist organizations. (Sınmaz, 2019). This attitude was considered as a message to its own citizens and to the sympathizers of the Muslim Brotherhood around the world. Afterwards, although no terrorist attacks were attributed, the Saudi Arabian government banned the Islamic Ummah Party, which represents the liberal Salafists, on the grounds that the political parties were not Islamic, and the party leaders were arrested. Because the Umma Party represented a group that synthesizes Salafi ideas and Islam and was influenced by the Muslim Brotherhood, it was popularly supported, especially in Kuwait and many Gulf countries. The party aimed to end the governments in the Gulf countries by peaceful means, to prevent the division of the region into small states, and to reduce the influence of America in the region. (Human Right Watch, 2011). The party's charter included general articles such as the implementation of Islamic values in domestic and foreign policies, the election of the parliament, the separation of powers and some democratic reforms in social life. In addition, the members of the party generally consisted of the intelligentsia of Saudi Arabia, university professors, educated clergy, businessmen and especially young people (The party's founding document and party member list were accessible on the party website until 2014, but after the closure of the party, access to the

Sibel Bülbül PEHLİVAN

website was also blocked). Considering both the dominant thoughts in the establishment of the Party and the members of the Party, it became inevitable for Saudi Arabia to define the Ummah Party as a threat to the continuation of the regime and to eliminate it from being a threat.

The reason why Saudi Arabia saw the Arab Spring as a threat and saw itself in danger was the frequent demonstrations of the Shiites in the eastern provinces. While the west and center of the country remained calm in general, the problem in the eastern provinces became more chronic with the Arab Spring. In addition, the Shiites in Bahrain demonstrating against the ruling council and the thought that Iran affected both the Shiites in Bahrain and the Shiites in the eastern provinces worried the Riyadh Administration. For this reason, the Saudi Regime accused Iran of inciting the Shiites in the region against its country at every opportunity. Most of the Shiites, who make up 15% of the population of Saudi Arabia, live in the eastern province, where they represent about half of the population. The "Shiite issue" is of particular strategic importance for the security of Saudi Arabia's Regime, as this region is also home to the oil industry and all the country's major oil fields. This caused Saudi Arabia to exert various political, economic and cultural pressures against the Shiites in the region, and these pressures caused the Shiite youth to become more militant and the social segregation to deepen. It is possible to say that the effect of Wahhabism, which is the religious-political identity on which the country was built, has the biggest share among the reasons. When we consider the religious teachings in which Wahhabism does not define Shiites as Muslims, the political distinction becomes even deeper (Steinberg, 2011).

Saudi Arabia's intervention in the Shiites in the eastern provinces and in the uprisings in Bahrain was also due to the Shiites' belief that they held sectarian beliefs loyal to Iran and were guided by Iran, rather than their political actions (Matthiesen, 2009). But with the Arab Spring, its attitude towards the Shiites in the eastern provinces of Saudi Arabia also changed, promising them to improve their living conditions. This attitude of the Saudi Regime kept the eastern provinces calm for a while, but after the security forces arrested Taufiq al-Amir and some protesters during the protests, the discontent among the Shiites started to flare up again (Arabian Business, 2011). Following this, Saudi Arabia accused Iran of supporting Shiite protests in Bahrain, Lebanon and in its country and of disrupting "national security and stability" (Matthiesen, 2012:650). Saudi Arabia reacted much more harshly to its citizens, with anti-monarchy rhetoric in the demonstrations in the eastern provinces. First of all, in 2012, the Ministry of Interior announced a list of 23 Shiite protest leaders and issued an arrest warrant for them. In addition, the Saudi Regime urged Shiites to make a choice between Iran and prominent Shiite scholars regarding their allegiance to Saudi Arabia. As a result, armed conflicts continued in the region (al-Haqbani, 2013).

Generally speaking, the Saudi Regime wanted to prevent any alliance between (Sunni) liberal and Shiite opposition that could threaten the continuity of the regime. In this context, it claimed at every opportunity that these uprisings threatened the security of Saudi Arabia, using Iran's influence on the Shiite demonstrators as an excuse. This claim of the regime showed Iran as the main source of the increasing religious polarization in the Middle East, especially in Saudi Arabia. (Khatib, Lust (ed.), 2014:317-318). As can be seen, Saudi Arabia's internal threats to the security of the Regime are closely related to its local characteristics. It can be thought that the competing allegiances of the people, the monarchical state structure and the rentier economic model are closely related to the internal threats to Saudi Arabia. This leads it to find solutions for its internal threats before the external threats.

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

4. ANALYSIS OF SAUDI ARABIA'S ALLIANCE RELATIONS AND BALANCING POLICIES IN THE FACE OF THREATS (2010-2020)

After the USA started to produce shale gas (Blackwill, O' Sullivan, 2014:1-2) and the instability in the Middle East no longer poses a threat to its security, the USA changed its security policies from the Middle East Region to the Asia-Pacific Region after 2011. According to the article titled "America's Pacific Century" published by then US Secretary of State Hillary Clinton in Foreign Policy magazine, she stated that "the future of politics will be determined not in Afghanistan or Iraq, but in Asia and the USA is at the very center of this process" and gave the signal of the US foreign policy that will change (Clinton, 2011). According to the Obama Administration, which is known as the "Pivot to Asia Doctrine", the Middle East countries, which are already struggling with their own country's security due to the Arab Spring process, no longer pose a security threat, but the rapidly growing China poses a multi-faceted threat both in the political, military and economic fields. China is a threat to the global and regional interests of the USA (Huafei, 2013). In the Arab Spring, the USA also interpreted the process as a democratization movement and supported the popular movements. Saudi Arabia, on the other hand, had hesitations about whether the USA would support them in case of any threat after the US's passive engagement strategy in this process (Westphal, Everhaus, Steinberg, 2014).

The Middle East was faced with a constant atmosphere of insecurity due to terrorist acts and the atmosphere was created by the unstable governments of the states. The insecurity of the region, on the other hand, endangered the stability of the region, while threatening the security of both energy resources and economies on a global and regional scale. On the basis of the very easy spread of terrorism in the region, the French and British mandate administrations built on artificial borders in the region after the First World War, the increasing Jews in the Palestinian lands and the established State of Israel, the decreasing influence and statelessness of the Palestinians in the region, the United States' opposition to every Muslim movement in the region, extensive concessions given to Israel, political-military support, exacerbated and used sectarian differences, the energy resources of the region and the existence of global powers that need them (Bozarlsan, 2011:47-60, 343-350). In addition, when the local characteristics of the countries in question are added to these effects, both internal and external threats are constantly on the agenda regarding the security of the regimes in the region. The monarchical state structures of the countries in the region, the existence of competing allegiances and the characteristics of being a rentier state constantly confront them with internal threats. This puts internal threats against the security of the regime in an important place and gives them priority.

The most important issue threatening the Saudi Regime in the said period was the radicalization movements as a result of the conflicts in the region during the Arab Spring that started in 2011, and the threat of which states would fill the power gaps in the states whose administration was vacated in the region. The change in the balance of power, which is a something that we frequently encounter in the history of international relations, the further strengthening of a state or the fear that the possibility of getting stronger on other states has resulted in states increasing their power and forming new alliances. During the Arab Spring, the collapse of both pro-Western and pro-Saudi Arabian governments such as Egypt and Tunisia, and the arrival of a new cadre, and the increasing influence of Iran in Syria and Yemen endangered the security of the Saudi Regime in the region. Iran proved its presence and influence in the region with the partnership it established in the Syrian and Yemeni civil wars and the cadres it supported. Iran, which penetrated all areas of states that were powerful before the Arab Spring, such as Egypt, Iraq and Syria, and lost their power with the Arab Spring, again jeopardized the security of the Saudi Regime and therefore the continuity of

Sibel Bülbül PEHLİVAN

the regime (Gause, 2014:18-19). In addition to Iran, which aims to besiege the country with the Shia crescent, aiming to have a presence in countries such as Syria, Iraq and Egypt in the Middle East, Qatar, Turkey, an Egyptian state under the control of the Muslim Brotherhood pose another threat also the Saudi Regime with its marginal policies and creating an alternative Sunni axis (Steinberg, 2014:6-8).

With the popular movements in the Arab Spring, many pro-Saudi administrations in the region changed hands, and Iran tried to fill the gap in the region, and this threatened the security policies of Saudi Arabia. In this process, with a Machiavellian stance, the Saudi Arabian leader implemented realpolitik practices in order to protect and maintain the security of the Regime, taking into account the changing power balances. The important thing for the regime has been the survival of the Saudi Regime and the implementation of the practices that ensures it. When the regime feels in danger, it gains the legitimacy to carry out many practices, and for this reason, it usually attempts to show this power by increasing power. Saudi Arabia has chosen to intervene directly in Bahrain and Yemen as a method of dealing with the threats it faces. It also made diplomatic and economic interventions to turn the revolutionary movements in the region in its favor, (Acar, 2018:147) and most importantly, it formed alliances with interrelated external threats to balance and appease its internal threats.

Especially energy exporting countries such as Saudi Arabia, UAE and Iran suppressed the protests very quickly. In the face of democratization movements, Saudi Arabia tried to keep its monarchy secure by trying to minimize the effects of this process with its counter-revolutionary policies both in the region and in its own country. Authoritarian regimes in the Middle East have used the Islamist organization or its opponents as a tool to implement their own undemocratic methods by making the threat of Islamist organizations and opposition in their countries a securitization strategy in order to protect their regimes against the democratization demands of the people for a long time. These methods have served the strategy and security interests of both authoritarian regimes and Western countries. (Almela, Mayoz, 2016:2-4). After the Arab Spring, Saudi Arabia focused its foreign policy and security strategies on preventing the formation of a hegemonic power in the Middle East Region, preventing popular uprisings in the region, and being a hegemonic power over Yemen and the Little Gulf Sheikhs (Acar, 2018:147). The Gulf Region, which has the richest energy resources in the world, should be under Saudi Arabia's own influence and control for the security of the regime. That's why it reacts to all kinds of threats in the region (Patrick, 2011:3-7).

All Gulf countries, especially Saudi Arabia, have to follow the positive and negative relations between Iran and their regional rivals for the security of their energy resources and the continuity of their own regimes. Saudi Arabia and its allies view the Shiite protests in the Saudi eastern provinces and Bahrain not against authoritarian regimes but as an Iranian attempt to overthrow legitimate governments with the help of Shiite Arabs. The Riyadh Government has been adopting an aggressive regional policy by making more radical decisions in its security strategies and foreign policies since 2010, against Iran's attempt to fill every power gap that has emerged in the Middle East Region with the Arab Spring. In addition, the tension between Riyadh, Saudis and Bahraini Shiites since 2011 can be interpreted in this context (Akdogan, 2012:469-471). In conclusion, this shows that the change in Saudi Arabia's security strategy and foreign policy, which gained momentum with the Arab Spring, is a matter of both domestic and foreign policy in ensuring the stability of the Regime.

The Kingdom of Saudi Arabia has been a country that has managed to survive the revolutions in which serious changes and transformations have taken place in the Arab

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

World, mostly unscathed. The Saudi Ruling Family has taken advantage of its significant historical and religious legitimacy, as well as its oil revenues to provide social support to its citizens and to attract Middle Eastern countries to its side. Thus, the Regime has prevented both the influence of other regimes and the protests in its own country (Akdoğan, 2012:476). Faced with many threats between 2000-2010, 2010-2020, Saudi Arabia's ability to remain a monarchical state in the face of these threats, in other words, to protect the security of the regime, ultimately depends on the omni-balancing alliance relationship it has adopted in the process. Because the real threat to the security of the regime has always been internal threats. In terms of combating internal threats, the strategy that led Saudi Arabia to real success stems from the fact that it has suppressed its current internal threats by forming alliances with external threats. When it is unable to form an alliance with a interrelated external threat or alliances are not sufficient, it postpones internal threats by providing various social benefits, reforms and new rights. In some cases, it suppresses it with direct police interventions and harsh penalties. Postponing and suppressing internal threats and then focusing on the present external threat can be considered an overall security strategy for Saudi Arabia.

Saudi Arabia was already seen as a major regional force in the Middle East prior to the reign of Crown Prince Mohammed bin Salman (Aydin, 2016). Nonetheless, Saudi Arabia adopted a more assertive regional leadership strategy as a result of US policies, including the decision to withdraw from the area (Ekşi, 2017). The distrust of Iranian regional ambitions, which was seen as a significant cause of instability in the region, also had an impact on this change in strategy (Pasha, 2016). The advent of Crown Prince Mohammed bin Salman signaled a dramatic shift in the balance of power in the area surrounding Saudi Arabia. Saudi Arabia started pursuing an active and ambitious foreign policy under his direction, which was indicative of a desire for regional hegemony. Alongside this change, Saudi Arabia's policy was reevaluated, which resulted in the development of a more assertive regional leadership approach (Cerioli, 2023). Moreover, Saudi Arabia's strength has come from changing sources over time. The nation's strength has generally been ascribed to oil wealth and cultural influence, but King Salman's personalization of the Saudi monarchy has also influenced the country's regional power dynamics (Gallarotti, Al-Filali, 2012; Richter, 2020). Furthermore, Saudi Arabia's efforts to defend the kingdom from regional challenges are indicative of its desire of regional leadership (Kural, Erdem, 2023). Neoclassical realism offers insights into the formation of a resurgent regional power and the pursuit of a more assertive foreign policy, and may be used to examine changes in Saudi Arabia's regional power within the framework of international relations theories (Ehteshami, 2018; Nolte, 2010).

In order to increase its power with a structural realist point of view, Saudi Arabia has tried to create new trade sectors and regional cooperation that will maximize its power in the Middle East Region, by trying not only to gain material power such as purchasing weapons, but also to have various characteristics of power.¹ The structural feature of the international system forces states to pursue power. Just as Saudi Arabia sees its power as a means of defense against attacks, it sees the increase in power of a nuclear-armed country like Iran as a threat to the security of its own regime. This causes Saudi Arabia to be constantly vigilant in the region and to closely follow all kinds of cooperation and change in the region. The ultimate goal of Saudi Arabia is not to increase power, but to ensure its security. For this reason, Saudi Arabia has often seen the USA, which is a global power, as

¹For details, see Saudi Arabia's "Vision 2030"; <https://www.vision2030.gov.sa/en>

Sibel Bülbül PEHLİVAN

its political, military and economic partner in regional policies. During the period when the USA was distant from Saudi Arabia in its regional policies, Saudi Arabia adopted policies to strengthen formations such as the Gulf Cooperation Organization in the region, and formed regional alliances with its party countries with various social aids and military interventions.

After the Arab Spring, Saudi Arabia directly intervened in the threat of revolution in Syria and the Shiite uprisings in Yemen. Again in this process, defense and attack aircraft were also used by the Saudi Regime against attempts in Yemen. Attempts to bring together GCC members, such as the Arab NATO and the Arab Army, have been used by Saudi Arabia as a method of forming defensive diplomatic relations against Iran. Initiatives such as providing economic aid to countries such as Oman, Bahrain, Egypt, Jordan, Morocco and Yemen in order to balance and limit Iran's attempt to fill the vacant administrative gaps in the Middle East Region and to realize anti-revolutionary policies were also on the agenda in this process, and oil revenues were used as a threat balancing policy. They tried to apply political intervention to countries like Qatar with some economic sanctions. Purchased weapons, economic sanctions, financial aid, military power used against the uprisings, and the deterrence method of power through direct interventions were also sufficient in terms of ensuring the security of the regime used by the Saudi administration in the said period.

Since spring 2015, Saudi Arabia has been supporting a state coalition with a military intervention against rebel forces in Yemen. This intervention by Saudi Arabia includes air strikes, ground operations and an air and naval blockade of Yemen. The policy adopted by Saudi Arabia in Yemen has created a state of continuous conflict rather than an intervention focused on getting a quick result. United Nations bodies and non-governmental organizations have accused Saudi Arabia of violating international humanitarian law and widespread and systematic attacks on civilian targets. The conflict in Yemen has claimed tens of thousands of lives and is now considered the worst humanitarian crisis in the world. The war, and especially the blockade, also disrupted the import of food, fuel and medical supplies (Darwich, 2018). The main principle of Saudi Arabia's foreign policy towards Yemen is to ensure that Yemen always remains a divided and weak state. Because Yemen is a neighboring country to Saudi Arabia, its strategic location, potential, and its population supported and protected by Iran poses a serious threat to the Ibn Saud Regime.

It is possible to say that the Saudi Regime has attempted to establish an Arab Army and Arab-Islamic NATO and fill the power gaps in the region and become a regional leader, thus tried to use diplomatic relations and the deterrent effect of power as a method of combating the threat (Echaque, 2014:13-16). It is also thought that Saudi Arabia has adopted sectarian-based foreign policies in line with its economic, military and diplomatic interventions in countries such as Yemen, Bahrain and Syria, where Iran has a presence in the region, and in line with its preventive policies against Iran (Valz, 2016:24-27). The important thing in formed alliances is to ensure that the actors act together against a common threat for their own security. Sharing the costs in the event of a war is also an important reason for the alliances formed. Therefore, while attempting to establish an Arab Army and Arab NATO, Saudi Arabia aimed to act together against a common threat and to intervene together in any attempt by maintaining this unity. However, since the common threat, which is the most important reason for the alliance, is not the same for all GCC member states, this attempt has not reached its goal. While Iran is a threat to Saudi Arabia, Bahrain and UAE, Iran is not seen as a primary threat to Oman and Qatar.

Although it is very difficult to say whether Saudi Arabia's changing foreign policy after the Arab Spring focused on defensive or aggressive policies and categorize it in this context, it is possible to say that the Regime's policies have diversified and renewed. It is thought that the Ibn Saud Regime has adopted aggressive policies, based on its direct

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

interventions in Bahrain and Yemen and the attack planes it bought, within the scope of its changing policies. It is also possible to say that the Saudi Regime has adopted defensive policies with the defense weapons it has purchased, its diplomatic initiatives and economic interventions and anti-revolutionary policies (Steinberg, 2014:15-21). The Regime's attitude towards the Muslim Brotherhood during the Arab Spring and contrary to the generalization that the Regime adopted a sectarian policy, it is seen that the security of the regime shaped all foreign and security policies. While the regime adopts anti-revolutionary policies in Egypt, Bahrain and Yemen, its efforts to overthrow the current administrations in Syria and Libya invalidate the thesis that Saudi Arabia is anti-revolutionary (Heydemann, Leenders, 2011:647-653).

CONCLUSION

When the security strategies of 2010-2020 Saudi Arabia are examined, we come across an attempt by Iran to fill every power gap left by the USA's passive engagement strategy with its withdrawal from the region. Regime changes in the region with the Arab Spring reduced the number of pro-Saudi regimes and endangered the stability of the region as it caused sudden changes in the balance of power. In this case, Iran's attempts to fill the power gap in the region, both supported the internal threat and created multiple external threats to Saudi Arabia. For Saudi Arabia, Iran has all four factors that Stephen Walt identified as threats (total strength, geographic proximity, offensive power, and offensive intentions). When these conditions are added to the internal threats of Saudi Arabia and Iran's interrelated external threats, Iran poses serious threats to the security of the regime. The most serious threat for Saudi Arabia in this period is that there are a lot of internal threats and that internal threats are constantly supported by interrelated external threats. For this reason, it has always tried to balance its internal threats with an interrelated external threat, and has formed many alliances for this purpose.

When Saudi Arabia's foreign policy during the Arab Spring is examined, it is seen that it aimed to weaken the forces, regardless of Shiite and Sunni rivals in the region, to protect the status quo in the Middle East Region by supporting pro-Saudi regimes, and to establish security policies by targeting the leadership in the region with the formations it founded and led. The regime adopted a foreign policy that it had never implemented during the Arab Spring process, intervened militarily outside its national borders, made arms deals with countries other than the USA, and tried to create a strong military Arab-Islamic Consensus by taking Egypt and Pakistan on its side against revisionist country policies. As a result, Saudi Arabia faced the demands of radical transformation in favor of the Shiite population both in the region and in the country. The regime's general security strategy, on the other hand, can be considered as maximizing its power against Iran, which is the main threat, by using the method of pacifying and suppressing internal threats by allying with external threats interrelated to existing internal threats in the process. When it could not form an alliance with an external threat related to internal threats, tried to keep the regime safe with social aids, various reforms and cooperation.

REFERENCES

- Acar, N. (2018). "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği", **Birey ve Toplum**, Autumn, 8, (16), 139-171.
- Akdoğan, İ. (2012) "Arap Baharı'nın İran-Suudi Arabistan İlişkileri Üzerindeki Etkisi" **Ortadoğu Yılığ**, 463-482.
- al-Haqbani, N. (2013). "Riyadh Confirms Spy Cell Worked for Iranian Intelligence Services" (Arabic), **al-Hayat**, 27 March.

- Aljazeera, (2011b). “Saudi scholars forbid protest calls”, Al Jazeera, News Agencies, 10 March, (Online) <https://www.aljazeera.com/news/2011/3/10/saudi-scholars-forbid-protest-calls>, 07 October 2020.
- Aljazeera. (2011a). “Saudi Arabia bans protest rallies”, Al Jazeera, News Agencies, 10 March, (Online) <https://www.aljazeera.com/news/2011/03/10/saudi-arabia-bans-protest-rallies/>, 07 October 2020.
- Almela, M. F. H. & Maider Mayor Mayo, M. M. (2016). “How did Saudi Arabia’s defence policy change after the Arab Spring?”, **Research Gate**, August, 1-12.
- Amos, D. (2012). “Saudi Aid Boost to Syrian Rebels Puts Jordan At Risk”, **National Public Radio**, 16 March, (Online) <https://www.npr.org/2014/03/16/290609402/saudi-aid-boost-to-syrian-rebels-puts-jordan-at-risk>, 15 October 2020.
- Arabian Business**. (2011). “Saudi Arabian Authorities Release Arrested Shiite Cleric”, 7 March, (Online) <https://www.arabianbusiness.com/saudi-arabian-authorities-release-arrested-shiite-cleric-385256.html>, 15 September 2020.
- Aras, B. & Falk, R. (2015). “Authoritarian ‘geopolitics’ of survival in the Arab Spring,” **Third World Quarterly**, 36.
- Ataman, M. & Demir, G. N. (2011). “Suudi Arabistan 2011”, **Ortadoğu Yıllığı**, 183-212.
- Aydin, A. (2016). “Changing Dynamics In The Middle East after the Arab Awakening; The Position of Turkish Foreign Policy”, <https://doi.org/10.20472/iac.2016.022.008>
- Blackwill, R. D. & O’ Sullivan, M. L. (2011). “America’s Energy Edge”, **Foreign Affairs**, 93, 2014, p. 1-2.
- Bozarslan, H. (2011). **Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan El Kaide’ye**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Cerlioli, L. (2023). “Saudi Arabian Strategy Reassessment Since 2003: The Emergence of a Regional Leadership Via Neoclassical Realist Lenses”, **International Area Studies Review**, 26(3), 287-303. <https://doi.org/10.1177/22338659231180059>
- Chriss Street, (2019). “Saudi Arabia’s \$200 million a day fails to conquer Yemen”, **American Thinker**, 15 August, (Online) <https://www.americanthinker.com/blog/2019/08/saudi-arabias-200-million-a-day-fails-to-conquer-yemen.html>, 20 September 2020.
- Clinton, H. (2011). “America’s Pasific Century”, **Foreign Policy**, 11 October, 56-63.
- Colombo, S. (2012). “The GCC and the Arab Spring: A Tale of Double Standards,” **The International Spectator: Italian Journal of International Affairs**, 47, 113-123.
- Darwich, M. (2018). The Saudi Intervention in Yemen, **Turkey Insight**, 20, (2), May/August, 125-142.
- Doost, H. K. (2021). “Grand Strategies Decide Fate of Middle East”, **Daily Sabah**, 12 May.
- Dünya Bülteni**. (2011) “Suudi Arabistan’da da sanal isyan başladı”, 3 March, (Online) <https://www.dunyabulteni.net/ortadoğu/suudi-arabistanda-da-sanal-isyan-basladi-h149719.html>, 19 October 2020.
- Echaque, A. (2014). “Emboldened yet vulnerable: The changing foreign policies of Qatar and Saudi Arabia”, **FRIDE Working Paper**.
- Ehteshami, A. (2018). “Saudi Arabia as a Resurgent Regional Power”. **The International Spectator**, 53(4), 75-94. <https://doi.org/10.1080/03932729.2018.1507722>
- Ekşi, M. (2017). “Regional Hegemony Quests in The Middle East from The Balance of Power System to the Balance of Proxy Wars: Turkey as Balancing Power for the Iran - Saudi Rivalry”, **Gazi Akademik Bakış**, 133-156. <https://doi.org/10.19060/gav.379597>
- Fisk, R. (2011). “Saudis mobilise thousands of troops to quell growing revolt”, **Independent**, 5 March, (Online) <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/saudis->

Security Strategy of Saudi Arabia as A Regional Power in the Unipolar System...

- [mobilise-thousands-of-troops-to-quell-growing-revolt-2232928.html](#), 07 October 2020.
- Gallarotti, G. & Al-Filali, I. (2012). "Saudi Arabia's Soft Power." **International Studies**, 49(3-4), 233-261. <https://doi.org/10.1177/0020881714532707>
- Gause, F. G. (2014). "Saudi Arabia in the New Middle East", **Council on Foreign Relations**, (63), 1-45.
- Gavin, J. (2011). "Riyadh Spends to Curb Unrest", **Middle East Economic Digest**, 15–21 April, 30.
- Heydemann S. & Leenders, R. (2011) "Authoritarian Resilience: Regime Responses to the Arab Awakening", **Globalizations**, 8, (5).
- Hoffman, F. G. (2016). "U.S. Defense Policy and Strategy", R.D. Hooker, Jr., **Charting A Course: Strategic Choices for a New Administration**, 12 December, 37-59.
- Huafei, Q. I. U. (2013). "Sino-us Strategic Dilemma From the Perspective of Power Transition in Asia-Pasific and Middle East", **Journal of Middle Eastern and Islamic Studies** (in Asia), 7, 57-96.
- Human Right Watch**. (2011). "Saudi Arabia: Free Political Activists", 19 February, (Online) <https://www.hrw.org/news/2011/02/19/saudi-arabia-free-political-activists>, 06 October 2020.
- Iran Press**, (2019). "Annual cost of Yemen war for Saudi Arabia is \$ 60 bln: al-Houthi", 17 December, (Online) <https://iranpress.com/content/16656>, 20 September 2020.
- Karaağaçlı, A. (2011). "Bahreyn Krizi Ekseninde Suudi Arabistan-İran Çatışması", **BİLGESAM**, 29 April.
- Khatib, L. & Lust E. (ed.). (2014). **Taking to the Streets: The Transformation of Arab Activism**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 317-318.
- Kural, M., & Erdem, G. (2023). "Saudi Arabia's Foreign Policy Towards Turkey during and after Arab Uprising: A Defensive Realism Approach", **Przegląd Strategiczny**, (15), 59-69. <https://doi.org/10.14746/ps.2022.1.4>
- Matthiesen, T. (2009). "The Shi'a of Saudi Arabia at a Crossroads", **Middle East Report Online**, 5 June, (Online) <https://merip.org/2009/05/the-shia-of-saudi-arabia-at-a-crossroads/>, 15 September 2020.
- Matthiesen, T. (2012). "A 'Saudi Spring?': The Shi'a Protest Movement in the Eastern Province 2011–2012", **Middle East Journal**, 66, (4), 628–659.
- Moghadam, V. M. (2017). "Explaining divergent outcomes of the Arab Spring: the significance of gender and women's mobilizations", **Politics, Groups, and Identities**, Northeastern University, 6 February.
- Nolte, D. (2010). "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics", **Review of International Studies**, 36(04), 881-901. <https://doi.org/10.1017/s026021051000135x>
- Oktav, Ö. Z. (2019). "Suriye Krizi Sürecinde Suudi Arabistan'ın Değişen Stratejileri ve Arap Dünyasında Değişen Dengeler", **Researchgate**, 1-21.
- Pasha, A. (2016). "Saudi Arabia and the Iranian Nuclear Deal", **Contemporary Review of the Middle East**, 3(4), 387-404. <https://doi.org/10.1177/2347798916664613>
- Patrick, N. (2011). "The GCC: Gulf state integration or leadership cooperation?", **The London School of Economics and Political Science**, London.
- REUTERS**. (2011). "Gulf states launch \$20 billion fund for Oman and Bahrain, Ulf Laessing ve Cynthian, 10 March, (Online) <https://www.reuters.com/article/us-gulf-fund-idUSTR7294B120110310>, 20 September 2020.
- Richter, T. (2020). "New Petro-Aggression in the Middle East: Saudi Arabia in the Spotlight", **Global Policy**, 11(1), 93-102. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12780>

Sibel Bülbül PEHLİVAN

- Sınmaz, K. (2019). “Mısır Raporu: Devrim ve Darbe Sarmalında Bir Toplum”, **İNSAMER**, 27 May.
- Siber Bülten**, (2019). “Saudi Aramco’yu vuran İran’ı caydırmak için siber saldırı seçeneği masada: Stuxnet 2.0 mı geliyor?”, 2 October, (Online) <https://siberbulten.com/uluslararası-iliskiler/saudi-aramcoyu-vuran-irani-caydirmak-icin-siber-saldiri-secenegi-masada-stuxnet-2-0-mi-geliyor/>, 10 September 2020.
- Steinberg, G. (2011). **The Wahhabiya and Shi’ism, from 1744/45 to 2008, in The Sunna and Shi’a in History: Division and Ecumenism in History**, New York, Palgrave Macmillan, 163–182.
- Steinberg, G. (2014). “Leading the Counter-Revolution Saudi Arabia and the Arab Spring”, **SWP Research Paper**, Berlin, June.
- Telci, İ. N., Mehmet Rakipoğlu, M. (2018). “Suudi Arabistan’ın Müslüman Kardeşler Politikası: 1932- 2016”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Volume: 13, Issue: 1, April, 137-168.
- The Guardian**. (2018) “Donald Trump says US will no longer abide by Iran deal – as it happened”, 8 May, (Çevirim içi) <https://www.theguardian.com/world/live/2018/may/08/iran-nuclear-deal-donald-trump-latest-live-updates>, 12 January 2022.
- The Straits Times**. (2018). “US won’t be world’s ‘policeman’, Trump says during surprise visit to Iraq”, 27 December, (Online) <https://www.straitstimes.com/world/united-states/in-a-first-trump-makes-surprise-visit-to-us-troops-in-iraq>, 12 January 2022.
- Torabi, G. (2012). “Arab Revolutions and Iran’s Security”, **Discourse: An Iranian Quartely**, 10 (1-2), 97-117.
- Valz, B. (2016). “An inevitable Rivalry? A Re-evaluation of Suudi-Iranian relations”, MA degree in Geopolitics, **Territory and Security at King’s College**, London.
- Westphal, K., Everhaus, M. & Steinberg, G. (2014). “The Us shale revolution and the Arab Gulf States: the economic and political impact of changing energy markets”, **SWP Research Paper**, (33), 1-34.
- Ya’alon, M. (2017). “United State Policy in the Middle East: The Need for a Grand Strategy”, **The Institute for National Security Studies**, 28 November.

LİSELERDE KIZ ÖĞRENCİLERİNİN OKULU TERK NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

REASONS FOR FEMALE STUDENT DROPOUTS FROM HIGH SCHOOLS AND SOLUTION SUGGESTIONS

ПРИЧИНЫ ОСТАВЛЕНИЯ УЧЁБЫ ШКОЛЬНИЦ И ПУТИ РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ

Mehmet TEYFUR*
Emine TEYFUR**

ÖZ

Eğitim yaşam boyu devam eden bir olgudur. Yaşamın her döneminde insanlar eğitime ihtiyaç duymaktadırlar. Toplumların gelişmesi eğitilmiş insan gücünün niteliğine bağlıdır. Sağlıklı bir toplum için kadınların eğitimi ayrı bir önem oluşturmaktadır. Kızların ortaöğretime devam etmeleri onların daha üst eğitime olan taleplerini oluşturacaktır. Bu bağlamda kızların okul terki hem eğitim sistemi için hem de sistemin önemli ögesi olan aileler için önemlidir. Ağrı geleneksel yaşam biçiminin, törelerin ve dinin toplumsal yaşamda çok güçlü olduğu bir yerleşim alanıdır. Bununla beraber Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Ağrı birçok göstergede Türkiye'nin en geri kalan illerinden biridir. Toplumsal yaşamın önemli dinamiklerinden biri de kızlardır. Bu kızların neden eğitim sürecini terk ettikleri yalnızca Ağrı için bir sorun değil Türkiye için de önemli bir sorun olduğu düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı; okul müdürlerinin görüşlerine göre kız öğrencilerin okulu terk nedenleri ve çözüm önerilerinin neler olduğunu saptamaktır. Araştırma, nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni esas alınarak yapılmıştır. Görüşme formu ile toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışma grubu Ağrı'da bulunan 42 okul müdürüdür. Araştırma bulgularına göre, okul yöneticileri kız çocuklarının okulu terk etme nedeni olarak %45.6'lık değerle sosyo-kültürel faktörleri, %89'u geleneksel aile yapısını, %84'ü ailenin okul ile ilgili algısının değişmesini, %80' ailenin gelir durumunda meydana gelen değişimi, %95'i açık öğretim olanağının olmasını ve %95'i tecrübesiz öğretmen davranışlarını göstermektedirler. Çözüm olarak kız öğrencilerin okuldan ayrılmamaları için yöneticilerin %100'ü, veli görüşmeleri yaptığını belirtmişlerdir.

* **ORCID:** [0000-0001-7573-0241](https://orcid.org/0000-0001-7573-0241), Prof. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü. teyfur1965@gmail.com

** **ORCID:** [0000-0001-7869-0513](https://orcid.org/0000-0001-7869-0513), Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, emine.teyfur.deu@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: TEYFUR, M., & TEYFUR, E. (2023). LİSELERDE KIZ ÖĞRENCİLERİNİN OKULU TERK NEDENLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 154-168. DOI: [10.17498/kdeniz.1375863](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1375863)

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

Anahtar kelimeler: Kız çocuklarının okulu terk nedenleri, kızların ergenlik dönemi sorunları, lisedeki kız öğrencilerinin eğitimi, kızların erken evlilik sorunları, eğitim ortamından kaynaklanan sorunlar, kızların aile ortamlarının sorunları, lise müdürlerinden kaynaklanan terk sorunları

ABSTRACT

Education is a lifelong process and people need it in every period of life. The development of societies depends on the quality of their educated manpower. Women's education has particular importance for a well-functioning society. Girls' attendance at secondary education will create their demand for higher education. In this context, girls' school dropout is important for the education system and for families as important elements of the system. Ağrı is a settlement where traditional lifestyle, customs and religion are very strong in social life. However, according to Turkish Statistical Institute data, Ağrı is among the most underdeveloped cities of Turkey in terms of many indicators. One of the important dynamics of social life is girls. It is considered that why these girls abandon the education process is not only a problem for Ağrı but also an important problem for Turkey. The purpose of the present paper was to determine the reasons for female students leaving schools and the solution suggestions according to the opinions of school principals. The study was conducted based on the Phenomenology Design, which is one of the qualitative research designs. The data collected with the interview forms were analyzed by using the Content Analysis Method. The study group consisted of 42 school principals in Ağrı. According to the findings, school administrators mentioned socio-cultural factors as the reason for girls dropping out of schools with a value of 45.6%, 89% stated the traditional family structure, 84% stated that the family's perception of school had changed, 80% stated that the reason for the dropouts was socio-cultural factors, 95% indicated open education opportunities, and 95% indicated inexperienced teacher behaviors. As a solution, 100% of the administrators recommended to hold parent-teacher meetings to prevent female students from dropping out of school.

Keywords: Reasons for girls dropping out of school, girls' adolescence problems, education of girls in high schools, problems of early marriage of girls, problems that stem from the educational settings, problems of girls' family environment, dropout problems caused by high school principals

АННОТАЦИЯ

Образование, это процесс продолжающееся всю жизнь. Люди нуждаются в образовании на каждом этапе своей жизни. Развитие общества зависит от качества образованной рабочей силы. Женское образование имеет особое значение для здорового общества. Посещение девочками учебные заведения среднего образования, создаст спрос среди девочек на высшее образование. В этом контексте уход девочек из школы влияет как на систему образования, так и на семьях, которые являются важными элементами целой системы. В Агры традиционный образ жизни, обычаи и религия сильно влияют на общественную жизнь. По данным Турецкого статистического института, Агры является одной из самых слабообразованных провинций Турции по многим показателям. Одним из важных элементов социальной жизни являются девушки. Считается, что уход со школы школьниц, является проблемой не только для Агры, но и для Турции. Цель данного исследования, определить причины ухода учениц из школы, выработка предложений по их решению, согласно мнению директоров школ. Исследование проводилось на основе феноменологической модели, одного из качественных исследовательских проектов. Данные, собранные с помощью формы интервью, были проанализированы с использованием метода контент-анализа.

Согласно результатам исследования, 45,6% администрации всех школ назвали социокультурные факторы причиной ухода девочек из школы, 89% указали на традиционную структуру семьи; 84% заявили, что отношение семьи к школе изменилось; 80% заявили, что причиной ухода стали доходы семей, 95% указывают на заочную возможность учёбы и 95% указывают на поведение неопытных учителей. В качестве решения этой проблемы 100% административных работников заявили, что они проводят родительские собрания, с целью предотвращения отчисления учениц из школы.

Ключевые слова: Причины ухода девочек из школы, проблемы подросткового возраста девочек, обучение девочек в средней школе, проблемы ранних браков девочек; проблемы, возникающие в образовательной среде, проблемы семейного окружения девочек; проблемы, вызванные уровнем образования, директора школ.

GİRİŞ

Dünyada eğitim yoluyla değişime önem vermeyen herhangi bir ülke yoktur. Ülkelerin eğitime yatırım oranları o ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri ve öncelik alanları ile ilgilidir. Okul terkleri nedenleri ülkeden ülkeye değişse bile ülkelerin ortak sorunlarından biridir. Ortaöğretimde kızların okul terki dünyada olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir sorun olmaktadır. Her ülkede kızların okulu terk etme nedenlerinin benzer ve farklı boyutlarının olduğu düşünülmektedir. Ülkemizde okulu terkte ilkokuldan liseye doğru arttığı görülmektedir. Bu açıdan sorun yalnızca ortaöğretim okullarıyla sınırlı değildir. Bu sorun eğitim sisteminin her kademesinde yaşanmaktadır. Lise öğrencilerinin ergenlik çağında olmaları, özellikle bu yaşlarda bu sorunu daha da ciddi hale getirmektedir.

Her insanın amacı eğitim almaktır; Eğitimin ve eğitim kurumlarının bağımsızlığı, eğitilmiş kişilerin bağımsız olarak yetişmelerine ve kendi fikirlerini geliştirmelerine olanak sağlar (Erdoğan, 1997). Toplum olarak her bireyin eğitimini ilerletme özgürlüğüne sahip olduğu bilinmektedir. Ancak pratikte bu o kadar basit değil. Kanunlar kızların okulla gitmelerine ilişkin önemli hükümler içermesine rağmen uygulanmasında da zorluklar barındırmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte her alanda önemli tedbirler alınmıştır. En önemli tedbirlerden biri kız çocuklarının eğitimiydi. Geçmişten günümüze filmlerde ve romanlarda ele alınan bu soruna baktığımızda kısa sürede çözülemeyeceğini görüyoruz. Bu sorunun Türkiye'nin az gelişmiş illerinde yaşandığı görülmektedir: Ağrı'nın sosyo ekonomik özellikleri ve gelişmişlik düzeyi nispeten diğer birçok illerden daha zayıftır. Toplumsal gelişmenin yavaş ve zor olduğu yerde sorunların çözümü de zorlaşır.

Okul terki, bireyin, ailesi ve içinde yaşadığı toplum için sosyal ve ekonomik kayıplarla sonuçlanan karmaşık bir olgudur (Çakır ve Çolak, 2019). Okulu bırakma nedenleri altı farklı kategoriye ayrılmıştır. Bunlar öğretmen kaynaklı nedenler, arkadaş kaynaklı nedenler, okulla ilgili nedenler, ailevi nedenler, kişisel ve sosyal nedenlerdir (Taylı, 2008). Okul terkine yol açan bireysel faktörler; okul başarısızlığı, aile ortamı, disiplin sorunları, sosyal uyumsuzluk; okulla ilgili faktörler, öğretim ortamı, öğretmenlerin tutumu, okul yönetiminin tutumu; sosyal faktörler ise aile tutumu, aile yapısı, yakın çevrenin okula ilişkin algısı ve üniversite sınav korkusu olarak sayılabilir (Çakır ve Çolak, 2019). Öğrencilerle ilgili sorunlar okulu bırakmanın temel nedenidir. Bunlar arasında okulda ve derste sıkılma, başarısızlık, çeşitli alışkanlıklar, şiddet, disiplin ve sağlık sorunları yer alıyor. Şu noktayı da unutmamak gerekir; kızların okulu terk etme nedenleri birbirinden bağımsız değildir (Bayhan ve Dalgıç, 2012). Toplum birbirine bağlı unsurlardan oluşur. Toplumu oluşturan unsurlardan birinde meydana gelen bozulma diğer unsurları da etkilemektedir. Şu anda ülkemizin tüm illerinde öğrencilerin karşılaştığı sorunların özellikle sosyal medyanın yaygınlaşması nedeniyle daha da kötüleştiği ve benzer olduğu açıktır.

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

Kız öğrencilerin eğitime katılımını etkileyen bir diğer faktör ise kültürel özellikler ve toplumsal değerlerde meydana gelen değişimlerdir. Eğitim sürecine ilişkin kültürel fikirler kadar, kadının hak ve sorumluluklarına ilişkin kültürel fikir ve uygulamalar da eğitime katılımı belirleyebilmektedir (Kane, 2004). Ataerkil ve geleneksel toplumsal değerler, kadın ve erkeğin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin geleneksel kalıplar ve erken evlilik gibi durumlar da özellikle kızların yükseköğretime katılımını engelleyebilmektedir (Doğutaş, 2011). Kız öğrencilerin okulda devamlarının sağlanması için toplumsal farkındalık çok önemlidir. Ağrı'da son yıllarda kız çocuklarının eğitimi konusunda toplumsal farkındalığın arttığı gözlenmektedir. Tüm olumlu değişimlere rağmen Ağrı'nın geleneksel yapısı ve coğrafi özellikleri kızların okula devamını etkilemektedir.

Kadınların eğitim seviyelerinin artırılması, kadının toplumdaki konumunun olumlu değişmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından da önemlidir (Yalın ve diğerleri, 2005). Kadınların eğitiminin toplumsal faydalarına ilişkin literatürde öne çıkan önemli konulardan biri de kadınların eğitim düzeyi ile nüfus büyüklüğü arasındaki ilişkidir. Pek çok çalışma kadınların eğitim düzeyi ile doğurganlık ve çocuk ölümleri arasında ters bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Aynı zamanda kadınların eğitim düzeyinin yüksek olması çocukların sağlığı üzerinde de olumlu etki yapmaktadır (Dünya Bankası, 2011).

Rihani (2006), kızların özellikle ortaöğretime devam etmesinin topluma önemli faydalar sağladığını belirtmektedir. Bu faydaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

1. Kızların ortaöğretim okullarına gitmesi, ortaöğretim okullarının açılması üzerinde baskı oluşturacak, okul sayısının artırılması ve okula olan mesafenin azaltılması, ebeveynlerin eğitime daha fazla katılımı yoluyla eğitimin kalitesini artıracaktır.

2. Ortaöğretim, öğrencilere demokratik katılımı ve değişimi mümkün kılan, ekonomik fırsatları artıran, şiddet ve suç eğilimlerini önleyen eleştirel düşünme becerilerini kazandırır.

3. Kızların ortaöğretime katılımı çocuk ölümlerini azaltacak, çocukların beslenme ve aşılama oranlarını artıracak, doğum oranlarını düşürecek ve istenmeyen gebelikleri önleyecektir.

4. Ortaöğretim eğitimi düzeyi kızlara sağlık ve hastalık durumunda nasıl davranılacağı konusunda farkındalık kazanmaları için önemli bir pencere sunmaktadır.

5. Kız çocuklarının liseye gitmeleri aynı zamanda gelir düzeylerini artırarak yoksulluğun azaltılmasına da yardımcı olacaktır (Rihani, 2006).

Kızların okulu terkine aile açısından bakıldığında; Bunun nedenleri arasında ebeveynlerin eğitim düzeyi, kardeş sayısı, ayrı veya tek ebeveynli aile, ailenin çok kalabalık olması ve ebeveynlerin okulu bırakıp bırakmaması sayılabilir. Öğrenciyi doğrudan ilgilendiren faktörlere bakacak olursak; okul başarısızlığı, sınıf tekrarı, görev ve sorumlulukları yerine getirememesi, okulda disiplin sorunları, okuldan kaçma sorunları, sigara, alkol, uyuşturucu ve diğer madde bağımlılığı gibi durumlar özetlenebilir. (Özdemir ve ark. 2010).

Eğitim sistemimizde son yıllarda liselerde okula devam eden öğrenci sayısı oldukça yüksek bir artış göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte 2012-2013 Eğitim Öğretim yılında itibaren zorunlu eğitimin 12 yıla çıkarılması ve 4+4+4 kademelere ayrılması ile birlikte okullaşma oranını daha da artırılması hedeflenmiştir. Bu gelişmelerin aksine okulu terk eden lise öğrenci seviyesi %34,8 olarak gerçekleşmiştir (MEB,2014).

Okul terki çeşitli boyutları olan bir kavramdır. Bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de önemli bir eğitsel sorundur. Ülkemizde okulu bırakma problemi, yaygın olarak liselerde görülmektedir. Fakat bu sorun sadece liselerle sınırlı değildir. Bu sorun eğitim sisteminin bütün basamaklarının sorunudur. Lisedeki öğrencilerin ergenlik döneminde bulunması sorunun özellikle bu yaşlarda yoğunlaşmasına neden olmaktadır.

Literatürdeki araştırmaları analiz ettiğimizde okul terkinin yapısal, çevresel ve kişisel faktörlere bağlı karmaşık bir sürecin sonucu olduğunu görüyoruz. Okulu bırakmanın yalnızca öğrencinin bireysel isteğinden kaynaklandığı söylenemez. Öğrenciyi bilinçli bir karar vermeden okuldan ayrılmaya iten nedenler olduğu gibi, okul yönetiminin tutumu, okulun sosyal ve fiziki şartlarından kaynaklanan aksaklıklar ve sorunlar da öğrenciyi okuldan uzaklaştırmaya neden olabilir. Bu durum kişinin kişisel özellikleriyle ilgili olabileceği gibi sosyoekonomik faktörler ve hatta eğitime verilen önem gibi kültürel ve bireysel algılarla da ilgili olabilir (Mau, 1995).

21. yüzyılda vatandaşları için daha iyi yaşam standartları arzulayan ülkeler, toplumlarının refahını artırmak amacıyla ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı öncelik haline getirmişlerdir. (Teyfur, 2007). Gelişmiş ülkeler önceledikleri alanlarda istenilen düzeyi yakalamak için eğitim yatırımlarına büyük önem vermişlerdir. Özellikle günümüzde bir düzeyi yakalamak kadar onu korumakta önemlidir. Bu düzeyin korunmasında uzun yıllar dezavantajlı durumda bulunan kadınların önemli bir katkısının olduğu düşünülmektedir. Buluç'a (2007) göre, eğitim; demokrasi, özgür düşünce, yurttaşlık bilinci, eşitlik, adalet, ulusal kültürün tanınması ve benimsenmesi gibi alanlarda önemli rol oynar.

Tarihsel olarak ele alındığında bir ortaöğretimi tamamlama bazen gençlik için sıradan bir durum olduğu gibi, bazen de değerlendirme ölçütü olmuştur. Terk etme terimi ilk olarak, 1900'lü yılların başlarında kullanılmaya başlanmıştır. 1960'larda okulu terk edenler, çoğunlukla küçük düşürücü koşullar arasında sayılıyordu. Günümüzde de, gençlere özgü olağandışı anormallikler arasında yer almaktadır (Bergeson ve Heuschel, 2003). Okulu bırakma, yapısal, çevresel ve kişisel faktörlerin etkili olduğu karmaşık bir süreç sonunda gerçekteşmektedir. Öğrencinin okulu bırakması; kendi kişisel özellikleriyle ilgili olabileceği gibi, sosyo-ekonomik faktörler ve hatta eğitime verilen önem gibi kültürel ve bireysel algılamalarla da ilgili olabilmektedir (Mau, 1995).

Kız çocuklarının eğitimi oldukça önemlidir, bunun bireysel ve toplumsal kazanımları vardır. Bu kazanımların kadınlar kendilerine güvende hissetmeleri ve toplumsal statülerinin artışı olduğu düşünülmektedir (Erdoğan, 1997). Kimseye bağımlı olmadan yaşamını sürdürebilen ve bilinçli kararlar alabilen kadınlar sosyal eşitliğin sağlanması da çok önemli bir rol oynarlar (Aydın ve Aksoy, 2004).

Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber ülkemizin eğitimin her kademesine büyük bir önem verdiği görülmektedir. Özellikle kız çocuklarına dönük olarak pozitif ayrımcılığa gitmiştir. Köy enstitüsü gibi uygulamalarda kızların eğitimine yönelik adımların atıldığı görülmektedir. Günümüzde kız öğrencilerinin okullaşma oranlarının zorunlu eğitim uygulamaları ile beraber önemli düzeye geldiği görülmektedir. Bu olumlu tabloya rağmen çeşitli sebeplerle kızların okullaşmalarının önünde çeşitli engellerin oluştuğu görülmektedir. Adıgüzel'e (2013) göre, kız çocuklarının okullaşmasının önündeki engeller, ailelerin çocuklarını fiziksel koşulları elverişsiz okullara göndermek istememeleri; birçok ailenin ekonomik güçlük içinde olması; ailelerin yetişkin erkekleri ve erkek çocukları kadınlara ve kızlara göre önde tutan geleneksel önyargıları; çocukları çalıştırarak aile gelirine ek katkı sağlama eğilimi; birçok ailenin kızlarının bir an önce evlenmesini eğitimden daha önemli sayması ve kırsal bölgelerde kadın rol modellerinin nadiren görülmesi.

Birleşmiş Milletler üye devletleri, kız çocuklarını desteklemek, güçlendirmek ve insan haklarını tam ve etkili bir şekilde yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla 2012 yılında 11 Ekim'i Uluslararası Kız Çocukları Günü olarak belirledi. Birleşmiş Milletler'e göre dünya çapında 15-19 yaş arası her dört kız çocuğundan biri okula gitmiyor. Avrupa Birliği'ne (AB) üye 27 ülkedeki çocuk nüfus oranları incelendiğinde, 2022 yılında AB'deki ortalama çocuk nüfus oranının 0,1 olduğu görülmüştür. Türkiye'de çocuk nüfus oranının AB'ye üye ülkelerden daha yüksek ve 0,5 olduğunu belirtmek gerekir. Çocuk nüfusunu

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

değerlendirdiğimizde ülkemizde çocuk nüfusunun yüksek olması eğitim sistemi açısından birçok sorun teşkil etmektedir.

2022 TÜİK raporuna göre Türkiye nüfusu 85 milyon 279 bin 553 kişi iken bunun 22 milyon 578 bin 378'ini çocuklar oluşturmaktadır. Çocuk nüfusun %51,3'ünü erkek çocuklar, %48,7'sini kız çocuklar oluşturmaktadır. Bu rapora göre, 16-17 yaş grubunda Ağrı'da evlenen kız çocuklarının sayısı ve oranlarını değerlendirdiğimizde toplam evlenen sayısı 3 833 kişidir. Bunun 387 si 16-17 yaş grubunu oluşturan kızlardan oluşmaktadır. Kızların bu sayısı toplamın yüzde 10,1'ni oluşturmaktadır. Bu yüzdeliğe baktığımızda nasıl bir toplumsal sorun ile karşı karşıya kaldığımız görülmektedir. Bu rakamlardan öteye kayıt dışı bir yüzdeliğin de olduğu düşünülmektedir.

Ulusal Eğitim İstatistikleri Veri Tabanı sonuçlarına göre, eğitim kademesi ve cinsiyete göre okul tamamlama oranları incelendiğinde, yıllara göre bir artış gözlenmektedir. İlkokul tamamlama oranı 2016/17 eğitim ve öğretim döneminde %98,3 iken bu oran 2021/22 eğitim ve öğretim döneminde %98,4 oldu. Ortaokul tamamlama oranı 2016/17 eğitim ve öğretim döneminde %88,9 iken bu oran 2021/22 eğitim ve öğretim döneminde %96,4 olmuştur. Ortaöğretim tamamlama oranı ise %62,9'dan %77,9'a yükseldiği görülmektedir. Bu oranların yükselmesinde zorunlu eğitim yaşının yükseltilmesi ve izlenen eğitim politikaların etkili olduğu düşünülmektedir.

Kendini mutlu hissettiğini belirten 13-17 yaş grubundaki kız çocukların oranı %66,5 iken kendini orta seviyede mutlu hisseden aynı yaş grubundaki kız çocukların oranı %29,6, kendini mutsuz hissedenlerin oranı ise %3,9 oldu. Evlenme istatistiklerine göre 16-17 yaş grubunda olan kız çocuklarının resmi evlenmelerinin toplam resmi evlenmeler içindeki oranı 2002 yılında %7,3 iken bu oran 2022 yılında %2,0'ye düşmüştür. Diğer taraftan, aynı yaş grubunda olan erkek çocukların resmi evlenmelerinin toplam resmi evlenmeler içindeki oranı 2002 yılında %0,5 iken bu oran 2022 yılında %0,1 olmuştur.

Türkiye çocuk araştırması sonuçları 2022 raporuna göre okulda kendini garip ve yabancı hissettiğini belirten 13-17 yaş grubundaki çocukların oranı %8,8, okulda kendini dışlanmış hisseden çocukların oranı ve okulda kendini yalnız hissettiğini belirten çocukların oranı %6,8 dir. Okul derslerinin baskısı altında hissettiği belirtilen 6-17 yaş grubundaki erkek çocukların oranı %12,7 iken aynı yaş grubundaki kız çocukların oranı ise %14,1 dir. Sınava iyi hazırlanmış olsa bile kendini çok endişeli hissettiğini belirten 13-17 yaş grubundaki çocukların oranı %50,5 dir. Bu oran aynı yaş grubu erkek çocuklarda %43,9 iken kız çocuklarda %57,6 dır.

TÜİK raporuna göre, 2022 yılında 22 milyon 578 bin 378 çocuk nüfusun içerisinde babası vefat etmiş çocuk sayısının 266 bin 532, annesi vefat etmiş çocuk sayısının 81 bin 420, hem annesi hem babası vefat etmiş çocuk sayısının ise 4 bin 219 kişidir. Tuik'n 2022 yılı araştırma sonuçlarına göre 15-17 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılma oranı %18,7 dir. İşgücüne katılma oranı cinsiyete göre incelendiğinde, bu oranın erkek çocuklar için % 27 kız çocuklar için %10 olduğu görülmektedir. Boşanma istatistiklerine göre 2022 yılında boşanan çiftlerin sayısı 180 bin 954 dir. Kesinleşen boşanma davaları sonucunda 180 bin 592 çocuk velayete verildi. Çocukların velayetinin %75,7'sinin anneye, %24,3'ünün ise babaya verildiği görülmektedir. Bu istatistiklere bakıldığında okul terkinin sebeplerine yeni boyutların eklendiği görülmektedir. Parçalanmış aileler çocuklar için yeni sorun alanlarını oluşturmaktadırlar. Bu sorun alanlarından biri de çocukları okulu terk etmeleridir

Bu konuda ülkemizde ve dünyada çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların konunun teorik yapısının dünyada ve ülkemizde ne kadar önemli olduğunu irdelememizde yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Wilson'a (1987) göre, okul terkinde aile ve okulun yanı sıra toplumun da rolü vardır. Bazı araştırma bulguları; düşük gelirli toplumlarda oyun alanlarının, parkların, ders dışı

fırsatların az olması ve olumsuz arkadaşlık ilişkilerin çocukların ve gençlerin gelişimini etkilediğini gösterilmiştir. Clark'a (1992) göre toplumlar, okul sırasında ve sonrasında sağladıkları istihdam olanakları yoluyla okulu bırakma oranlarını etkilemektedir.

Almanya'da genel eğitim sisteminde temel eğitim yeterliliğini almadan okuldan ayrılan 15-17 yaş arası öğrencilerin sayısı eyaletten eyalete önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Almanya'da genel okulu bırakma oranı 7,9 civarındadır. (Reupold ve Tippelt, 2011). Branson, Hofmeyr ve Lam (2014) yaptıkları çalışmada Güney Afrika okullarında sınıf tekrar oranının yüksek olduğunu ve çok az gencin sınıfı başarıyla tamamladığını belirtmişlerdir.

Landis ve Reschly (2010) okul terki çalışmalarında zorunlu okul yaşını yükselten eyaletlerde okulu bırakma oranlarının azaldığına yönelik önemli bulgular elde etmediklerini belirtmişlerdir. Ancak Randolph, Fraser ve Ornthner (2006) yaptıkları çalışmada annenin çalışma durumu ve gelirinin okul terki üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Başka bir çalışmada Yorgun (2014) okul terkinde en önemli faktörlerin akran etkisi ve akademik başarısızlık olduğunu bulmuştur.

Gonzalez, Salas-Wright, Connell, Jetelina, Clipper ve Businelle (2016) yaptıkları çalışmada nüfusun %114'ünün liseyi tamamlamadığını ve okulu bırakmanın ruh sağlığı sorunları, madde bağımlılığı ve kronik madde bağımlılığı sorunlarıyla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Cabus ve Witte (2015) yaptıkları çalışmada öğrenci devamsızlığı ile okulu bırakmaya karar verdikleri nokta arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu nedenle Amsterdam belediyesine bağlı ortaokul ve liselerde öğrenim gören 12-23 yaş arası öğrencilerin %5'inin okulu bıraktığı gözlemlenmiştir.

Öğülmüş (2013), araştırma bulgularına göre okul terkine etki eden faktörler arasında okula bağlı nedenler (sınıf tekrarı, başarısızlık, devamsızlık), kişisel nedenler (farklı okul tercihi, evlilik, kız-erkek ilişkileri), maddi durum (okul dışında farklı bir işte çalışma), arkadaş etkisi (kötü alışkanlık) ve okula karşı tutum (öğretmenler, dersler, okulu sevmeme) önemli rol oynamaktadır.

Ağrı geleneksel yaşam biçiminin, törelerin ve dinin toplumsal yaşamda çok güçlü olduğu bir yerleşim alanıdır. Ağrı son yıllarda hem yurt içi hem de yurt dışından göç almaktadır. Bununla beraber Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Ağrı mevcut nüfusun iki kat fazlasını da göç vermiş bir ildir. Toplumsal yaşamın önemli dinamiklerinden biri de kadınlardır. Bu günün genç kızı yarının annesidir. Bu kızların neden eğitim sürecini terk ettikleri yalnızca Ağrı için bir sorun değil Türkiye için önemli bir sorun olduğu düşünülmektedir.

Kız çocukların okulu terk etmeleri onların yaşam süreçleri içinde travmalara neden olacaktır. Hem kızlar için hem de toplum için önemli olan bu sorunun irdelenmesi gerekir. Okulu bırakma problemi, çözülmesi gereken önemli eğitsel problemlerden biridir.

Bu araştırmanın amacı; Ağrı'da görev yapan okul müdürlerinin görüşlerine göre kız öğrencilerin okulu terk nedenleri ve çözüm önerilerini saptamaya yöneliktir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1. Ağrı'da kız çocuklarının okullaşma oranının düşük olmasının nedenleri nelerdir
2. Kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen sosyo-kültürel faktörler nelerdir
3. Kız çocuklarının okulu terk etmelerinde aileden kaynaklanan faktörler nelerdir
4. Kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen ekonomik faktörler nelerdir
5. Kız Çocuklarının Okuldan Ayrılmalarını Etkileyen Kişisel Faktörler nelerdir
6. Kız öğrencilerinin okuldan ayrılmalarını etkileyen okul ile ilgili faktörler nelerdir
7. Ağrı'da kız öğrencilerinin okuldan ayrılmalarını önlemek için okul yöneticilerinin oluşturdukları çözüm yolları nelerdir

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

Yöntem

Bu araştırma, nitel araştırma desenlerinden olgu bilim deseni esas alınarak yapılmıştır. Olgu bilim deseni farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir şekilde sahip olmadığımız olguları aydınlatma amacını taşımaktadır. “Olgu bilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dış vurabilecek veya yansıtabilecek bireyler ya da gruplardır.

Verilerin Toplanması

Veriler nitel araştırma yöntemlerinden görüşme yoluyla toplanmıştır. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunda kız öğrencilerin okulu terk etmelerine neden olan etkenleri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Her bir okul müdürü ile yaklaşık 45 dakika süren görüşmeler yapılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Görüşme formu ile toplanan veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi yapılarak kategori ve temalar oluşturulmuştur. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramalara ve ilişkilere ulaşmaktır. Betimsel analizde özetlenen ve yorumlanan veriler, içerik analizinde daha derin bir işleme tabi tutulur ve betimsel yaklaşımla fark edilemeyen kavram ve temalar bu analiz sonucu keşfedilebilir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde organize ederek yorumlamaktır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışmanın grubunu, 2022–2023 öğretim yılında Ağrıda görev yapan 44 lise müdüründen oluşmaktadır. Çalışma grubuna alınan lise müdürleri amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Veriler yarı yapılandırılmış yedi sorudan oluşan bir görüşme formu ile toplanmıştır. Görüşme sorularına son şekli verilmeden önce üç alan uzmanının görüşleri doğrultusunda son şekli verilmiştir.

Tablo 1. Ağrıda Kız Çocuklarının Okullaşma Oranının Düşük Olmasının Nedenleri

	f	%
Sosyo-Kültürel Faktörler	31	%46
Ekonomik Faktörler	13	%19
Kişisel Faktörler	9	%13
Aile İle İlgili Faktörler	8	%12
Okulla ilgili faktörler	7	%10

Araştırma bulgularına göre okul yöneticileri kız çocuklarının okullaşma oranının düşük olmasının en önemli nedeni olarak %45.61lik değerle sosyo-kültürel faktörleri göstermektedirler. Sosyo-kültürel faktörleri %19.11lik değerle ekonomik faktörler izlemekte, %13.23lük değerle kişisel faktörler,%11.76lık değerle aile ile ilgili faktörler ve son olarak da %10.29lik değer ile okulla okulla ilgili gösterilmektedir. Dolayısıyla kız çocuklarının okullaşmasında en fazla etkiye sahip faktörün sosyo- kültürel faktörler en az etkiye sahip faktörün ise okulla ilgili faktörler olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 2. Kız Çocuklarının Okuldan Ayrılmalarını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörler

	f	%
Geleneksel Aile Yapısı	39	% 89
Toplumsal Baskı	37	% 84
Sosyal Medyadaki Olaylar	35	% 80
Dinsel Tabular	34	% 77
Akranların olumsuz Davranışları	32	% 72
Toplumun Cinsiyet Algısı	31	% 70
Erken Yaşta Evlilik	23	% 52
Karma Eğitim	19	% 43

Araştırma bulgularına göre, okul yöneticilerinin %89'u geleneksel aile yapısını, %84'ü toplumsal baskıyı, %80'i sosyal medyadaki olayları, %77'si dinsel tabuları, %72'si akranların olumsuz davranışlarını, %70'i toplumun cinsiyet algısını, %52'si erken yaşta ve %43 karma eğitimi kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen sosyo-kültürel faktörler olarak görmektedirler

Tablo 3. Kız Çocuklarının Okuldan Ayrılmalarını Etkileyen Aile İle İlgili Faktörler

	f	%
Ailenin Okul İle İlgili Algısının Değişmesi	37	% 84
Ailenin Kızını Evlendirme İsteği	34	% 77
Aile Büyüklerinden Birinin Ölümü	32	% 72
Ailede Abi Baskısı	31	% 70
Ailenin Okul İle İlgili Değer Yargılarının Değişmesi	31	% 70

Araştırma bulgularına göre okul yöneticilerinin %84'ü ailenin okul ile ilgili algısının değişmesini, %77'si ailenin kızını evlendirme isteğini %72'si aile büyüklerinden birinin ölümünü, %70'i ailede abi baskısını %70'i ailenin okul ile ilgili değer yargılarının değişmesini kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen aile ile ilgili faktörler olarak belirtmektedirler

Tablo 4. Kız Çocuklarının Okuldan Ayrılmalarını Etkileyen Ekonomik Faktörler

	f	%
Ailenin Gelir Durumunun Değişmesi	35	% 80
Kızların Ailenin Yaptığı İşe Yardım Etmesi(Özellikle Hayvancılık)	32	% 73
Küçük Kardeşe Bakımı	30	% 68
Çocuk İşçiliği	25	% 57

Araştırma bulgularına göre okul yöneticilerinin %80'ni kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen ekonomik faktörlerin başında ailenin gelir durumunda meydana gelen

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

değişimi göstermektedir. Okul yöneticilerin %73'ü kızların ailenin yaptığı işe yardım etmesini (özellikle hayvancılık), %68'i küçük kardeş bakımını ve % 57'si ise çocuk işçiliğini göstermektedir.

Tablo 5. Kız Çocuklarının Okuldan Ayrılmalarını Etkileyen Kişisel Faktörler

	f	%
Açık Öğretim İmkânı	42	% 95
Başarısızlık Korkusu	41	% 93
Fiziksel Büyüme Ve Ergenlik	37	% 84
Yaşanmış Kötü Deneyimler	35	% 80
Ailenin Onu Başkaları İle Kıyaslaması	34	% 72
Okumayı Değersiz Görmesi	34	% 72

Araştırma sonuçlarına göre okul yöneticilerinin %95'i kişisel faktörler olarak açık öğretim imkânının olmasını %93'ü başarısızlık korkusunu, %84'ü, fiziksel büyüme ve ergenlik dönemini %80'ni yaşanmış kötü deneyimleri, %72'si ailenin onu başkaları ile kıyaslamasını ve %72'si ise okumayı değersiz görmelerini göstermektedir.

Tablo 6. Kız Öğrencilerinin Okuldan Ayrılmalarını Etkileyen Okul İle İlgili Faktörler

	f	%
Tecrübesiz Öğretmen Davranışları	42	% 95
Akademik Yetersizlik	41	% 93
Müfredat Yoğunluğu	39	% 89
İnsan Merkezli Olmayan Disiplin Anlayışı	38	% 86
Erkek Öğrencilerin Olumsuz Davranışları	38	% 86
Ulaşım Sıkıntısı	35	% 80
Güvenlik Sorunu	33	% 75
Okulun Olanaksızlıkları	30	% 68

Araştırma sonuçlarına göre okul yöneticilerinin %95'i tecrübesiz öğretmen davranışlarını, %93'ü akademik yetersizliği, %89'u müfredat yoğunluğunu, %86'si insan merkezli olmayan disiplin anlayışını, %86'sı erkek öğrencilerin olumsuz davranışlarını, %80'i ulaşım sıkıntısını, %75'i güvenlik sorununu ve %68'i okulun olanaksızlıklarını kız öğrencilerinin okuldan ayrılmalarını etkileyen okul ile ilgili faktörler olarak görmektedirler

Tablo 7. Ağrıda Kız Öğrencilerinin Okuldan Ayrılmalarını Önlemek İçin Okul Yöneticilerinin Oluşturdıkları Çözüm Yolları

	f	%
Veli Görüşmeleri	44	% 100
Öğrencinin Kendisiyle Görüşme	44	% 100
Taşınmalı Eğitim İmkânı	42	% 95
Beslenme İmkânı	41	% 93

Kurumlar Arası İşbirliği	40	% 90
Aile Eğitimleri	39	% 87
Ev Ziyaretleri	39	% 87
Yarın Sizdeyiz Projesi	38	% 86
Okula Kayıtta Kolaylık	35	% 80
Telefonla Görüşme	32	% 73
Herhangi Bir Projemiz Yok	21	% 48

Kız öğrencilerin okuldan ayrılmamaları için yöneticilerin %100'ü, veli görüşmeleri yaptığını, %100 öğrencilerle görüşüğünü, %95'i taşınmalı eğitim imkanı sağladığını, %93'ü beslenme imkanı verdiğini, %93'ü kurumlar arası işbirliği yaptığını, %87'si aile eğitimleri verdiğini, %87'si, ev ziyaretlerini yaptığını, %86'sı yarın sizdeyiz projesi uyguladığını, %80'ni okula kayıta kolaylık sağladığını, %73'ü telefonla ailesi ile görüşme yaptığını ve %48'i ise herhangi bir projelerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Genel olarak baktığımızda günümüzde Türkiye de ilkokul ve ortaokulda okullaşma oranları kızlarda ve erkeklerde birbirine yakındır, bunun sebebi ilkokul ve ortaokulun ucuz olması ve kızların ergenlik çağına girmemiş olmasıdır. Ortaöğretime baktığımız zaman ise fark biraz daha artmakta sebebi üniversiteye hazırlanmanın biraz daha maliyetli olması ve kızların erken yaşta evlendirilmeleri olduğu düşünülmektedir. Bunlara ek olarak kız çocukların okuldan alınmaları ve okula gönderilmemelerinin sebepleri birden fazla faktöre bağlıdır. Bu faktörlerin din, gelenek, erken yaşta evlilik, namus algısı, maddi sebepler, fiziki çevre, çevrenin baskısı olduğu düşünülmektedir.

Okul terki, karmaşık bir sorundur ve bu soruna maruz kalan çocuk sayısı arttıkça karmaşıklık düzeyi de artmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı zaman zaman çeşitli uygulamalarla bu sorunu çözmeye çalışmaktadır. Bu sorunun kız çocuklarına yönelik olması ayrı bir önem oluşturmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığının Haydi Kızlar Okula, Baba Beni Okula Gönder, Yetiştirici Sınıf Uygulaması gibi birtakım girişimlerle okul terkini engellenmeye/ azaltılmaya çalıştığı görülmektedir. Fakat uygulamaya baktığımızda bu çabaların çok önemli düzeyde başarıya ulaşmadığı ifade edilmektedir. Reyes ve Jason'ın (1993) çalışmasına göre de öğrencilerin okuldan memnun olmaması, okulu bırakma riskini artırmaktadır.

Tartışma ve Öneriler

Tartışma araştırmanın alt problemlerine göre yapılmıştır. Ağrı'da kız çocuklarının okullaşma oranının düşük olmasının nedenlerine bakıldığında araştırma bulgularına göre okul yöneticileri kız çocuklarının okullaşma oranının düşük olmasının en önemli nedeni olarak % 45.61 değerle ile sosyo-kültürel faktörleri göstermektedirler. Sosyo-kültürel faktörleri %19.1 ile ekonomik faktörler, %13.23 ile kişisel faktörler, %11.76 ile aileye ilişkin faktörler ve son olarak da %10.29 değer ile okulla ilgili faktörleri göstermektedirler. Dolayısıyla kız çocuklarının okullaşmasında en fazla etkiye sahip faktörün sosyo- kültürel faktörler en az etkiye sahip faktörün ise okulla ilgili faktörler olduğunu söyleyebiliriz. Doğutaş'ın 2011' de Merter'in 2007 ve Şimşek'in 2011'de yaptığı çalışmalar araştırma bulgularını destekler niteliktedir. Doğutaş'ın (2011) çalışmasına göre, çevre içinde yer alan insanların eğitime bakış açısı, gelir düzeyi, cinsiyet kalıp yargıları ile kültürel değer ve inançları da kız öğrencilerin eğitiminin önünde engeller oluşturabilmektedir. Merter'in (2007) çalışmasına göre, ülkelerin gelişmişlik ve zenginlik düzeyi arttıkça kızların orta ve

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

yükseköğretimde okullaşma oranları ile kızların eğitimde geçirdikleri sürelerin de arttığını belirlemiştir. Şimşek' göre (2011) okul terklerinde etkili olan en önemli faktör öğretmenlerdir. Öğretmenlerden çok memnun olan lise öğrencilerinin okulu bırakma eğilimi % 11,5 iken, öğretmeninden hiç memnun olmayanlarda bu oran % 26,9'a çıkmaktadır.

Kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen sosyo-kültürel faktörlere ilişkin araştırma bulgularına göre, okul yöneticilerinin %89'u geleneksel aile yapısını, %84'ü toplumsal baskıyı, %80'i sosyal medyadaki olayları, %77'si dinsel tabuları, %72'si akranların olumsuz davranışlarını ve %70'i toplumun cinsiyet algısını, kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen sosyo-kültürel faktörler olarak görmektedirler. Tunç (2009) ve Hoşgör ve Smits (2006) yaptığı çalışmalar kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen sosyo-kültürel faktörlere ilişkin bulguları destekler niteliktedir. Tunç (2009) çalışmasında ailelerin kültürel inanç ve değerlerinden kaynaklanan önyargıların kız çocukların eğitime katılımlarını engellediğini belirlemiştir. Hoşgör ve Smits (2006) ise çalışmalarında sosyo-ekonomik özelliklerin, kültürel faktörlerin, demografik özelliklerin ve coğrafi yapının kız öğrencilerin okullaşma oranlarını etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen aile ile ilgili faktörlere ilişkin araştırma sonuçlarına göre okul yöneticilerinin %84'ü ailenin okul ile ilgili algısının değişmesini, %77'si ailenin kızını evlendirme isteğini %72'si ve aile büyüklerinden birinin ölümünü, kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen aile ile ilgili faktörler olarak belirtmektedirler.

Karacabey (2016), ailesinin yapısının, maddi ve insan kaynaklarının, terkedilen okulun özelliklerinin ve akranların okul terkinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Şimşek'in (2011) araştırmasına göre, aile ortamından memnuniyet azaldıkça okulu bırakma eğiliminin belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Koçtürk, Bilge ve Yüksel (2018) çalışmasına göre, okulu terk etme nedenlerinin ise en çok erken yaşta evlilikten, ders başarısının kötü düzeyde olmasından ve ailesel sorunlardan kaynaklandığı saptanmıştır. Bu çalışmalar aynı zamanda araştırmanın diğer alt problemlere ilişkin sonuçları da destekler niteliktedir.

Kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen ekonomik faktörler ilişkin araştırma sonuçlarına göre okul yöneticilerinin %80'ni kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen ekonomik faktörlerin başında ailenin gelir durumunda meydana gelen değişimi göstermektedir. Okul yöneticilerin %73'ü kızların ailenin yaptığı işe yardım etmesini (özellikle hayvancılık), göstermektedir. Tatar (2016) tarafından yapılan çalışma sonucunda ekonomik durumun, ailenin çocuğun eğitimine gösterdiği ilgi ve desteğin okul terkinde neden olan faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özbaş da (2012) yaptığı çalışmada ailelerin gelir düzeyinin düşük olmasından kaynaklı kız öğrencilerin işgücüne katılması, ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmesi öğrencilerin akademik başarılarını olumsuz etkilediğini ve bununla okul terkinin tetiklediğini belirtmektedir. Tatar ve Özbaş'ın araştırma sonuçları çalışmanın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Kız çocuklarının okuldan ayrılmalarını etkileyen kişisel faktörler ilişkin araştırma sonuçlarına göre okul yöneticilerinin %95'i kişisel faktörler olarak açık öğretim lisesi olanağının olmasını %93'ü başarısızlık korkusunu ve %72'si ise okumayı değersiz görmelerini göstermektedir. Yorgun (2014) okul terkinde sebep olan, akran etkisi ve akademik başarısızlık değişkenlerinin en fazla vurgulanan değişkenler olduğu, ayrıca okul terkinin en fazla dokuzuncu sınıf düzeyinde gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır. Dunn, Chambers, ve Rabren, (2004), öğrencilerin okul terkinin etkileyen değişkenler adlı çalışmada öğrenciler okulun kendilerini lise sonrasında hayata hazırlamadığını belirtmişlerdir. Bu çalışmalar araştırma bulgularını destekler niteliktedir.

Kız öğrencilerinin okuldan ayrılmalarını etkileyen okul ile ilgili faktörler ilişkin araştırma sonuçlarına göre okul yöneticilerinin % 95'i tecrübesiz öğretmen davranışlarını, %

93'ü akademik yetersizliği, %89'u müfredat yoğunluğunu, % 86'si insan merkezli olmayan disiplin anlayışını, %86'sı erkek öğrencilerin olumsuz davranışlarını, %80'i ulaşım sıkıntısını, %75'i güvenlik sorununu ve %68'i okulun olanaksızlıklarını kız öğrencilerinin okuldan ayrılmalarını etkileyen okul ile ilgili faktörler olarak görmektedirler.

Türk (2019) okul terkinin eşliğinde olduğunu düşündüğü öğrencilerin okul algılarını incelemiş ve öğrencilerin okulu olumsuz olarak hapishane, anlamsız, sıkıcı bir yer olarak tanımladığını gözlemlemiştir. Bayhan ve Dalgıç (2012) araştırma sonucuna göre lise düzeyinde okul terk nedenlerinin akademik başarısızlık, isteksizlik ve okulu sevmemidir. Bakış ve Diğerlerinin (2009) araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin aile, cinsiyet ve bireysel özelliklerinin okul terkinde etkili olduğu gözlenmiştir.

Ağrı'da kız öğrencilerinin okuldan ayrılmalarını önlemek için okul yöneticilerinin oluşturdukları çözüm yollarına ilişkin sonuçlara göre, okul yöneticilerin %100'ü, veli görüşmeleri yaptığını, %100 öğrencilerle görüştüğünü, %95'i taşınabilir eğitim imkanı sağladığını, %93'ü beslenme imkanı verdiğini, %93'ü kurumlar arası işbirliği yaptığını, %87'si aile eğitimleri verdiğini, %87'si, ev ziyaretlerini yaptığını, %86'sı yarın sizdeyiz projesi uyguladığını, %80'ni okula kayıta kolaylık sağladığını, %73'ü telefonla ailesi ile görüşme yaptığını ve %48'i ise herhangi bir projelerinin olmadığını belirtmişlerdir.

Okulu bırakmak, okuldan ayrılmak ya da okulu terk etmek kişisel bir davranış olduğu için nedenleri de kişiseldir. Nedenleri kişisel olsa da sonuçları hem kişisel hem de toplumsaldır. Kızların okul terkinin önlemek için okul müdürlerin ya da öğretmenlerin iyi niyetli olmaları yetmiyor. Bazen bazı sorunlar herkesi aşabilir. Öğrencinin okulu terk sürecinde mazeret olarak öne sürdüğü sorun ya da sorunlar okul yönetimini ya da aileyi aşabilir. Bunların tek başına çözüm için güçleri yetmeyebilir. Görüşlerine başvurduğumuz okul yöneticilerin önerilerine bakıldığında önemli çözümler ürettikleri görülmektedir. Kısacası okul terkinin önlemek bütünsel olarak ele alınması gereken konulardan biridir. Okul terkinin önleyecek yasal süreçlerin işletilmesi ve sosyal devletin bütün kurumları ile devreye girmesi gerekmektedir.

Öneriler

1. Kız çocuklarının terkinin yoğun bölgelerde görev yapan öğretmenlere ailelere yönelik bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır.
2. Öğretmenler, sosyal faaliyetler düzenleyerek öğrencilerin okula gelmelerini motive edici çalışmalar yapılmalıdır.
3. Anne-baba eğitimine yönelik katkılar sunulmalıdır
4. Öğretmenlerin entegrasyonu için hizmet içi eğitime ağırlık verilmelidir
5. Ekonomik sebeplerle kızlarını okulda alan aileler gerekli sosyal destekler sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, A. (2013) Kız Çocuklarının Okullaşma Engelleri ve Çözüm Önerileri (Şanlıurfa Örneği), Ekev Akademi Dergisi Yıl: 17 sayı: 56
- Aydın, G. ve Aksoy, H.H. (2004). Kız çocuklarının eğitimi. Eğitim bilimleri enstitüsü eğitim yönetimi teftişi ekonomisi ve planlaması eğitimde reform dersi ödevi
- Bakış, O. Levent, H. İnel, A. ve Polat, S. (2009). Türkiye'de eğitime erişimin belirleyicileri. Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Bayhan, G. Dalgıç, G. (2012). Liseyi Terk Eden Öğrencilerin Tecrübelerine Göre Okul Terki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13 (3) , 107-130

Liselerde Kız Öğrencilerinin Okulu Terk Nedenleri ve Çözüm Önerileri

- Bayhan, G. ve Dalgıç, G. (2012). Liseyi Terk Eden Öğrencilerin Tecrübelerine Göre Okul Terki. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Aralık 2012-Özel Sayı / Cilt 13, Sayı 3, 13(3)*, 107–130.
- Branson, N., Hofmeyr, C., & Lam, D. (2014). Progress through school and the determinants of school dropout in South Africa. *Development Southern Africa*, 31(1), 106-126.
- Bergeson, T. and Heuschel, M.A. (2003). helping students finish school. why students drop out and how to help them graduate, of superintendent of public instruction, 1-57 olympia, wa.
- Buluç, B. (2007). Eğitim Amaç ve İşlevleri. Eğitim Bilimine Giriş: editör. Emin karip. Ankara: pegem yayınları.
- Camus, S. J., & De Witte, K. (2015). Does unauthorized school absenteeism accelerates the dropout decision?—Evidence from a Bayesian duration model. *Applied Economics Letters*, 22(4), 266-271.
- Clark, R. L. (1992). *Neighborhood effects on dropping out of school among teenage boys*. Discussion paper. Washington, DC: The Urban Institute
- Çakır, R. ve Çolak, C. (2019). Lise Öğrencilerinin Okul Terki Riskine İlişkin Görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 269–286.
- Doğutaş, A. (2011). An age of democracy and girls education in Turkey: crosscultural and international analysis. *International Review of Turkish Studies* 1 (1), 8-19.
- Dunn, C., Chambers, D., & Rabren, K. (2004). Variables Affecting Students' Decisions to Drop Out of School. *Remedial and Special Education*, 25(5), 314–323.
- Dünya Bankası, (2011). *Dünya Kalkınma Raporu 2012: Toplumsal cinsiyet eşitliği ve kalkınma*. Washington: The World Bank.
- Erdoğan, M. (1997). Rejim Sorunu. Ankara: Vadi Yayınları
- Gonzalez, J. M. R., Salas-Wright, C. P., Connell, N. M., Jetelina, K. K., Clipper, S. J., & Businelle, M. S. (2016). The long-term effects of school dropout and GED attainment on substance use disorders. *Drug and alcohol dependence*, 158, 60-66.
- Hoşgör, A. G. ve Smits, J. (2006). Effects of family background characteristics on educational participation in Turkey. *International Journal of Educational Development*, 26, 545-560.
- Kane, E. (2004). Girls' Education in Africa. Africa Region The World Bank, Washington: The World Bank
- Karacabey, M. F. & Boyacı, A. (2018). Okulu terk eden ortaöğretim öğrencilerinin okulu terk etme nedenleri ve sosyo-ekonomik profilleri: Şanlıurfa örneği. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 24 (2), 247-293.
- Kocabaş, İ. (2004) XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Koçtürk, N., Bilge, F ve Yüksel, F (2018), Erken Yaşta Evlenen Ergenlerin Bireysel ve Ailesele Özellikleri, Okul Terkinin Nedenleri ve Evlilikle İlgili Sorunları , Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi 8(50), 1-28.
- Landis, R. N., & Reschly, A. L. (2010). An examination of compulsory school attendance ages and high school dropout and completion. *Educational Policy*
- Mau, W-C. (1995). "Educational Planning And Academic Achievement Of Middle School Students: A Racial And Cultural Comparison." *Journal Of Counseling & Development* c.73, s.5, ss.518-526
- MEB. (2014). Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim. www.google.com 22.5.2022
- Merter, F. (2007). Kızların okullaşması açısından bazı Avrupa birliği topluluğu üyesi ülkeler
- Öğülmüş, S. (2013). Ortaöğretimde sınıf tekrarı, okul terk sebepleri ve örgün eğitim dışında kalan çocuklar politika önerileri raporu. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı

- Özbaş, M. (2012). Kız çocuklarının ortaöğretimde okullaşma oranlarına etki eden nedenlere ilişkin algıları. *International Journal of New Trends in Arts, Sports and Science Education 1* (4), 60-71.
- Özdemir, S ve Diğerleri (2010) İlköğretim Okulu Öğrencilerinin Okul İklimine İlişkin Algılarını Yordayan Değişkenlerin İncelenmesi Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 38: 213-224
- Reupold, A., & Tippelt, R. (2011). Germany's educational system and the problem of dropouts: Institutional segregation and program diversification. S. Lamb, E. Markussen, R. Teese, N. Sandberg, & J. Polesel içinde, *School dropout and completion* (s. 155-172). New York: Springer.
- Randolph, K. A., Fraser, M. W., & Orthner, D. K. (2006). A strategy for assessing the impact of time-varying family risk factors on high school dropout. *Journal of Family Issues, 27*(7), 933-950.
- Reyes, O. & Jason, L. A. (1993). Pilot study examining factors associated with academic success for Hispanic high school students. *Journal of Youth and Adolescence, 22*, 57-71.
- Rihani, A. M. (2006). Keeping the promise: Five benefits of girls' secondary education. Washington: Academy For Educational Development.
- Şimşek, H(2011) Öğrencilerinde Okulu Bırakma Eğilimi ve Nedenleri *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 1*(2)
- Tatar, Ü. (2016). *Lise düzeyindeki öğrencilerin okul terk nedenlerinin sosyolojik incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi.*
- Taylı, A. (2008b). Okulu Bırakmanın Önlenmesi ve Önlemeye Yönelik Uygulamalar. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt: 8, Sayı: 1, Yıl: 8, Haziran 2008*, 91-104.
- Teyfur, M. (2007). Eğitim Bilimine Giriş. Ankara: Anı Yayıncılık
- Tunç, İ. A. (2009). Kız çocuklarının okula gitmeme nedenleri Van ili örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, 6* (1), 237-269.
- TÜİK (2012). <https://www.tuik.gov.tr>.
- Türk, A. (2019). *Okul terkinin eşiğinde geleceği düşünmek: Sınıf tekrarı yapan öğrencilerin gelecek emelleri ve Asya ülkelerinin karşılaştırılması. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*, 221-244.
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago: The University of Chicago Press
- Yalın, A., Levent, B., Eroğlu, Y. Ç., Cerrah, N. ve Sundur, T. Y. (2005). *Haydi kızlar okula: kız çocuklarının okullulaşmasına destek kampanyası öğretmen el kitabı*. Ankara: UNICEF
- Yorğun, A. (2014). *Lise Öğrencilerinde Okul Terki Riskinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi.

KADINLARIN EĞİTİM ORANLARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMINA ETKİSİ: 22 OECD ÜLKESİNİN ANALİZİ

THE EFFECTS OF WOMEN'S EDUCATION RATES ON FOREIGN DIRECT CAPITAL INVESTMENTS: ANALYSIS OF 22 OECD COUNTRIES

ВЛИЯНИЕ УРОВНЯ ОБРАЗОВАНИЯ ЖЕНЩИН НА ПРЯМЫЕ ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ КАПИТАЛА: АНАЛИЗ 22 СТРАН ОЭСР

Ümmühan AKHİSAR*
Enver Alper GÜVEL**

ÖZ

Bir ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik yönden kalkınmasını etkileyen ve hızlandıran en önemli faktörlerden biri kadınların eğitim düzeyidir. Bu çalışmanın amacı kadınların eğitim düzeyinin, o ülkedeki doğrudan yabancı sermaye yatırımını etkileyip etkilemediğinin incelenmesidir. Kadınların eğitim oranının ekonomik büyüme oranı ve insani gelişmişlik indeksi ile arasındaki ilişkisi panel nedensellik analizi yardımıyla araştırılmaktadır. 22 OECD (Avustralya, Belçika, Almanya, Avusturya, Çekya, Danimarka, Norveç, Estonya, Hollanda, İtalya, Yunanistan, Finlandiya, Polonya, Fransa, Japonya, Meksika, Macaristan, Güney Kore, İspanya, İsveç, Slovenya, Portekiz) ülkesi için 1999-2022 dönemine ait eğitilmiş kadınların yüzde oranları yıllık olarak alınmaktadır. Ekonomik büyüme oranı ve insani gelişmişlik endeksleri kontrol değişken olarak modellere dâhil edilmektedir. Modellerin test edilmesinde panel nedensellik analizi uygulanmadan önce verilerde yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı Peseran Caled LM testi ve Peseran CD testi ile ölçülmüştür. Yatay kesit bağımlılığı ve birim kök varlığı tespit edildikten sonra Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi uygulanmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre ülke içerisine ve ülke dışına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırım ile kadınların eğitim oranı arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca bulgular kadınların eğitim oranı ve insani gelişmişlik indeksi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Kadınların eğitim oranının artması ile

* **ORCID:** [0000-0003-0163-2459](https://orcid.org/0000-0003-0163-2459), Öğr.Gör. Kocaeli Üniversitesi Enformatik Bölümü, ummuhan.akhisar@kocaeli.edu.tr

** **ORCID:** [0000-0003-0437-0343](https://orcid.org/0000-0003-0437-0343), Prof.Dr. Gedik Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman (İngilizce) Bölümü alper.guvel@gedik.edu.tr

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: AKHİSAR, Ü., & GÜVEL, E. A. (2023). KADINLARIN EĞİTİM ORANLARININ DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMINA ETKİSİ; 22 OECD ÜLKESİ ÜZERİNE BİR PANEL NEDENSELLİK ANALİZİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 169-180.

Кadınlарın Eğitim Oranlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Etkisi

insani gelişmişlik endeksinin artışı, aynı zamanda doğrudan yabancı sermaye yatırımını çekmede önemli görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadınların Eğitim Oranı, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Panel Nedensellik Analizi.

ABSTRACT

One of the most important factors affecting and accelerating the social, cultural and economic development of a country is the education level of women. The purpose of the present study was to examine whether women's education levels affect foreign direct investment in a country. The relationship between women's education rate and economic growth rate and human development index was investigated by using the Panel Causality Analysis. The percentages of educated women for the period 1999-2022 were taken annually for 22 OECD countries (Australia, Belgium, Germany, Austria, Czech, Denmark, Norway, Estonia, Netherlands, Italy, Greece, Finland, Poland, France, Japan, Mexico, Hungary, South Korea, Spain, Sweden, Slovenia, Portugal). Economic growth rate and human development indices were included in the models as the control variables. Before the Panel Causality Analysis was applied to test the models, whether there was a cross-sectional dependence in the data was evaluated with the Peseran Caled LM Test and the Peseran CD Test. The Dumitrescu and Hurlin causality test was used after determining cross-sectional dependence and unit root existence. According to the results of the analyses, a one-way causality relationship was detected between foreign direct investment in and out of a country and the education rate of women. The findings also show that there was a bidirectional causality relationship between women's education rate and human development index. The increase in the education rate of women and the increase in the human development index were considered important in attracting foreign direct investment.

Keywords: Women's Education Rate, Foreign Direct Investment, Panel Causality Analysis.

АННОТАЦИЯ

Одним из важнейших факторов, влияющих и ускоряющих социальное, культурное и экономическое развитие страны, является уровень образования женщин. Целью данного исследования является изучение влияния уровня образования женщин на прямые иностранные инвестиции по стране. Связь между уровнем образования женщин, темпами экономического роста и индексом человеческого развития исследуется с помощью панельного причинно-следственного анализа. В 22 странах ОЭСР (Австралия, Бельгия, Германия, Австрия, Чехия, Дания, Норвегия, Эстония, Нидерланды, Италия, Греция, Финляндия, Польша, Франция, Япония, Мексика, Венгрия, Южная Корея, Испания, Швеция, Словения, Португалия) процентные показатели образованных женщин за период 1999-2022 годов измерялись ежегодно. Темпы экономического роста и индексы человеческого развития включены в модели в качестве контрольных переменных. Прежде чем применять панельный причинно-следственный анализ для проверки моделей, было измерено наличие перекрёстной зависимости в данных с помощью теста Peseran Caled LM и теста Peseran CD. После определения поперечной зависимости и существования единичного корня был применён тест причинности Думитреску и Херлина. По результатам анализа видно, что существует односторонняя причинно-следственная связь между прямыми иностранными инвестициями в страну и за её пределы и уровнем образования женщин. Кроме того, результаты показывают, что существует двунаправленная причинно-следственная связь между уровнем образования женщин и индексом человеческого развития. Увеличение уровня образования женщин и рост индекса человеческого

развития также считаются важными для привлечения прямых иностранных инвестиций.

Ключевые слова: уровень образования женщин, прямые иностранные инвестиции, панельный причинно-следственный анализ.

1. GİRİŞ

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, ekonomik kalkınmanın temel yapıtaşlarından biri olarak görülmektedir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelerin seviyesine çıkabilmeleri için dışardan sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyarlar. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ve büyüme için ülkeye yapılacak olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artarak devam etmesi gerekmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımı artmasını ya da azalmasını etkileyen birçok faktör söz konusudur. Ülkelerin ekonomik özgürlüğü, gelişmişlik düzeyleri, eğitilmiş birey sayısı, ekonomik büyüme oranı, insani gelişmişlik düzeyi gibi faktörler ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırımı etkilemektedir. (Kar ve Tatlısöz, 2008 s.436)

Gelişme, insanlığın yaşam kalitesinin iyileşme sürecidir. İnsanların yaşam düzeylerinin iyileşmesi, gelirlerinin artması, eğitimleri ile koşulların ekonomik büyüme ile eş zamanlı olarak iyileşmesidir. İnsani gelişmişlik düzeyi, “Human Development Index” adıyla Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı tarafından 1990 yılından itibaren raporlar halinde yayınlanmaktadır. (Ünal, 2008 s.89)

Ekonomide büyümenin artırılması nitelikli işgücü ile mümkündür. Bir ülkedeki eğitim seviyesinin artması o ülkenin ekonomik büyüme oranını, insani gelişmişlik düzeyini ve nitelikli işgücünün artmasını sağlamaktadır.

Bir ülkenin ekonomik gelişimi o ülkenin eğitim düzeyini de içinde olan birçok faktöre bağlı olduğundan bahsetmiştik. Eğitim tüm dünyada istihdamın ve güçlenmenin temel yapı taşıdır. Birçok araştırmanında gösterdiği gibi, eğitim etkisinin gücü ülkeler arasında değişmektedir. Eğitim ekonomik büyümenin temel faktörlerinden biri ve her insanın temel hakkıdır. Eğitime önemli bir yatırım yapmadan hiçbir ülke ekonomik büyümeye ulaşamaz. Günümüzde hala kadınların eğitimini istemeyen toplumlar olsa da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu konuya çok önem vermektedir. Toplumun çağdaşlaşması modernleşmesi o ülkedeki kadınlarının eğitim düzeyinin yüksek olmasına bağlıdır. Bir ülkenin ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda gelişmesi kadınların eğitim seviyesinin artması ile doğrudan ilişkilidir.

İlk olarak Literatür araştırması yapılarak çalışmalar incelenmiştir. Kadınların eğitim oranı, Kadın iş gücüne katılımı, cinsel eşitsizlik, kadın girişimciliği gibi faktörlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımı etkisi ile ilgili farklı ülke grupları üzerinde analizler yapılmıştır. İnsani gelişmişlik düzeyi, gayri safi yurtiçi hasıla ve kadınların eğitim oranı verileri birlikte kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı nasıl etkilediği hususunda çalışmalarda bir açıklık bulunmuştur. Bu çalışma kadınların eğitim oranının artması, o ülkeye yapılacak yabancı sermaye yatırımı nasıl etkilediğini araştırmayı amaçlamıştır. Çalışmada insani gelişmişlik endeksi, ekonomik büyüme oranı, kadınların eğitim oranı kullanılarak ülkede yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımı nasıl etkilediği panel data analizi kullanılarak araştırılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı etkileyen faktörler üzerine literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Kadınların eğitim düzeyinin artması ile o ülkelerde hangi alanlarda değişim olduğuna dair çalışmalar mevcuttur. Eğitim oranının artması ülkedeki ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini, ülkelerin gelişmişlik düzeyine bakılarak tespit

Kadınların Eğitim Oranlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Etkisi

edilebilir. Hassan ve Rafaz (2013), kadın eğitiminin ekonomik büyüme üzerine etkisini araştırmışlardır. 1990-2016 arası verileri toplayarak En Küçük Kareler regresyon metodolojisini kullanmışlardır. Eğitilmiş kadınların oranının yüksek olması ekonomik açıdan ülkenin gelişimine çok büyük katkı sağladığı sonucuna varmışlardır. Kadın eğitiminin kadın işgücü ile pozitif ilişkisi olduğunu ve kadın işgücü, ekonomik büyümeyi çarpıcı biçimde artırdığını bulmuşlardır. Yumusak vd (2015) tarafından yapılan bir çalışmada kadınların okur-yazarlığının, sağlık ve eğitim düzeyinin artmasında önemli bir etkiye sahip olup olmadığını araştırmışlardır. Kadın eğitimindeki artış, üst düzey yönetimlerde yer almalarına sebep olmuş, birçok farklı yönden büyümeyi ve gelişmeyi sağladığını öne sürmüşlerdir. Aynı zamanda çalışmalarında kadınların eğitim düzeyi ile gelişmişlik göstergesi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir.

Neumayer ve Soysa (2011), çalışmalarında daha iyi ekonomik ve sosyal haklara sahip kadın yüzde oranının yüksek olan ülkelerde, ticaret ve doğrudan yabancı sermaye yatırımının daha yüksek olduğu hipotezini test etmişlerdir. Sonuç olarak kadınların eğitim düzeyinin, ekonomik ve sosyal statülerinin yüksek olduğu ülkelerde doğrudan yabancı sermaye yatırımının paralel olarak daha yüksek olduğunu göstermişlerdir.

Kadınların eğitim oranı arttıkça toplum içindeki statüleri de paralel olarak değişecektir. Righards ve Gelleny (2007), kadının statüsü ile ekonomik küreselleşme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 1982'den 2003'e kadar 130 ülkenin verileri kullanılarak bir dizi istatistiksel inceleme yapmışlardır. Kadınların statüsüne ilişkin belirli göstergelerin kullanımında kadınların statüsünün ekonomik, politik ve sosyal alanlarını temsil etmek için iki farklı veri kaynağından kadın statüsüne ilişkin beş gösterge kullanmışlardır. Ayrıca ekonomik küreselleşmenin dört göstergesi kullanmışlardır. Sonuç olarak ekonomik küreselleşme ile kadının statüsü arasındaki ilişkinin türe ve döneme göre değiştiğini ve çoğu durumda ekonomik küreselleşmenin kadınların statüsünün iyileşmesiyle ilişkili olduğunu göstermişlerdir.

Kadınların eğitim oranının artması, ülkedeki kariyerlerini de olumlu yönde etkilediği yapılan araştırmalarda gözlemlenmiştir. Yıldırım vd. (2019), gelişmekte olan ülkelerde eğitimin kadınların kariyeri üzerindeki rolünü açıklamaya çalışmışlardır. Türkiye'deki çalışan kadınlar için eğitim faktörünü anket kullanarak araştırmıştır. Çalışmasıyla, kadınların yüksek eğitimle iyi bir kariyere ve kariyer gelişimine sahip olabileceklerini açıklamışlardır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde eğitilmiş kadınların daha iyi ve daha eşit çalışma koşullarına sahip olabileceklerini desteklemektedir.

Kadınların eğitim oranının artmasının, doğrudan sermaye yatırımını, gelişmişlik düzeyini etkilediğine dair çalışmaların yanında, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş olan ülkelerde, yurtiçi sermaye yatırımının da yüksek olduğu analizler de bulunmaktadır. Ghosh (2019), ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırım ve sermaye oluşumu arasındaki ilişkiyi cinsiyete dayalı bir çerçevede incelemiştir. Kadın eğitiminin yaygınlaşmasının Japonya ve Güney Kore'deki ekonomik büyümeye etkisini araştırmıştır. Dinamik nedensellik ilişkisi ile incelenen kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), doğrudan yabancı sermaye yatırımı ve cinsiyet arasında çift yönlü nedensellik olduğu sonucuna varmıştır.

Kadınların eğitim oranındaki değişim, ülkedeki işgücüne katılım oranlarını da etkilemekte olup, cinsiyete dayalı eşitsizlik sorunlarında da yardımcı olabilmektedir. Klasen ve Lamanna (2009), eğitim ve istihdamda cinsiyet eşitsizliğinin ekonomik büyüme üzerine etkisi araştırmışlardır. Ülkeler arası ve panel regresyonlarını kullanarak eğitim ve istihdamdaki cinsiyet eşitsizliklerinin (işgücüne katılımda cinsiyet eşitsizliklerinin kullanılmasıyla temsil edilir) ekonomik büyümeyi önemli ölçüde azalttığı kanısına varmışlardır. En son verileri kullanarak ve uzun bir zaman aralığını (1960–2000) araştırarak büyüme konusundaki kadın eğitiminin sonuçlarını ve panel verileri kullanarak analizi

istihdam boşluklarına genişletmişlerdir. Eğitim ve istihdamdaki cinsiyet farklılıklarının ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediği sonucunu çıkarmışlardır. Esen ve Seren (2021), Kadınların, erkeklerin iş gücüne katılım oranını kullanarak Türkiye’deki eğitim ve istihdamda cinsiyete dayalı eşitsizliklerin ekonomik performans üzerinde etkisini eş bütünleşme analizlerini kullanarak incelemişlerdir. Eğitim ve istihdamda cinsiyet eşitliğindeki iyileşmeler, kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) üzerinde güçlü ve önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Bir ülkede eğitim oranının artması, o ülkenin insani gelişmişlik düzeyini etkilediği kadar cinsiyete dayalı eşitsizlik sorunlarının çözümünde de yardımcı olabilmektedir. Busse ve Nunnenkamp (2009), eğitimdeki cinsiyet eşitsizliğinin doğrudan yabancı sermaye yatırımı üzerine etkisini araştırmışlardır. Eğitimde cinsiyet eşitsizliği ve eğitimde diğer faktörler dâhil olmak üzere doğrudan yabancı yatırımı etkilediğine dair bir model tahmin etmişler, yabancı yatırımcıların eğitimle ilgili cinsiyet eşitsizliklerinin az olduğu yerleri tercih etme oranının daha yüksek olduğu sonucuna varmışlardır.

Bussemakers vd. (2017), Dünya Değerler Anketi verilerini kullanarak bir ülkenin işgücü piyasası yapısının, sosyal politikasının ve cinsiyet normlarının, kadınların eğitim başarısının istihdam üzerindeki etkisini nasıl koşullandırıldığını ampirik olarak test etmişlerdir. Hizmet sektöründeki işlerin nispeten kıt olduğu ülkelerde kadınların iş bulması için yüksek eğitime sahip olmanın daha önemli olduğunu, yüksek eğitilmiş kadınlar bu koşullar altında düşük eğitilmiş kadınları istihdamdan uzaklaştırdığı sonucuna varmışlardır.

Pantelopoulos (2022), OECD ülkelerinde, eğitim düzeyindeki iş gücü ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Eğitilmiş bir iş gücünün doğrudan yabancı yatırımı pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Cinsiyet söz konusu olduğunda, kadınların iş gücüne katılım düzeyi doğrudan yabancı yatırımı çekmede oldukça etkili olduğu sonucuna çıkarmıştır.

Kadınların eğitim oranının artması, kadınların girişimciliğini ve siyasi liderliklerini olumlu olarak etkileyebilmektedir. Bullough vd. (2012), toplum düzeyindeki kurumsal güçlerin kadınların siyasi liderliğe katılımıyla olan ilişkisini araştırmıştır. Kadın liderlerin niteliklerine yönelik çalışmalar yapmış, parlamentodaki kadınların oranını nelerin etkilediğine dair kurumsal incelemeler yapmışlardır. Kadınların siyasi liderlikleri ile kurumsal güç arasında doğru bir orantı olduğu sonucuna varmışlardır.

Fang (2019), Dünya bankası işletme anketi verilerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımın kadın girişimciliğini etkileyip etkilemediğini ve nasıl etkilediğini, doğrudan yabancı yatırımın etkilerinin cinsiyete özgü engeller ve güçlendirme ile nasıl etkileşime girdiğini incelemiştir. Kadınların iş ortamında iyileşmesi ve kadınların güçlendirilmesi ile kadın girişimciliğinin doğrudan yabancı yatırımı artırdığını göstermiştir.

Shaheen vd. (2022), İnsanın birleşik etkileşiminin Pakistan’ın ekonomik büyüme üzerindeki ve doğrudan yabancı sermaye yatırımına etkisini araştırmışlardır. Çalışma bulguları, etkileşimli terim olan beşerî sermaye ve doğrudan yabancı yatırımın Pakistan’ın ekonomik büyümesini teşvik etmede doğrudan ve önemli bir katkısı olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca, sonuçlar kısa vadede, cinsiyetten bağımsız etkileşimli beşerî sermaye ve doğrudan yabancı yatırımının ekonomik büyüme ile önemli ve doğrudan bir bağlantısı olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, cinsiyete özgü beşerî sermayede, erkek beşerî sermaye ve kadın beşerî sermayesi, belki de kısa vadede fırsatların olmaması ve işgücünün yetersiz kullanılması nedeniyle ekonomik büyüme ile ters bir ilişkiye sahip olduğunu sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde kadınların eğitim oranının ülke ekonomisini, gelişmişlik düzeyini, doğrudan yabancı sermaye yatırımını nasıl etkilediği konusunda birçok çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar belirli ülkelerle sınırlandırılmaktadır. Yurtiçi ve Yurtdışı yapılan

Kadınların Eğitim Oranlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Etkisi

yabancı sermaye yatırımının yüksek olduğu ülkelerde de kadınların eğitim oranının daha yüksek olduğu tespit eden çalışmalar mevcuttur. Araştırılan çalışmalarda kadınların eğitim oranı, insani gelişmişlik düzeyi ve gayri safi yurtiçi hasıla verilerinin birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımını nasıl etkilediği, çift yönlü bir etkileşim olup olmadığı analizi konusunda açıklık mevcut görülmüştür.

3. METODOLOJİ, VERİ SETİ, EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmada 22 OECD (Avustralya, Avusturya, Çekya, Belçika, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Polonya, Almanya, Yunanistan, Portekiz, Meksika, Japonya, İtalya, Macaristan, Norveç, Fransa, Hollanda, Slovenya, Güney Kore, İspanya, İsveç) ülkesine ait 1999-2022 dönemini içeren yıllık veriler kullanılmıştır. Veriler Wordbank, Globaleconomy ve OECD resmi sitelerinden elde edilmiştir. (TheGlobalEconomy.com, oecd.com.tr, www.worldbank.org 2023: Mart)

Panel veri analizi yapmadan önce yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı teste edilmelidir. Aksi durumda analiz sonuçları tutarsız çıkabilir. Yatay kesit bağımlılığının testi için zaman (T) ve yatay kesit boyutunun (N) karşılaştırılması gerekmektedir. Zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyükse ($T > N$) Breusch Pagan LM ya da Peseran CD_{LM} kullanılır; zaman boyutu yatay kesit boyutundan küçükse ($T < N$) Peseran CD testi kullanılmaktadır. (Breusch ve Pagan, 1980)

Çalışmada ülke içerisine ve ülke dışına yapılan doğrudan yabancı yatırımlar ile kadınların eğitim oranı arasındaki ilişki panel nedensellik analizi ile test edilmiş olup bu doğrultuda çalışma kapsamında kullanılan değişkenler Tablo1’de verilmektedir:

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
FDI_IN	Ülke içerisinde yapılan doğrudan yabancı yatırımlar	Dünya Bankası
FDI_OUT	Ülke dışına yapılan doğrudan yabancı yatırımlar	Dünya Bankası
Equality	Kadınların eğitim oranı	OECD Veri Merkezi
GGDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Büyüme Oranı	www.theglobaleconomy.com
HDI	İnsani Gelişmişlik İndeksi	www.theglobaleconomy.com

Çalışma kapsamında oluşturulan temel modeller aşağıda yer almaktadır:

$$\text{Model 1: } \text{LNFDI_IN}_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Equality}_{it} + \alpha_2 \text{GGDP}_{it} + \alpha_3 \text{HDI}_{it} + \mu_{it}$$

$$\text{Model 2: } \text{LNFDI_OUT}_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 \text{Equality}_{it} + \alpha_2 \text{GGDP}_{it} + \alpha_3 \text{HDI}_{it} + \mu_{it}$$

Model 1’de ülke içerisinde yapılan doğrudan yabancı yatırımlar (FDI_IN) ile kadınların eğitim oranı (Equality) arasındaki ilişki, model 2’de ise ülke dışına yapılan doğrudan yabancı yatırımlar (FDI_OUT) ile kadınların eğitim oranı (Equality) arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Her iki modelde yer alan ekonomik büyüme oranı (GGDP) ve insani gelişmişlik indeksi (HDI) kontrol değişken olarak modellere dâhil edilmiştir. Modelde yer alan “t” zaman kesiti, “i” yatay kesit birimini, “μ” hata terimini ve değişkenlerin önünde yer alan “LN” ifadesi ise ilgili değişkenin doğal logaritmasının alınıp analizlere dahil edildiğini ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında oluşturulan modellerin test edilmesinde panel nedensellik analizinden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle paneli oluşturan değişkenler ve modellerde yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı testi daha sonra kullanılacak olan birim kök testi seçiminde önem arz etmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testinden sonra birim kök analizi gerçekleştirilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı ve birim kök

analizinden sonra hangi panel nedensellik analizinin kullanılması gerektiğini belirlemede önemli unsur olan homojenlik testi gerçekleştirilmiştir. Yapılan tüm analizler sonucunda da çalışma kapsamında Dumitrescu ve Hurlin (2012) nedensellik testi gerçekleştirilmiştir. (Dumitrescu ve Hurlin, 2012)

4. BULGULAR

Panel veri analizlerinde öncelikli olarak test edilmesi gereken durum yatay kesit bağımlılığıdır. Yatay kesit bağımlılığı hangi birim kök testinin uygulanması gerektiğini belirtmektedir. Eğer yatay kesit bağımlılığı var ise birinci nesil birim kök testleri, yoksa ikinci nesil birim kök testleri ile analize devam edilmektedir. Yatay kesit bağımlılığının test edilmesinde ise farklı birçok testten yararlanılabilmektedir. Çalışmada alan yazında sıklıkla kullanılan Breusch-Pagan LM testi, Peseran Caled LM testi ve Peseran CD testlerinden yararlanılmıştır (Tatoğlu, 2017). Tablo 2’de gerçekleştirilen yatay kesit bağımlılığı testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

Değişkenler	Breusch-Pagan LM	Peseran Scaled LM	Peseran CD
LNFDI_IN	343.3166 (0.0000*)	5.225443 (0.0000*)	6.727745 (0.0000*)
LNFDI_OUT	496.3258 (0.0000*)	12.34407 (0.0000*)	11.55327 (0.0000*)
T			
EQUALITY	1875.812 (0.0000*)	76.52356 (0.0000*)	35.29200 (0.0000*)
GDP	2558.582 (0.0000*)	108.2889 (0.0000*)	48.98322 (0.0000*)
HDI	4699.845 (0.0000*)	207.9095 (0.0000*)	68.48319 (0.0000*)
Model 1	1103.791 (0.0000*)	40.60593 (0.0000*)	22.32917 (0.0000*)
Model 2	740.4249 (0.0000*)	23.70059 (0.0000*)	17.95897 (0.0000*)

“*”, “**” ve “***” sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Gerçekleştirilen yatay kesit testi sonuçlarına göre ülke içine yapılan yabancı yatırımlar (LNFDI_IN), ülke dışına yapılan yabancı yatırımlar (LNFDI_OUT), kadınların eğitim oranı (EQUALITY), Gayri Safi yurtiçi Hasıla büyüme oranı (GGDP), insani gelişmişlik indeksi (HDI) değişkenlerinin %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında oluşturulan her iki modelde de %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı olduğu durumlarda birinci nesil birim kök testleri yerine birimler arası korelasyonu dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri geliştirilmiştir (Tatoğlu, 2013). Bu doğrultuda analiz sonuçlarında yatay kesit bağımlılığı varlığının tespiti nedeniyle serilerin durağanlıkları ikinci nesil birim kök testlerinden Peseran (2007) CADF birim kök testi ile tespit edilmiştir. Peseran (2007) CADF birim kök testi sonuçları Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Peseran (2007) Birimkök Testi Sonuçları

Değişkenler	Sabitli	Kritik Değerler		
LNFDI_IN	-2.521 (0.000*)	%10 -2.070	%5 2.150	%1 2.300
LNFDI_OUT	-2.076 (0.060***)			
EQUALITY	-2.556 (0.000*)			
GDP	-2.521 (0.000*)			
HDI	-2.250 (0.008*)			
	Sabitli ve Trendli	Kritik Değerler		

Kadınların Eğitim Oranlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Etkisi

LNFDI_IN	-2.674 (0.033**)	%10 2.580	-	%5 2.660	-	%1 -2.810
LNFDI_OUT	-2.391 (0.342)					
EQUALITY	-3.106 (0.000*)					
GDP	-2.667(0.036**)					
HDI	-2.365 (0.391)					

“**” , “***” ve “****” sırasıyla %1 , %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde ülke dışına yapılan yabancı yatırımlar (LNFDI_IN), kadınların eğitim oranı (EQUALTY), Gayri Safi yurtiçi Hasıla büyüme oranı (GGDP), değişkenlerinin hem sabitli hem de sabitli trendli durumda seviyesinde durağan olduğu tespit edilmiştir. Ülke dışına yapılan yabancı yatırımlar (LNFDI_OUT) ve insani gelişmişlik indeksi (HDI) değişkenlerinin ise sabitli durumda durağan olduğu tespit edilmiştir. Serilerin durağanlığı test edildikten sonra nedenselliğin hangi analiz ile test edileceğine karar verilmesi açısından önem taşıyan homojenlik testi gerçekleştirilmiştir. Homojenlik durumunu test etmek için Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen Delta testinden yararlanılmıştır. Test sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Pesaran ve Yamagata (2008) Delta Homojenlik Testi Sonuçları

	Delta Testi	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Model 1	Δ	-2.722	0.006***
	Δ_{adj}	-3.097	0.002***
Model 2	Δ	-1.693	0.090*
	Δ_{adj}	-1.926	0.054*

“**” , “***” ve “****” sırasıyla %10 , %5 ve %1 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde sabit ve eğim parametrelerinin homojen olduğunu ifade eden H_0 hipotezi her iki model için de reddedilmektedir. Her iki modelde sabit ve eğim parametrelerinin heterojen olduğunu ifade eden H_1 alternatif hipotezi kabul edilmiştir. Delta testi sonuçlarına göre her iki modelin heterojen bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik durumları söz konusu olduğu için bu durumlarda nedensellik analizi yapılmasına olanak tanıyan Dumitrescu ve Hurlin (2012) Panel Nedensellik testi gerçekleştirilmiştir (Tatoğlu, 2017). Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testinde X ve Y, N sayıda birim için T dönem boyunca gözlemlenen iki durağan süreci ifade ettiğinde, t zamanında her bir birim (i) için, (1) numaralı eşitlikteki doğrusal heterojen modeli dikkate alır;

$$Y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \gamma_k Y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \beta_k X_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Modelde K ifadesi optimum gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. Dumitrescu-Hurlin testinin H_0 hipotezi bütün yatay kesitlerde “X’ten Y’ye nedensellik ilişkisi yoktur”, H_1 “X’ten Y’ye nedensellik ilişkisi vardır” şeklindedir. Çalışma kapsamında gerçekleştirilen nedensellik analizi sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır.

Tablo 5. Dumitrescu ve Hurlin Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Model 1	W İstatistiği	ZTilde İstatistiği	Olasılık
LNFDI_IN → Equality	2.0711	2.5310	0.0114**
Equality → LNFDI_IN	0.8498	-0.7363	0.4616
LNFDI_IN → GDP	1.6898	1.5112	0.1307

GDP → LNFDI IN	1.8113	1.8362	0.0663***
LNFDI IN → HDI	2.0979	2.6029	0.0092*
HDI → LNFDI IN	1.1837	0.1571	0.8751
Model 2			
LNFDI OUT → Equality	1.9675	2.2539	0.0242**
Equality → LNFDI OUT	1.6423	1.3839	0.1664
LNFDI OUT → GDP	1.3754	0.6700	0.5029
GDP → LNFDI OUT	2.1523	2.7484	0.0060*
LNFDI OUT → HDI	3.0414	5.1271	0.0000*
HDI → LNFDI OUT	0.9355	-0.5069	0.6122
Bağımsız Değişkenler			
Equality → HDI	8.2547	19.0744	0.0000*
HDI → Equality	1.8442	1.9240	0.0544***
Equality → GDP	0.9669	-0.4230	0.6723
GDP → Equality	1.3863	0.6992	0.4844
HDI → GDP	0.6292	-1.3266	0.1847
GDP → HDI	2.3993	3.4093	0.0007*

“***”, “**” ve “*” sırasıyla %1 , %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5 sonuçlarına göre çalışma kapsamında oluşturulan Model 1’de ülke içine yapılan yabancı yatırımlardan (LNFDI_IN) kadınların eğitim oranına (EQUALTY) doğru %5 (0.0114<0.05) anlamlılık düzeyinde tek yönlü, Gayri Safi yurtiçi Hasıla büyüme oranından (GGDP) ülke dışına yapılan yabancı yatırımlara (LNFDI_IN) doğru %10 (0.0663<0.1) anlamlılık düzeyinde tek yönlü, ülke içine yapılan yabancı yatırımlardan (LNFDI_IN) insani gelişmişlik indeksine (HDI) doğru %1 (0.0092<0.01) anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Model 2 kapsamında ise ülke dışına yapılan yabancı yatırımlardan (LNFDI_OUT) kadınların eğitim oranına (EQUALTY) doğru %5 (0.0242<0.05) anlamlılık düzeyinde tek yönlü, Gayri Safi yurtiçi Hasıla büyüme oranından (GGDP) ülke dışına yapılan yabancı yatırımlara (LNFDI_OUT) doğru %1 (0.0060<0.01) anlamlılık düzeyinde tek yönlü, ülke dışına yapılan yabancı yatırımlardan (LNFDI_OUT) insani gelişmişlik indeksine (HDI) doğru %1 (0.0000<0.01) anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Kontrol değişkenleri ile yapılan nedensellik sonuçlarında ise kadınların eğitim oranı (EQUALTY) ve insani gelişmişlik indeksi (HDI) arasında çift yönlü nedensellik tespit edilirken, Gayri Safi yurtiçi Hasıla büyüme oranından (GGDP) insani gelişmişlik indeksine (HDI) doğru %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada 22 OECD ülkesinin (Almanya, Hollanda, Avustralya, Avusturya, Çekya, Macaristan, Belçika, Danimarka, Meksika, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Norveç, Polonya, Japonya, Portekiz, Güney Kore, İspanya, İsveç, Slovenya) 1999-2022 dönemine ait yıllık veriler alınarak panel nedensellik analizi yapılmıştır. Ekonomik büyüme oranı ve insani gelişmişlik indeksleri ise kontrol değişkeni olarak modeller için kullanılmıştır. Ülke içine ve dışına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, kadınların eğitim oranına neden olmuştur. Kadınların eğitim düzeyinin artması ve insani gelişmişlik indeksi arasında ise çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Yapılan analizlerde kadınların eğitim oranındaki artış, o ülkenin insani gelişmişlik seviyesini artırmakta olup, aynı zamanda gelişmişlik seviyesinin düşmesi ile beraberinde eğitimdeki kadın sayının

Kadınların Eğitim Oranlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Etkisi

azaldığını göstermiştir. Gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı ile insani gelişmişlik indeksine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Gayri Safi yurtiçi hasılanın azalması, insani gelişmişlik düzeyindeki düşüşe sebep olmakta fakat insani gelişmişlik düzeyindeki değişimin GSYH'yi etkilememekte olduğu tespit edilmiştir. Ülke dışına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından kadınların eğitimlerine doğru nedensellik tespit edilmiştir. Dışarıya yapılan yabancı sermaye yatırımının artması, kadınların eğitim oranını pozitif olarak etkilediği sonucuna varılmıştır. Yurtiçine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımının kadınların eğitim oranına doğru bir nedensellik tespit edilmemiştir.

Bu çalışma kadınların eğitim oranının yükselmesi ile insani gelişmişlik endeksini de pozitif yönde etkilediğini, bununla birlikte ülke içine ve dışına yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımının arttığını göstermektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, insani gelişmişlik düzeyi, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Ülkelerdeki kadınların eğitim oranları kullanılarak yapılan bu çalışmada, birden fazla faktör analiz edilmiştir. Yurtiçine ve yurtdışına yapılan doğrudan sermaye yatırımı ayrı ayrı alınarak, GSYH, İnsani gelişmişlik düzeyi ve kadınların eğitim oranı arasında çift yönlü nedensellik analizi yapılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, genelde iki faktör arasında nedensellik analiz yapılmıştır. Yapılan çalışma daha fazla faktör (GSYH, İnsan gelişmişlik düzeyi, kadınların eğitim oranı) kullanarak alınan analiz sonuçları ile literatüre katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonuçları ve literatür incelemelerine dayanarak, devletlerin içeriye ve dışarıya doğrudan yabancı sermaye yatırımını arttırmak ve ülkenin gelişmesi için hükümetler kadınların eğitim düzeylerini yükseltmek adına destekleyici çalışmalar uygulamaları önerilebilir. Hükümetler bütçelerinin daha fazlasını kadınların eğitimine ayırması ve farklı düzeylerde eğitim kalitesinin iyileştirilmesi için çaba sarf etmelidir.

Çalışma kadınların eğitim oranının değişmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımını nasıl etkilediği konusunda literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımını etkileyen birçok faktör bulunmakla beraber, bu çalışmaya hukukun üstünlük derecesi ve ülkelerin şeffaflık endeksi gibi veriler katılarak analiz sonuçları zenginleştirilebilir.

Kadınların eğitim oranı artması ile işgücüne, siyasete katılımı ve kadın girişimciliği artmakta olduğu yapılan literatür incelemelerinde tespit edilmiştir. Bu çalışmalar belli ülkelerde sınırlı olduğu için, dünya ülkeleri alınarak genişletilebilir.

KAYNAKÇA

- Bullough A., Kroeck K., Newburry W., Kundu S.K., Lowe K.B., (2012). Women's political leadership participation around the world: An institutional analysis. *The Leadership Quarterly* 23, 398–411.
- Bussemakers C., Oosterhout K., Kraaykamp G., Spierings N., (2017). Women's Worldwide Education–employment Connection: A Multilevel Analysis of the Moderating Impact of Economic, Political, and Cultural Contexts. *World Development*, 99, 28–41.
- Busse, M., & Nunnenkamp, P. (2009). Gender disparity in education and the international competition for foreign direct investment. *Feminist Economics*, 15(3), 61-90.
- Hassan S. A., Rafaz N., (2017). The Role of Female Education in Economic Growth of Pakistan: Time Series Analysis from 1990-2016. *International Journal of Innovation and Economic Development*, 3(5), 83-93.
- Breusch, T. S. Pagan, A. R. (1980). The lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Download data: GDP growth, inflation, and other indicators | TheGlobalEconomy.com

- Dumitrescu, E. I., Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü (OECD) Nedir? | İş Bankası Blog (isbank.com.tr) (10.03.2022).
- Esen, Ö., Seren, G. Y. (2021). The impact of gender inequality in education and employment on economic performance in Turkey: evidence from a cointegration approach. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 41(4), 592-607.
- Ghosh, S. (2019). Foreign direct investment, female education, capital formation, and economic growth in Japan and South Korea. *International Economic Journal*, 33(3), 509-536.
- Fang, S., Shams, H., & Xu, L. C. (2019). Foreign Direct Investment and Female Entrepreneurship. *World Bank Policy Research Working Paper*, (9083).
- Kar M., Talısöz F. (2008) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin ekonometrik Analizi. *KMU İİBF Dergisi*, 10(14), 436-458.
- Klasen S., Lamanna F., (2009). “The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries”. *Feminist Economics* 15(3), 91–132.
- Neumayer, E., De Soysa, I. (2011). Globalization and the empowerment of women: an analysis of spatial dependence via trade and foreign direct investment. *World development*, 39(7), 1065-1075.
- OECD Data (oecd.org) Erişim tarihi: (2023: Mart).
- Pantelopoulos, G. (2022). Higher education, gender, and foreign direct investment: evidence from OECD countries. *Industry and Higher Education*, 36(1), 86-93.
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *University of Cambridge, Faculty of Economics, Cambridge Working Papers in Economics*, 0435.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H. and Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Righards D. L., Gelleny R., (2007). “Women’s Status and Economic Globalization”. *International Studies Quarterly*, 51, 855–876.
- Shaheen, S., Hussain, B., Ameer, N. (2022). Exploring the Linkages between Gender-specific Human Capital, Foreign Direct Investment and Economic Growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Quantitative Methods*, 6(1), 1-34.
- Tatoğlu, F.Y. (2013). İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı, 2. Baskı, Beta, İstanbul.
- Tatoğlu, F.Y. (2017). Panel zaman serileri analizi: stata uygulamalı, Beta, İstanbul.
- Ünal Ç., (2008). İnsani Gelişmişlik Endeksine Göre Türkiye’nin Bölgesel Farklılıkları. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2) 89-113.
- Yıldırım, S., Yıldırım, D. Ç., Çoğlu, S. (2019). The role of education in women's career life in emerging economies: a case of Turkey. *In Handbook of Research on Women in Management and the Global Labor Market*, 46-62. IGI Global.
- Yumuşak, I. G., Yıldız, A., Yıldırım, D. Ç. (2015). The relationship between woman education and health. *Humanities and Social Sciences Review*, 4(1), 327-339.
- www.worldbank.org Erişim Tarihi: (Mart 2023)

EK:

Kadınların Eğitim Oranlarının Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımına Etkisi

Tablo IA Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Kısaltma	Açıklama	Kaynak
FDI_IN	Ülke içerisinde yapılan doğrudan yabancı yatırımlar	Dünya Bankası
FDI_OUT	Ülke dışına yapılan doğrudan yabancı yatırımlar	Dünya Bankası
Equality	Kadınların eğitim oranı	OECD Veri Merkezi
GGDP	Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Büyüme Oranı	www.theglobaleconomy.com
HDI	İnsani Gelişmişlik İndeksi	www.theglobaleconomy.com

TÜRKİYE-AZERBAJYAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ: "TEK MİLLET-İKİ DEVLET"

HEYDAR ALIYEV PERIOD IN TURKEY-AZERBAIJAN DIPLOMATIC RELATIONSHIPS: "ONE NATION-TWO STATES"

ПЕРИОД ГЕЙДАРА АЛИЕВА В ТУРЕЦКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ: "ОДНА НАЦИЯ – ДВА ГОСУДАРСТВА"

F. Rezzan ÜNALP*

ÖZ

Azerbaycan bulunduğu coğrafya, sahip olduğu petrol kaynakları dolayısıyla bölgesel ve Batılı güçlerin dikkatlerini üzerinde toplayan bir ülke olmuştur. Bu durum Türkiye Azerbaycan ilişkileri üzerinde de bir etkiye sahiptir. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılı sonunda dağılmasıyla birlikte Kafkasya'da ortaya çıkan üç devletten -Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan-biri olan Azerbaycan, bağımsızlık sonrası hem kendi içinde ve hem de dışarıya karşı birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Başta Dağlık Karabağ sorunu olmak üzere Ermenistan ile yaşadığı gerginlik ve savaş hali, İran ve Rusya gibi bölgesel güçlere karşı kendini savunma ve bağımsızlığını koruma çabası, yeni ekonomi sistemine geçiş sürecinin getirdiği büyük sıkıntılar ve darboğaz, bağımsızlığını henüz yeni kazanmış ülkenin şartlarını ağırlaştırmış, istikrarsız ortam devletin güvenliğini olumsuz yönde tehlikeye sokmuştur.

Bu makalede, Haydar Aliyev'in Cumhurbaşkanlığı dönemi (1993-2003) Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkileri ele alınmıştır. Bu 10 yıllık süreçte Aliyev'in devlet idaresi ve takip ettiği politikalar ile bu politikaların Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin seyrini belirleyen, kurulan ortaklığın derinleşmesine etki eden yönleri incelenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkileri "Tek Millet-İki Devlet" anlayışı ile stratejik ortaklığa taşıyan Haydar Aliyev ile dönemin Türkiye Cumhuriyeti Devleti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel arasındaki dostane ilişkilerin bölgesel istikrarın sağlanmasındaki rolü değerlendirilmiştir. Bu kapsamda durum ve değerlendirme yöntemi esas alınarak kaleme alınmış olan makalede; Haydar Aliyev'in ülkesinin milli menfaatlerini gözeten, güçlü, dengeli bir devlet adamı olduğuna dikkat çekilmiş, iki ülke arasındaki ilişkilerin günümüze kadar dostluk ve güçlü bir stratejik ortaklık çerçevesinde gelmesinin arkasında gerek Aliyev'in ve gerekse Demirel'in yapıcı kararları ve samimi dostluk ilişkileri olduğuna vurgu yapılmıştır. 2023'ün

* **ORCID:** [0000-0003-1728-046X](https://orcid.org/0000-0003-1728-046X), Doç. Dr. Ufuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, rezzan.unalp@ufuk.edu.tr, rezzanunalp@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: ÜNALP, F. R. (2023). TÜRKİYE-AZERBAJYAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNDE HAYDAR ALİYEV DÖNEMİ: "TEK MİLLET-İKİ DEVLET". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 181-192.

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Heydar Aliyev Dönemi...

ölümünün 20.yılı olması dolayısıyla; Türkiye-Azerbaycan arasındaki kadim dostluğun en seçkin temsilcisi olan Heydar Aliyev'i bir kez daha hatırlatmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Heydar Aliyev, Süleyman Demirel, Diplomasi.

ABSTRACT

Azerbaijan has become a country that is attracting the attention of regional and Western powers with its geographical position and oil resources, which also has significant effects on Türkiye-Azerbaijan relationships. As one of the three states that emerged in the Caucasus - *Azerbaijan, Armenia and Georgia* - after the collapse of the Soviet Union at the end of 1991, Azerbaijan has faced many problems both in the country and in the international arena after its independence. The tension and state of war with Armenia, especially the Nagorno-Karabakh issue, the effort to defend its country and maintain its independence against regional powers such as Iran and Russia, great difficulties and bottleneck caused by the transition to the new economic system, aggravated the conditions of the country that had just against its independence, and the unstable environment made the state face negative and dangerous security issues.

Turkey-Azerbaijan diplomatic relationships during Heydar Aliyev's Presidency (1993-2003) are discussed in this article. Aliyev's state administration and the policies he followed during this 10-year period, as well as the aspects of these policies that determined the course of Turkey-Azerbaijan relationships and affected the deepening of the established partnership, were also discussed. The role of the friendly relationships between Heydar Aliyev, who brought the relationships between the two countries to a strategic partnership level with the "One Nation-Two States" approach, and the then-President of the Republic of Turkey, Süleyman Demirel, in ensuring regional stability was also evaluated. In this context, it is pointed out in the article, which has been written based on the situation and evaluation method, that Heydar Aliyev was a strong, balanced statesman who took care of the national interests of his country, and the reasons why the relationships between the two countries have survived to the present day within the framework of friendship and a strong strategic partnership thanks to Aliyev and Demirel's constructive decisions and sincere friendly relationships were emphasized. Since the 20th anniversary of his death was in 2023, it was aimed to remind once again of Heydar Aliyev, who was the most distinguished representative of the ancient friendship between Turkey and Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijan, Turkey, Heydar Aliyev, Süleyman Demirel, Diplomacy.

АННОТАЦИЯ

Азербайджан стал страной, которая привлекла внимание региональных и западных держав благодаря своему географическому положению и нефтяным ресурсам. Эта ситуация также оказывает влияние на турецко-азербайджанские отношения. После распада Советского Союза в конце 1991 года Азербайджан, один из трех государств, возникших на Кавказе вместе с Грузией и Арменией и обретения независимости, столкнулся со многими проблемами как внутри себя, так и извне. Напряженность и состояние войны с Арменией, особенно проблема Нагорного Карабаха, попытки защитить себя и сохранить свою независимость от региональных держав, таких как Иран и Россия, большие трудности и проблемы, вызванные переходом к новой экономической системе, усугубило положение страны, а нестабильная обстановка поставила под угрозу её безопасность.

В данной статье обсуждаются дипломатические отношения Турции и Азербайджана в период президентства Гейдара Алиева (1993-2003 гг.), был рассмотрен 10-летний период государственного управление Алиева и проводимая им политика, а также

aspekty этой политики, определявшие ход турецко-азербайджанских отношений и влиявшие на углубление установившегося партнерства. Наряду с этим, оценивается роль дружественных отношений между Гейдаром Алиевым, доведшим отношения между двумя странами до стратегического партнерства на основе подхода “Одна нация – два государства”, и тогдашним президентом Турецкой Республики Сулейманом Демирелем для обеспечения региональной стабильности. В этом контексте, в нижеследующей статье, указывается на сильные стороны Гейдара Алиева, как взвешенного государственного деятеля, защищающего национальные интересы своей страны, и на поводы, по которой отношения между двумя странами стали наиболее близкими. Алиеву и Демирелю и по сей день, в рамках дружбы и прочного стратегического партнерства, приписывают конструктивные решения и искренние дружеские отношения между двумя государствами.

Ключевые слова: Азербайджан, Турция, Гейдар Алиев, Сулейман Демирель, дипломатия.

1. Giriş

“Azerbaycan'ın sevinci bizim sevincimiz, kederi de bizim kederimizdir.”
Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kurucusu ve İlk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal
(ATATÜRK)
14 Ekim 1921-Ankara

“Hatırasını hiçbir zaman unutamayacağım değerli dostum ve aziz kardeşim Aliyev, devleti yönetme sanatına sahip, anadan doğma liderdi. Azerbaycan için doğmuştu. Azerbaycan'da sevildiği kadar Türkiye'de de seviliyordu. Kendisini rahmetle anıyoruz.”

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel
11 Aralık 2020-Ankara

Azerbaycan bağımsızlığına Birinci Dünya Harbi'nin sonuna doğru Türk Ordusu'nun Azerbaycan topraklarını işgalden kurtarmasıyla kavuşmuş ve 28 Mayıs 1918'de bağımsız bir devlet olarak kurulmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan'ın bu bağımsızlığı uzun süreli olmamış, yaklaşık bir yıllık bir özgürlükten sonra 27 Nisan 1920'de yeniden Sovyet işgaline uğramıştır (Ünalp, 2017: 287).

Sovyet Rusya, 28 Nisan 1920'de Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyetinin kurulduğunu ilan ederken bugünü, “*Aprel İhtilali*” (*Nisan Devrimi*) olarak anma töreni programları içine almıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi 70 yıl boyunca Sovyet rejimi altında kalmıştır. 1991 yılında SSCB'nin çökmesi ve dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmişler ve böylece Kafkasya'da üç yeni devlet olarak ortaya çıkmıştır (Göl, 2016: 165).

Azerbaycan üzerindeki Rus hegemonyası, 1991 yılının 18 Ekim günü Bakü'den ilan edilen bağımsızlık bildirisini ile sona ermiş, SSCB'nin 26 Aralık 1991'de resmen feshedilmesiyle Azerbaycan bağımsız bir devlet olarak uluslararası sahadaki yerini almıştır. Bu devrede Türkiye, 9 Kasım 1991 tarihli hükümet kararıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olmuştur (Kelkitli, 2017: 73).

Bununla birlikte bölgedeki değişen dengeler, beraberinde *Güney Kafkasya'yı* yeni enerji hesaplarının ve etnik çatışmaların yaşanacağı bir bölge haline getirmiş; etnik çatışmalar bölgeyi riskli kılsa da, Hazar çevresindeki petrol ve doğalgaz kaynakları büyük bir cazibe merkezi olarak küresel güçlerin yakın takibine girmiştir. Gelişmeleri dikkatle yakından takip eden Türkiye ise bu süreçte *Güney Kafkasya'yı*, Türkistan'ı içine alan geniş

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

Türk dünyası coğrafyasına açılan bir kapı olarak değerlendirmiştir. Nitekim dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel 27 Nisan-4 Mayıs 1992 tarihleri arasında kalabalık bir heyetle Özbekistan-Kırgızistan- Kazakistan-Tacikistan-Türkmenistan ve Azerbaycan'a resmi ziyarete bulunmuştur (Cumhuriyet Arşivi,1992: Kutu: 714-Gömlek: 312-Sıra: 10). Bu eksende Türkiye özellikle Azerbaycan ile yürütülecek ilişkilere büyük hassasiyet göstermiştir. Tarihten gelen ortak bağlar iki ülkenin stratejik birlikteliğini mümkün kılarken; Azerbaycan'ın gelişimine önemli destek sağlayan Türkiye, aynı zamanda buradan gelen petrol ve doğalgazın hem Türkiye'nin hem de Batılı ülkelerin enerji ihtiyacının karşılanmasında etkin rol oynamıştır (Ünal, 2019: 556; Timor, 2000: 213-236).

2. Haydar Aliyev Dönemi (1993-2003)

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sadece bölgesel değil, genel dünya düzeninde bir değişime sebep olmuştur. Bölgesel ölçekte Dağlık Karabağ bölgesi bir anda savaş rüzgârlarının estiği bir bölge durumuna gelmiş, Rusya'dan destek alan Ermenistan saldırılarına başlamıştır. Nitekim Ermeni güçleri 1992 yılının başından itibaren başlattıkları saldırılarla bölgedeki Türk varlığını yok etmeye çalıştılar, 26 Şubat 1992'de Hocalı ve civarını kuşatarak abluka altına aldılar. Bölgedeki Türk halkın insanlık dışı bir şekilde katledilmesi (Ünalp, 2021: 13-14), ülkede geniş çaplı gösterilere neden oldu. Bu gelişmeler karşısında bağımsızlık sonrasındaki Azerbaycan'ın ilk devlet başkanı olan Ayaz Mutallibov, 6 Mart 1992 de görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Azerbaycan'da 7 Haziran 1992'de başkanlık seçimi yapıldı, oyların yüzde 64'ünü alan Halk Cephesi'nin lideri Ebulfeyz Elçibey seçimi kazanarak iktidara geldi.

Elçibey'in devlet başkanlığı döneminde Azerbaycan'da özellikle Dağlık Karabağ meselesi dolayısıyla yaşanan sıkıntılar, Elçibey'in bölgesel manada takip ettiği dış politikalar, özellikle Rusya'nın yörüngesinden çıkmaya ve uzaklaşmaya çalışması, buna karşılık Rusya'nın Ermenistan'ı destekleyen tutumu ve ayrıca ülke içindeki muhalif güçleri desteklemesi, Dağlık Karabağ bölgesinde yaşanan toprak kayıpları (Şimşir, 2011: 558-559), bir süre sonra Ebulfeyz Elçibey'in iktidarının sonunu tayin eden faktörler oldu. 4 Haziran 1993 günü Gence'deki Azerbaycan Savunma Bakanlığına bağlı birliğin komutanı olan Suret Hüseyinov'un liderliğinde çıkan ayaklanma sonucunda Elçibey, Haydar Aliyev'i Bakü'ye çağırarak, kendisi 18 Haziran günü Bakü'yü terk ederek Nahçıvan'a gitti (Kelkitli, 75). Ayaz Mutallibov döneminde Azerbaycan iktidarı Rusya ile beraber olma arzusunu her fırsatta gerçekleştirmeye çalışırken, sonraki dönemde Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidarı (*Elçibey'in kurucusu olduğu parti*), Azerbaycan'ı Rus etki alanından çıkarma politikası uygulamış, bu kapsamda Rus ordusu ülkeden çıkarılmış, Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliği reddedilmiş, Rusya petrol görüşmelerinde devre dışı bırakılmış ve iki ülke arasında eşit koşullara dayalı ilişkiler geliştirmeye çalışılmıştır. AHC iktidarının bu politikası imparatorluğun savaşız çöküşünün ardından şoka giren Rusya devlet yetkilileri tarafından büyük tepkilerle karşılandı ve Karabağ sorunu, içteki muhalefet kullanılarak AHC iktidarı üzerinde baskı kurulmaya çalışıldı. Dolayısıyla 1993 Nisan ayında Azerbaycan-Rusya ilişkilerinde tansiyon artmış ve Rusya destekli 4 Haziran 1993 darbesi ile Elçibey (AHC) iktidardan düşürülmüştür. Bunun üzerine Haydar Aliyev, Elçibey'in yetkilerini Meclis'e devretmiş olması dolayısıyla (İbadov, 2007: 46-47), 15 Haziran 1993'de Meclis Başkanı, 3 Ekim'de yapılan Devlet Başkanı seçimlerinde ise oyların yüzde %99'unu alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı seçildi (Beşikçi, 2016: 242).

Görüldüğü gibi 1993'te Azerbaycan, tam bir karışıklık içindeydi. Halkın kurtarıcı gözüyle baktığı Haydar Aliyev iktidara geldiğinde ilk iş olarak Elçibey'e karşı yürütülen isyanın lideri olan Suret Hüseyinov'u başbakanlığa tayin etmişti (Kelkitli, 75). Dağlık Karabağ sorunu ve yaşanan çatışmalar, halkın ekonomik bakımdan sıkıntı içinde olması,

Hüseynov'un Bakü yönetimine karşı isyan etmesi ve beraberinde ülkedeki etnik unsurların da devlete karşı harekete geçerek kendileri için birtakım taleplerde bulunması, ülkeyi büyük bir istikrarsızlığa sürüklemişti. Böyle bir ortamda iktidara gelen Haydar Aliyev, kısa sürede ülkede denetimi sağlamayı başardı ve yönetim çarkının içindeki hassasiyetleri gözeterek gerekli görevlendirmeleri yaptı, dengeli ve tutarlı bir politikanın temsilcisi oldu (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 2013: 63).

Elçibey'in iktidardan düşürülmesi üzerine yerine gelen Haydar Aliyev, uzun yıllar Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Genel Sekreteri olarak görev yapmıştı. Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın en önde gelen, etkin isimlerinden birisiydi. Moskova'da SSCB Başbakan Birinci Yardımcılığı görevine ve Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbüro üyeliğine kadar yükselen Haydar Aliyev, Sovyet siyasetini ve sistemini yakından bilen, oldukça tecrübeli bir devlet adamıydı. Sahip olduğu tecrübe, kendisine başkanlığı döneminde sağduyulu kararlar almasında ve gerçekçi politikalar yürütmesinde önemli rol oynadı (Kelkitli, 75).

3. Haydar Aliyev'in İktidarının İlk Dönemi (Haziran 1993 – Şubat 1994)

Haydar Aliyev, iktidara geldiği sırada Elçibey zamanındaki Azerbaycan'ın izlediği siyasi tutumdan sıkıntı ve kızgınlık duyan Rusya'nın öfkesinin dindirilmesine yönelik bir siyasetin takipçisi olmuştu. Hiç şüphesiz Sovyetler Birliği eski bir Politbüro (*Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosu*) üyesi olan Aliyev, Azerbaycan'da yaşanan istikrarsızlığın ve Ermenistan ile süregelen çatışmanın arka planında Rusya'nın etkisinin bulunduğu farkındaydı. Elçibey'in Rusya'yı dışarıda bırakarak Türkiye'ye yakın durması ve Batı'ya yüzünü çevirmiş olmasından dolayı aşırı derecede rahatsız olan Rusya, Azerbaycan'ı iç savaşa sürükleyen Suret Hüseynov'un sırtını dayadığı güçtü. Bundan başka Rus istihbaratının Azerbaycan'ı zor duruma sokacak etnik ayrılıkçı fikirlerin harekete geçirilmesi yolunda propaganda faaliyetleri yürüttüğü de bilinmekteydi.

Rusya, Azerbaycan-Ermenistan savaşında ilk başından itibaren Ermenistan'ın yanında durmakta ve Ermenistan'a her türlü desteği sağlamaktaydı. Nitekim 26 Şubat 1992'de Hocalı'da yapılan katliamda 366. Rus Alayı'nın askerleri Ermenilerle birlikte Türklere karşı saldırıya geçmiş, yine Kelbecer'in işgalinde 128. Rus Alayı doğrudan olaya müdahil olmuştu. Ruslar, Ermenilere her türlü askeri-lojistik yardımı yapmışlardı.

Bağımsızlığın kazanılmasından itibaren bütün bu yaşananlar, Bakü yönetimince durumun yeniden değerlendirilmesini, özellikle yürütülecek dış ilişkilerin, takip edilecek stratejinin yeniden ele alınmasının gereğini ortaya çıkarmıştı. Bu nedenle Haydar Aliyev, ilk başlarda Rusya'ya karşı tedbirli, Rusya'yı kısırtıcı politikalarından uzak daha dengeli bir dış politika izlemenin doğru olacağını düşündü ve bu yolda Rusya ile bozulmuş ilişkileri düzeltme yoluna gitti. İlk olarak Aliyev, 25 Haziran 1993'te nihai imza aşamasına gelmiş olmakla birlikte Rusya'nın içinde olmadığı batılı şirketlerle yapılmış petrol anlaşmalarının dondurulması kararını aldı (Hüseynova, 2007: 238-239).

Bu kararın alınması karşısında ortaya çıkan tepkiler karşısında Haydar Aliyev; ülkesinin Ermenistan ile savaş halinde olduğunu, ancak güvenlik sorunları halledildikten ve ülkede iç istikrar sağlandıktan sonra yeniden görüşmelere başlanabileceğini, dolayısıyla alınan kararın geçici olduğu mesajını verdi. Böylece Haydar Aliyev, petrol anlaşmasını hemen imzalamayarak kendisine geniş bir hareket alanı yaratmış oldu. Nitekim takip ettiği petrol diplomasisi ile Azerbaycan'ın petrol rafinerilerinin üretimi ve işletilmesinin üzerinde ciddiyetle durdu, karar hakkını Batılı devletlerden alarak kendi üzerinde toplamayı başardı. Bu gelişmeden hiç kuşkusuz Rusya memnun oldu. Aliyev, Elçibey dönemindeki Rusya karşıtlığının Moskova'da yarattığı tepkiyi azaltmaya çalışırken bir başka tehlikeyi de bertaraf edecek tedbirler geliştirmek durumundaydı. Türkiye'den kendi iktidarını tehlikeye sokacak girişimlerin olabileceği ihtimalini sezinleyerek, Türkiye'nin Azerbaycan

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

üzerindeki etkinliğini denetim altına aldı. Bu bağlamda Türkiye ile ilişkileri asgari seviyeye indirdi (Baba-zada, 2017: 20). Nitekim Elçibey döneminde Türkiye ile imzalanan anlaşmalar askıya alındı, Azerbaycan ordusunda hizmet veren 1600 Türk askeri personelin görevlerine son verildi. Azerbaycan'a gidecek Türk vatandaşları için vize alınması koşulu getirildi (Türk Dış Politikası, 2004: 405).

Rus siyaset-bürokrasi ilişkisinin nasıl işlediğini Elçibey'den çok daha iyi bilen Aliyev, Rusya'nın Dışişleri, Savunma ve Enerji Bakanlıklarının kendi aralarındaki ilişkileri ve görüş farklılıklarını değerlendirerek mevcut durumu kendi siyasetine göre kullanmayı bildi (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 65). Bu şekilde Aliyev'in iktidarının ilk üç ayının sonuna gelindiğinde, Bakü yönetimine yönelik Rusya'nın tehditkâr tutumu frenlenmiş oldu. 21 Eylül 1993'te Azerbaycan'ın *Bağımsız Devletler Topluluğu* (BDT) (Eren, 2012: 45) üyeliğinin Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylanmasıyla Rusya ile ilişkilerdeki yumuşama kendini gösterdi. Merkezi Minsk'te (*Beyaz Rusya*) bulunan BDT'ye üye ülkelerin devlet başkanlarının 24 Eylül 1993'te Moskova'da bir araya geldiği zirvede, Azerbaycan da Bağımsız Devletler Topluluğu'na katıldı (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 64).

Aliyev'in devlet başkanı olması, iktidarının ilk yıllarında izlediği politikalara bakılarak Rusya'nın başarısı olarak değerlendirilmiş olsa da bunun tam bir başarı olmadığı kısa sürede anlaşıldı. İktidarının ilk yıllarında Türkiye ile mesafeli, Rusya'ya yakın ve İran'la da Elçibey dönemindeki gerginlikten kaçınma politikası izleyen Haydar Aliyev, ülke içindeki durumu sağlamlaştırdıktan sonra dış politika çizgisinde farklı bir tutum sergiledi. Aliyev'in farklı bir dış politikaya yönelmesinde Türkiye'nin girişimleri etkili olduğu gibi, Aliyev'in Rusya'dan beklediğini bulamaması asıl önemli bir etken oldu (Cefersoy-Aslanlı, 2012: 98).

4. Haydar Aliyev'in Başkanlığının İkinci Dönemi (Şubat 1994 - 1998)

Azerbaycan'ın BDT üyeliğini onaylayan Haydar Aliyev, iktidarının ilk döneminde BDT'ye dâhil olarak Rusya'ya yakın duracak girişimlerde bulunmuş olsa da, Rus askeri birliklerinin yeniden Azerbaycan topraklarında yerleştirilmelerine büyük bir kararlılıkla karşı çıktı. Rusya ile ilişkilerin bozulduğu bu dönemde Aliyev, bir taraftan ABD ve diğer Avrupa devletleriyle Azerbaycan arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik politikalar izlemeye başladı, diğer taraftan Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme çabası içine girdi. Nitekim Aliyev, 17 Eylül 1993'te Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Bakü'ye yaptığı ziyaret sırasında Azerbaycan'ın petrolünü Batı'ya taşımak için Türkiye'den geçen boru hattını kullanacaklarını ve ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan ordusuna eğitim vermeye devam edeceğini açıkladı (Türk Dış Politikası, 100-101).

Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkilerdeki asıl önemli değişim, Aliyev'in 8-10 Şubat 1994'te resmi ziyaret maksadıyla Ankara'ya gelmesi ile oldu. Bu ziyaret Aliyev yönetiminin yavaş yavaş Rusya'dan uzaklaştığının, Rusya'ya yönelik yürüttüğü politikasından vazgeçtiğinin işaretiydi. Türkiye ile yakınlaşma isteğinin bir neticesi olan bu ziyaret sırasında iki ülkenin Cumhurbaşkanı olarak Haydar Aliyev ve Süleyman Demirel, bir "*Dostluk ve İşbirliği Anlaşması*" imzaladılar. Ayrıca taraflar arasında ticaret, yatırım, bilimsel ve kültürel işbirliğini öngören anlaşmalar imzalandı. Azerbaycan petrolünün Türkiye üzerinden ihraç edilmesi konusunda Azerbaycan Halk Cephesi döneminde varılan anlaşmanın yürürlükte olduğu onaylandı.

Aliyev, "*Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasındaki Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma*"nın imza töreninde yaptığı konuşmada, iki ülke arasında yeni bir sayfanın açıldığını belirterek, "*Türkiye ile dostluk ve*

kardeşlik ebedidir. Buna sadık olacağız, ilişkileri geliştireceğiz. Hiçbir kuvvet bizi yolumuzdan döndüremeyecektir." dedi (Atmaca, 2003: 67).

İki ülke arasında bir günde 17 adet anlaşma imzalanmış olması, Türkiye ve Azerbaycan'ın karşılıklı ilişkilerine verdikleri olağanüstü değerin bir göstergesiydi. Haydar Aliyev'in bu ziyaretiyle ve yapılan anlaşmalarla iki ülke arasındaki yeni ilişkilerin hukuki alt yapısı oluşturuldu ve yeni dönemde ilişkilerin çok yönlü olarak hızla geliştirileceği mesajı verildi (Şimşir, 675).

Azerbaycan Milli Günü dolayısıyla, Ankara'da Azerbaycan Büyükelçiliği tarafından 27 Mayıs 1994 Cuma günü verilen resepsiyona katılım, iki devlet arasındaki ilişkilerin ne kadar sıcak olduğunu göstermesi açısından önemliydi. Azerbaycan Milli Günü 28 Mayıs olmakla birlikte o yıl 28 Mayıs hafta sonuna rastladığı için resepsiyon bir gün önceye alınmıştı. Haydar Aliyev'in iktidara gelişinden sonra Ankara'da ilk defa Azerbaycan Milli Günü kutlanmaktaydı. Azerbaycan Ankara Büyükelçisi Mehmet Aliyev Nevruzoglu ve eşinin verdiği resepsiyona; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel dâhil devletin üst düzey görevlileri, bakanlar, asker, sivil çok sayıda bürokrat katıldı. Türk medyası da Azerbaycan'ın milli gün davetine geniş yer verdi. Böylece Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin pek sıcak olduğu mesajı verildi. Türkiye'nin kardeş Azerbaycan ile ilişkilerine değer verdiği ve Haydar Aliyev rejimini desteklemekte olduğu gösterildi (Şimşir, 683). Haydar Aliyev'in bu ziyareti sırasında "*Tek Millet, İki Devlet*" sözü (Zelvi, 2017) ile Türkiye Azerbaycan ilişkilerinin karşılıklı stratejik ortaklık anlayışına dayandığına vurgu olduğu gibi her zaman hatırlanacak olan kadim dostluğu da ifade etmekteydi.

5. Petrol Anlaşması-Asrın Anlaşması (20 Eylül 1994)

Haydar Aliyev'in iktidarının bu döneminde Bakü'nün Moskova yönetiminin yörüngesinden uzaklaştığı görüldü. Bunun en bariz gelişmesi "*Asrın Anlaşması*"nın imzalanmasıydı. Bölgedeki dengeleri Rusya aleyhine değiştiren, "*Asrın Anlaşması*" (*Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektöründe Yer Alan Azerbaycan, Çırag ve Güneşli Yataklarında Petrolün Ortak İşlenmesi ve Pay Bölüşümü Hakkında Anlaşma*), 20 Eylül 1994'te Bakü'de imzalandı (Cabbarlı-Abdullayeva, 2009: 83). Bir enerji anlaşması olan Asrın Anlaşması, dünyanın 6 ülkesinden (*ABD, İngiltere, Norveç, Türkiye, Rusya ve Suudi Arabistan*) 10 uluslararası petrol şirketi temsilcileri (*BP, Amoco, Lukoil, Pennzoil, Unocal, Statoil, MC Dermott, Ramco, TPAO, Delta-Hess*) tarafından imzalandı. Azerbaycan hükümetini ise SOCAR (*Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Neft Şirketi/State Oil Company of Azerbaijan Republic*) temsil etti. Azerbaycan Milli Meclisi tarafından 2 Aralık 1994'de onaylanan anlaşma, 12 Aralık 1994'de yürürlüğe girdi (Aras, 2006: 43).

Bu antlaşmadan Rusya'ya da pay verildiği için Rusya'nın mevcut baskıları ortadan kaldırılmaya çalışıldı. İran ise başta ABD'nin ve diğer batılı devletlerin karşı çıkmaları dolayısıyla bu antlaşmada yer alamadı. Bununla birlikte Aliyev, İran'a diğer antlaşmalardan pay sunarak İran ile ilişkileri düzeltmeyi başardı. 11 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ile Ermenistan arasında Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmış olması da Aliyev'i hem içeride ve hem de dışarıya karşı güçlü kılmıştı (Cabbarlı-Abdullayeva, 83).

"Asrın Anlaşması"nın hemen ardından Azerbaycan'da arka arkaya dramatik olaylar yaşandı. Ekim 1994'de Aliyev hükümetinde Başbakan olan Suret Hüseyinov'a bağlı güçler, 4 Haziran 1993'te Gence'de Elçibey döneminde olduğu gibi benzer bir ayaklanma başlatarak Aliyev'i iktidardan indirmek istedi. Gence'de başlayan isyan, halkın Haydar Aliyev'in etrafında kenetlenmesiyle etkisiz kılındı. Haydar Aliyev, 4 Ekim 1994 günü yaşanan gelişmeler üzerine halkı Başkanlık Sarayı çevresinde toplayıp isyancılara karşı direnmeye çağırılmış, Azerbaycan radyo ve televizyonundan yaptığı açıklamada; "*Devletin bağımsızlığının tehlikede olduğunu, isyancı güçlere karşı birlikte*

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

karşı koymayı ve kanının son damlasına kadar Azerbaycan'ın bağımsızlığını koruyacağını" söylemiştir. (Cumhuriyet, 5 Ekim 1994). "*Asrın Antlaşması*"nın imzalanmasının hemen ardından Azerbaycan'da ortaya çıkan darbe girişimlerinin en önemli nedeni, hiç şüphesiz Azerbaycan'ın petrol kaynakları konusunda Batılı ülkeler ile Rusya arasında yaşanan siddetli rekabetti.

Haydar Aliyev'e yönelik bir başka darbe girişimi de 1995 Mart ayında yaşandı. Azerbaycan Özel Polis Birliğinin (OMON) Komutanı ve İçişleri eski Bakan Yardımcısı Ruşen Cevadov'un liderliğindeki isyancılar, 13 Mart 1995 günü ayaklanarak hükümeti devirmek istediler. Bu isyan, hükümet güçlerinin başkent Bakü'de OMON karargâhına karşı 17 Mart günü sabaha karşı düzenledikleri askeri bir operasyonla tamamen bastırıldı, yaşanan çatışmalar neticesinde Ruşen Cevadov hayatını kaybetti ve akabinde isyancılar teslim oldular. Aliyev'in politik ustalığı ve halkın desteğiyle bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Aliyev'e karşı yapılmak istenen bu darbe girişimi sırasında resmi bir ziyaret dolayısıyla Pakistan'da bulunan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, darbe hazırlığı haberini öğrenir öğrenmez hemen Pakistan'dan telefonla Aliyev'i aramış, durumdan kendisini haberdar etmiş, dolayısıyla Aliyev'in gerekli tedbirleri almasını sağlamıştı. Demirel isyan günleri boyunca Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'e desteğini hiç eksik etmemiştir. Bu son isyanı da bastırarak Azerbaycan'da duruma hakim olan Aliyev, 27 Mart günü Hürriyet gazetesinin sorularını yanıtlayarak, Hazar Petrolleri Konsorsiyumunda Türkiye'nin payının artırılacağını ve petrol boru hattının Türkiye'den geçeceğini, petrol konusunda Türkiye'ye verdiği sözü tutacağını açıkladı. Bu söyleşiden iki hafta sonra 12 Nisan 1995'te Başbakan Tansu Çiller Azerbaycan'a bir günlük çalışma ziyareti yaparak petrol anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşmada Türkiye'nin payının (*Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı*) yüzde 5 artırılarak 1.75'ten 6.75'e çıkarılması öngörüldü (Şimşir, 712-721).

1997 yılına gelindiğinde Dağlık Karabağ sorunu yeniden alevlenmiştir. Ermeniler tarafından ateşkes kararları ihlal edilmeye başlanmış, bu duruma Türkiye etkin bir şekilde müdahale etmiştir. 5-9 Mayıs 1997'de Ankara'ya gelen Aliyev, Türk yetkililere çekilen sıkıntıları aktardığı gibi Türkiye'den Azerbaycan'a daha fazla ekonomik destek sağlanmasını istemiştir. Bu ziyareti sırasında Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Devlet Nişanı ile taltif edilmiştir (Cumhuriyet Arşivi, 1997: K: 876, G: 958, S: 1). Aliyev bu süreçte Elçibey döneminde arkasından gidilen '*Tek Azerbaycan*' siyaset fikrini terk ederek bu fikirden rahatsızlık duyan İran ile münasebetlerini geliştirmeye çaba göstermiştir. Çünkü Kuzey İran'da yaşayan 20 milyon Azerbaycan Türkünün varlığı ve geleceği, İran ile ilişkilerin seyrini belirleyen ana unsur olmaya devam etmekteydi (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, s. 66-67).

İran ile durum bu merkezdeyken, ABD Başkanı Bill Clinton yönetimi Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'nin hayata geçirilmesiyle yakından ilgilenmekte ve büyük çaba sarf etmekteydi. ABD dış politikası nezdinde Azerbaycan'ın önem kazanması, doğal olarak Azerbaycan'ın da ABD'ye yaklaşmasını arttırmıştır. Sonuçta Hazar ve Türkistan petrollerinin Batı ülkelerine Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile ulaştırılmasına ilişkin Ankara Deklarasyonu, 29 Ekim 1998 tarihinde Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan devlet başkanları tarafından imzalanmıştır. Bu zirvede ABD Enerji Bakanı Bill Richardson da gözlemci sıfatıyla bulunmuştur. Azerbaycan'ın Türkiye ve ABD ile olan ilişkilerini yakınlaştırmasında; Rusya'nın Kafkaslarda her zaman Ermenistan'ı koruyan, destekleyen bir tutum sergilemesinin, Dağlık Karabağ meselesinde Ermenilerin yanında durmasının etkisi büyüktü. Bununla birlikte Rusya değişen dengelere, yeni gelişmelere kayıtsız kalmamış, bölgede etkisini arttırmak düşüncesiyle Azerbaycan ile yakınlaşma politikası yürütme içerisine girmiştir (Selçuk, 2004: 44).

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arazilerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile petrolün nakledilmesine dair üç ülke tarafından imzalanan hukuki belgelerin onaylanması ile ilgili Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu ise 26 Mayıs 2000 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın fermanı ile yürürlüğe girmiştir (Zengin-Esedov, 2009, 102).

6. Aliyev-Demirel Dostluğunun İki Ülke İlişkilerine Yansıması

1998 yılından itibaren Türkiye-Azerbaycan arasında üst düzey ziyaretler artmıştı (Cumhuriyet Arşivi, 01.09. 1998: K: 951,G: 228,S: 9). Yapılan görüşmelerde ana gündem maddesi, Ermenistan'ın işgali altındaki Karabağ meselesiydi. Azerbaycan ve Gürcistan'ın, Rusya'nın bölgedeki yayılcı girişimleri karşısında Türkiye ile sağlam bir ittifak yapmak istedikleri anlaşılmaktaydı. Türkiye bu konuda Azerbaycan ve Gürcistan'ın yanında olduğunu sürekli dile getirdiği gibi gerekli siyasi ve diplomatik desteği göstermekten kaçınmadı. Nitekim Ocak 2000'de Çeçenistan sorunu nedeniyle Rusya'nın Azerbaycan üzerindeki baskısını azaltmak için iki lider Ankara'da bir araya geldi ve ardından Cumhurbaşkanı Demirel Gürcistan'a resmi ziyarette bulunarak Kafkaslarda bölgesel işbirliğini sağlayacak politik çözümler üretmeye çalıştı. Demirel'in bu aktif ve yapıcı siyaseti sayesinde Kafkaslarda Azerbaycan ve Gürcistan'ın geleceğinin Rusya'nın insafına bırakılmadığı görülmekteydi (Bakacak, 2019: 91-92).

2001 yılı Mart ayında Ankara'ya resmi ziyarette bulunan Haydar Aliyev, 13 Mart günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, *"Mustafa Kemal Atatürk'ün yarattığı Türkiye, bir Türkiye Cumhuriyeti için değil, bütün Türk dünyası içindir, Azerbaycan içindir"* sözleriyle Türkiye'nin sadece Azerbaycan için değil, Türk Dünyası için önemli olduğuna dikkat çekti. Türkiye'nin yardımına, özellikle siyasi nazardan, stratejik nazardan, Azerbaycan-Ermenistan çatışmasının çözülmesi açısından ihtiyaç duyduklarını, bir numaralı müttefiklerinin, bir numaralı dostlarının Türkiye olduğunu belirtti. Aliyev bu uzun konuşmasında sözleriyle Türkiye'nin izlediği siyasetin bölge üzerindeki önemine ve etkisine dikkat çekti (TBMM Tutanak Dergisi, 13.3.2001, 480-488).

Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkileri genel olarak değerlendirilecek olursa; iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, sürekli ve düzenli bir hale gelmiş, bir güven iklimi yaratılmıştır. Aliyev Ankara'ya 3 resmi, 2 gayri resmi, 15 çalışma gezisi gerçekleştirirken, Türkiye'den Bakü'ye Cumhurbaşkanlığı seviyesinde 4 resmi ziyaret gerçekleşmiştir. Aliyev'in Türkiye'yi sık sık ziyaret etmesinde ve ilişkilerin yakınlaşmasında; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Meclis Başkanı iken Demirel ile kurduğu kişisel dostluğunun da etkisinin olduğu açıktır. İki devlet başkanı gerek ikili toplantılarla sık sık bir araya gelmişler ve gerekse bölgesel ya da uluslararası toplantılarda bir araya gelip görüşmelerde bulunmuşlardır. İki liderin dostane ilişkileri hiç şüphesiz Azerbaycan-Türkiye siyasi ilişkilerine olumlu yansımıştır (Kelkitli, 76-77; Heydar Aliyev Heritage International Online Library, 2015).

7. Haydar Aliyev'in Vefatı

Haydar Aliyev, 2003 yılı Mayıs ayında artan sağlık sorunları nedeniyle tedavi olmak için Türkiye'ye geldi. Ankara'da Gülhane Askeri Tıp Akademisi (GATA) Hastanesinde tedavisine başlandı. Hastalığının kötüye gitmesi sebebiyle Azerbaycan'daki gelecek seçimlere katılmayı kabul etmeyen Haydar Aliyev, 4 Temmuz 2003'te Türkiye'den gönderdiği bir kararname ile oğlu İlham Aliyev'in başkanlık görevine getirilmesini istedi. Haydar Aliyev'in önerisiyle Azerbaycan Meclisi, İlham Aliyev'i Azerbaycan'ın yeni başkanı olarak atamıştır. Haydar Aliyev'in tedavisine ise 2003 Ağustos ayından itibaren ABD'de Cleveland Hastanesi'nde devam edilmiştir. Azerbaycan'da 15 Ekim 2003 tarihinde

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini oğlu İlham Aliyev kazanmış ve Azerbaycan'ın yeni Devlet Başkanı olmuştur. 10 Mayıs 1923 tarihinde Nahçıvan'da dünyaya gelmiş olan Haydar Aliyev, bu tarihten tam iki ay sonra 12 Aralık 2003'te tedavi gördüğü hastanede vefat etmiştir (Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı, 69). Böylece Azerbaycan önemli bir devlet adamını, kudretli bir şahsiyetini kaybetmiştir.

8. Sonuç

Haydar Aliyev, Sovyetler Birliği'nin yönetici kademelerinde görev almış deneyimli bir politikacı idi. Kendinden önceki devlet başkanlarından ayrılan yapısı, ülke menfaatlerine gerçekçi yaklaşımı, sağlam öngörüsü, cesareti ve vizyonu ile Azerbaycan'da çetin koşullarda geçen yeniden doğuş sürecini adeta bir kurtuluş savaşı vererek başarıyla yürütmüş, çok darbe girişimleri görmüş ve ama bunların hepsinin üstesinden gelerek Azerbaycan'a istikrar getirmiştir. Gerek Rusya'dan gelen ağır baskılara, gerek Ermeni saldırı ve işgallerine ve gerekse bunların birer uzantısı olan içerideki muhalif gruplara verdiği mücadele sonucunda Azerbaycan halkı, özünü koruyacak güçte olduğunu tüm dünyaya göstermiş, bunun da mimarı Haydar Aliyev olmuştur. Azerbaycan'ın kurtuluş ve kuruluş sürecinde nasıl ki Mehmet Emin Resulzade ve Ebülfeyz Elçibey gibi pek çok yurtsever Azerbaycan'ın bağımsızlığı için hayatlarını vermişler ise Haydar Aliyev de Azerbaycan'ın bağımsızlığını ebedi kılmıştır.

Onun döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri gelişme kaydetmiş, Türkiye ile ortak çıkarlar ve bölgesel barışın sağlanması paydasında bir araya gelinmesi gerektiğini hep vurgulamış, gerçekçi hedefler ve buna bağlı politikaların savunuculuğunu yapmıştır. Değişen dünya dengeleri içinde Türk Dünyası ile ilişkilerin gelişmesi için aktif bir siyaset izleyen, adeta Türk Dünyası davasını omuzlayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 9.Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile maceradan uzak ama istikrarı gözetken siyasi tutumları, onları bir araya getiren en önemli faktör olmuştur. Duygusalıktan ziyade güvenilir ve kalıcı bir dostluk temelinde her ikisi de ülkelerinin devlet başkanları olarak yurtseverlikten ödün vermemişler, kendi görev dönemlerinde bölgesel politikalarda sağlam stratejilerin temsilcileri olmuşlardır. Bu kadim dostluk en betimleyici bir ifade olarak "*Tek Millet, İki Devlet*" parolasında hayat bulmuştur.

"*Tek Millet, İki Devlet*" sözünün sahibi Aliyev, yaşadığı sürece Türkiye ile dostluk, kardeşlik ve işbirliği ilişkilerini sürdürerek geliştirmiş, Türkiye'nin en büyük dostu, Azerbaycan halkının kalbinde ebedi milli lider olarak seçkin yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- ATLI, C. (2013) "İğdır Nahçıvan İlişkilerinde Önemli Geçiş Noktası Hasret Kapısı Açılışı ve İki Ülke İlişkilerindeki Rolü", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (6/22), ss. 7-17.
- ATMACA, T. (2003) Küreselleşme Çağında Türkiye Azerbaycan, USAM Yayınları, Ankara.
- BABAYEVA, V. (2013) Haydar Aliyev Dönemi Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BABA-ZADA, A. (2017) Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkiler: 1918-2014, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- BAKACAK, Y. S. (2019) Süleyman Demirel Döneminde (1991-2000) Türkiye - Türk Cumhuriyetleri Siyasi İlişkileri, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.

- Beşikçi, S. Ö. (2016) Bağımsızlık Sonrası Dönemde Azerbaycan Dış Politikasındaki Stratejik Değişimler ve Yönelimler, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, (16/2), ss. 237-252.
- CABBARLI, H- ABDULLAYEVA, V. (2009) Azerbaycan Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009), 21 Yüzyıl Dergisi, Ankara, ss. 77-92.
- CEFERSOY, N-ASLANLI, A. (2012) Azerbaycan-Türkiye Askeri İlişkileri, Azerbaycan-Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Strateji Ortaklık, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Cumhuriyet Gazetesi. (5 Ekim 1994) Azerbaycan'da İç Savaş.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi.
- Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi. (Temmuz 1994), Ankara.
- EREN, K. (2012) Bağımsız Devletler Topluluğu İçinde Türk Cumhuriyetleri, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, (1/1) ss. 43-73.
- GÖL, H. (2016) Geçmişten Günümüze Azerbaycan, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (5/1), Bitlis.
- HÜSEYNOVA, F. (2007) Müstegillik Dövründe Azerbaycan-Türkiye Elagelerinin Kulturoloji Aspektleri, Nurlan Yayınları, Bakü.
- İBADOV, A. (2007) Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan. (2013) Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Yayınları, ed. Çağrı Erhan, Ankara.
- KELKİTLİ, F. A. (2017) Azerbaycan-Türkiye-İran Üçgeni: Politik Sorunların Gölgesinde Ekonomik İşbirliği Çabaları, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, (53), ss. 71-98.
- SALMANOV, E (2019) Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev (1993-2003), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- SELÇUK, H. (2004) Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo Ekonomik Yapısı, TASAM Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞİR, B. (2011) Azerbaycan, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Türk Dış Politikası Cilt II 1980-2001. (2004) İletişim Yayınları, ed. Baskın Oran, İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi 68. Birleşim. (13.3.2001), ss. 480-488.
- TİMOR, A. N. (2000) Hazar Deniz Bölgesi Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları, Coğrafya Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, (8), İstanbul, ss. 213-236.
- ÜNAL, L. (2019) Tarihsel Gerçeklik Işığında Türkiye'nin Transkafkasya Politikası, Karadeniz İncelemeleri Dergisi, (26), ss. 555-576.
- ÜNALP, F. R. (2017), Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Birliklerinin Azerbaycan'ı Tahliye Etmesine Kadar Olan Süreçte Kafkas İslam Ordusu'nun Gence ve Bakü Harekâtı, VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi, Cilt I, ATAM Yayınları, Ankara.
- ÜNALP, F. R. (2021) Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşından Hocalı Soykırımına), Erzurum Atatürk Üniversitesi Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, (1/1), ss. 1-17.
- ZELVİ, İ. (2017) Tek Millet, İki Devlet' Projesinin Fikir Babası: Haydar Aliyev, Avrasya İncelemeleri Merkezi Bülteni, <https://avim.org.tr/tr/Bulden/TEK-MILLET-IKI-DEVLET-PROJESININ-FIKIR-BABASI-HAYDAR-ALIYEV> (Erişim tarihi 14.04.2023)
- ZENGİN, E- ESEDOV, A. (2009) Türkiye ve Azerbaycan Örneğinde Boru Hatları Ulaştırmasının Çevre Üzerindeki Etkileri, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (5/9), ss. 97-108.

Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinde Haydar Aliyev Dönemi...

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 29 Ekim 1998`de Dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel`e Boncuklardan İşlenmiş Atatürk Tablosunu Hediye Ederken.

POSTA PULLARINDA TÜRK MİTOLOJİSİNİN İZLERİ

TRACES OF TURKISH MYTHOLOGY ON POSTAGE STAMPS

СЛЕДЫ ТУРЕЦКОЙ МИФОЛОГИИ НА ПОЧТОВЫХ МАРКАХ

Abdulkadir ÖNKOL*

ÖZ

Dünyada 1840 yılından itibaren görsel kültür ürünü olan posta pulları mektupların ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Pul basımı her ülkede Resmî Posta İdareleri tarafından yürütülmektedir. Pullar, ülkenin siyasi duruşunun, ekonomik gücünün, kültürel, sosyal, sanatsal ve tarihî değerlerinin yansıtıldığı önemli bir iletişim aracıdır. Kitlelere mesaj taşıma görevini üstlenen pul, iletişim alanında birçok rol üstlenmektedir. Bu bağlamda Türk mitolojisi pullarda kendisine uygulama alanı olarak yer bulabilmiş midir? Bulabilmişse hangi mitolojik unsurlar kullanılmıştır? İktidar-mitoloji ilişkisi pullara nasıl yansımıştır? Bu ve buna benzer soruların cevaplarının arandığı bu çalışma kapsamında 1863'ten, Ekim 2023' e kadar basılmış olan 4773 pul incelenmiş ve 22 adet mitolojik unsuru barındıran 200'den fazla pul tespit edilmiştir. Çalışma pullarda en çok kullanılan 11 mitolojik unsurla sınırlandırılmıştır. Bu mitolojik simgeler: 'Hayat Ağacı', 'At', 'Ateş', 'Bozkurt', 'Kartal', 'Geyik', 'Güvercin', 'Yılan', 'Ay-Yıldız', 'Lale', 'Dede Korkut Hikâyeleri' dir. Bu simgelerin Türk mitolojisindeki anlamı uygulamalı halk bilimi bakış açısıyla incelenmiştir. Bu mitolojik unsurlar arasında özellikle "bozkurt" ve "demir dövme" dışındakilerin çok bilinçli olarak kullanılmadığı düşünülmektedir. Ama kullanılan simgelerin döneminin mitoloji anlayışının bir ürünü olduğu söylenebilir. Uygulamalı halk bilimi çalışmalarının hız kazandığı günümüzde pullarda mitolojinin tam olarak yansıtılmadığı tespit edilmiştir. Günümüzde İngiltere'de kullanılan akıllı pul teknolojisi Türkiye'deki pullara, Türk mitolojisine ait var olan simgeler ya da yeni üretilecek imgeler aracılığıyla uygulanması, pulların daha işlevsel bir görünüm kazanmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Bu yazı, Türk mitolojisinin pullarda yeni teknolojik yöntemlerle yeniden uygulanması için bir farkındalık oluşturmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Türk mitolojisi, mitoloji, posta pulu, halk bilimi, uygulamalı halk bilimi.

* **ORCID:** [0000-0002-2816-0714](https://orcid.org/0000-0002-2816-0714), Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD, Türk Halk Bilimi BD (Ankara, Türkiye), akadironkol@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: ÖNKOL, A. (2023). POSTA PULLARINDA TÜRK MİTOLOJİSİNİN İZLERİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 193-212. DOI: [10.17498/kdeniz.1400319](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1400319)

ABSTRACT

Postage stamps, which were products of visual culture on a global scale as of 1840, were also an integral part of letters. Stamp printing was performed by Official Postal Administrations in every country as an important communication tool reflecting the country's political stance, economic power, cultural, social, artistic and historical values. Stamps, which undertook the task of carrying messages to the masses, played many roles in the field of communication. In this context, 4773 stamps printed from 1863 to October 2023 were examined and more than 200 stamps containing 22 mythological elements were identified within the scope of this study, in which answers to the questions were sought. *“Did Turkish mythology find a place for application on stamps? If yes, what mythological elements were used? How was the relationship between power and mythology reflected on stamps?”* The study was limited to 11 most used mythological elements on stamps, which were “Tree of Life”, “Horse”, “Fire”, “Grey Wolf”, “Eagle”, “Deer”, “Dove”, “Snake”, “Crescent-Star”, “Tulip”, “Dede Korkut Tales”. The meaning of these symbols in Turkish mythology was examined from the perspective of applied folklore. It is considered that among these mythological elements, except for “Grey Wolf” and “Iron Forging”, they were not used very consciously. However, it can be argued that these symbols were a product of the mythology understanding of the period. Today, when applied folklore studies have against momentum, it has been determined that mythology cannot be fully reflected on stamps. It is also considered that applying the smart stamp technology used in the UK today to the stamps in Turkey, via the existing symbols of Turkish mythology or newly produced images, will enable the stamps to acquire a more functional appearance. This article was written to raise awareness for the re-application of Turkish mythology on stamps with new technological methods.

Keywords: Turkish mythology, mythology, postage stamp, folklore, applied folklore.

АННОТАЦИЯ

с 1840 года почтовые марки, являющиеся продуктом визуальной культуры в мире, стали неотъемлемой частью писем. Печать марок осуществляется официальными почтовыми администрациями в каждой стране. Марки являются важным инструментом коммуникации, который отражает политическую позицию страны, экономическую мощь, культурные, социальные, художественные и исторические ценности. Штамп, который берет на себя задачу донести информацию до масс, играет множество ролей в сфере коммуникации. В этом контексте нашла ли турецкая мифология место применения на марках? Если да, то какие мифологические элементы использовались? Как отражается на марках соотношение власти и мифологии? В рамках настоящего исследования, в ходе которого искались ответы на эти и подобные вопросы, было исследовано 4773 марки, отпечатанные с 1863-го по октябрь 2023-го годов и идентифицировано более 200 марок, содержащих 22 мифологических элемента. Исследование ограничено 11 наиболее часто используемыми мифологическими элементами на марках, такими как “Древо жизни”, “Лошадь”, “Огонь”, “Степной волк”, “Орел”, “Олень”, “Голубь”, “Змея”, “Звезда-полумесяц”, “Тюльпан” и разные истории из рассказов “Деде Коркут”. Значение этих символов в турецкой мифологии рассмотрено с точки зрения прикладного фольклора. Думается, что среди этих мифологических элементов, за исключением «серого волка» и «ковки железа», они использовались не очень сознательно. Но можно сказать, что используемые символы являются продуктом мифологического понимания того периода. В настоящее время, когда прикладное фольклористическое исследование набирает обороты, установлено, что мифология не может быть

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

полностью отражена на марках. Считается, что применение технологии т.н. “технология умных марок”, используемая сегодня в Англии, с помощью существующих символов турецкой мифологии или новых изображений позволит маркам в Турции обрести более функциональный внешний вид. Эта статья была написана с целью повышения осведомленности о повторном применении турецкой мифологии на марках с помощью новых технологических методов.

Ключевые слова: турецкая мифология, мифология, почтовая марка, фольклор, прикладной фольклор.

“Benim inançlarım çok köklü ve içtendir, seninkiler sadece bir dogmadan ibarettir, onunkilerse mittir.”

Percy S. COHEN

GİRİŞ

Günümüzde Halk bilimi çalışmaları uygulamalı olarak pek çok alanda kendisini göstermektedir. Bu çalışmada, Türk mitolojisinin, bir uygulama alanı olarak değerlendirilebileceği ‘pul’lar üzerinden nasıl ele alındığı incelenecektir. Ayrıca iktidar-mitoloji ilişkisinin pullar aracılığıyla nasıl yansıtıldığı da değerlendirilmiştir. Bu bağlamda 1863’ten, Ekim 2023’ e kadar basılmış olan 4773 pul incelenmiş ve bunların arasından 22 adet mitolojik unsuru barındıran 200’den fazla pul tespit edilmiştir. Çalışma sadece 11 mitolojik simgeyle sınırlandırılmıştır. Bu simgeler Türk mitolojisinin unsuru olan: ‘Hayat Ağacı’, ‘At’, ‘Ateş’, ‘Bozkurt’, ‘Kartal’, ‘Geyik’, ‘Ay’, ‘Güvercin’, ‘Yılan’, ‘Ay-Yıldız’, ‘Lale’ ve ‘Dede Korkut Hikayeleri’dir. Çalışma dışında bırakılan ‘Güneş Kursu’, ‘Zeytin Dalı’, ‘Ok-Yay’, ‘Demonik Varlıklar’, ‘Keloğlan’, ‘Karaoğlan’, ‘Anadolu Efsaneleri’, ‘Nevruz’ gibi mitoloji içeren konularda da pullar basıldığı görülmüştür. Bu pullar hem çalışmanın sınırları aşılabacağı düşünülerek hem de bu konulardaki pulların sayısı ve içeriğinin yetersizliğinden dolayı çalışma dışında bırakılmıştır.

İnsanların iletişim ihtiyacı her zaman var olmuştur. Yazının icadından sonra kâğıdın icadına kadar olan süreçte insanlar duygu ve düşüncelerini ağaç kabuklarına ve yapraklarına, hayvan derilerine yazmış ve çizmişlerdir. İlk mektupların da bu şekilde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Zaman içerisinde kâğıdın icadı, sonrasında sanayi devrimiyle yaşanan gelişmelerle matbaanın icadı ve gelişimi mektubun da gelişimini sağlamıştır. Bu gelişmelerin sonunda insanlar arasında iletişimi sağlayan kurumlara ihtiyaç duyulmuş ve dünya üzerinde posta hizmetleri adı altında kurumsallaşmalar gerçekleşmiş ve ücretli bir haberleşme ağı kurulmuştur. Bu hizmetlerin düzenli bir şekilde sağlanması için pul adı verilen bir kâğıt icat edilmiştir. Pul, “üzerinde fotoğraf, resim, şekil gibi görsellerin bulunduğu, kültürel nitelikler içeren, arkası zamlı, posta gönderilerinin üzerine yapıştırılan değerli kâğıt parçası” olarak tanımlanmaktadır. Dünyadaki ilk posta pulu, 1 Mayıs 1840 tarihinde, İngiltere’de kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı’da ise ilk posta pulu 1862’de, Darphane-i Amire’de basılmış ve 1863’te ise fiilen kullanılmaya başlanmıştır (Bakmaz, 2016: 23,27).

Posta pulları, başlangıçta posta ücretlerini ödemek için kullanılmıştır. Sonraki yıllarda genel tanıtım ve propaganda amaçlı da kullanıldığı görülmüştür. Günümüzde ise hobi ve eğitimsel araç olarak kullanılmaktadır (Yazıcı, 2010:324). Pulların içeriği ise ülkelere göre farklılık göstermektedir. Özellikle İslam ülkelerine ait posta pullarında, İslami açıdan aykırı olarak düşünüldüğü için hükümdarların portreleri kullanılmamıştır. Osmanlı Devletinde de bu anlayışla son yıllara kadar, pullarda portre kullanılmamıştır. Pullarda daha çok “Arap alfabesinin süslü bir yazım hâli, silahlar, tuğra ve hilal” resmedilmiştir. Osmanlı

Devleti'nde ilk kez 1913'te pullarda padişah portreleri kullanılmaya başlanmıştır (Anameriç'ten aktaran Bakmaz, 2016:29).

1. Kimlik İnşasında Posta Pulları ve Mitolojik Unsurlar

Pulların içerikleri belirlenirken genel olarak ülke yönetiminde bulunan siyasal gücün bakış açısı ve toplumun sahip olduğu kültürel öğelerin öne çıktığı görülmektedir (Yazıcı 2014: 178). Posta pulları incelendiği zaman politikadan ve ideolojiden bağımsız olarak oluşturuldukları düşünülmemektedir. Devletin kontrolünde olan posta pulları, kültürel ve ekonomik değerlerinin yanında propaganda amaçlı olarak da zaman zaman kullanılmıştır. Ankara Hükümetinin kendi adına hazırlattığı ilk pul 1922 yılında basılmıştır. Pulun üzerinde o zamanki Türkiye Büyük Millet Meclisi binasının resmi bulunmaktadır. Bu durum egemenliğin meclise geçtiği mesajı şeklinde yorumlanmaktadır. Sonraki yıllarda basılan pullar içerisinde Türklerin mitolojik bir unsuru olan bozkurt simgesinin de kullanıldığı görülmektedir. Bozkurt resminin yer aldığı pulun içeriği ise “daha sonra şekillenecek olan devletin siyasi, kültürel ve sosyal bakış açısının nasıl olacağına yönelik bir mesaj vermesi” açısından önemlidir (Bakmaz, 2006: 27,29, Yazıcı 2014: 185). Erken Cumhuriyetçi dönem olarak adlandırılan 1923-1938 yılları arasında basılan pullar, hem içerikleri hem de özellikleri bakımından kendisinden önceki dönemlerde basılan pullardan farklılık göstermektedir. Bu dönemde basılan pullarda, Osmanlı kimliği yerine Türk kimliğinin inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu dönemde basılan pullarda, Osmanlı hiçbir şekilde konu edilmemiştir. Bu görüşü destekler nitelikteki bir uygulama ise 1926-1934 yılları arasında Türk milletinin iki mitolojik simgesi olan Bozkurt ve Demir Dövme'nin¹ posta pullarına sıklıkla konu edilmesidir (Yazıcı, 2014: 186,187). O dönem simgeleştirilen mitolojik unsurların sonraki dönemde devletin değişen politikasıyla birlikte pek kullanılmadığı görülmektedir.

Halkları, devletlerden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Değişik halk kitlelerinin ortak bir otorite etrafında bir araya gelmesiyle oluşan devletler, varlıklarını uzun zaman devam ettirebilmeleri için bünyesinde barındırdığı halklar arasında inançsal bir ortaklık oluşturmak zorundadır. Bu inanç ortaklığı olduğu sürece devlet ihtiyacı olan ekonomik ve askeri gücü kolaylıkla toplayarak hem iç hem de dış tehditlere karşı güçlenmektedir (Bal, 2017: 246). Bu bağlamda; Osmanlı modernleşme sürecinde üç temel ideoloji (Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük) tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmaların ardından ulus devlet sistemi ile birlikte Türk milliyetçiliğinde karar kılınmıştır. Ancak oluşturulacak yeni kimliğin inşasında birçok tez ortaya atılmıştır (Yıldırım, 2013: 746). Türkiye'de folklorun ilk makalelerini kaleme alan Ziya Gökalp, Rıza Tevfik ve Fuad Köprülü folklorun sözlü kültürde ve mitolojide olduğu görüşünü savunmuşlardır. Öcal Oğuz, durumun özellikle Ziya Gökalp'ta daha belirgin olduğunu belirtir. O dönemdeki folklorcuların savunduğu fikirlerden biri, Avrupa'nın köklerini Hıristiyanlık öncesinde aradığı gibi Türk milletinin kültür köklerinin de İslam öncesinde olduğu düşüncesidir. Jacob Grimm'in, Alman milletinin kültür köklerinin Hindistan'da olduğu düşüncesinden hareketle Türk milletinin kültür köklerinin de Türkistan'da aranması gerektiği düşüncesi doğmuştur. Buna bağlı olarak Türk uluslaşmasında bu süreç, “Türkistan, Turan, Anayurt, Altay, Tanrı Dağları, Orhun, Bozkurt ve Ergenekon” gibi semboller etrafında şekillenmiştir (Oğuz, 2010: 38, 40). M. Âkif Tural'ın “Millî Mücadele ve Atatürk Devrinde Nevruz Kutlamaları” başlıklı yazısından edinilen bilgilerle de dönemin resmî otoritesinin Türk mitolojisine olan yaklaşımı ve Türk mitolojisinin resmî alandaki geldiği nokta görülebilmektedir. Tural, bu dönem içerisinde Ergenekon-Nevruz bayramının

¹ Bu pullar için yazının devamında ‘Bozkurt’ başlığı altındaki görsellere bakınız.

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

canlandırılmasıyla ilişkili olarak Behçet Kemal Çağlar'ın şu ifadeleriyle örnek vermektedir: “27 Aralık 1932’de, Ankara Halkevi sahnesinde, Ergenekon’da Ankara’yı görmek için temsil yapılmıştır. Ergenekon isimli manzum bir perdelik piyesi bir arkadaşla oynamıştık. Atatürk’ün huzurunda en ufak bir hata yapmamak için çok heyecanlı idik. Birinci sahne efsane Ergenekon’dur. İkinci sahne, hakiki Ankara Ergenekon’udur. İki Ergenekon’u birbirine bağlayan bu piyeste, dağlar demircinin çekici ile parçalanınca, Ankara görünüyor ve kaybolan Bozkurt’un yerine Atatürk’ün silüeti ufukta güneş gibi parlıyordu” (Kemal’dan akt. Tural, 2000: 348). Buna benzer örnekleri artırmak mümkündür. Bunlar bize o dönemdeki iktidar erkinin devlet politikasını destekleyen “Ergenekon destanı ve Bozkurt” gibi mitolojik unsurların ön plana çıktığının kanıtıdır.

Türk mitolojisinin kökenleriyle ilgili yapılan çalışmalara Öcal Oğuz: “Türkiye’de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-tipleştirme Öyküsü” adlı çalışmasında yer verir. Oğuz, Türk uluslaşmasının “Türkistan ve Mitoloji” döneminin en önemli savunucuları olarak görülen Türk Ocağının 1931 yılında kapatılmasıyla Türklerin mitolojik kökenleri ile ilgili yeni bir tartışma başlatıldığını ifade eder. Türk Ocağı yerine 1932 yılında kurulan Halkevlerinin uluslaşma açısından köye yönelişi devam ettiği görülmektedir. Ancak bu dönemde “Sümer ve Eti (Hitit)” tartışmalarının başlaması mitolojik kökenle ilgili yeni arayışlar olarak anlamlıdır. Oğuz’unda belirttiği gibi bir dönem pullarda da mitolojik bir simge hâline getirilen ‘Bozkurt’ Türklerin mitolojik kökleriyle ilgili farklı kuramlar ortaya atıldığı dönemde pullarda varlığını sürdürse de özellikle 1934’ten sonra pullarda bir simge olarak görülmemiştir. Daha sonraki yıllarda ise ‘Bozkurt’un sadece 1961 yılında bir pulda yer aldığı görülmektedir. Oğuz, mitoloji çalışmalarının 1944’te “İrkçılık-Turancılık Davası” ile büyük darbe aldığını ve 70’li yıllara kadar pek gündem de olmadığını söyler. Oğuz, Hüseyin Nihal Atsız’ın mitoloji görüşü ve bu görüşten beslenen sanatçı yaratıcılığının bu dava ile ötekileştirildiğini ifade eder ve bundan dolayı Türk mitolojisinin kahramanlarının Antik Yunan mitolojik kahramanları kadar uygulamalı halk bilimi açısından değerlendirilemediğinden yakınır. 1960’lı yıllarda Latin Amerika’da önem kazanan “fantastik edebiyat, gerçeküstücülük ve büyümlü gerçekçilik” gibi akımlar sayesinde dünyada mitoloji ve efsaneler pek çok alanda uygulamalı değerlendirilirken Türk mit ve efsaneleri, Türk sanatçılar tarafından bile kullanılamamıştır. “İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Uygulamalı Halkbilimi yaklaşımlarıyla bütünleşen kültür endüstrisi ve sanat yaratıcılığı açısından da ne denli önemli olduğunu Türk entelektüeli, sanatçısı ve tasarımcısı fark edememiştir.” Oğuz, bundan dolayı Hüseyin Nihal Atsız ve Pertev Naili Boratav adlarıyla anılan mit ve masal çalışmalarının durdurulmasının yarattığı boşluğun günümüzde de doldurulmadığını belirtir (2010: 41, 42, 44, 45). Pul ve mitoloji ilişkisi açısından bakıldığında da durum aynıdır. Her ne kadar pullarda Türk mitolojisinde yer alan bazı unsurlara yer verilse de bir ‘Bozkurt’ simgesi gibi mitolojik vurgu yapılmamıştır. Bu bağlamda Türk mitolojisinin pullarda da kendisine çok fazla yer bulamadığı söylenebilir.

Dünyada pulun üzerinde içerisinde oluşturulan mesajlarla, bir kişi ya da bir olay ile ilgili geniş kitlelere olumlu veya olumsuz algı oluşturmak için kullanıldığı görülmektedir. Pul, az bir maliyetle içerdiği mesajı dünyanın pek çok yerine ulaştırmaktadır. 1840’da pulun kullanılmaya başlanmasıyla I. Dünya savaşına kadar olan süre pul için propaganda dışı dönem ya da klasik dönem olarak kabul edilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında, dönemin en düşük maliyetli iletişim aracı olarak görülen pul, etkili bir reklam ve propaganda aracı olarak kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise Sovyetler Birliği, propaganda yöntemi olarak pula “orta derecede reklam faaliyeti” görevi yüklemiştir (İnce, 2017: 46,48, Toker, 2013: 31,32). II. Dünya Savaşı öncesinde güçlü bir ulus veya sınıf vurgusuyla önemli görülen folklor çalışmaları bu

savaşın yarattığı yıkımdan sonra da varlığını farklı sebepler üzerinden devam ettirir. 19. yüzyılın, kültürlere sömürge ve kolonizasyon mantığıyla yaklaşımlarının aksine Birleşmiş Milletler Örgütü ve ona bağlı UNESCO gibi kuruluşlar kültürlerin çeşitliliğinin önemine dikkat çekmişlerdir. II. Dünya Savaşı sonrası “yazı, kent, teknoloji gibi ölçütler giderek geçerliliğini yitirmiş olması kültür çalışmalarının başka alanlara kaymasına” sebep olmuştur. Oğuz, bu dönemde ortaya çıkan kültürün kentte yeniden canlandırılmasını ve üretimini sağlayan uygulamalı halkbilimi çalışmalarından bahseder. Bu süreçle ilgili pek çok farklı görüş olduğunu ileri süren Oğuz, günümüzde bu çalışmaların kültürleri yaşatma ve gelecek kuşaklara aktarmada bir araç olarak görüldüğünü belirtir (2009: 22, 32).

II. Dünya Savaşı sonrasında uygulamalı halkbilimi çalışmalarıyla temelleri atılan çalışmalar kültürel ürünlerin endüstrileşmesi açısından değerlendirilememiştir. Öcal Oğuz, Türkiye’de kültür endüstrisi alanında yapılamayanların başında imge oluşturma veya oluşmuş hazır imgeleri kullanamama veya küresele taşıyamama sorunu olduğunu belirtir (2007: 06, 07). Oğuz, *Küreselleşme ve Uygulamalı Halk Bilimi* adlı çalışmasında küreselleşmeyi “bizde olanı dünyaya vermek, başkasında olanı almak” şeklinde kısaca tanımlamaktadır. Burada esas olanın alma-verme eylemleri arasındaki denge olduğunun da altını çizmiştir. Küreselleşme bir yandan tek tiplleşmeyi hızlandırırken diğer yandan yerel kültürleri merakı artırmıştır. Bunu fırsat olarak gören ülkelerde halkbilimi alanında yeni ve stratejik anlayışlar geliştirilmiştir. Bu anlayışla 19.yüzyılda “yaşatmak için saklamak” amacıyla “derlenen” halkbilimi ürünleri artık “yaşatmak için yaymak” düşüncesiyle uygulamaya dönüşmüştür. Uygulamalı halk bilimi çalışmaları akademide çalışılmadan önce, “yapma bebek, hediyelik eşya, animasyon, mutfak” gibi günümüzde yüzlerce iş kolunu hareketlendiren bir ‘turizm olgusu’ olarak kendine yer bulmuştur. Oğuz, bu girişimlerin uygulamalı halk bilim çalışmalarıyla desteklenerek profesyonel bir bilgi alanına dönüşebileceğini söylemektedir (Oğuz, 2002: 08, 11, 27, 28). Benzer şekilde geçmiş dönemlerde, pullarda az da olsa mitolojik unsurların bulunması önem arz etmekle birlikte günümüzde uygulamalı halk bilimi çalışmalarıyla desteklenerek var olan simgeler pullara uygulanmalı ya da yeni simgeler üretilmelidir. Geçmişten günümüze pullarda, biçimsel ve tasarım açısından birtakım farklılıklar ve gelişmeler görülmüştür. Ancak bu onu “Bhutan Krallığı’nın 1973’te yayınladığı fonograf pulun” dışında standart işlevinin dışına çıkartamamıştır. 21. yüzyılda gelişen ve değişen teknolojiyi takip eden İngiltere Kraliyet Postası akıllı pul uygulamasını başlatmıştır. Uygulamaya göre; gönderinin üzerindeki pulda bugünün akıllı telefonlarının ve cihazlarının okuyacağı bir kod bulunmaktadır ve bu kod okutulduğunda pul içeriği, video ve çeşitli çoklu medya özellikleriyle izlenebilmektedir. Günümüzde eskisi kadar kullanılmayan pula, bu gelişmeyle birlikte görsel bir zenginlik katılarak pula yeniden işlevsellik kazandıracağı düşünülmektedir (Toker, 2013: 44-45). Türkiye’de pul üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında bunların yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple pullar üzerine yapılan çalışmaların sayıları artırılmalı ve Türk mitolojisi akıllı pul teknolojisiyle birlikte kendisine yeni bir uygulanma alanı bulmalıdır. Türk mitolojisinde var olan imgelerle yeni medya alanında üretilecek yeni içeriklerle zenginleştirilmiş ürünler akıllı teknolojilerle uyumlu hâle getirilerek pullara uygulanarak kullanıcılara sunulursa Türk mitolojisi unsurları günümüzde hak ettiği değeri göreceği söylenebilir.

1. Pullarda Mitolojinin İzleri²

² Bu bölümde kullanılan pullar <https://www.stampworld.com/tr/> adresinden alınmıştır.

Erişim tarihi: Eylül-Ekim 2023

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

Pullarda mitolojik unsurları değerlendirmeye geçmeden önce mitin ne demek olduğu üzerinde durmak gerekir. Percy S. Cohen'e göre mit: "Olayların öykülenmiş biçimidir. Bu öyküler belli bir kutsallık içerirler, bu kutsal iletişim birtakım sembollerle anlatılır. Mitin içinde geçen olaylardan ya da var olan nesnelere bazılarının bu dünya üzerinde var olmayan türdendir, sadece mitlerin içinde vardılar. Bu anlatılar, kökenleri ya da dönüşümleri dramatik bir dille aktarılır. Mitolojik anlatıların özelliği kozmoloji gibi genel bir fikir ya da fikirler bütünü ele almasıdır (2014: 161,162). Jack Goody ise miti sözlü kültürün en önemli kazanımı olarak değerlendirir (2017, 66). Mitolojik unsurlar gündelik hayatta varlığını bazen semgelere dönüşerek sürdürmektedir. Hayat ağacı, ateş, ay-yıldız, lale gibi simgelerin yanında çeşitli mitolojik hayvan simgelerine de rastlanılmaktadır. J. P. Roux'a göre hayvan, eski Türkler tarafından en sık kullanılan simgedir. Orhon Yazıtları'nda bir prens "Kağan olan babamın ordusu kurtlar gibiydi, düşmanları ise koyunlar gibiydi." , Suci Yazıtı'nda ise oğula "Aslan" diye hitap edilir. Kutadgu Bilig, erdemleri belli hayvanlarla özdeşleştirmiştir (Aktaran Şişçi 2018: 48). Aşağıda Türk mitolojisinin unsuru olan 'Hayat Ağacı', 'At', 'Ateş', 'Bozkurt', 'Kartal', 'Geyik', 'Güvercin', 'Yılan', 'Ay-Yıldız', 'Lale', 'Dede Korkut Hikâyeleri' gibi simgelerin Türk mitolojisinde ne şekilde yer aldığı açıklanmıştır. Bunlar dışında 'Güneş Kursu', 'Zeytin Dalı', 'Ok-Yay', 'Demonik Varlıklar', 'Keloğlan', 'Karaoğlan', 'Anadolu Efsaneleri', 'Nevruz' gibi mitoloji içeren konularda da pullar basılmıştır. Ama bu çalışmanın sınırları aşılabacağı düşünülerek bu semgelere yer verilmemiştir.

1.1. Hayat Ağacı

1931

1957

1962

1966

Hayat Ağacının mitik bir simge olarak kullanıldığı 1931-1966 yılları arasında 4 adet pul tespit edilmiştir. Ağacın mitolojik boyutuna bakıldığında Pervin Ergun, Türk ve Dünya kültüründe “ağaç”ın kozmik ağaç olduğunu ve Tanrı’yla iletişim, şeytan ya da kötü ruhları kovma, tabiat olaylarını yönlendirme, bereketi artırma gibi birçok farklı anlam taşıdığından bahsetmektedir (2004: 14,66). Ağaç motifi, Osmanlı tarihçisi Âşık Paşazâde’nin, Tevârih-i Âl-i Osmân adlı eserinde görülmektedir. Bu eserde Âşık Paşazade’nin, Osman Gazi’ye atfettiği rüyada geçen “ağaç” motifi dikkat çekicidir (aktaran Çetin, 2012: 31,32) Fuzuli Bayat’a göre hayat ağacı özellikle Orta Asya Türk mitolojisinde “bereketin, yaşamın en önemli ögesi ve sembolü” olmuştur. Yakut Türklerinde ilk insanın bu hayat ağacından beslendiği ve türediği inançları da yaygın olarak görülmektedir (aktaran Çakır, 2013: 61). Türkler açısından kutsal kabul edilen bu kutsal ağacın, pullarda geçmiş dönemde zaman zaman mitik bir çağrışım amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür.

1.2. At

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

1947

1968

2001

2022

Atın mitik bir simge olarak kullanıldığı 1947-2017 yılları arasında 27 adet pul tespit edilmiştir. Çalışmanın kapsamını genişletmemek amacıyla yukarıda bu pullara sadece birkaç örnek verilmiştir. Atın Türk mitolojisindeki yeri çok önemlidir. İskit mitolojisinde at “alp tipi at” kişiliği ile karşımıza çıkmaktadır. Yaralanan kahramanı savaş alanından kurtarır ve dişleri ile toprağa bırakır, koştuğu zaman da kahramanın düşmemesi için çaba gösterir. Fergana bölgesinde yetişen atlar ise kutsal kabul edilmekte ve bu atlara “Cennet Atları” denilmektedir. “Dağ Atı” adı verilen at neslinin ise bu atlardan türediği şeklinde mitolojiler de bulunmaktadır. Türkiye Türklerinde ise atın rüzgârdan yaratıldığı inancı mevcuttur ve atın hızlı olmasının rüzgârdan kaynaklandığına inanılmaktadır. Atın rüzgârdan yaratılmış olması inancının temelinde Gök Tanrı’ya bağlılık olduğu düşüncesi hâkimdir. Türkler için atın önemi Orhun yazıtlarında³ geçen birçok yerde de vurgulanmıştır. At cini tasviri, Bezeklikteki bir Uygur duvar resminde, on iki devirli hayvan takviminin insan biçimli simgeleri arasında görülmektedir (Doğan 2006: 64, 94, 130). Ata, sözlü kültür ürünü olan Dede Korkut Hikâyelerinde ve destan metinlerinde de alpin en büyük yardımcısı ve destekçisi olarak karşılaşılmaktadır (Çınar, 2002, s.154). Türk siyasi hayatında da “at” tasvirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tasvir geçmişten günümüze bazı siyasi partilerin sembolü olarak kullanılmıştır (Bozatay ve Güler, 2017: 97).

1.3. Ateş

³ Orhun Yazıtları hakkında detaylı bilgi için bk. Tekin, T. (2008). Orhun Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

1993

2005

Ateşin mitik bir simge olarak kullanıldığı 1957-2005 yılları arasında 11 adet pul tespit edilmiştir. Bunlara örnek olarak birkaç pulun görseli yukarıda yer almaktadır. Türk mitolojisinde ateş kutsal kabul edilmektedir. Türk-Moğol topluluklarının inançlarında çok kutsal sayılan ateşte de bir ruh olduğuna inanılmaktadır, Ateş temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu olarak kabul edilmekte ve ateş için zaman zaman kurban sunulup saçı saçılmaktadır (Çağlar, 2008: 267). Ateşe saçı olarak sunulan yiyeceklerin kökeninde doğadan alınanın doğaya tekrar geri verilmesi düşüncesinin yattığı söylenmektedir (Bayat, 2021: 130). Tarihi kaynaklara göre ateş kültürünün mevcut olduğu en eski Türk toplumu Batı Göktürkler olarak bilinmektedir. Göktürkler dışında birçok Türk boyunda, hem ateş hem de ocak kutsal sayılmaktadır. Ateş, ocak ve atalar kültü arasında sıkı bir bağ vardır. Türk mitolojik sisteminde çok fazla benzer metinde var olan ateş veya ocak kültürünün başlıca işlevleri ise insanları ve onların ailelerini beladan, hastalıktan korumak, hayvanların ve evin bereketini sağlamaktır (Çağlar, 2008: 267, 274).

1.4. Bozkurt

1922-1923

1926-1927-1928-1929-1930-1931-1934

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

1961

Bozkurt'un mitik bir simge olarak kullanıldığı 1922-1961 yılları arasında 12 adet pul tespit edilmiştir. Bozkurt, Türk milletinin mitolojik bir sembolüdür. Özellikle Oğuz Destanı'nda ve diğer Türk destanlarında kurt, yol gösterici olarak görülmektedir (Kalafat, 2009: 213). Türklerde kutsal olarak kabul edilen kurda, "Kök- Böri" yani "Gök Kurt" demelerinin sebebi ise gök renginin kutsal göğün olduğu kadar Tanrı'nın da bir sembolü olmasıdır. Uygur harfleri ile yazılmış olan Oğuz-Name'de de Oğuz-Han'a yol gösteren kurttan, "Gök tüylü, gök yeveli" kurt diye bahsedilmektedir Kırgız destanlarında ise yiğitler, "Kök Cal" yani "gök yeveli kurt" ünvanıyla anılmaktadır. Uygurların Türeyiş efsanesinde ise kurt, Tanrı'nın tecelli ettiği bir "erkek kurt" olarak aktarılmaktadır (Bozatay ve Güler, 2017: 97). 20 yüzyıl başlarında Türkçülük akımının etkisiyle İslamiyet öncesi Türk tarihinin mitolojik sembollerinden olan "kurt" simgesinin öne çıktığı görülmektedir. Bazı Türkçü kuruluş, gazete ve dergiler bozkurdu amblemlerinde bir sembol olarak kullanmışlardır. Özellikle Cumhuriyetin ilk döneminde kurt figürü, paraların ve pulların üzerinde yer almıştır (Gülşen'den aktaran Bozatay ve Güler 2017: 98). Bozkurt simgesi Cumhuriyet'in ilk yıllarına değin çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Öcal Oğuz, Bozkurt figürlerinin "pullardan paralara, amblemlerden heykellere kadar birçok kültür, sanat ve siyaset alanında kullanılması ve hatta Atatürk'ün kimi yabancı romancılar tarafından Bozkurt olarak adlandırılması" nı bu düşüncenin ürünleri olarak göstermektedir (2010: 40). Emine Çakır, mitolojik simge barındıran üniversite logolarını incelediği çalışmasında Türk kültür tarihinde önemli bir mitik imge olan Bozkurt'un günümüzde belli bir siyasi partiyle özdeşleştirilmesinden dolayı olumsuzlandığını ve üniversite amblemlerinde kullanılmadığını ifade etmiştir (2013: 69). İslamiyet öncesi Türk kültürünün önemli bir simgesi olarak görülen Bozkurdun uzun zamandır pullarda da kullanılmadığı görülmüştür.

1.5. Kartal

1970

1971

1984

Kartalın mitik bir simge olarak kullanıldığı 1970-1984 yılları arasında 3 adet pul tespit edilmiştir. Kartalın Türk mitolojisindeki yeri değerlendirildiğinde İslamiyet öncesi ve sonrası Türk sanatında tek ve çift başlı kartal figürünün çok yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. “Bazen tek, bazen karın karına veya sırt sırta, bazen profilden, bazen cepheden, gövdesi önden ve kanatları yandan tasvir edilmiştir.” Kale, saray gibi sivil mimaride kullanıldığı gibi, cami, medrese, türbe ve mezar taşlarında da süsleme unsuru olarak kullanıldığı bilinmektedir. Taş, alçı, ahşap gibi pek çok malzeme üzerine işlenen kartalın Türk kültür tarihi açısından önemli bir yeri vardır (Alsan, 2005: 136). Kartal, ayrıca Oğuz boylarının kuş amblemlerinden birisi olarak kullanılmaktadır. Dede Korkut Kitabı’nda, Oğuzların bu kuşa duydukları saygının bir kanıtı olarak düşünülebilecek olan “alaca benekli kartalın faziletlerini taşıyan kişiler” anlamında “Çal karakuş erdemli” ifadesi kullanılmaktadır (Boratav 2016: 83-84). Şaman kültürünün bir ögesi olarak değerlendirilen kartal taklidi, bugün zeybek, bar ve halay gibi halk oyunlarında varlığını devam ettirmektedir. Kartalın etrafına yaydığı “korku ve ürperti” bu oyunlarda “estetik” tavırlarla tasvir edilmektedir (Güven’den aktaran Bozatay ve Güler 2017: 98-99). Türk kültür tarihi açısından önemli görülen kartal, simgesel olarak Selçuklu döneminden kalma eserlerde kendisini göstermektedir. Pullar da ise çok fazla kullanıldığını söylemek mümkün değildir.

1.6. Geyik

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

1937

1966

1967

2022

Geyiğin mitik bir simge olarak kullanıldığı 1937-2022 yılları arasında 4 adet pul tespit edilmiştir. Pullardan ikisi Anadolu Medeniyetler Müzesinde yer alan eski tunç çağına ait olan bronz geyik yontusudur. Türk mitolojisinde geyik bazı doğüstü güçlerle donatılmış kült bir hayvan olarak görülmektedir. Anadolu'nun eski din ve inanışlarına dayanan efsanelerde, “bazen bir dişi olarak, ona, sihirli güçlere sahip "ustalar" veya çobanlar eşlik eder. Bu kişiler, hayvanların bekçileridir ve onları avlayan avcuları ölümle, sakatlıkla veya silinemeyen yeşil renkli işaretlerle cezalandırırlar.” İnsanların geyiklere dönüştürüldüğü anlatımlar da vardır (Boratav, 2016: 74). Geyik de bozkurt gibi yol gösterici bir özelliğe sahiptir. Bu özelliği Dede Korkut Hikâyelerinde, destan ve efsane metinlerinde görülmektedir. Aynı zamanda Anadolu’da anlatılan efsane, masal ve menkıbelerde zaman zaman şekil-don değişirme motifinde de geyikle karşılaşılmaktadır (Karadavut ve Yeşildal, 2007: 106, 107). İrk Bitig’de ise geyik Kök Tanrı ile yakın ilişki içinde aktarılmaktadır. Tanrı tarafından kut verildiğine inanılan geyiğin bu özelliği kuşlara, insanlara ve çiftleşme döneminde çıkardığı sesi duyan herkese verildiğine inanılmaktadır (Roux, 2015: 72). Ayrıca geyik, Anadolu’da çeşitli halı motiflerinde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Pullarda kullanılan geyik motiflerinin yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir.

1.7. Güvercin

1947

1974

1984

2021

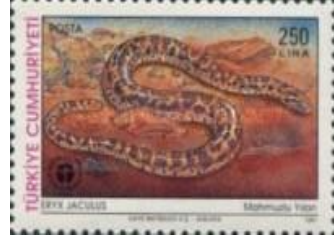
Güvercinin mitik bir simge olarak kullanıldığı 1947-2010 yılları arasında 16 adet pul tespit edilmiştir. Çalışmanın sınırları çerçevesinde bu pullara sadece birkaç örnek verilmiştir. Güvercin, Türk mitolojisinde hem İslamiyet öncesi hem de sonrası mitolojik bir unsur olarak varlığını göstermektedir. Hazar Türklerinde güvercin önemli bir yere sahiptir. Güvercinin yuva yaptığı evin zenginliğe ve bolluğa kavuşacağına inanılmaktadır. Anadolu’da ve Azerbaycan’da ise kutsal sayılan güvercin avlanmamakta ve eti yenmemektedir (Kalafat’tan aktaran Şişçi 2018: 49). İslamiyet’te de güvercine ayrı bir önem verildiği görülür. “Hz. Muhammed (s.a.v.)’in, Hz. Ebubekir (r.a) ile Sevr mağarasında Kureyş müşriklerinden saklandıkları esnada, mağaranın önüne bir örümceğin ağ örüp, iki güvercinin de yuva yaparak müşriklerin mağaraya girmelerine engel olduğuna inanılmaktadır.” Anadolu’da, Bektaşî inanisinde ise güvercine daha sık rastlanmaktadır. Anlatılarda zaman zaman Hacı Bektaş Veli’nin, Abdal Musa’nın ve Pir Sultan Abdal’ın güvercin donuna girdikleri görülür. Anadolu’da güvercine hep olumlu anlamlar (iyi haber alınacağı, elinize para geçeceği, yüce bir müjde alınacağı gibi) yüklenmiştir (Alkan’dan aktaran Şişçi 2018: 50). Güvercine, pullarda özellikle barışın da sembolü olarak görüldüğü için diğer unsurlara göre daha fazla rastlanılmıştır.

1.8. Yılan

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

1968

1991

1991

1991

Yılanın mitik bir simge olarak kullanıldığı 1968-1991 yılları arasında 6 adet pul tespit edilmiştir. Yukarıda yer alan görsellerde birkaç örnek sıralanmıştır. İlk görselde yılan Dünya Sağlık Örgütü'nün ambleminde yer almaktadır. Bu da yılanın dünya üzerinde genel bir mitolojik hayvan olduğunu göstermektedir. Yılan, Türk mitolojisinde ise hem yaratılış hem de kıyametle ilgili mitolojik metinlerde rastlanılmaktadır (Gülegül 2012: 12). Yılan, Türk Şamanizm'inde yeraltı ilahi Erlik'le ilgili bir simge olarak görülmektedir. Bazı Şamanlar ise yılan biçimine girerler. Bundan dolayı Şaman elbiselerinde yılanı işaret eden nesnelere de yer almaktadır. Yılan, Türklerin anlatılarında ve inanışlarında daha çok olumsuz olarak değerlendirilirken; Eski Mısır ve Hint mitolojisinde kutsal ve ilahi niteliklere sahip bir hayvan olarak görülmektedir (Çoruhlu'dan aktaran Çakır 2013: 61, 63). Ayrıca Yunan ve Sümer mitolojisinde yılanın yenileyici ve diriltici olduğuna dair mitolojik efsaneler mevcuttur. Aynı şekilde İslam mitolojisinde de yılan, Kur'an-ı Kerim'de yer alan Lokman suresinden hareketle anlatılan Lokman efsanesinde yılanın şifa verici özelliğinden bahsedilir (Gezgin'den aktaran Çakır 2013: 61, 63). Yılan, Türk mitolojisinde ve inanışlarında olumsuz olarak düşünülmektedir. Pullarda da çok fazla yer almadığı tespit edilmiştir.

1.9. Ay-Yıldız

1863

1865

1921

2018

Ay ve yıldızın mitik bir simge olarak kullanıldığı 1863-2023 yılları arasında 100’den fazla pul tespit edilmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları dâhilinde yukarıda bu pullara sadece birkaç örnek verilmiştir. Bazen sadece ay hilal şeklinde de pullarda kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ilk pullarda kullanılan mitolojik unsur hilal şeklinde bir aydır. Necmettin Ersoy’a göre, “Allah lafzı ile hilal kelimelerinin yazımları ve ebced hesabına göre aynı olması nedeniyle Osmanlı, doğrudan Allah lafzı yerine dinî konularda ‘hilal’i, sembol olarak kullanmıştır. Hilal; Allah inancını, yıldız peygambere bağlılığı” dile getirmektedir (Ersoy’dan aktaran Çakır, 2013: 64). Ay ve yıldız, geçmişten günümüze Türk bayraklarında da sembol olarak kullanıldığı görülür. Ay ve yıldızın, Türkiye Cumhuriyeti’nin bayrağının simgesi olarak kullanılmasında dinî inancın yanı sıra toplumun zihninde yıllardır anlatıla gelen mitik bir hikâye de mevcuttur: “Vatanın kurtuluşu için mücadele eden Türk askerinin kanı âdeta göl olmuştur. Gökteki ay ve yıldızın bu kanın üzerine yansımısıyla Türk bayrağı” şekillenmiştir (Çakır, 2013: 64, 65). Bir destana göre, ilk Türk hükümdarlığını kuran hanedanın soyunun dayandığı ilk insan, kendisini Ay Baba olarak adlandırmaktadır. Destanda, “yaratılış üzerine İncil’in anlatımlarına ve İslami geleneğe” dikkati çeken izlere rastlanmaktadır. Eski Türklerde olduğu gibi, Türkiye’deki Türklerde de Ay’ın erkek olduğu inancı vardır (Boratav, 2016: 36). Pullarda çokça kullanılan ay ve yıldız hem İslamiyet öncesi hem de İslami dönem için önemli bir sembol olarak görülmektedir ve ilk puldan günümüze pullarda sıkça kullanılmıştır.

1.10. Lale

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

1955

2013

2016

2023

Lalenin mitik bir simge olarak kullanıldığı 1955-2023 yılları arasında 20 adet pul tespit edilmiştir. Yukarıda birkaç örnek yer almaktadır. İslâmiyet’le birlikte Türkler tarafından sanatta İslâmiyet’te hoş karşılanmayan insan ve hayvan tasvirlerinin yerini çiçek tasvirleri almıştır. Bu çiçeklerden en önemlisi ise mitik bir unsur olan laledir. Özellikle İslâmiyet’tin kabulünden sonra Türklerin milli çiçeği hâline gelmiştir. Lale sembolüne, tıpkı hilal gibi Allah lafzı ile aynı harflerle yazılmasından dolayı ve ebced değerinin aynı olması nedeniyle eskiden beri Türkler tarafından kutsallık atfedilmiştir. Türklerin sanatlarında önemli bir sembole dönüşmüştür (Çakır, 2013: 65-66). Günümüzde de yine lalenin pek çok alanda kullanıldığı ve sembolleştirildiği görülmektedir. Özellikle Türk-İslam sanatlarında sıklıkla kullanıldığı görülür. Son dönemde laleye olan ilginin artmasında ülkedeki siyasete yön verenlerin etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Pullarda da kullanımına devam edilmektedir. En son 2023 yılında Katar ile Türkiye’nin Diplomatik İlişkilerin 50. Yıldönümü sebebiyle basılan pulda kullanıldığı görülmektedir.

1.11. Dede Korkut Hikâyeleri

1975

2010

Dede Korkut Hikâyelerinin yer aldığı 1975-2010 yılları arasında 4 adet pul tespit edilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri içerisinde pek çok mitolojik unsuru içinde bulundurması bakımından Türk kültür tarihi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmaya da bundan dolayı dâhil edilmiştir. Evrim Ölçer Özünel, Dede Korkut Hikâyelerinin pek çok açıdan incelenmeye uygun tarihsel ve sosyal derinliği olan metinler olduğunu ve geçiş dönemi metinleri olarak da değerlendirilen hikâyelerin, satır aralarında mitolojik motifleri barındırdığını ifade etmektedir. Ayrıca bu çok katmanlı metinlerin mitolojik arka planlarının olduğunu belirtmektedir (2015: 35). Pullarda çok fazla kullanılmamakla birlikte özellikle günümüzde hikâyelerin yeni nüshalarının bulunması ve UNESCO tarafından İnsanın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesine kaydedilerek koruma altına alınması düşünüldüğünde bu hikâyelerin daha çok görünür olması gerektiğini söylemek mümkündür.

SONUÇ

İkinci dünya savaşı sonunda halk bilimine karşı değişen bakış açısıyla birlikte uygulamalı halkbilimi çalışmaları ile hem kültürel değerler “koruma” altına alınırken hem de gelecek nesiller bu yolla eğitilerek, yaşayarak ve yaşatarak öğrenme ön plana çıkmıştır. Ayrıca uygulamalı halk bilimi çalışmaları ile desteklenen iş kolları küresele sunmaya çalıştıkları yerel değerleri daha iyi sunma fırsatı bulmaktadır. Uygulamalı halk bilimi çalışmaları medya, edebiyat, turizm, mimari gibi pek çok alanla bağlantı kurulabilecek düzeyde bir bilgi alanı olduğundan günümüzde halk bilimi çalışmalarına bir ivme kazandırmıştır. Pullar da bu uygulama alanlarından birisi olarak değerlendirilebilmektedir. İktidar erki hangi ideoloji ile bir ulus oluşturmak ve görmek istiyorsa o doğrultuda

Posta Pullarında Türk Mitolojisinin İzleri

mitolojik öğelerin değişimi ya da uygulanması söz konusu olmaktadır. Pulların tasarımında da siyasi bakış açılarının hem geçmişte hem de günümüzde etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ilk pullarda ‘Ay-yıldız’ın sonraları ‘Bozkurt’un ve günümüzde ise daha çok mitolojik bir motif olarak ‘Lale’nin ön plana çıktığı söylenebilir. Günümüzde değişen hızlı teknolojik gelişmelerle dünyada akıllı pul uygulamalarının kullanıldığı görülmüştür. Bu teknolojik gelişmenin, Türkiye’de de özellikle mitolojik motifler aracılığıyla yeniden kurgulanması uygulamalı halk bilimi bakış açısıyla yeniden yorumlanması gerekmektedir. Özellikle bu uygulamanın günümüzde mitolojiye ilgi duyan, daha çok dünya mitolojisinin ürünlerini tüketen ve akıllı teknolojileri kullanan Türk gençleri için faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alsan, Ş. (2005). *Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri*. Doktora Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Bakmaz, H. (2016). *Sosyal Bilgiler Dersinde Para ve Pulların Kullanımının Öğrencilerin Akademik Başarısına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman.
- Bal, Ş. (2017). “Türk Kültüründe Egemenliğin Dinsel ve Mitolojik Kökleri.” *Milel ve Nihal*, 14 (1), 235-269.
- Bayat, F. (2021). *Türk Mitolojik Sistemi 2*. 5. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Boratav, P.N. (2016), *Türk Mitolojisi*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Bozatay, Ş. ve Güler. Y. (2017). “Türk Siyasal Kültüründe Kurt, At ve Kartal Sembolizmi” *Turan-Sam Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 9 (33), 95-100.
- Cohen, S. P. (2014), “Mit Kuramları”, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (Evrım Ölçer Özünel, Çev.), (Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır Teke, Ed.), Ankara: Geleneksel Yayınları.
- Çağlar, Birsal. (2008). *Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Çakır, E. (2013), “Akademik Dünyanın Kentsel İmgelerinden Mitolojik Simgelerine Üniversite Logoları”. *Millî Folklor*, , 97, 53-69.
- Çetin, H. (2012). “Ağaç Motifli Osmanlı Saltanat Rüyasının Tabir İlmî Açısından Değerlendirilmesi”. *Akademik Bakış*, 5 (10), 25-38.
- Çınar, A. A. (2002). Destanlarda alp tipi at. *Millî Folklor*, 56, 153-157.
- Doğan, O. (2006). *Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gülegül, G. (2012). *Türk Folklorunda Yılan*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Goody, J. (2017). *Mit, Ritüel ve Söz*. (Damla Sezgi, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları
- İnternet: <https://www.stampworld.com/tr/> Erişim tarihi: Eylül-Ekim 2023
- İnce, M. (2017). *Pulun İşlevleri ve Tasarımın İşleve Katkısının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Işık Üniversitesi, İstanbul.
- Kalafat, Y. (2009), “Yaşayan Eski Türk İnançları İtibariyle “Türk Mitolojisi” ve Prof. Dr. Bahaeddin Ögel” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8), 212-220.
- Oğuz, M. Ö. (2002). *Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2007). “Folklor: Ortak Bellek veya Paylaşılan Deneyim”. *Millî Folklor*, 74, 5-8.

- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Oğuz, M. Ö. (2010). “Türkiye’de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü”. *Millî Folklor*, 85, 6-45.
- Özünel Ölçer, E. (2015). “Baharı Getiren Kahraman: Bamsı Beyrek” *Millî Folklor*, , 107, 34-48.
- Roux, J.P. (2015), *Eski Türk Mitolojisi*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Şişci, F. (2018), “Türk Mitolojisinde Güvercin Motifi ve Çağdaş Türk Resminde Temsili”, *İdil*, 7 (41), 47-53.
- Tekin, T. (2008). *Orhun Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toker, M.V. (2013), *Pul Tasarımındaki Algı*. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul.
- Tural, M. A. (2000), “Millî Mücadele ve Atatürk Devrinde Nevruz Kutlamaları”. *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Yazıcı, K. (2014). “Tarih Öğretiminde Posta Pullarının Kullanılabilirliğine Bir Örnek “100 Posta Pulu İle Türk Tarihinden Bir Kesit -1863-1950 Yılları Arası”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (16), 176-199.
- Yıldırım, E. (2013), “Erken Cumhuriyet Yılları Milli Kimlik Tartışmaları: Hasan Ali Yücel ve Türkiye’de Hümanizma Arayışları” *Journal of Turkish Studies*, 8 (7) 745-763.

THE MAIN CHALLENGES OF GEORGIA'S ECONOMY AND PROSPECTS FOR EXPANDING GEORGIA-EU RELATIONS

GÜRCİSTAN EKONOMİSİNİN TEMEL ZORLUKLARI VE GÜRCİSTAN-AB İLİŞKİLERİNİN GENİŞLEMESİ ÜZERİNE BEKLENTİLER

ОСНОВНЫЕ ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИКИ ГРУЗИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАСШИРЕНИЯ ОТНОШЕНИЙ ГРУЗИЯ-ЕС

Davit BIDZINASHVILI*

ABSTRACT

The association agreement between the EU and Georgia (the country) was signed as early as 2014 and this agreement fully entered into force in July 2016. The agreement represents the foundation for political association and economic integration.

Just now, Georgia made one more step toward Europe. On November 8, 2023, the European Commission recommended granting Georgia the status of candidate. Besides the fact that it is an important event of political significance, the economic benefits also should be mentioned. Many economists in Georgia mention this in their assessments though there are the opposite views. Some of the Georgian economists consider this opinion as excessive.

The European Union, based on common values, supports the peace and stability for Georgia, as well as the necessity of the programs for the political and economic reforms needed for the social and economic development of the country.

Granting the status of the candidate is a guarantee for the well-being of the country. It will have positive influences on investments, exports, and broader marketing between the European countries and Georgia. This is the aim for Georgia to which the country has been aspiring for several years.

Besides the above-mentioned, we see that the EU firmly supports Georgia, in its territorial integrity. The EU is involved in the solution of the territorial problems existing with the self-announced regions of Abkhazia and so-called South Ossetia. Georgia has prolonged territorial conflicts with the mentioned regions.

Keywords: European Union; economic benefit. European perspective, economic integration, export potential.

* **ORCID:** [0000-0002-2311-4110](https://orcid.org/0000-0002-2311-4110), Professor Dr. of Gori State University, Gori, Georgia, davitbidz@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: BİDZİNASHVİLİ, D. (2023). THE MAIN CHALLENGES OF GEORGIAN ECONOMICS AND THE PERSPECTIVES OF EXPANSION OF THE RELATIONS BETWEEN GEORGIA AND THE EUROPEAN UNION. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (60), 213-221. DOI: [10.17498/kdeniz.1399289](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1399289)

The Main Challenges of Georgia's Economy and Prospects for Expanding

ÖZ

2014'te Avrupa Birliği ve Gürcistan arasında "Ortaklık Anlaşması" imzalandı ve Temmuz 2016'da tamamen yürürlüğe girdi. Söz konusu anlaşma, her iki taraf için siyasi birlik ile ekonomik entegrasyonun temelini oluşturmaktadır.

Gürcistan bu kez Avrupa'ya yönelik büyük bir adım daha atmış oldu. 8 Kasım 2023'te Avrupa Komisyonu tarafından Gürcistan'a adaylık statüsü verilmesini önerildi. Siyasi öneme sahip olan bu gelişmenin yanı sıra adaylık statüsünün verilmesi Gürcistan'ın elde edebileceği ekonomik faydalar da dikkat çekicidir. İktisatçıların bir kısmı bu faydalardan bahsederken, uzmanların diğer kısmı da bu durumun gereksiz olacağı fikrini savunmaktadır.

Ortak değerlerinin rehberliğinde AB, Gürcistan'da barış ve istikrarın yanı sıra sosyal ve ekonomik kalkınması için gerekli siyasi ve ekonomik reform programlarını da desteklemektedir.

Adaylık statüsünün verilmesi Gürcistan'ın ekonomik refahının garantisini olacaktır. Bu durumun Gürcistan'ın yıllardır çabaladığı yatırımlara, ihracata, AB ülkeleriyle ticari ilişkilerin daha da genişletmesine yönelik olumlu etki sağlayacağı düşünülmektedir.

Ayrıca AB, Gürcistan'ın uluslararası camiası tarafından kabul edilen sınırları dâhilinde toprak bütünlüğünü destekleme politikasına sadık kalarak uzun vadeli kalkınmayı desteklemek için kendi kendini bağımsız bir devlet olarak ilan eden Abhazya ve Güney Osetya bölgelerinin sorunlarıyla ve çatışmanın çözüm süreci ile ilgilenmeye devam etmektedir. AB gözlemci ekipleri ise 2008'den bu yana adı geçen sözde devletlerin idari sınırlarının yakınlarında görevlerini sürdürmektedirler. 1 Ekim 2023'te Gürcistan'daki AB İzleme Misyonu 15. yıl dönümünü kutlayacak.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği; ekonomik faydalar, Avrupa perspektifi; Ekonomik bütünleşme, ihracat potansiyeli;

АННОТАЦИЯ

Европейский Союз и Грузия подписали Соглашение об ассоциации еще в 2014 году, а в полную силу оно вступило в июле 2016 года. Соглашение является основой политической ассоциации и экономической интеграции.

На этот раз Грузия сделала еще один большой шаг навстречу Европе. 8 ноября 2023 года Еврокомиссия рекомендовала предоставить Грузии статус кандидата. Помимо того, что это событие политического значения, примечательны и экономические выгоды, которые страна может получить от предоставления статуса кандидата. Одна часть экономистов говорит об этих преимуществах, однако другая часть специалистов считает эти возможности избыточными.

Руководствуясь общими ценностями, ЕС поддерживает мир и стабильность в Грузии, а также программы политических и экономических реформ, необходимые для социального и экономического развития.

Предоставление статуса кандидата является гарантией экономического благополучия Грузии. Это окажет положительное влияние на инвестиции, экспорт, углубление торговых отношений со странами ЕС, к чему Грузия стремится уже много лет.

Кроме того, ЕС по-прежнему твердо привержен своей политике поддержки территориальной целостности Грузии в пределах ее международно признанных границ, а также продолжает участвовать в вопросах самопровозглашенных регионов Абхазии и Южной Осетии в поддержку долгосрочного процесса по разрешению конфликта. С 2008 года обсерватория ЕС работает вблизи административных границ. 1 октября 2023 года Миссия наблюдателей ЕС в Грузии отметит свое 15-летие. Европейский Союз является крупнейшим торговым партнером Грузии и ежегодно выделяет Грузии более 100 миллионов евро на техническую и финансовую помощь.

Ключевые слова: Евросоюз, экономическая выгода, европейский взгляд, экономическая интеграция, экспортный потенциал.

Introduction

In November 2023, the European Commission gave a recommendation to the Council of Europe about granting the status of the candidate country to Georgia, taking into consideration that some additional steps should be made. On June 23d, 2022, the European Commission admitted the European perspective for Georgia and expressed readiness to grant Georgia the candidate status after completing by Georgia those 12 priorities which are mentioned in the conclusion of the commission in connection with the membership. The association agreement came into force in July 2016. This agreement aims to the political association and economic integration between the EU and Georgia. There exists a deep and all-included space of free trading between the EU and Georgia, and besides that, the citizens of Georgia, beginning from March 28, 2017, have the right to free movement within the Schengen zone. The European Union is the biggest trading partner of Georgia. Besides the above mentioned, every year, the EU gives on average 100 million Euros as technical and financial help to Georgia.

Trading between the EU and Georgia has been developing over the years. Today, the EU is the main trading partner of Georgia. [DCFTA](#) deepens the economic ties between Georgia and the EU. This includes such kinds of partnerships as common state procurements, customs regulations, technical and sanitary standards of food, the issues of intellectual property, and the rules of concurrence.

The European Union supports the governments of the countries in widening the export potential of the country, strengthening the abilities of concurrence and other abilities through creating systems to increase the levels of infrastructure and guarantee compliance with modern standards.

One of the most important factors that should be mentioned in Georgia-EU relations is the economic sphere. Georgia already signed with EU DCFTA agreement, which is considered as one the most influential agreements that the EU signs with third countries. If we accurately look at this agreement: “high degree of inclusion in the single market for three of the four freedoms: free movement of goods, service and capital” [Emerson, 2016: pg.6].

The Goal

The purpose of the presented topic is a broad analysis of the existing economic problems between Georgia and the European Union and the development of measures and recommendations to promote economic activity in the conditions of granting Georgia the status of a candidate country.

The Research Methods

The appropriate special literature available in Georgian and foreign languages was used in the process of researching the mentioned issues along with the legislative and statutory acts, statistical information; also the methods of analysis and synthesis, induction and deduction, empiric method, sociological questionnaires and mathematical statistics were used during the researching process.

The European Union is the main partner of Georgia. Both Georgian and foreign scientists study the economic relations between Georgia and the European Union These problems are studied by practical workers as well. Our main contribution is the study of the economic potential between Georgia and the European Union and the issues of its perspective, and we make several recommendations based on the example of Georgia.

The Main Challenges of Georgia's Economy and Prospects for Expanding

The Results

- It has been already over a quarter of a century since Georgia has had a successful collaboration with the EU. The association agreement between Georgia and the EU entered into force in July 2016. The main importance of the agreement was political association and economic integration. In July 2016 the agreement on the association between Georgia and the European Union entered into force and its core meaning was political association and economic integration. Based on the mentioned, and as for the interrelations between Georgia and the EU, the deep and all included space of free trading, and beginning from the 28th of March 2017, the citizens of Georgia have the benefit of moving within the Schengen Zone without a visa. The EU is the biggest trading partner of Georgia and allocates more than 100 million Euros to aid Georgia in its technical and financial needs.

- Besides the European Union, the corresponding programs for help are also ready by the US government as well. The main courses of aiding Georgia are determined by the charter about the strategic partnership. As for the direct help programs, they are planned and fulfilled by the International Development Agency of the USA (USAID). We should properly use the mentioned helps and make them effectively and interactively to use the above-mentioned programs properly and usefully for fulfilling the task of rebuilding our country.

- In our opinion, receiving the status of the candidate country is the warranty of rebuilding our country economically. This will have a positive influence on investments, exporting, the trade interrelations. Increasing the deeper interrelations with the other countries of the EU – this is the aim to which Georgia is looking forward.

- When we speak about how to become a member of the EU we should know that the most necessary things are to have the right infrastructure, new Cargo flows, taking the cargo in our sea-ports, and so on. The effect of the port of Anaklia should be used for the above-mentioned aims. The perspectives of our country depend on the above-mentioned. Here we should also add transferring on the digital platforms, and we have already large reserves to fulfill the noted tasks. Surely, the improvement of health and education spheres are also very important and have great perspectives.

- The potential of local exporting depends on the development of the real sector. The real sector involves the extractive industry, recycling industry, energetic industry, and agriculture. The local export mostly depends on the development of the mentioned branches. The more we manage to produce let it be the agriculture sector or industry, anyway, the results will give us a larger potential to be represented on export. It is well known that the agreement about “deep and all-included free trading” is signed namely the agreements about “The mutual common procedures of transiting”, The mutual administrative document”, and the document “About connecting to the convention of the new computerized (digital) transit system.” So, the private sector will be able to represent only one transit declaration and one guaranteed cargo transportation to the administration of the Georgian cargo office with one declaration and one guarantee in order to fulfill the cargo export to the EU countries and other countries that are members of the transiting convention. This fact is of great help to fulfill simple and reliable procedures when transiting the cargo to the different countries from Georgia by the rapid, guaranteed, and simple way of transiting.

The status of a candidate country does not imply growing the economic activities rapidly. Being a member country is a necessary condition but we have to move through the long way to achieve it. But it could be said that the help from the EU and Euro Commission will support our country by means of grants for institutional reforms. Supporting through giving the grants does not and cannot mean rapid growth though, there are such kinds of financial help from the EU and the European Commission as grants given for institutional

reform The support for the institutional projects will grow, it is real, but this cannot be quite significant until we are not the members of the EU. However, we do not say either that being a member of the EU automatically means great benefits. We know that it depends on our hard work in fulfilling the structural reforms, in achieving great development in service of the high technologies, so that our products can be sold all over the world which will give us real success. There are no other ways to be seen.

Discussion

On November 8, 2023, the Euro Commission gave a recommendation to the EU about giving Georgia the status of candidate country. The commission edited the report based on the policy of widening the EU which implied the basic conclusions about Georgia, in connection with the widening policy of the EU in which the necessary 9 steps were mentioned for Georgia to be made for achieving the status. To have the status of a candidate country is an important step made towards the goal. The goal of the EU is to widen the number of member countries and Georgia is mentioned.

First of all, the status will bring pure economic benefit to the country. Let us begin with the reminder that when a country becomes a candidate for the EU it is a good signal for many countries, especially for the European countries. The new status of the country will underline that this country is reliable and firm and this will affect its ratings, its reliability will achieve high grades in the view of many other countries and their companies.

„ In sum, the EU has at best inconsistently applied political conditionality vis-à-vis its Eastern neighbors (Börzel and Pamuk, 2012). Its focus has been on ensuring stability in the region by building the state capacities of EaP countries through promoting changes that shall assist governments in adopting EU policies. By focusing on building state capacities, the EU has often compromised on democratic reforms.” (Börzel and Lebanidze, 2015:13)

We are facing a serious fact, namely, Georgia has become one of the strategic partners in the region and this view is also very important as this means that we have a chance to become a center in Caucasus. This had been our country's position earlier, many times ago but unfortunately, we lost it and this status can again be ours. Thus, we become a member of the European civilization within our region.

The mentioned status can be reflected in the investments. We mean all those priorities which are used for the European countries, for example, green energetics. Many investments can be received and consequently, we will be able to transfer energy to European countries by the under-sea cables, but also, it will become possible for us to export the energy to other countries too, not only European. The investors will produce their business in Georgia and send it through our country which will reflect in increasing working places in Georgia.

Theories of European integration point to the circumstances that have led to the development, results or prospects of cooperation within the European Union since the founding of integration. Theories have political, economic, and legal contexts. Among the theories of integration are the theories of functionalism, neo-functionalism, institutionalism, multilevel governance, and intergovernmental and legal integration. (Oğuz, 2019: 1.)

When we talk about how can we become members of the European Union from our candidate's status, we imply that we need new infrastructure to become closer to the EU, to have abilities to trans-pass cargo, receive new cargo, load the seaports with needed abilities, and fulfill other complex and necessary operations. We mean that this all will be the effect of our Anaklia seaport. The perspectives for Georgia are mainly in the above-mentioned conditions. We should add also the export of services, and move to the digital platform,

The Main Challenges of Georgia's Economy and Prospects for Expanding

which also has great perspectives for the economy of Georgia. We also can have great perspectives for the sea resorts, and we need also investments for healthcare programs. All of the mentioned are realistic and have great perspectives.

The priority of the European Neighborhood Policy Action Plan is to strengthen the rule of law, which, according to the Action Plan, includes: democracy, good governance, the rule of law and the promotion of the independence of the judiciary, public administration, and the fight against corruption. The fulfillment of the Action Plan commitments by the aspiring countries is of particular importance in the context of the EU's new understanding of the European Neighborhood Policy, according to which EU assistance to neighboring countries is conditioned by the latter's progress in building and consolidating democracy. (Rinnert, 2011: 6.)

On the background of becoming closer to the European Union, the volume of exports in the year 2023 must exceed six billion dollars. During the period of January-October of 2023 (ten months), the volume of the foreign trade of Georgia showed as much as 17 billion and 786 million dollars (in ten months) which is higher than the data of the preceding year by 16,2%. Out of this sum, 5 billion 102 million dollars belongs to export and represents the sum of 12 683.4 million dollars. As for imports, it showed the sum of 12 683.4 million dollars. So, yearly, the data of exports grew by 12,5% and imports by 12,863%. Export represents an important factor in economic growth and it increased by 10,4% as its volume is more than 495 million dollars. Georgia never had such results in exports so 6 billion dollars will make the record.

Here is the list of the products bought and sold in the EU:

Top-5 Imported products:

Cars - 328,008 million USD

- Oil and its products - 189,699 million USD
- Medical treatment products (packaged) - 175,461 million USD
- Tractors and semi-trailer trucks - 84,755 million USD
- Telephones for cell phones including some other cell products of any type – 82 625 million USD

Top-5 exported products:

Ores and concentrates of copper - 261,348 million USD

- Mineral or Chemical, nitrogenous fertilizers- 32,170 mln USD
- Nuts and other nutty products - 30,144, USD
- Ethylic alcohol, non-denaturized, the concentration of alcohol – less than 80%, - 25,075 million US dollars.
- Light cars - 22,426 million USD

The European Union is the largest financial supporter of Georgia which helps Georgia in the process of developing its further social-economic and financial aims and to carry out the needed reforms in the country using the above-mentioned financial and technological help (NDICT); the EU carries these tasks through the international partnership. The EU uses the instruments of collaboration and international development and helps Georgia achieve its development through such collaboration. The instrument through which the EU tries to help Georgia financially and technologically is the special instrument for international help (NDICICI).

According to the information from the European Commission, within the years 2021-2024, the finances assigned to Georgia will reach the amount of 340 million Euros. The priorities are the spheres of economics, several institutions, legislation, security, environmental security, temperature control for climate stability, digital transformation, gender equality, and inclusive society.

Again, according to the data of the European Commission, the economic and investigation plan designed for Eastern partnership in 2021, collaborating with the financial institutions, aims to mobilize the amount of up to 17 billion dollars. Within the plan which is made especially for Georgia, the EU has already prepared the sum of 1,7 billion dollars out of which 194 million dollars were used for the grants.

It is interesting to know for what aims these amounts of money are spent. The Euro commission writes down that the money is spent on the investments:

-Supporting 80 000 minor and medium enterprises in Georgia:

-Placing the underwater optical fiber cables in the Black Sea;

The ferry traffic on the Black Sea to guarantee the regular movement between Georgia and the EU countries;

-Improving energetic efficiency represented an important help for the development of the Georgian villages in the stable economic growth of the broad infrastructures. The fund “Green Growth” in the region of Kartli, was funded, due to which the wind electro-station was built. It was the first such help in the region aiming to reduce the influence of the windy weather and to soften the climate changes. That also supports the stability of the economic help.

According to the data of the European Commission, in the years 2015-2022, the EU allocated 22,5 million Euros to support Georgian civil society. In 2014- 2020, within the program Erasmus. In the years 2014-2020, the mentioned sum was dedicated to the program ERASMUS +, between the EU and Georgia, 11 thousand people, the students, and the professors/, were participating in the interchanging sportive projects for the students and other programs which were designed for the students and for the teachers and professors.

The EU helps us also in the direction of security mechanisms. Again, according to the data of the EU, which was mentioned above, in 2021-2023, within the peaceful mechanism, 63 million euros was allocated for medical, engineering, and logistics help to the Armed Forces of Georgia. The European Union also continues supporting Georgia in medical, engineering, and logistics for the Georgian Armed Forces.

The EU markets are open for Georgian products but first of all, we should satisfy the requirement of the European market, to keep the recommended standards. Thus, we aim to improve the concurrent abilities of the agricultural sector in our country. We should keep the standards which are set in the European countries. This process is time-scheduled and it requires corresponding continued intensive work in the agricultural sectors, with the workers and farmers which will improve and make better the existing agricultural operations and their results.

Our country tries for the farmers to become informed, of course, as many farmers as possible, to grow and gather more and better agricultural products. This is a time-consuming process but it is oriented on reaching closer.

By entering the common economic space with Europe, Georgian products will benefit from the same conditions as local products. For this, it is necessary to fulfill the strict requirements of European standards, which is a difficult and long-term process, but the improvement of products produced in the final country leads to an increase in export potential. (Giorgi Kharshiladze, February 2021, 2)

The Main Challenges of Georgia's Economy and Prospects for Expanding

The main goal of the 2021–2024 government program – “Building a European State” created for rapid recovery from the economic crisis caused by the COVID-19 pandemic is the recovery and development of the economy, creating a stable and safe environment for each citizen. (Makasrashvili T., Giguashvili G., Orjonikidze N., 2022. Pp 54-57.)

The status of the candidate country of the EU implies participation in such useful processes as availability to the processes.

a) The countries which already have obtained the candidate status, (in the case of the potential status the mentioned results are a little different), have availability to the financial instrument funds before becoming the members, such as (IPA III-2021-2027), which include 14 billion euros and five thematic directions:

- Strengthening of institutional and administrative abilities (a candidate and a potential candidate);

- Trans-sea bordering collaboration (a candidate and a potential candidate);

- Development of the villages and communities (only candidates);

- Region development (only candidates);

- Development of the human resources (only candidates);

b) The economic and investing programs are also attached to the financial instruments before the country becomes a member (during 2021-2027). The above-mentioned takes into consideration mobilizing 9 billion Euros as grants from (EIB, KFW, EBRD, WB, IMF, and other institutions) (2021-2027), and mobilizing 30 billion Euros from the private sector as well. (9 billion grants and 20 billion from the financial institutions) Investments can be from different directions such as transport, the private sector, human resources, and others) Ⴛ;

c) The countries having the status of candidates will have to reach all programs of the EU (now we have the reach to only a few ones out of 11 (such as Erasmus +, Horizon 2020, and Creative Europe).

d) The candidate countries will be able to use again the so-called neighborhood of the EU, collaboration in this sphere, and financing from the thematic funds of EU neighboring, such as financing from the instruments included in the thematic funds the amount of which will go up to 19 billion dollars during 2021-2027).

Using the above-mentioned help from the EU, and also their favorable results will have a great influence on the individual progress of the countries on their way to integration. Proper use of favorable situations will influence the well-being of every citizen of our country too and it will result in unimaginable success and progress for every citizen. This will be the great result of our work and it will influence the life of all citizens.

References:

Emerson, M, (2016), “Which model for Brexit?” special report 147. Available at: <https://www.ceps.eu/system/files/SR147%20ME%20Which%20model%20for%20Brexit.pdf> (Verified: 21.11.2023)

Börzel, T., and Lebanidze, B, (2015), ‘European Neighborhood Policy at the Cross-Roads: Evaluating the Past to Shape the Future’, MAXCAP Input Paper.

Oğuz F. (2019), Integration Theories of European Union, Marmara University Press.

Rinnert D. (2011), “The Eastern Partnership in Georgia”, Working Paper, German Institute for International and Security Affairs, FG 5, No 6, Berlin.

Kharshiladze, G, (2021), Georgian National University, Doctor of Economics PhD - „ Political and economic aspects of Georgia's accession to the European Union“.

- https://www.researchgate.net/publication/348944533_sakartvelos_evrokavshirshi_gatsevia_nebis_politikuri_da_ekonomikuri_aspektebi (Verified: 21.11.2023)
- Makasarashvili T., Giguashvili G., Orjonikidze N. (2022). DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE INNOVATIVE STARTUP ECOSYSTEM IN POST-PANDEMIC GEORGIA // European Science Review. №7-8. Pp 54-57. URL: https://ppublishing.org/media/uploads/journals/journal/ESR_7-8.pdf (Verified: 21.11.2023)
- <http://geostat.ge> (Verified 21.11.2023)
- <http://mof.ge> (Verified 21. 11 2023)
- https://www.resonancedaily.com/index.php?id_rub=3&id_artc=192995 (Verified 24.11.2023)
- https://www.resonancedaily.com/index.php?id_rub=3&id_artc=192568 (Verified 23.11.2023)
- <https://bm.ge/news/rogor-daekhmaraekmareba-finansurad-evrokavshiri-saqartvelos-evrokomiis-monatsemebi> (Verified 25.11.2023)
- <https://www.bpn.ge/article/116453-sakartvelos-savachro-brunvis-206-evrokavshirze-modis-ra-gavqidet-da-viqidet-evropis-kveqnebshi> (Verified 21.11.2023)
- https://www.resonancedaily.com/index.php?id_rub=3&id_artc=192995&fbclid=IwAR3jDuBYximEp668LpHQJkEomCl_qBTmtShSu_Hx0bzsa5kNERw5KFR1TP4 (Verified 23.11.2023)

**GÖÇ EDENLERİN TANIMLANMA SORUNSALINI GÖÇ İDARESİ
BAŞKANLIĞININ “MİSAFİRİMSİN” ADLI KAMU SPOTU ÜZERİNDEN
OKUMAK***

INTERPRETING THE PROBLEM OF IDENTIFICATION OF MIGRANTS THROUGH
THE PUBLIC SPOT “YOU ARE MY GUEST”
BY THE DIRECTORATE OF MIGRATION MANAGEMENT

ПРОБЛЕМЫ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЭМИГРАНТОВ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СМЫСЛА
ПУБЛИЧНОЙ СТАТЬИ ИММИГРАЦИОННОЙ СЛУЖБЫ “ВЫ НАШ ГОСТЬ”

Aslı ÖZTÜRK TERZİ**

ÖZ

Göç eylemine sebep olan nedenler doğrultusunda bu eylemin öznelere yapmış oldukları yer değişimleri, ulaştıkları yerlerdeki siyasi ve hukuksal yapı çerçevesinde farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Göç eden kişilerin tanımlanmalarındaki farklılıklar hukuksal statülerini de etkilemektedir. Göçe neden olan durumlar ve olaylar, tüm dünyada eşit haklara sahip oldukları evrensel bildirilerle kabul edilmiş bireylerin yaşam hakkı ve özgürlük mücadeleleri sonucunda gerçekleştiğinde evrensel sağduyunun gözden kaçabildiğini ve bu bireylerin yabancı, diğer, öteki şeklinde bizden olmayan, bizle ortak özellikler taşımayan anlamlarına gelen kavramlarla tanımlandıkları görülmektedir. 2011 Suriye kitlesel göçü gibi, göç eden ve göç edilen toplumun ortak inanç ve ortak kültürel özellikler taşıması durumunda ise bu tanımlamalar din kardeşi, ensar ve misafir gibi duygusal tanımlamalarla yapılabilmektedir. Yasal statü çerçevesinde ise, göçmen, mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma altındakiler şeklinde kavramsallaştırılmaktadırlar.

Bu farklılıkların altında yatan çeşitli sebepler bulunmaktadır. Her tanımlama, tanımlanan kişilere çeşitli haklar ve sorumluluklar yüklemektedir. Bu tanımlamaların göç edilen alandaki yönetim mekanizmalarının sorumluluk boyutunu artırması ve uluslararası hukukta geçerlilik taşıması nedeniyle farklılaştığını söylemek mümkündür.

Suriye’den kitlesel göç dalgası ile Türkiye’ye gelenlerin geçici bir süre için Türkiye’de var olacaklarına vurgu yapılması amacıyla merkezi yönetim ve medyada, içerisinde derin

* * Bu çalışma 17-18 Kasım 2022 tarihlerinde düzenlenen Diyarbakır Dicle Üniversitesi Uluslararası Disiplinlerarası Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** ORCID: [0000-0001-5618-6762](https://orcid.org/0000-0001-5618-6762), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım ABD Doktora Tez Dönemi Öğrencisi, asliozturk5989@gmail.com
Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Öztürk Terzi, A. (2023). Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” Adlı Kamu Spotu Üzerinden Okumak. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, (57), 38-54. DOI: [10.17498/kdeniz.1234183](https://doi.org/10.17498/kdeniz.1234183)

Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

belirsizlikler içeren “misafir” ifadesi kullanılmıştır. Göç ile ilgili iş ve işlemlerden sorumlu olan Göç İdaresi Başkanlığı tarafından da bu söylemin devam ettirildiği hatta bilgilendirme ve uyum faaliyetleri kapsamında hazırladıkları kamu spotlarında buna vurgu yaptıkları görülmektedir.

Çalışma kapsamında göç edenlerin muğlak olmayan bir çerçevede tanımlanmalarının hem söylemlerde farklılıklar yaşanmaması hem de belirsizliklerin azalması ve göç edenlerle göç edilen toplumun bir arada yaşayabilmesi için gerekli olan uyum çalışmaları üzerindeki önemine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda Göç İdaresi Başkanlığı'nın “Misafirimsin” adlı kamu spotu göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Göç, iletişim, mülteci, misafir, Göç İdaresi Başkanlığı, kamu spotu.

ABSTRACT

In line with the reasons that lead to migration, the displacements of the subjects of this action are defined in different ways within the framework of the political and legal structures in the places they reach. Differences in the definition of migrants also affect their legal status. When situations and events that cause migration occur as a result of the struggle for the right to life and freedom of individuals who are recognized by universal declarations as having equal rights all over the world, it is observed that universal common sense can be ignored and these individuals are defined with concepts such as “foreigner,” “other,” “not one of us,” and “not having common characteristics with us.” When migrant and host communities share common beliefs and cultural characteristics, as in the 2011 Syrian mass migration, these definitions can be made using emotional terms such as “religious brother,” “ensar (Muslim helpers),” and “guest.” In terms of their legal status, they are thought of as migrants, refugees, conditional refugees, and people under subsidiary protection.

There are various reasons underlying these differences. Each definition imposes various rights and responsibilities on the persons defined. It is possible to say that these definitions are different because they add a sense of responsibility to the ways that migration is managed and are still legal under international law.

The central administration and the media have used the term “guest,” which contains profound ambiguities, in order to emphasize that those who came to Turkey with the mass migration wave from Syria will be in Turkey for a temporary period of time. The Directorate of Migration Management, which is in charge of work and procedures related to migration, maintained this discourse and even puts more emphasis on it in the public service announcements they make as part of their information and harmonization activities.

Within the scope of the study, it is aimed to draw attention to the importance of defining migrants in a framework that is not ambiguous in order to avoid differences in discourse, reduce uncertainties, and draw attention to the importance of adaptation efforts required for the coexistence of migrants and the society to which they migrate. In this context, the public service and of the Directorate of Migration Management titled “You Are My Guest” was analyzed through semiotic analysis.

Keywords: Migration, communication, refugee, guest, Directorate of Migration Management, public spot.

АННОТАЦИЯ

Причины перемещения субъектов, называемое эмиграцией, определяются по-разному в рамках политико-правового устройства в местах их прибывания. Различия в определении эмигрантов также влияют на их правовой статус. Некоторые ситуации и события вызывают эмиграцию людей. В основном это происходит в результате борьбы за право на жизнь и свободу лиц. По поводу этого приняты всеобщие

декларации, которые оглашают равноправие и всеобщий здравый смысл. Однако, бывают индивиды, по понятиям которых эмигранты считаются чужими и не имеют с ними общие характеристики. В тех случаях, когда эмигрант и мигрирующее общество имеют общие убеждения и культурные характеристики, как, например, массовая сирийская миграция 2011 года, вышеуказанные определения могут быть сделаны с помощью эмоциональных подходов, таких как религиозный брат, ансар и гость. За этими различиями стоят разные причины. Каждое определение налагает различные права и обязанности на определенные лица. Можно сказать, что эти определения различаются тем, что механизмы управления на мигрируемой территории увеличивают размер ответственности и действуют в соответствии международного права. Надо отметить, что массовая эмиграционная волна из Сирии, прибывшая в Турцию на временный период, со стороны центральной администрации и СМИ называются “гостями”. Такое название содержит глубокую неопределенность. Видно, что этот дискурс продолжает Дирекция по управлению эмиграцией. Она отвечает за работы и операции, связанные с эмиграцией, и даже подчеркивает это в своих публичных объявлениях, которые они готовят в рамках по информированию и гармонизации. Цель нижеследующего исследования привлечь внимание к важности определения статуса эмигрантов, во избежания различий в дискурсах, уменьшить неопределенность и обеспечить сосуществование эмигрантов с обществом. В этом контексте, методом семиотического анализа была проанализирована социальная реклама “Имиграционной службы” с названием “Вы наш гость”. Ключевые слова: миграция, общение, беженец, гость, иммиграционная служба, социальная реклама.

Giriş

Göç eylemi, içerisinde sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik ve hukuksal dinamikler barındıran oldukça karmaşık bir eylem olarak gerçekleşir. Bu karmaşanın en önemli gerekçesi göç eylemi ile yaşam alanını değiştiren kişilerin geldikleri noktada nasıl tanımlanmaları ve konumlandırılmalarına dair oluşan belirsizliklerdir. Göç eylemi tüm dünyada gerçekleşen bir eylem olsa da eylemin gerçekleştiği alanlardaki farklı uygulamalar ve farklı politikalar nedeniyle karmaşık ve değişken bir hal almaktadır.

Castles ve Miller (2008: 12), göç eyleminin içerdiği tüm farklılıklara rağmen olası ortak eğilimleri olduğunu ifade etmektedir. İnsanlık tarihi kadar eski ve köklü bir konu olan göç edimi, Türkiye'nin coğrafi konumu itibarıyla kavşak bir noktada olması nedeniyle her dönem göç eylemi için bir güzergâh olmasına neden olmaktadır. Hem göç edenler hem de göç edilen bölgede yerleşik düzende yaşayan insanlar bu eylemin en çok etkilenenleridir.

Sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel yankılar içeren göç eyleminin öznelere her dönemde farklılaşan tanımlamalarla literatürde yer bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu itibarıyla ilk göç dalgasını 1923 Türk Yunan Mübadelesi ile yaşamıştır. Nüfus değiş-tokuşu olarak adlandırılan bu süreçte göç edenler “mübadil” olarak tanımlanmıştır. Son dönemin en büyük göç dalgalarından biri Suriye'den Türkiye'ye yönelik gerçekleşen kitlesel göçtür. 2011 yılı itibarıyla Suriye iç savaşı doğrultusunda yaşanan yıkımlar ve o bölgede yaşayan sivil halka yönelik tehlikeler nedeniyle ilgili bölgeden Türkiye'ye yönelik gerçekleşen kitlesel göç hareketi, öngörülemeyen bir şekilde ve sayıda gerçekleşmiştir. Kitlesel bir göç akını ile karşılaşan Türkiye, kitlesel göç eylemini gerçekleştirenlerin yaşanan şiddet olayları ve çatışmalar nedeniyle geldiklerini ve bu olumsuz durumlar ortadan kalktığına gelen kişilerin geri döneceğini vurgulamak amacıyla, Türk toplum yapısının en belirgin özelliklerinden biri olan “misafirlik” kavramını göç edenlerin tanımlanmasında temel söylem olarak kullanmıştır.

Ancak göç eyleminin nedenleri ile ilgili durum ve olayların sona ereceği tarih

Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

öngörülebilir ve tespit edilebilir bir durum değildir. Bu durumun uzun sürmesi durumunda en temel konular olan gündelik hayat pratiklerinin geliştirilmesi ve toplumsal kabul kapsamında yaşanan zorluklar ortaya çıkmaktadır. Uyum çalışmalarında göç alan toplum ve göçmen grup üyelerinin kültürleşme süreci büyük öneme sahiptir. Kültürleşme aşamasındaki etkileşim ve iletişim uyumun oluşmasında ve sürdürülebilir olmasında etkin role sahiptir (Özgüler, 2018, 9). Bu nedenle doğru terminoloji kullanımı ve göç edenlerin geçicilik ve belirsizlik içermeyen bir şekilde tanımlanması doğru politikaların oluşturulması için en temel öncüdür.

1. Göç Edenlerin Tanımlanmasında Farklılaşan Kavramlar

Göç eylemine konu olan kişilerin göç eylemini motive eden nedenlere göre hareketi, varış yerlerindeki siyasi ve hukuki yapı içerisinde farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Göçmenlerin tanımındaki farklılıklar ise buldukları alana uyumlarında önemli bir etkileşim noktası oluşturmaktadır. Göç edenler ortak bir tanımlama ile isimlendirildiğinde buldukları alanda var olduklarını hissederler. Çünkü bu tanımlama bulunduğu alanda kendisinin kim olduğunun anlamlandırılmasının yanı sıra, yasal olarak değerlendirildiğinde de yasal statülerini etkilemektedir. Dünyanın her yerinde eşit haklara sahip oldukları evrensel bildirgelerle kabul edilen bireylerin yaşam hakkı ve özgürlük mücadelesi, göç edenler söz konusu olduğunda düşünce ve davranış olarak birbiriyle çelişir nitelikte olabilmektedir. “Yabancı”, “öteki”, bizden olmayan, bizimle ortak özelliklere sahip olmayan şeklindeki kavramlarla tanımlanabilmekte ve göç eden kişiler toplumdan ayrıştırılabilmektedir.

Bu durumun aksi söz konusu olduğunda, göç eden kişilerle göç edilen toplumun ortak özellikler taşıdığı durumlarda da “*misafir*”, “*muhacir*” ve “*ensar*” gibi ortak özelliklere ve inançlara vurgu yapan tanımlamalar yapılabilmektedir. Örneğin, Suriye’de yaşanan savaş nedeniyle Suriye’den Türkiye’ye yönelik göç dalgası çerçevesinde gerçekleşen kitlesel göç sonrası, bu tanımlamalardan biri olan “*misafir*” tanımlaması genel bir söylem olarak kabul edilmiştir. Uzun bir süre bu ve buna benzer kavramlar üzerinden genel bir söylem gerçekleştirilmiştir¹. Bu tanımlamaların yasal bir statü çerçevesinde karşılığı olmadığı gibi, toplum içerisinde göç edenlerin tanımlanmasında, toplumsal kabul ve uyum konularında çeşitli zorluklar yaşanmasına da neden olmaktadır. Misafirlik kavramı içerisinde geçicilik barındıran bir eylemi ifade ettiği için kısa bir dönem sürececek olan birlikte yaşam anlamı taşımaktadır. Bu durum da toplumsal uyum gibi etkileşimsellik gerektiren bir sürecin gerçekleşmesinin önünde engel oluşturmaktadır.

Suriye’de yaşanan iç savaş sonrasında gelişen sığınma ihtiyacına yönelik Türkiye hükümeti tarafından uygulanan “*açık kapı*” politikası doğrultusunda “*savaş mağduru*” olarak Türkiye’ye gelen ve sığınma talep eden Suriyeliler ülke sınırları içerisine kabul edilmiştir. Bu süreç ilk olarak bir misafir ve ev sahibi ilişkisi şeklinde öngörülmüş ve kamuoyu bilgilendirilirken de bu kavramların altı çizilmiştir. Ancak zaman ilerledikçe derinleşen savaşla birlikte daha çok savaş mağduru insanın ülke sınırları içerisine hareketlilik oluşturmalarına neden olmuştur. İnsani yardım ve koruma ekseninde gerçekleşen ve geçici bir durum olarak görülen kitlesel göç sonucunda yeni tanımlamalara da ihtiyaç duyulmuştur.

2020 yılı IOM (Uluslararası Göç Örgütü) Dünya Göç Raporunda, küresel bakış çerçevesinden bütüncül bir yaklaşımla, göç eylemi ile ilgili kilit terimlerin tanımlanması başlığına yer verilmiştir. İlgili rapora göre, “*göçmenler ve göç ile ilgili teknik tanımların,*

¹ Suriye kitlesel göçü sonucunda sahada en aktif çalışan merkezî kurumlardan biri olan AFAD tarafından hazırlanan e-kitap niteliğindeki bilgilendirici yayın “Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Toprağında” başlığıyla yayımlanmıştır. Genel söylemi yansıtan bir örnek olarak bknz: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/17962/xfiles/suriyeli-misafirlerimiz_1_.pdf

kavramların ve sınıflandırmaların belirleyicisi muhakkak coğrafi, hukuki, siyasi, metodolojik, zamansal ve benzeri faktörlerdir” (IOM, 2020:8). Bu tanımlama kapsamında tek tip bir göç ve göç eden tanımının yapılmasının mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Göç edenlerin kavramsallaştırılması noktasında çeşitli tanımlamalar yapılmasının nedeni her devletin hukuksal anlamda usul ve esaslarının farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Göç edenlerin “*misafir*”, “*göçmen*”, “*sığınmacı*” ya da “*mülteci*” gibi farklılaşan tanımlarla adlandırılmasının nedeni, yeni ikamet alanının doğal üyesi olmamaları nedeniyle göç etme gerekçeleri doğrultusunda tanımlanma amacı taşımaktadır.

Göç edenler, birer insan olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde açıkça belirtilen her insanın sahip olması gereken hak ve özgürlüklere sahiptir. Zorunlu olarak göç edenler, ikamet ettikleri ülkeyi, yaşadıkları alanı terk etmek zorunda kalan kişilerdir. İnsan hakları ihlalleri, zulüm, savaş veya sivil kargaşa nedeniyle fiziksel bütünlüklerini kaybetme tehdidi veya hayati tehlikede oldukları hallerde ya da iklim değişikliği veya doğal afetlerden kaçmak için zorunluluktan doğan bir yer değişimine gereksinim duyanlardır.

Zorunluluktan doğan göç edimlerine sahip olan sığınmacılar, göç ettikleri alanda geçici koruma altındakiler şeklinde tanımlanırken göç ettikleri alanda bekleme sürelerinin artmasıyla birlikte pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunların en temeli uyum olmak üzere eğitim sorunları, psikolojik ve sosyal sorunlar, dil sorunları, sağlık sorunları ve ekonomik sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bunlara bir de toplumsal aidiyet yoksunluğu, aile, akraba, komşu gibi sosyal destek sistemlerinin eksikliği ve kişinin bulunduğu ülkedeki konumu ve tanımlanması eklenince göç edenler için günlük hayat oldukça zor bir hale gelebilmektedir (Buz, 2008: 4). Göç politikaların oluşturulmasında, sosyal eşitsizlik ekseninde yapılacak değerlendirmelere, farklı göçmen türlerinin farklılaşan ihtiyaçları, göçmenlerin savunmasızlığına yönelik geliştirilen bakış açısına ve göçün yerelde aldığı biçim ve küresel yaklaşımlara dikkat edilmelidir (Palmary, 2020). Küresel bir kabul kapsamında genel bir göç tanımlamasının olmaması, göçün sebep ve sonuçlarının farklılaşan yapısı ve eylemin gerçekleştiği alandaki sosyal, kültürel ve hukuksal yapıların farklılıkları göç edenlerin tanımlanmasındaki farklılıkların oluşmasının sebebidir.

Göç Terimleri Sözlüğüne göre göçmen, “...sebepleri, gönüllü olup olmaması, göç yolları, düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden bir birey olarak” tanımlanmıştır (IOM, 2009: 37). Göçe sebep olan durumlar ve olaylar ekonomik, siyasi ya da hukuksal olabilmektedir. Bu sebepler de göç edenlerin göçmen, sığınmacı, geçici koruma altındaki kişi ve mülteci gibi farklı şekilde tanımlanmalarında belirleyici rol oynamaktadır. Ekonomik nedenlerle ülkelerin istihdam amaçlı ihtiyacı doğrultusunda davet edilen göçmenler çoğu zaman davet edilerek gelenler, ihtiyaç yoksa ve zorunlu hallerden (savaş gibi hayati nedenlerden) kaynaklanan bir göç eylemi söz konusuysa gidecek olanlar, “*geri gönderilecekler*”, “*geçici*” ve “*misafir*” olarak tanımlanabilmektedir (Erbaş, 2019: 10).

Zorunluluktan dolayı göç eden kişiler, uluslararası koruma kapsamında belirli statülere sahiptir. “*Mülteci*”, “*şartlı mülteci*” ve “*ikincil koruma*” şeklindeki tanımlamalar, göç eden kişiler için statü belirleme ve göç edilen kaynak ülke ve göç eden kişi arasında gerçekleşmesi gerekli iş ve işlemler konusunda hak ve yükümlülükleri tanımda bir çatı görevi görmektedirler.

1951 yılında imzalanan ve evrensel olarak mülteci kavramının tanımlanmasında en etkili dayanak noktası olan hukuksal belge, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme olarak tanımlanan Cenevre Sözleşmesi'dir. Sözleşme kapsamında mülteci, “*ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak*

Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her kişidir” (Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme, Madde 1 ve Madde 2).²

Cenevre Sözleşmesi'ne göre belirtilen şartları taşıyanlar mülteci olarak kabul edilmektedir. Türkiye, Cenevre Sözleşmesi'ni “*coğrafi sınırlama*”³ ile kabul etmiştir. Cenevre Sözleşmesi kapsamında belirtilen mülteci olma şartlarını kabul etmekte olan Türkiye, coğrafi sınırlama şartıyla, Avrupa ülkelerinde ikamet değişikliğine sebep olan güvenlik olayları nedeniyle sığınma talebinde bulunan kişileri mülteci olarak kabul eder. Aynı gerekçelere sahip olmasına rağmen Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelere gelen kişileri, üçüncü ülkeye yerleşene kadar Türkiye'ye geçici sığınma talebinde bulunmaları şartıyla “*şartlı mülteci*” olarak kabul eder. Türkiye coğrafi sınırlama ile kabul ettiği Cenevre sözleşmesi kapsamında Avrupa Konseyi'ne üye olan ülkelere gelecek kişileri mülteci, Avrupa ülkeleri dışından gelenleri ise sığınmacı olarak tanımlamaktaydı. Ancak 2013 yılında kabul edilen “*6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*” çerçevesinde 22 Ekim 2014'te çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği⁴ ile “sığınmacı” kavramı kaldırılmış yerine “*şartlı mülteci*”, “*ikincil koruma*”, “*geçici koruma*” kavramları ile tanımlanan yeni statüler getirilmiştir (Erdoğan, 2018: 45).

Kanuna göre, uluslararası koruma kapsamında mülteci ve şartlı mülteci kavramlarının yanı sıra bu iki kavramla tanımlanamayacak olan kişiler ikincil koruma başlığı altında tanımlanmaktadır. İkincil koruma, mülteci veya şartlı mülteci olarak tanımlanamayan, ülkesine geri gönderilirse yaşama hakkı elinden alınacak ya da yaşama hakkı tehlikeye girecek olması nedeniyle geri gönderilmeyen “*yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüdür*” (6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, Madde 63).

2. Türkiye'nin Göç Deneyimi Çerçevesinde Göç Edenler

Türkiye Cumhuriyeti kuruluş sürecinden itibaren çeşitli göç dalgalarıyla karşılaşmıştır. Farklı tarihlerde ve çeşitli nedenlerle ortaya çıkan göç eylemini gerçekleştirenlere dair tanımlamalarda, süreç içerisinde etnik köken ve göçün gerekçesi gibi belirleyici unsurlarla farklılaşan tanımlamalar yapılmıştır. Örneğin; “1923 yılı Türk-Yunan” mübadele sürecinde mübadil, zorunlu olarak göç ettirilen kişidir ve belirli alanlarda değiş-tokuş şeklinde gerçekleşen nüfus hareketlerinden etkilenen bireydir.

“*Mübadil aynı zamanda, Zorunlu Nüfus Mübadelesinin göçmenlerini mübadele olunmuş, başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş şeklinde açıklayan ve bu kitleyi son derece yalın ve net biçimde anlatan, bu yüzden de anlaşmanın çift yönlülüğünü vurgulaması bakımından diğer tüm göçmenlere dair tanımlardan farklılaşan, özgün bir kavramdır*” (Sepetçioğlu, 2014: 58-59). Türk mevzuatında göçmen tanımına bakıldığında “*5543 sayılı İskan Kanunu (3/d)*⁵ “*kapsamında göçmen, “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu kanun gereğince kabul olunanlardır*” şeklinde tanımlanmaktadır. Soy bağı özelinde bir tanımlama yapılarak diğer göç edenler kanun kapsamında tanımlanma açısından kapsam dışında

² Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme metni için bakınız <http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf> (Erişim tarihi: 8 Kasım 2020).

³ “Türkiye Cenevre Sözleşmesi'ni 24 Ağustos 1951 tarihinde imzalamış ve 29 Ağustos 1961 tarihinde ihtirazi kayıtla onaylamıştır” (Erdoğan, 2018: 45). 5 Eylül 1961 gün ve 10898 sayılı Resmi Gazete <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10898.pdf> (Erişim tarihi: 1 Aralık 2020).

⁴ 25/12/2019 tarihli ve 30989 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Geçici Koruma Yönetmeliği için bakınız <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf>

⁵Bknz. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5543.pdf>

tutulmaktadır. Göçmen kavramına dair uluslararası hukukta yer alan ve evrensel olarak kabul edilmiş net bir tanımlamanın olmaması da tanımlamada etkilidir.

Göç eylemini, insan hayatının tehdit edilmesi nedeniyle ya da yaşam kalitesinin artırılması amacıyla gerçekleştirilen bir yer değiştirme eylemi olarak tanımlamak mümkündür. Değişen yer sadece mekânsal anlamda bir değişim olmamakla birlikte toplumsal ve kültürel değişim ve dönüşümleri ortaya çıkarmaktadır. Bu değişimler sonrasında göç edilen alanda karşı karşıya kalan, yerleşik düzende yaşayanlar ve göç edenlerin bir arada yaşamı ancak sosyal uyum politikalarıyla mümkün olmaktadır.

Göç eyleminin en zor ve karmaşık hali bu noktada başlamaktadır. Göçün planlı ya da plansız olması, olağanüstü bir hal şeklinde ya da yüzeysel oluşu, kitlesel ya da mikro ölçekte oluşu gibi başlıklar sosyal uyumun kolay ya da zor bir şekilde kurumsallaşmasında da önemli birer değişkendir.

Bugün birçok ülkeyi etkileyen göç dalgaları Türkiye'yi de etkilemektedir. Türkiye göç veren ülkeler ve göç alan ülkeler arasında bağlantı kurulmasını sağlayan bir jeopolitik konuma sahiptir. Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu gereği göç eyleminden etkilenen bir noktada olması nedeniyle de çok sayıda göç dalgası yaşamaktadır. Türkiye tarih boyunca kitlesel mülteci hareketleri de dahil olmak üzere geniş çaplı göç hareketlerinin yaşandığı bir ülke olmuş ve milyonlarca göçmeni ağırlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, yoğun göç dalgalarına maruz kalan Türkiye'nin göç ile mücadelede göç eyleminden en çok etkilenen kişileri (göç edenleri/yabancıları) nasıl tanımladığıdır. Bu tanımlamalarda göç ile ilgili iş ve işlemlerin yürülmesi ve göç politikaların oluşturulmasında önemli bir kamu hizmet ağı olan Göç İdaresi Başkanlığı'nın yerinin değerlendirilmesi önemlidir.

3. Hızlı ve Etkin Bir Kamu Hizmeti Olarak Göç İdaresi Başkanlığı

Günümüz dünyasında göç ile ilgili kamu kuruluşları, göç eyleminin nedenleri ve sonuçları kapsamındaki hedef kitlesi ve paydaşlarıyla iletişimde etkin bir hizmet alanı olarak varlık göstermektedir. Türkiye özelinde göç eylemi gibi çok sayıda kurumu ve kişiyi ilgilendiren bir durumda kurumsal bir hizmet ağı olarak Göç İdaresi Başkanlığı merkezi ve taşra teşkilatı göç çalışmaları kapsamında aktif politika üretme, uygulama ve izleme süreci sağlamaktadır.

Göç konulu kamu hizmet sunumunun hem göç alan ülkenin vatandaşına hem de göç eden kişilere en hızlı şekilde aktarılması ve tüm paydaşların çift yönlü iletişim süreçleri gerçekleştirilebilmesi, anımsal ve verimlilik ekseninde göç ile ilgili hizmetlere olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda kamuda göç ile ilgili kurumsal yapılanmalar oluşturulmuştur.

Kitlesel bir göç deneyimi sonrasında devlet-vatandaş ilişkilerinin yanı sıra göç eyleminin özneleri için de çözüm ve politikaların oluşturulmasında kurumsal hizmet uygulamaları sunmak amacıyla kurulmuş olan Göç İdaresi Başkanlığının önemli bir hizmet alanını sunduğu gözler önündedir. Türkiye'de göç yönetiminin bütüncül bir çerçevede kurumsallaşma çabaları 2013 yılında "*Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu*" kapsamında şekillenmiştir. Kamu göç yönetimi "İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı" merkezi ve taşra teşkilatının en önemli ve en kapsamlı işlevleri, göç ile ilgili kamu politikalarının oluşturulmasıdır. Ayrıca hizmet alanları bu politikaların uygulanması, göç çalışmaları çerçevesinde ulusal ve uluslararası işbirliği ilişkilerinin kurulması ve bütüncül bir çerçevede göç ile ilgili faaliyetlerinin yürütülmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Taş, Koçar ve Çiçek, 2017: 1377-1378). Her bireyin en temel hakkı olan yaşam hakkını tehlikeye sokan ve kişiyi bulunduğu alandan başka bir alana göç etmek zorunda bırakan tüm sorunlar ve acil durumların çözülmesi için göç hizmeti en temel kamu hizmetlerindedir.

Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

Başkanlık, göçle ilgili politika ve stratejilerin uygulanmasından, bu konularda çalışan kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği sağlanmasından, yabancıların ülkeye girişleri ve ülkede kalmasından, ülkeden ayrılışı ve sınır dışı edilmesinden, uluslararası korumadan, geçici koruma ve insan ticareti mağdurlarıyla ilgili iş ve işlemlerin hayata geçirilmesinden doğan süreç yönetimini sağlamaktadır (www.goc.gov.tr).

Türkiye'nin göç dalgaları çerçevesinde hem göç edilen ülke hem de transit (geçiş) ülke şeklinde konumlandığı günümüzde göç alanında etkin çalışmalara ve teşkilat yapısına sahip bir kuruma duyulan ihtiyaç doğrultusunda önemli bir yere sahiptir. Çalışma kapsamında ele alınan göç edenlerin tanımlanma sorunsalı, göç eylemine konu olan tüm neden ve sonuçlara dair eylemsel çalışma alanına sahip olan bu kurumsal yapının, göç edenleri nasıl tanımladığı ve iletişim çalışmalarında hedef kitleyle nasıl paylaştığı “Göç İdaresi Başkanlığı tarafından göç edenler nasıl tanımlanmaktadır?” sorusunu cevaplayabilmek amacıyla araştırma kapsamında irdelenmektedir.

4. Göç ve Farklılaşan Tanımlamalar

“Anavatanında vatandaş statüsünde aidiyetlikleri bulunan mülteciler, transit ve hedef ülke açısından yabancı (foreigner), vatandaş olmayan kişiler (non-national) olarak mevzuata tabi tutulmaktadır”. Aidiyet ilişkilerinden yoksun, göç ettiği alanda geçici bir süre yaşaması gereken bu kişilerle yerleşik toplum arasındaki ilişkiler yabancılık ve geçicilik ifade eden tanımlamalarla söylemleştirilmektedir (Altıntaş, 2014: 257). Göç eden kişiler için farklılaşan tanımlamalar yapılırken doğrudan ya da dolaylı olarak yabancılık ve geçicilik kavramlarına vurgu yapıldığını ifade etmek mümkündür. Bu durumu “politika terimleriyle açıklamak gerekirse, uluslararası sınırları geçen zorunlu göçmenlerin yasal statüleri ve bu göçmenlere karşı davranışlar arasında temel farklılıklar bulunmaktadır” (Bakewell, 2015:190).

“Suriyeliler'in Türkiye'ye zorunlu göçünün başladığı 2011 yılından itibaren, konuya ilişkin yapılan tartışmalarda kavramsal bir muğlaklık söz konusu olmuştur” (Tümtaş, 2020: 115-116). Suriye'deki savaş sonrasında başka bir alana sığınma amacıyla yer değiştirmek zorunda kalan Suriyeli savaş mağdurlarının ilk varış yerleri olan komşu ülke Türkiye tarafından açık kapı politikası ile desteklenmiştir. Bu destek sonrasında dünya genelinde zorunlu göç olgusundan etkilenen kitlelere ev sahipliği yapan lider ülke konumuna gelinmiştir. Göç edenlerin artan sayısı ve Suriye'deki olayların devamlılığı neticesinde süregelen insani kriz artarak devam etmesine rağmen göç edenler misafir söylemi ile tanımlanmaya devam edilmiştir.

“Gerek halihazırda Suriyeli mültecilerin tabi olduğu geçici koruma rejimi gerekse krizin en başından beri sürdürülen misafirlik söylemi, meselenin sosyolojik boyutuna önemli bir taban oluşturmaktadır. 'Ev sahibi' ve 'misafir' kavramlarının belli toplumsal normlar çerçevesinde şekillenen ilişkiler sonucunda ortaya çıktığı ve bu ilişkilerin en temel özelliğinin kısa sürelilik olduğu düşünüldüğünde; 2,5 milyondan fazlası şehirlerde yaşayan Suriyeli mültecinin, savaş şu anda bitse dahi ülkelerine dönüşünün kısa vadede gerçekleşmeyeceği öngörüsü başka bir sorunsala odaklanmak zorunda olduğumuza işaret etmektedir” (Altunkaynak, 2016: 489).

Göç edilen alanda kalınan süre ile uyum arasında doğru orantı olduğunu ifade etmek mümkündür. “Sığınmacıların geldiği ülke, ilk bir-iki yıl tanıdık olmayan çevredir, ancak ikinci yıldan sonra daha tanıdık gelmektedir. Ülkede kalış süresi uzadıkça uyumda da artma görülmektedir” (Demirbaş ve Bekaroğlu, 2013: 15). “Suriyeli Mültecilerin Perspektifinden Türkiye'de Yaşam” başlıklı raporda Soykan ve Biner, göç edenlerin misafirlik sorunsalına dair tespitlerini şu şekilde ifade etmektedirler:

1.Suriye'den Türkiye'ye gelenlerin misafir olarak tanımlanmalarına yasal bir

karşılık arandığında hem bireysel hem de ortaklaşa yaklaşımlarda çeşitli tartışmalar ortaya çıkmaktadır.

2. “Yasal sistemde geçici koruma rejimi olarak formüle edilen uygulamanın geri dönememe ve başka bir yere gidememe durumunda ne tür bir hayat inşasına imkan tanıdığı” belirsizlikler ve geçicilik içermektedir (Soykan ve Biner, 2016: 8-9).

Mehmet Ulukütük, “*Göçün Öznelinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefi Soruşturmalar*” adlı çalışmasında farklı çalışmaların içeriğinde çeşitli temsil kalıpları tespit etmiştir. Çoğu çalışmada göç edenler “yardıma muhtaç” ve “kurban” olarak gösterilmektedir. Ayrıca (akt. Ulukütük, 2016: 72-73);

- “acı, üzüntü ve umutsuzluk” temsilleri,
- toplum için bir “tehdit” ve “problem” olarak tanımlandıkları temsiller,
- “şiddet” ve “suç” gibi durumların özneli olarak tanımlandıkları temsiller çalışma kapsamında tespit edilmiştir.

Murat Erdoğan (2018), “Türkiye’deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum” adlı kapsamlı saha araştırmalarının çıktılarını yer verdiği çalışmasında, Suriyelilerin misafir olmadıklarını, geçici değil kalıcı olacaklarını iddia etmektedir. Bu çerçevede “ortak yaşam ve uyum” ekseninde üretilecek politikaların toplumsal huzur için gerekliliğinin altı çizilmektedir. Özçürümez ve İçduygu’ya göre, “sosyal uyum ve toplumsal bütünleşme kavramları, zorunlu göç ile gelen kişilerin topluluklar arası kaynaşmaları etkileyen bir olgu olarak eklendiği toplumlar da dahil olmak üzere, sosyal gruplar arası olan çatışmalara ve gerginliğe neden olabilecek durumları ve konuları azaltmayı amaçlayan politikaların tasarlanması için kavramsal bir temel oluşturmaktadırlar” (2020: 16).

Göçün öznelinin tanımlanmalarıyla ilgili literatürde yapılan incelemelerde göç edenlere dair farklı tanımlamaların var olduğu görülmüştür. Özellikle kitlesel göçün ilk zamanlarında “Suriyeli misafirler” şeklindeki kamusal söylem, birlikte yaşam pratiklerinin oluşturulmasında mağdur olan kişilere yönelik vicdani sorumluluğa atıf yapmak ve geçicilik algısı yaratmak amacıyla sıklıkla kullanılan tanımlamalardır. Misafir, muhacir gibi toplumsal kabul ve inançlara vurgu yapan tanımlamaların varlığı, göç edimine evrensel hukuk ve insan hakları çerçevesinden bakılmasını engellemekte ve etkileşimsel uyumun önünde bariyer olmaktadır.

Bu çalışma kapsamında göç edenlere yönelik iş ve işlemleri sürdüren temel kurum olan Göç İdaresi Başkanlığı tarafından hazırlanan “Misafirimsin” adlı kamu spotu incelenmiş, kamu spotunda göç edenlerin nasıl sunulduğu ve hedef kitlelere hangi mesajların verildiği sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma kapsamında Göç İdaresi Başkanlığı kurumsal web sitesi ve sosyal medya hesaplarında yayınlanan kamu spotları incelenmiş ve amaçlı örneklem yöntemiyle araştırma evrenini en doğru şekilde temsil edeceği düşünülen göç edenlerin tanımlanmasını ve sosyal kabulü konu alan “Misafirimsin” adlı kamu spotu örneklem olarak belirlenmiş ve analiz edilmiştir.

5. Yöntem

Araştırma kapsamında, Göç İdaresi Başkanlığı’nın yaşanan kitlesel göç sonucunda, göçün nedenleri ve sonuçlarına dair farkındalık yaratmak amacıyla oluşturdukları ve yayınladıkları “Misafirimsin” başlıklı kamu spotu göstergebilimsel yaklaşım çerçevesinde analiz edilmiştir. “Misafirimsin” adlı kamu spotunun seçilmesindeki etken göç edenlerin tanımlanma sorunsalını ifade eder nitelikte oluşudur.

Nazife Güngör, “*İletişim - Kuram ve Yaklaşımlar*” adlı kitabında iletişim ve dilbilimin birbirini karşılıklı olarak besleyen alanlar olduğunun altını çizmektedir. Dil, insanların hayatlarını organize etme sistemidir. Sözlü iletişimin temel argümanı olan dil, sesin kelimelere dönüşerek sistematik bir şekilde iletişim aracı olmasını sağlamıştır. Bunun

Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

bir sonucu olarak da işaretler geliştirmişler ve bir işaret sistemi yani gösterge sistemi oluşturmuşlardır. Dil sistemine ilişkin çalışmalar dilbilim, göstergeler üzerine yapılan çalışmalar ise göstergebilim adı verilen bilim dallarının gelişmesini sağlamıştır. Saussure'in yapısalci dilbilim kuramı, “dilini, doğada, insandan bağımsız, kendine özgü bir nesnel gerçekliği vardır ve insan bu nesnel gerçekliğe ancak ufak çaplı birtakım müdahalelerde bulunmuştur” ifadesi temelinde oluşmuştur. Yapısalci gelenek kapsamında Peirce'in göstergebilim kuramı ve “Kristeva, Barthes, Derrida, Lacan, Levi-Strauss, Foucault gibi post-yapısalci düşünürlerin dilbilime ilişkin görüşlerini” şekillendirmiştir (Güngör, 2013: 199-206).

Dil, “bir göstergeler dizgesidir” ve gösterge “dilsel bir gösteren (kavram) ile gösterilenin (işitim imgesi) birleşmesinden doğan ve bu durumda iki düzlemli bir yapı arz eden göstergeler, kendilerinden başka bir şeye gönderme yapan her şeydir; her türlü nesne, varlık yada olgudur” (akt. Çamdereli, 2015: 19).

Roland Barthes göstergebilim alanında önemli çalışmaları olan bir düşünürdür. Barthes, göstergebilim yaklaşımını anlamlandırma temelinde konumlandırmaktadır. Göstergeleri; gösteren ve gösterilen arasında ilişkilendirirken “düz anlam ve yan anlam” olarak ele alır. Düz anlam göstergelerin birincil anlamıyken yan anlam ise çağrışımsal anlamlarıdır (Yengin, 2012: 15-16).

Bu kapsamda göç edenlerin tanımlanma sorunsalına dair yapılan araştırmada seçilen Göç İdaresi Başkanlığı tarafından oluşturulan “Misafirimsin” adlı kamu spotu Barthes'ın göstergebilimsel yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Kamu spotunda yer alan anlamlar, video akışında araştırmaya hizmet eden temel sekansların değerlendirilmesi çerçevesinde ele alınmıştır. Tespit edilen gösterenler; “Suriye’de Savaş”, “Savaş mağdurları”, “Gün kardeşlik günüdür” ve “Bayrak ve kuş” gösterenleridir. Bu gösterenler analiz ve bulgular kısmında görselleriyle birlikte başlıklandırılmış ve sonrasında “düz anlam ve yan anlam” çerçevesinde anlamlandırılarak çıkarımlar yapılmıştır.

5.1. Misafirimsin Adlı Kamu Spotunun Göstergebilimsel Analizi

Resim 1. Suriye’de Savaş Göstereni

Görselde yaşanan savaşa dair görüntüler; savaş, ölüm, yaralanma, hayati tehlike, korku, panik, kriz, kaos, yıkım gösterilmektedir.

Yaşanan şiddet ve hak ihlalleri nedeniyle doğan göç edimi tasvir edilmektedir. Kişilerin vatanlarının adeta bir mezarlığa dönmesi nedeniyle yeni bir yaşam alanına duyduğu/duyacağı ihtiyaç gözler önüne serilmektedir.

Resim 2. Savaş Mağduru Göstereni

Görselde savaşın gerçekleştiği alanda yaşayanların savaş sonucunda kaybettikleri ya da kaybedebileceklerine dair görüntüler, mağdurların ellerinde bavullarıyla birlikte yer değiştirme ve sığınma gereksinimleri üzerinden gösterilmektedir. Göç edenlerin yardıma muhtaç oldukları ve Türkiye tarafından misafirperlik çerçevesinde kendilerine kucak açılması gerekliliği tasvir edilmektedir.

Resim 3. Barınma Merkezi Girişindeki ‘Gün Kardeşlik Günüdür’ Yazısı

Görselde barınma merkezi girişinde ‘Gün kardeşlik günüdür’ ifadesini içeren gösterge bulunmaktadır. Bu çerçevede göç etmek zorunda olanlarla duygusal bağ oluşturmak, göç edenlerin din kardeşi olduğu ve kardeşler arası ilişkilerin birlik ve beraberlik teması çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinden tasvir edilmektedir.

Göç Edenlerin Tanınma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

Resim 4. Bayrak ve Kuş Göstergesi

Görselde gökyüzünde dalgalanan Türk Bayrağı ve etrafında uçan kuşlar bulunmaktadır. Türk bayrağının vatandaşlar için uyandırdığı birlik ve beraberlik anlamının göç edenlere de bu bayrak altında yer verilmeli düşüncesi temelinde tasvir edildiği görülmektedir.

GÖSTERENLER	GÖSTERİLENLER	
	Düz Anlamlar	Yan Anlamlar
Suriye’de savaş	Yaşanan savaşa dair görüntüler, savaş, ölüm, yaralanma, hayati tehlike, korku, panik, kriz, kaos, yıkım	Yaşanan şiddet ve hak ihlalleri nedeniyle doğan göç edimi tasviri. Kişilerin vatanlarının adeta bir mezarlığa dönmesi nedeniyle yeni bir yaşam alanına duyduğu/duyacağı ihtiyaç
Savaş mağdurları	Savaşın gerçekleştiği alanda yaşayanların savaş sonucunda kaybettikleri ya da kaybedebilecekleri, mağdurların ellerinde bavullarıyla birlikte yer değiştirme ve sığınma gereksinimleri	Göç edenlerin yardıma muhtaç oldukları ve Türkiye tarafından misafirperlik çerçevesinde kendilerine kucak açılması gerekliliği tasviri
Barınma merkezi girişindeki yazı	Barınma merkezi girişinde “Gün kardeşlik gündür” denerek göç etmek zorunda olanlarla duygusal bağ oluşturma	Göç edenlerin din kardeşi olduğu ve kardeşler arası ilişkilerin birlik ve beraberlik teması üzerinden tasviri
Bayrak ve kuşlar	Gökyüzünde dalgalanan Türk Bayrağı ve etrafında uçan kuşlar	Türk bayrağının vatandaşlar için uyandırdığı birlik ve beraberlik anlamının göç edenlere de bu bayrak altında yer verilmeli düşüncesi temelinde tasviri

Tablo-1: Misafirimsin Kamu Spotunun Göstergibilimsel Analizi

5.2. Misafirimsin Kamu Spotu Kurgusal Analiz

Göç İdaresi Başkanlığı’nın “Misafirimsin” adlı kamu spotu kurgusal açıdan değerlendirildiğinde ilk sahne dramatik bir müzik sesi ve savaş mağduru insanların görüntüleriyle başlamaktadır. Tüm sahneler müzik ile senkronize şekilde ekrana gelmekte ve

içinde bulunulan savaş halinin orada yaşayanlar üzerindeki yıkıcı etkilerine dair tespitlerle ilerlemektedir.

Kamu spotu genelinde Suriye’de yaşanan drama dair ve burada yaşananlardan en çok etkilenen savaş mağdurlarına yönelik tespitlere yer verilmektedir. İnsanlık onuruna yakışmayan ve evrensel insan haklarını ihlal eden olay ve durumlara dikkat çekilerek, Suriye’den gelenleri göç edimine iten nedenler gözler önüne serilmektedir. Dramatik müzik eşliğinde başlayan kamu spotunun ilk sekansı zulme uğrayanlar olarak gösterilen savaş mağdurlarının sesini duyanların olmadığı, savaşın yıkımları ve orada yaşayan kişiler üzerindeki etkileri gösterilmektedir. Bombaların yaratmış olduğu hasarlar, parçalanmış aileler, ölümler ve etkisi silinemeyecek düzeyde yaralanmalar gözler önüne serilmektedir. Orada yaşayan insanlar için bir zaman vatan olan toprakların, yıkımlar ve kayıplar sonucu onlar için artık bir mezarlık olduğu tasvir edilmektedir. Yaşanamaz bir hale gelen topraklardan yeni bir yaşama dair hareket etmek amacı taşıyan göç yolculuğu, bir mecburiyet olarak yansıtılmaktadır. Bu mecburiyetlerin ardından Türkiye’ye yönelen göç dalgası, Anadolu’nun birleştirici bir coğrafya oluşu tasviri ile bağdaştırılmaktadır. Geçmişten günümüze oldukça yoğun göç dalgalarına ev sahipliği yapan Anadolu’nun, başları dara düşen herkese yurt olduğu ifade edilmektedir. Suriye’de yaşananlar sonucu bölgede yaşayanların sığınma taleplerine birçok ülkenin onay vermediği, Türkiye’nin ise göç edenlere kapısını açıp, yardım ettiği vurgulanmaktadır. Yardım eli talep etmek amacıyla kapısını çalanları reddetmeyen, misafirperver ve yardımsever bir ülke imajı yansıtılmaktadır.

Aşağıda “Misafirimsin” adlı kamu spotunun kurgusal akışı ve nasıl görüntüye dönüştürüldüğüne dair deşifre ve analizlere yer verilmiştir. Kamu spotunda erkek bir dış ses kullanılmış ve yaşanalar onun anlatımıyla aktarılmıştır.

“Bir bomba düşer hayatlar paramparça olur”

Düşen bir bomba sonucunda yerle bir olan mekana dair görüntüler sunulmaktadır. Ansızın başlayan saldırıların kişi/kişilerin can güvenliğini ihlal ederek can kaybı yaşamaları ya da yaşam hakkının elinden alınabilmesine dair korku ve panik yaşamaları gösterilmektedir.

“Annen ölür, baban ölür, kardeşin ölür, sen ölürsün”

Savaşta yaşanan kayıplara dair gerçek görüntülere yer verilmektedir. Savaşın temel yıkımı kaybedilen insanlar ve ailelerdir. Savaş sonucunda ortaya çıkan savaş mağdurlarının canlarını ve sevdiklerini kaybedebildikleri gösterilmektedir.

“Ya da yaşayan bir ölür olursun”

Yaşanan bombalı saldırıların ölüm ya da yaralanma şeklinde sonuçları olduğu yaralanan ve bombardıman sonucu uzuv kaybı yaşayan kişiler üzerinden gösterilmektedir.

“Vatan bildiğin topraklar senin için artık bir mezarlık olmuştur”

Kişilerin aidiyet hissettikleri mekanın, yaşanan şiddet ve yıkımlar sonucunda yaşanamaz bir hale geldiği gösterilmektedir.

“Öyle bir umarsızlıktır ki uçan kuştan esen rüzgardan bile yardım umarsın. Apar topar yollara düşersin kolay değildir yeniden bir yaşam kurmak... Hayat sonunu bilemediğin çileli bir yolculuktur artık”

Savaşın yıkıcı etkileri en çok sivil halk üzerinde hissedilmektedir. Güvenli bir bölgede yaşamını sürdürmek, göç etmek ile eş anlamlıdır. Sığınmak amacıyla güvenli bir şekilde yaşayabilecekleri alan arayışına giren kişiler bir yardım eli beklemektedir. Yaşananlar nedeniyle bir yardım eli bekleyen insanlar ve tek umut olarak gördükleri göç eylemi, ellerinde taşıyabilecekleri kadar eşyaları ve çocuklarıyla yollara düşmüş bir şekilde gösterilmektedir.

“Onlar mazlumlar, savaşların, bombaların, katliamların mağdur ettiği hayatlar, kalbini, yüreğini, hatıralarını, hafızalarını orda öylece bırakıp gelenler; çaresizliği, ayrılığı,

Göç Edenlerin Tanınma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

kaybetmeyi bilenler ve hayata yeni bir umutla sarılanlar”

Dramatik müzik ile savaşın yarattığı mağduriyet gösterilirken hayata dair yeni umutlar kendilerine uzanan yardım eliyle gösterilmektedir.

“Burası Anadolu, bu topraklar tarih boyu nice mazlumlara, muhacirlere hiçbir ayırım yapmaksızın kucağını açtı. Tarih boyu farklı dinlerden, milletlerden, ırklardan insanlar başları dara düştüğünde bu topraklara sığındılar. Anadolu topraklarının sahipleri medeniyetlerinden gelen yüksek değerlerle bu toprakları bir şevkat yurdu haline getirdiler. Anadolu bir anayurt oldu kendine sığınan herkese”

Anadolu'nun gökyüzü gibi birleştirici bir güce sahip olduğu ifade edilmektedir.

“Türkiye kelimesi benim anladığıma göre Kafkaslardan göçenlerin de Balkanlardan göçenlerin de Araplardan göçenlerin de hepsinin birlikte, beraberce, kardeşçe yaşadığı bir toprak parçası demek, bir vatan demek Türkiye” Rahmi Tuna - Hukukçu Yazar Çerkez Göçmeni

Çerkez göçü ile Türkiye'ye göç eden Rahmi Tuna'nın anlatımıyla, Türkiye'ye yardımseverliği için duyulan minnet gösterilmek istenmektedir.

“Bu Türkiyenin gücü Türkiyenin güzelliği. Bu topraklar demek ki herkesi besleyebiliyor, herkesi barındırıyor. Demek ki bu topraklarda bir bereket var” Şaban Hocaoğlu - Bulgaristan Göçmeni

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenleri temsilen Bulgaristan Göçmeni Şaban Hocaoğlu'nun anlatımı ve Türkiye'nin göçmenler gözünden ne kadar güçlü ve bereketli bir yer olduğu gösterilmektedir.

“Türkiye böyle Müslümanların hepsine kucak açıyor. O yüzden biz her zaman Türkiye'ye dua ediyoruz” Fazıl Toplu - Kazak Türkleri Derneği Başkanı

Kazak Türkleri Derneği Başkanı Fazıl Toplu ise, Türkiye'nin tüm müslümanlara kucak açması temelinde din kardeşliği vurgusunu temsil eden kişi olarak gösterilmektedir.

Farklı göç dalgaları sonucunda Türkiye'ye gelen ve Türkiye'ye minnetini dile getiren kişilerden sonra sahneler tekrar Suriye'deki savaşı göstermektedir.

“Dünya 21. Yüzyıla Suriye'de yaşanan büyük insanlık ayıbıyla girdi”

“Babam hastanedeydi. Sonra bir haber geldi. Babanız öldü diyorlar” Emine Zemil - Suriyeli Yetim

Savaş mağduru bir genç kız olan Emine Zemil “Suriyeli yetim” olarak tanıtılmakta ve babasını kaybettiği ana dair anılarını anlattığı görüntüler ve gözyaşları gösterilmektedir.

“İnsanlar canını ve ailelerini bu acımasız saldırılardan korumak amacıyla ülkelerini terketmek zorunda kaldılar. Milyonlarca Suriyeli evlerini terk edip başka ülkelere sığınmak üzere yollara döküldüğünde birçok ülke kapılarını mazlumların suratına kapattı. Adeta mazlumların yaşam yürüyüşü engelleniyordu”

Dünya genelinde Suriye'deki savaş mağdurlarının görmezden gelindiği sınır telleri ardında kalan çaresiz insanlara ait görüntülerle gösterilmektedir.

“Binlerce Suriyeli bindikleri şişme botların alabora olmasıyla Akdeniz'in serin sularında can verdi”

Şişme botlara binerek Akdeniz'i geçmeye çalışan insanların yaşam savaşı, Türkiye Sahil Güvenlik Komutanlığı yetkililerince kurtarılmaya çalışılan insanlar ve tüm dünya kamuoyunda yer bulmuş, göç edenlerin yaşadığı drama dair çarpıcı bir örnek olan alabora olmuş bir bot nedeniyle boğulan ve kıyıya vurmuş cesediyle dünya vicdanını sarsan ve göç edenlerin yaşam mücadelesinin sembolü olan Aylan bebek gösterilmektedir.

“Bir yanda bu büyük insanlık ayıbı yaşanırken bir yandaysa Türkiye önce insan diyerek mazlum Suriye halkına kapılarını ve kucağını açtı. Yaklaşık 3.6 milyondan fazla Suriyeli geçici koruma statüsüyle Türkiye'ye sığındı. Türkiye'deki geçici barınma merkezleri, prefabrik konutların konforu ve sosyal ve sportif tesisleriyle dünyadaki benzeri

merkezlerin standartlarının çok üstünde özelliklere sahiptir”

Türkiye'nin yaşananlara kayıtsız kalmayarak göç edenlerin yaşam mücadelelerinde en önemli etken olan sığınma ve korunma taleplerine karşı uyguladığı açık kapı politikasına atf yapılarak misafirperver ve yardımsever bir ülke olduğu gösterilmektedir.

“Türkiye'nin farklı şehirlerinde hızla topluma uyum sağlayarak sanayi, tarım ve hayvancılık sektörlerinde hem işçi hem de işveren olarak yer alan Suriyeliler bir yandan kendi ayakları üzerinde durmayı başarırken bir yandan da Türkiye ekonomisine katkı sağlıyorlar”

İstihdama katılan Suriye'den göç etmiş kişilerin farklı çalışma kollarındaki faaliyetleri ve sosyal ve ekonomik hayata uyum çabaları gösterilmektedir.

“Türkiye kavgasız, savaşız, mutlu yepyeni bir dünyanın mümkün olduğunu ispatlıyor”

Göç edenlerin sosyal hayata katılımı olumlu birlikte yaşam pratikleri üzerinden gösterilmektedir.

“İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 70. Yılına geride bıraktığımız bu gündelerde insanların evlerini terk etmek zorunda kalmadığı barış içinde bir dünya için üzerimize düşen sorumluluğu yerine getirmek üzere uluslararası toplumu işbirliğine çağırıyor”

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve göç eylemi neden ve sonuçları üzerine uluslararası toplumun da sorumluluk alması gerekliliği gösterilmektedir.

“Unutmayın hepimiz bu dünyada göçmeniz”

Göç etme mecburiyeti doğuran nedenlerin kimin başına ne zaman geleceğinin bilinemeyeceği ve göç ile ilgili farkındalık sahibi olunması gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Göklerde dalgalanan Türk bayrağı ve etrafında uçan kuşlarla Türkiye'nin bir gökyüzü altında ve bayrağı etrafında tüm insanlığa yer verebileceğine dair evrensel insan hakları temelinde bütünlüştürücü bir güç olduğu gösterilmektedir.

Sonuç Yerine / Değerlendirme

Göç edenlerin doğru terminoloji ile evrensel hukuk çerçevesinde tanımlanması, göç eden ve göç edilen alanda yerleşik düzende yaşayan kişilerin bir arada yaşayabilmeleri, karşılıklı uyum ve birlikte yaşama dayalı aidiyet duygusunun yaratılabilmesi için gereklidir. Bir yaşam alanının içerisinde var olan toplum düzeni, kurallar ve o bölgedeki yaşama dair bilinmesi gerekenler konusunda rehber bir iletişim organizasyonu için en temel ihtiyaçtır. Türkiye Cumhuriyeti göç çalışmaları kapsamında yapılandırılan Göç İdaresi Başkanlığı tam olarak bu amaca hizmet etmektedir.

“Understanding Integration: A Conceptual Framework” adlı çalışmada Ager ve Strang, (2008: 166), uyumun anahtar kavramlarını şu şekilde ortaya koymaktadır: istihdam, barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerine aktif erişim; haklara erişime ilişkin düzenlemeler; sosyal hayata aktif katılım; ve dil, kültür ve yerel çevre ile ilgili bu tür bağlantıların önündeki yapısal engellere dair düzenlenmeleri içermelidir. Göç eylemi hassas ve karmaşık iletişim süreçleri doğurmaktadır. Bu karmaşıklık en temelde yetersiz bilgi ya da eksik ve yanlış bilgilerin hızlı bir şekilde yayılmasından kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda Göç İdaresi Başkanlığı, önemli bir boşluğu doldurmakta, doğru ve yeterli bilgilendirme alanları yaratarak hedef kitlesine ve paydaşlarına yönelik gerekli bilgi ihtiyacı kapsamında hizmet sunmak için çaba göstermektedir.

Göç eylemi sonucunda birlikte yaşamak zorunda kalan göçmen ve ev sahibi toplum birbirlerine karşı çeşitli önyargılara sahip olabilmektedir. Bu olumsuzlukların aşılabilmesi için kurumsal iletişim faaliyetlerinin tüm topluma (hem göçmenlere hem de ev sahibi topluma) yönelik olarak yaygınlaştırılması gerekmektedir. Göçle ilgili en büyük önyargılar ev sahibi toplum tarafından göçün ev sahibi toplumun yükünü arttıran bir eylem olduğu ve göç edenler tarafından da ev sahibi toplum tarafından istenmeyenler olarak tanımlandıkları

Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının “Misafirimsin” ...

konularıyla ilgilidir. Bu şekilde gelişen önyargılar evrensel hukuk bakımından son derece yanlış yaklaşımlardır. İki grubun uyumu için gereken en temel çalışma önyargısız iletişim olmalıdır. Ortak yaşama dair sunulan rehberler ve doğru bilinen yanlışların kurumsal bir çerçevede bilgi paylaşımlarıyla en aza indirilebilmesi mümkündür.

Bu kapsamda Göç İdaresi Başkanlığının kamuoyuna yönelik olarak hazırladığı iletişim içeriklerinde göç edenlere dair tanımlama ve evrensel hukuk çerçevesinde sürecin anlamlandırılmasında öncü faaliyetlerini arttırması ve göç edenleri tanımlarken geçicilik ifadesi taşıyan “misafir” gibi tanımlamaların kullanılmaması gerekmektedir. Kurumun aktif bilgilendirme misyonu çerçevesinde, olası önyargıları en aza indirecek ve olası yanlış anlamalara yer vermeyecek bir bilgi akışı gerçekleştirmek amacı taşıyan kurumsal iletişim çözümlerine daha fazla yer vermesi oldukça önemlidir.

Tanımlanabilen ve bir kavram olarak var olan nesnelere değil, birer özne olarak değerlendirilebilen bireyler haline dönüşen göç edenler, buldukları topluma uyum sağlama ve toplumla iletişim ve etkileşim kurmada daha aktif bir rol üstlenebilirler. Göç eylemi ve göç edenler, hem siyasette, hem medyada hem de akademide her zaman önemli bir gündem oluşturmaktadır. Buna rağmen ortak bir tanım özelinde buluşulamaması, bir tanımlanma sorunu olarak tartışılması ve netleştirilmesi gereken bir olgu olarak güncelliğini korumaktadır. Göç eden kişilerin doğru terminolojiyle evrensel insan hakları çerçevesinde tanımlanabilmesi, göçün öznelininin kamuoyu özelinde belirli bir statüye sahip olabilmesi, hem ulusal hem de uluslararası hukukun ortak bir tanımlamada uzlaşması ile mümkün hale gelecektir.

KAYNAKÇA

- Ager, A. ve Strang, A. (2008). Understanding integration: A conceptual framework. *Journal of refugee studies*, 21(2), 166-191.
- Altıntaş, S. (2014). Davetsiz misafirler: Türkiye'deki mültecilerin maduniyet görünümüleri. *İdeal Kent-Kent Araştırmaları Dergisi*, 14, 252-276.
- Altunkaynak, S. (2016). Intersecting Lives in Post-Migration Period: The Dynamics of Relations Between “Host” Women from Turkey And “Guest” Women From Syria. *Alternatif Politika*, 8(3), 488 - 504.
- Bakewell, O. (2015). Göç kuramında yapı ve fail kavramları üzerine bazı görüşler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 188-218.
- Buz, S. (2008). Türkiye’deki Sığınmacıların Sosyal Profili. *Polis Bilimleri Dergisi*, 10(4), 1-14.
- Castles, S. ve Miller, M. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çamdereli, M. (2015). *İletişime Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Demirbaş, H. ve Bekaroğlu, E. (2013). Evden uzakta olmak: Sığınmacıların/mültecilerin psikolojik sorunları ve alınacak önlemler. *Kriz dergisi*, 21(1), 11-24.
- Erbaş, H. (2019). *Gidişlerden Kaçışlara Göç ve Göçmenler Kuram Yöntem ve Alan Yazıları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdoğan, M. M. (2018). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal kabul ve uyum*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Göç İdaresi Başkanlığı, www.goc.gov.tr
- Güngör, N. (2011). *İletişim: Kuramlar ve yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- IOM. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. Cenevre: IOM.
- IOM. (2020). *Dünya Göç Raporu (World Migration Report)*. Cenevre: IOM.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020), *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme-Kavramlar Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi

Üniversitesi Yayınları.

- Özgüler, V. C. (2018). Göç ve Uyum Politikaları. *GSI Journals Serie B: Advancements in Business and Economics*, , 1(1), 1-10.
- Palmary, I. (2020). Migration and inequality: An interdisciplinary overview. *Routledge Handbook of Migration and Development*, 95-102.
- Sepetçioğlu, T. E. (2014). İki Tarihsel “Eski” Kavram, Bir Sosyo-Kültürel “Yeni” Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir? *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(3), 49-84.
- Soykan, Ö. ve Biner, C. (2016). Suriyeli Mültecilerin Perspektifinden Türkiye’de Yaşam, *MÜLTECİ-DER ve Sivil Düşün Report: İzmir*.
- Taş, İ. E., Koçar, H. ve Çiçek, Y. (2017). Mülteci Sorununun Çözümüne İlişkin Yeni Bir Yapılanma: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, 1369-1383.
- Tümtaş, M. S. (2020), *Nöbetleşe Dışlanma Göç ve Sosyal Dışlanma*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ulukütük, M. (2016). Göçün Öznelerinin Anlatımı Problemi: Konukseverlik, Hayırseverlik ve Hakseverlik Bağlamında Felsefi Soruşturmalar. *İlahiyat Akademi Dergisi*, 4.
- Yengin, D. A. (2012). Mekanikleşen Birey: Arçelik Örneğinin R. Barthes’a Göre Çözümlemesi. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication - TOJDAC*, 2(1), 13-21.

KARADENİZ DERGİ EDITÖRLÜĞÜNE

25.11.2023

Derginizin 2023 yılı 57. Sayısında çıkan “Göç Edenlerin Tanımlanma Sorunsalını Göç İdaresi Başkanlığının Misafirimsin Adlı Kamu Spotu Üzerinden Okumak” başlıklı makalemde revizyon aşamasında değişen güncel kaynakçayı içermeyen yanlış dosyanın sisteme yüklenmesi doğrultusunda sehven yapılmış hatalar bulunmaktadır. Bu sorunun giderilmesi için düzeltme makalesi yayınlanması adına,

Gereğinin yapılmasını arz ederim.

Aslı ÖZTÜRK TERZİ
ORCID: 0000-0001-5618-6762

❖TEMSİLCİLİKLER / REPRESENTATIVES / ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА❖**YURT İÇİ / ВНУТРИ СТРАНЫ / DOMESTIC**

Prof. Dr. Zekeriya KARADAVUT – ANTALYA * Dr. Öğretim Üyesi Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Dr. Öğretim Üyesi Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Dr. Öğretim Üyesi Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Dr. Öğretim Üyesi Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Prof. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Dr. Öğretim Üyesi Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Prof. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ / NİĞDE * Prof. Dr. Cengiz GÖKŞEN – MERSİN* Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Dr. Erkan KALIPÇI - KONYA-NEVŞEHİR * Dr. Öğretim Üyesi Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Prof. Dr. Hikmet KORAŞ – NİĞDE * Prof. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Prof. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Dr. Öğretim Üyesi Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – SİİRT / DİYARBAKIR * Dr. Öğretim Üyesi Turgay KABAK – BAYBURT / GÜMÜŞHANE * Dr. Ramazan ERGÖZ – SİİRT / BİTLİS * Prof. Dr. Mehmet EROL – GAZİANTEP * Doç. Dr. Mehmet TEYFUR - AĞRI

YURT DIŞI / ЗА РУБЕЖОМ / ABROAD

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ▪ Jale İSMAİLOV – AZERBAYCAN ▪ İlya İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ▪ Serpil KUP – FRANSA ▪ Maria CİKİA – GÜRCİSTAN ▪ Prof. Dr. Tacide HAFİZ – KOSOVA ▪ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ▪ Lübov ÇİMPOYEŞ – MOLDOVA ▪ Eden MAMUT – ROMANYA ▪ Doç. Dr. Miryana MARİNKOVİÇ – SİRBİSTAN ▪ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA - RUSYA FEDERASYONU ▪ Hakan KARAKOÇ - RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ▪ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ▪ Murat TOYLU - TATARİSTAN M.C. ▪ Doç. Dr. İrina KAYAN - POKROVSKAYA – UKRAYNA ▪ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ▪ Dr. Öğretim üyesi Taylan ABİÇ - KKTC ▪ Dr. Öğretim üyesi Nina PETROVİÇE - MOLDOVA ▪ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Kadir GOLKAYRAN – İRAN ▪ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ▪ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ▪ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ▪ Ertuğrul KULAÇ - RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ▪ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (RUSYA FEDERASYONU - DAĞİSTAN CUMHURİYETİ.) ▪ Doktorant Nursuale AKHATOVA (KAZAKİSTAN) ▪ Prof. Dr. Gous KHAN, (HİNDİSTAN) ▪ Doç. Dr. Sönmez ABBASLI (AZERBAYCAN) ▪ Prof. Dr. Jabbor ESHONKUL (ÖZBEKİSTAN)

❖YAZIM VE YAYIN İLKELERİ❖

Dergiye gönderilen makaleler özgün olmalıdır. Daha önce kısmen ya da tamamen yayınlanmış yazılar ve intihal içeren makaleler dergiye gönderilmemelidir.

Dergiye yayın gönderen yazar(lar), yayının telif ve yayın hakkı gibi tüm haklarını dergiye verdiğini kabul ve beyan eder.

Dergimizde kör hakemlik uygulandığından aşağıdaki kurallara azami ölçüde önem gösterilmelidir.

- Dergiye gönderilen metinler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde, 10 punto, iki yana yaslı, 1.5 cm. paragraf başı girintisi ve tek satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
- Makale başlığı, büyük harflerle, ortalanmış ve koyu olarak yazılmalı ve 12 kelimeyi geçmemelidir. Türkçe, İngilizce ve Rusça başlıklar **en yukarı ve üst üste yazılmalıdır**;
- Varsa metin içindeki diğer bütün başlıklar numaralandırılmalı, başlık(lar) koyu ve her kelimenin ilk harfleri büyük olacak biçimde yazılmalıdır.
- Çalışmalarda Türk Dil Kurumunun Yazım (İmla) Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır.
- Metinlerin kaynakça ile birlikte 25 sayfayı geçmemesi tercih edilir.
- Yazar adı/adları başlığın hemen altında sola yaslı yazılmalıdır. Yazar adı/adlarına (*) ile dipnot verilerek, yazarın ORCID numarası bilgileri (unvanı, çalıştığı kurum, yazışma adresi, e-posta) yer almalıdır. Örnek: **Araş. Gör, ORCID: 0000-0001-9160-4288, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bunyamintetik@gmail.com**. Ana metnin öncesinde, 200-250 kelime arasında, Türkçe, İngilizce ve Rusça olarak yazılmış bir “Öz” yer almalıdır. Özde araştırmanın kapsamı ve amacı belirtilmeli, kullanılan yöntem tanımlanmalı ve ulaşılan sonuçlar kısaca ifade edilmelidir. Özün hemen altında en az beş en fazla sekiz anahtar kelime yer almalı ve bu anahtar kelimeler, özel adlar dışında, küçük harflerle yazılmalıdır. **Öz ve anahtar kelimeler 10 punto ile yazılmalı, paragraf girintisi bırakılmamalıdır.**
- Tablo, şekil, resim, grafik ve benzerlerinin bir numarası ve başlığı olmalıdır. Bu materyallerin derginin sayfa boyutları dışına taşmaması için 10x17 cm’lik alanı aşmaması, 10 punto ile ve tek aralık kullanılarak yazılmış olmaları gerekir. Resim, grafik ve benzerlerinin ayrı bir dosya hâlinde ve jpeg formatında kaydedilmesi baskı kalitesi açısından gereklidir. Bu materyaller metnin üçte birinden az olmalıdır.

ATIFLARIN VE KAYNAKÇANIN DÜZENLENMESİ

- Ana metindeki tüm göndermeler, APA standardında metin içi kaynak gösterme sistemi ile belirtilir. Düzenleme ve kontrol sırasında kolaylık sağlaması ve hataları minimuma indirmesi için MS Word programının otomatik kaynak gösterme sisteminin kullanılması önerilmektedir.
- Manuel girecek yazarlar için APA standartlarına ulaşmak için Türk Kütüphaneciler Dergisi'nin "Bilimsel Yayınlarda Kaynak Gösterme, Tablo ve Şekil Oluşturma Rehberi APA 6 Kuralları" eserine müracaat edilebilir; http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ WRITING AND PUBLICATION PRINCIPLES ❖

Articles submitted to the journal must be original. Articles containing plagiarism or published partially or fully before should not be submitted.

The author(s) who send articles to the journal accept and declare that they give full rights, such as copyright and broadcasting rights, to the journal.

Since blind review is applied in our journal, the following rules should be given maximum importance.

- The texts sent to the journal should be in Times New Roman, 10pt, 1.5 cm on the left and right margins, with single space in Microsoft Word program.
- Never use the space or tab key for formal corrections in the article.
- The title of the articles should be written in capital letters, centered and bold, and not exceed 12 words.
- The headings in Turkish, English and Russian should be written at the top, as in the example below;
- If present, all other headings in the text should be numbered, the title(s) should be bold, and the first letter of each word should be capital.
- The Turkish Language Institution's Spelling (Imprint) Guideline should be taken as a basis in studying, and as many Turkish words as possible should be used instead of foreign words.
- It is preferred that texts do not exceed 25 pages including bibliography.
- Author name(s) should be written on the left just under the heading. Authors' names/titles should be accompanied by an asterisk(*) and the author's information (title, institution, address, e-mail) should be included. An "Abstract" written in Turkish, English and Russian between 200 – 250 words should be placed before the main text. The scope and purpose of the study should be specified, the method used should be defined and the results achieved should be briefly stated. At least five and a maximum of eight keywords should be placed immediately below the abstract, and these keywords should be written in small letters except for private names. Abstract and keywords should be 10 points, and no paragraph indent should be left.
- The table should include the number and title of figures, figures, graphics, and the like. These materials must be 10 pt with a single spacing so that the journal does not exceed 10 x 17 cm. The recording of pictures, graphics and the like should be submitted in a separate file in JPEG format. These materials should be less than one third of the whole text.

CITATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- All citations in the main text are specified by the in – text citation system in the APA6 standard. It is recommended to use the automatic citation system of MS Word program for ease of editing and control and to minimize mistakes.
- Authors preferring to do citation manually can refer to Turkish Librarians' Journals' APA6 Guidelines on Sourcing, Tables and Figures for Scientific Publications'. This link can be accessed at http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf

❖ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ ❖

Статьи, отправленные в журнал, должны быть оригинальными. Статьи, опубликованные частично или полностью или же содержащие элементы плагиата не принимаются.

Автор (авторы), которые будут присылать статьи для публикации, автоматически заявляют, что отказываются от гонорара и передают право на гонорар журналу, а так же передают право журналу для публикаций высланной статьи в следующий раз.

В виду того, что в нашем журнале применяется “слепое” рецензирование, максимальное внимание уделяется следующим правилам.

- Тексты, отправленные в журнал, должны быть написаны шрифтом Times New Roman, 10 шрифта, начало абзаца 1,5 см. интервал одиночный. Отступы с левой и правой стороны одинаковые.
- Название статьи должно быть написано заглавными буквами, в середине, жирным шрифтом и не должно превышать 12 слов. **Название пишется сначала. На турецком, английском и русском языках, один за другим**
- Все остальные заголовки в тексте должны быть пронумерованы. Подзаголовков (ки) должны быть выделены жирным шрифтом. Первая буква каждого слова должна начинаться с большой буквы.
- Правописание должно быть основано на правилах “Института Турецкого Языка”. По возможности вместо иностранных слов, должна быть использована турецкая лексика.
- Предпочитается, что объем текста не превышал 25 страниц с библиографией.
- Имя автора/имена авторов должны быть написаны под заглавием ближе к левой стороне. Под именем (именами) авторов даётся информация, которая должна включать в себе следующие ORCID данные (должность, учреждение, адрес, адрес электронной почты). К примеру: **ORCID: 0000-0001-9160-4288, соискатель, Ардаганский университет, гуманитарный факультет, отделение турецкого языка и литературы, bunyamintetik@gmail.com**
- Перед текстом статьи необходима аннотация. Аннотация должна быть на турецком, английском и русском языках в пределах 200-250 слов. Необходимо указать объем и цель исследования, должен быть определён использованный метод и краткое изложение достигнутых результатов. По меньшей мере пять и максимум восемь ключевых слов должны быть помещены непосредственно после аннотации. Эти ключевые слова должны быть написаны строчными буквами, за исключением собственных имён. **Аннотация и ключевые слова должны быть написаны 10 шрифтом без абзаца.**
- Таблицы, схемы, рисунки, графика и т. п. должны иметь номер и заглавие. С целью соблюдения размеров страниц подобный материал не должен превышать размера в рамках 10 x 17 см. Они должны быть написаны 10 шрифтом, одинарным интервалом. Для достижения качества печати рисунки, изображения необходимо присылать в отдельном файле в формате jpeg. Эти материалы должны составлять менее одной трети текста.

Правописание цитат и библиографии

- Вся представленная в основном тексте библиография обозначается системой текстовых ресурсов по стандартам APA 6. Рекомендуется использовать автоматическую систему отображения исходного текста программы MS Word для автоматического редактирования и минимизации ошибок.
- Для введения источников вручную по стандартам APA 6 авторы могут пользоваться “Правилами APA 6 журнала библиотек Турции” по эл. адресу http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf.

❖ Abone Şartları ❖

Abone olacaklar Alper ALTINKAYNAK adına TR82 0001 0001 4957 3171 3050 01 numaralı ZiraatBank hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla iletceklerdir.

❖ Payments ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to AlperALTINKAYNAK’s ZiraatBank account number: TR82 0001 0001 4957 3171 3050 01 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ Абонентное условие ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ Fiyatı / Стоимость / Price ❖

1000 TL (Yurtiçi / для граждан Турции / Interior)
36 \$ / 35 Euro (Yurtdışı / для граждан других стран / Abroad)